

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ НАУКИ І ТЕХНОЛОГІЙ
ННІ «ДНІПРОВСЬКИЙ МЕТАЛУРГІЙНИЙ ІНСТИТУТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ НАУКИ І ТЕХНОЛОГІЙ
ННІ «ДНІПРОВСЬКИЙ МЕТАЛУРГІЙНИЙ ІНСТИТУТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЖМУРЕНКО ВІТАЛІЙ ГЕННАДІЙОВИЧ

УДК 330.3:339.5/339.9(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

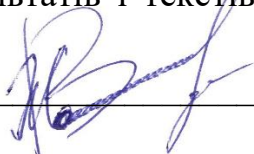
**ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ВИМІР**

Спеціальність 051 Економіка

Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

В.Г. Жмуренко

Науковий керівник – Завгородня Олена Олександрівна, докторка економічних наук, професорка.

Дніпро – 2026

АНОТАЦІЯ

Жмуренко В.Г. Зовнішньоторговельний потенціал національної економіки в умовах глобалізації: теоретико-методологічний вимір. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 – Економіка. – Український державний університет науки і технологій, Дніпро, 2026.

Дисертаційне дослідження присвячене вирішенню актуальної наукової проблеми – розвитку теоретико-методологічних засад та практичних аспектів формування й ефективної реалізації зовнішньоторговельного потенціалу (далі - ЗТрП) національної економіки в умовах глобалізації. Для досягнення мети було вирішено низку взаємопов'язаних завдань, серед яких: узагальнення теоретико-методологічних підходів до дослідження та визначення ЗТрП; розкриття засад побудови ЗТрП як складної динамічної підсистеми, органічно вбудованої у відкриту національну економіку; дослідження актуальних тенденцій розвитку ЗТрП, новітніх трейдингових форм, умов і макроекономічних наслідків його реалізації; удосконалення методичних підходів до позиціонування країни у глобальній мережі торговельних відносин, зокрема розробка й апробація методики оцінювання потужності ЗТрП; SWOT-аналіз та діагностика ЗТрП України; обґрунтування пропозицій щодо заходів державної політики, які сприятимуть розвитку ЗТрП вітчизняної економіки та посиленню її конкурентних позицій на світових ринках.

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, основні завдання дослідження, визначено його об'єкт та предмет, представлено елементи наукової новизни, розкрито теоретичну та практичну значимість одержаних результатів, форми їх апробації. Зокрема відзначено, що порубіжжя тисячоліть стає для людства періодом глобальних структурних зрушень та

численних метаморфоз. Постіндустріальний стрибок якості збагачує економічну реальність новими явищами і процесами (інтелектуалізація, цифровізація, інформатизація, віртуалізація економічних просторів й часткове зняття трансграничних обмежень мобільності для факторів й результатів виробництва, платформізація, гіперконкуренція, смарт управління, електронна комерція тощо), що розширюють для відкритих економічних систем межі можливого, оновлюють множину їх драйверів і коридорів руху у глобальному просторі, зокрема змінюють умови формування й реалізації їх зовнішньоекономічного потенціалу та його торговельної складової.

Для національних економік отримання вигод від глобалізації неможливе без реалізації адекватної сьогоденню стратегії розвитку ЗТрП, посилення міжнародних конкурентних переваг, удосконалення торговельних практик та підвищення спеціалізованих торговельних компетентностей суб'єктів господарювання.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження зовнішньоторговельного потенціалу економічних систем» розкриті гносеологічні, методологічні засади й онтологічні передумови дослідження ЗТрП, визначена його провідна роль в формуванні та реалізації зовнішньоекономічного потенціалу сучасних національних економік – макросуб'єктів глобалізаційних процесів.

На основі ретроспективного аналізу теоретичного наробку з проблематики ЗТрП економічних систем виявлені певні прогалини в його предметному просторі (як-от: відсутність узгодженої позиції щодо змісту, структури, функції та особливостей реалізації ЗТрП як дуального експортно-імпортного феномену, нечіткість логіки та механізмів переходів «зовнішньоторговельний потенціал (імовірнісне, пасивне) → міжнародна торгівля (проявлене, активне, комерціалізоване) → відтворення та розвиток макроекономічного потенціалу → макроекономічна динаміка», невпорядкованість факторів формування й успішної комерціалізації ЗТрП в умовах глобально-локальних конкурентних викликів), заповнення яких

потребує поглиблених наукових пошуків на засадах сучасної методології. Обґрунтовано, що найбільш адекватним об'єкту й предмету дослідження, меті роботи та поставленим завданням є метод економічного еволюціонізму, у пізнавальному фокусі якого знаходяться відтворення та стратегії розвитку відкритих економічних систем у мінливому конкурентному середовищі.

Пропонується погляд на зовнішньоекономічний макропотенціал як на відкриту підсистему національної економіки, що визначає орієнтацію її суб'єктів на налагодження та розвиток міжнародних економічних відносин за наявних глобально-локальних умов і обмежень. Показано, що рівень розвитку та мультиформізм ЗТрП конкретної національної економіки є проявом різноманіття тих видів зовнішньоекономічної діяльності, до участі в яких залучені національні резиденти. Зовнішньоекономічний сектор України є асиметричним із тривалим домінуванням зовнішньої торгівлі, що істотно підвищує актуальність проведеного дослідження у вітчизняних реаліях.

У другому розділі «Зовнішньоторговельний потенціал: зміст, будова та умови реалізації» сфокусовано увагу на визначенні й розкритті змісту, будови, факторів та обмежень розвитку ЗТрП, міжнародній торгівлі як практичній формі його реалізації.

ЗТрП визначено як складову зовнішньоекономічного потенціалу, що дозволяє забезпечувати самовідтворення та реалізацію останнього завдяки інтеграції системи-носія у глобальні торгівельні мережі. З'ясовано, що ЗТрП як специфічний атрибут відкритих економічних систем характеризують релевантність та адресність, конкурентоспроможність, відкритість і трансграничність, структурна та функціональна складність, фрактальність, обмежена комбінаторність та керована динамічність.

Спираючись на еволюційний метод дослідження, ЗТрП охарактеризовано як динамічну систему, що рухається із минулого через сьогодні у майбутнє. У контексті минулого він виступає а) результатом еволюції умов і селекторів формування міжнародних конкурентних переваг та б) «запасом», що втілює у собі накопичені в передісторії ресурсні можливості та товарні пропозиції, що

підтримують міжнародну спеціалізацію країни. У поточному часі він характеризує рівень використання ресурсів, їх продуктивність, ефективність та відповідність запитам споживачів, наявність чи відсутність резервів розвитку. Щодо майбутнього, він є носієм змін, що визначають його проектування та творення. Такий поліхронний погляд є практично важливим для розуміння логіки розвитку ЗТрП та майбутніх наслідків стратегічних управлінських рішень сьогодення.

Обґрунтовано, що структурне «ядро» ЗТрП утворене тріадою базових блоків - «міжнародні конкурентні переваги», «торговельна ініціатива» та «торговельна компетентність», що у взаємодії забезпечують його функціональну зрілість, здатність до адаптації та спрямованого селективного розвитку.

Запропоновано погляд на міжнародний трейдинг як практичну мультифункціональну форму реалізації ЗТрП. Аргументовано, що урізноманітнення й ускладнення форм торгівлі у межах міжнародної промислової кооперації супроводжується посиленням потужності її наслідків та ефектів (ефекту мультиплікатора зовнішньої торгівлі, ефекту створення торгівлі, ефектів «доміно», «spillover» та навчання, ефекту масштабу, мережного ефекту та ефекту команди, ефектів різноманіття та комбінаторики різноманітного).

З'ясовано, що для переходу ЗТрП із стану імовірного непроявленого пасивного до проявленого комерціалізованого суспільно ефективного активного, необхідне виконання щонайменше трьох умов: 1) адекватність ЗТрП за параметрами конкурентоспроможності тим товарним сегментам і географічним локаціям світового ринку та глобальним виробничим платформам, що відповідають міжнародній спеціалізації країни та входять у зону її стратегічних політико-економічних інтересів; 2) ресурсно-технологічна можливість і готовність національної економіки та її суб'єктів господарювання виробляти конкурентоздатну продукцію, спроможну долати опір середовища й протекціоністські бар'єри при просуванні на світові ринки та протистояти

імпорту в конкурентній боротьбі на внутрішніх ринках; 3) суверенітет, суб'єктоцентризм та активізм держави щодо визначення напрямів її інтеграції до глобального економічного простору та провадження торговельної політики.

За результатами проведеного кореляційно-регресійного аналізу та виявлених емпіричних правильностей до складу визначені та проранжовані за силою впливу на імпакт-фактори порівняльної ефективності експорту (продуктивність праці (ранг 1), рівень технологічної складності наукових розробок (2), рівень розвитку цифрових платформ та технологій (3), якість державної регуляторної політики (4), рівень розвитку людського капіталу (5), ефективність уряду (6), рівень інноваційного розвитку (7), якість інфраструктурної підтримки зовнішньоторговельної діяльності у частині фінансового (8) та транспортно-логістичного сервісу (9), поточний рівень та результати залученості країни в процесі економічної глобалізації (10)).

У третьому розділі «Напрями посилення зовнішньоторговельного потенціалу національної економіки в умовах глобальних гіперконкурентних викликів» сфокусовано увагу на процесах і факторах, що істотно модифікують глобальні умови розвитку й реалізації зовнішньоторговельного макропотенціалу; запропоновано методичний інструментарій оцінювання ЗТрП національних економік та їх позиціонування в глобальній мережі торговельних відносин. Розроблено методику розрахунку інтегрального рівня потужності ЗТрП, що враховує логіку та етапи його формування й реалізації із відповідними переходами «ресурсне забезпечення товаровиробництва → технологічна трансформація ресурсів в товарну продукцію – об'єкти міжнародної торгівлі → експортно-імпортні потоки → результати зовнішньої торгівлі → позитивні зміни макродинаміки» та структурними блоками «I. Ресурсне забезпечення ЗТрП», «II. Цифровізація, наука та інновації», «III. Імпакт-фактори реалізації ЗТрП», «IV. Зовнішня торгівля», «V. Макрорезультати». За результатами апробації методики побудовано картограму потужності ЗТрП основних торгових партнерів України.

Оцінювання зовнішньоторговельного потенціалу України за авторською

методикою дозволило стверджувати, що найбільш сильними сторонами її ЗТрП є: розвинений людський капітал, готовність до впровадження та використання цифрових технологій, рівень технологічної складності наукових досліджень, розгалужені зовнішньоекономічні контакти в торгівельній та фінансовій сферах. Водночас, порівняно із більшістю країн-партнерів Україна посідає слабшу конкурентну позицію, що ускладнює для неї задачу актуалізації власного ЗТрП, зокрема через інтеграцію із прискореним технологічним ліфтом до глобальних і регіональних ланцюгів вартості. Основною перешкодою для ефективної комерціалізації національного ЗТрП, крім імпаکت-фактору війни й супутніх макроризиків, є низька інноваційна активність, що сповільнює технологічний розвиток і зменшує можливості реалізації проривних конкурентних стратегій.

У роботі конкретизовано функції держави-суб'єкта зовнішньоторговельної політики та стейкхолдера зовнішньоторговельної діяльності. Сформульовано рекомендації щодо заходів державної політики, що сприятимуть розвитку та ефективній реалізації ЗТрП України і посиленню її конкурентних позицій на світових ринках, серед яких: 1) підтримка смарт-спеціалізації регіонів, R&D, політики цифровізації, кластерних (ІКТ, агротех, машинобудування, металургія, біотех, ракетно-космічна техніка, військові технології та озброєння, безпілотні літальні апарати, турбіни, навігаційні прилади) та інноваційних ініціатив підприємницького сектору; 2) оновлення експортного кошика з врахуванням потенціалу генерування доходу для нових експортних товарів та рівня їх технологічної дистанції від вже наявних; 3) створення спільних підприємств та стартапів з іноземними партнерами, розміщених на їх територіях; 4) активізація торгівлі з дружніми країнами, закріплення в угодах преференційних умов доступу та користування транспортними коридорами, вирішення шляхом економічної дипломатії транзитного доступу до океанічних портів; 5) стимулювання українських емігрантів як первісних суб'єктів і драйверів міжнародної інтеграції в торговельній сфері, популяризаторів брэнда «Made in Ukraine»; 6) сприяння у

підвищенні управлінської торговельної компетентності, підготовку у закладах вищої освіти здобувачів з міждисциплінарних освітніх програм, сфокусованих на міжнародній торговельній діяльності.

Результати наукового дослідження мають теоретичну, методологічну та прикладну цінність, зокрема у науковому плані поглиблюють уявлення про зміст, сучасну будову, дуальну експортно-імпорту природу, властивості, функції, засади і наслідки розвитку й реалізації ЗТрП національної економіки в умовах глобалізації; у методологічному - розвивають методичний й аналітичний інструментарій вимірювання потужності ЗТрП національних економік та їх позиціонування в глобальній мережі торговельних відносин; у прикладному - сприяють підвищенню ефективності управлінських рішень в сфері зовнішньоторговельної діяльності та торговельної політики.

Практичне значення роботи полягає у тому, що здобуті результати можуть стати підґрунтям подальших наукових пошуків з проблематики теорії, методології та практики зовнішньоторговельного потенціалу; можуть бути використані при удосконаленні державної торговельної політики, зокрема при розробці та реалізації державних програм стимулювання експорту; враховані суб'єктами господарювання у корпоративних стратегіях розвитку зовнішньоторговельної діяльності; включені до навчально-методичного забезпечення дисциплін освітніх програмах підготовки здобувачів вищої освіти у сфері міжнародної економіки та міжнародного бізнесу із профілізацією на міжнародній торгівлі.

Ключові слова: національна економіка, зовнішньоторговельний потенціал, міжнародна торгівля, експорт, імпорт, конкуренція, конкурентоспроможність, глобалізація, інтеграція, світові ринки, торговельна політика, протекціонізм і неолібералізм, глобальні ланцюги вартості, кластери, електронна комерція.

ABSTRACT

Zhmurenko V. H. Foreign Trade Potential of the National Economy in the Context of Globalization: Theoretical and Methodological Dimension. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of doctor of philosophy in the specialty 051 – Economics. – Ukrainian State University of Science and Technologies, Dnipro, 2026.

This thesis research is devoted to addressing a topical scientific problem – the development of theoretical and methodological foundations and practical aspects of the formation and effective realization of the foreign trade potential (hereinafter – FTP) of the national economy in the context of globalization. To achieve this objective, a number of interrelated tasks were addressed, including: a generalization of theoretical and methodological approaches to defining FTP; revealing the foundations for constructing FTP as an open, complex, dynamic subsystem, organically integrated into the structure and reproduction cycle of an open national economy; researching current trends in the development of FTP, the newest forms of trade, mechanisms, conditions and macroeconomic consequences of its realization; improving methodological approaches to positioning the country within the global network of trade relations, in particular the development and testing of a methodology for assessing the strength of FTP; diagnosis and SWOT analysis of Ukraine's FTP; justification of proposals for measures that will contribute to the development of the FTP of the domestic economy and the strengthening of its competitive positions in the world markets.

The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusions, a list of references and appendices.

The introduction justifies the relevance of the topic, formulates the aim and main objectives of the study, defines its object and subject, presents elements of scientific novelty, and outlines the theoretical and practical significance of the results obtained, as well as the forms of their application. In particular, it is noted that the turn of the millennium is becoming a period of global tectonic shifts, numerous

metamorphoses and structural transformations for humanity. The post-industrial leap in quality enriches economic reality with new phenomena and processes (intellectualization, digitalization, informatization, virtualization of economic spaces and the partial removal of cross-border mobility restrictions for factors and results of production, phantomization, hypercompetition, smart management, e-commerce, etc.), which expand the boundaries of what is possible for open economic systems, renew the set of their drivers and corridors of movement in the global space, and, in particular, alter the conditions for the formation and realization of their foreign economic potential and its trade component.

For national economies, reaping the benefits of globalization is impossible without implementing a strategy for developing FTP that is appropriate to the present day, through strengthening international competitive advantages, improving trade practices and enhancing the specialized management competencies of economic entities.

The first chapter, "Theoretical and Methodological Foundations for the Study of the Foreign Trade Potential of Economic Systems", outlines the epistemological and methodological foundations and ontological prerequisites for studying FTP, and identifies its leading role in the formation and realization of the foreign economic potential of modern national economies - the macro-entities of globalization processes.

Based on a retrospective analysis of scientific work on the issue of the FTP of economic systems, certain gaps have been identified in its subject area (such as: the absence of a coordinated position regarding the content, structure, function and characteristics of the realization of FTP as a dual export-import phenomenon, the lack of clarity in the logic and mechanisms of transitions "FTP (probabilistic, passive) → international trade (manifested, active, commercialized) → reproduction and development of macroeconomic potential → macroeconomic dynamics", the disordered nature of the factors shaping and successful commercialization of FTP in the context of global hyper-competitive challenges), the resolution of which requires in-depth scientific research based on modern methodology. It has been justified that

the most appropriate approach for the object and subject of the study, the aim of the work and the tasks set is the method of economic evolutionism, the cognitive focus of which lies on the reproduction, directed dynamics and development strategies of open economic systems in a changing competitive environment.

A perspective is proposed on the foreign economic macropotential of the national economy as an open subsystem of the national economy, which determines the orientation of its subjects towards the establishment and development of international economic relations under existing global and local conditions and constraints. It is noted that the level of development and multifaceted nature of the FTP of a specific national economy is a manifestation of the diversity of those types of foreign economic activity in which national residents are involved. Ukraine's foreign economic sector is asymmetrical, with a long-standing dominance of foreign trade, which significantly enhances the relevance of this study within the domestic context.

The second chapter, "Foreign Trade Potential: Content, Structure and Conditions of Realization", focuses on defining and elucidating the content, structure, factors and constraints of the development of FTP, and international trade as a practical form of its realization.

Foreign trade potential is defined as a component of foreign economic potential, enabling the self-reproduction and realization of the interests of the host system through its integration into the global trade networks. It has been established that FTP, as a specific attribute of open economic systems, is characterized by competitiveness, openness and cross-border nature, relevance and targeting, structural and functional complexity, fractality, limited combinatoriality and controlled dynamism.

Based on the evolutionary research method, FTP is characterized as a dynamic system moving from the past through the present into the future. In the context of the past, it acts as a) the result of the evolution of conditions and selectors for the formation of international competitive advantages and b) a 'reserve' embodying the resource capabilities and product offerings accumulated in the country's prehistory

that support its international specialization. In the present, it characterizes the level of resource utilization, their productivity, efficiency and alignment with consumer demands, as well as the presence or absence of development reserves. With regard to the future, it is the vehicle for changes that determine its design and creation. Such a polychronic perspective is of practical importance for understanding the logic of the development of FTP and the future consequences of today's strategic management decisions.

It has been established that the structural "core" of FTP is formed by a triad of interrelated basic blocks: "international competitive advantages", "trade initiative" and "trade competence", which together, through their interaction, ensure its functional maturity, capacity for adaptation and targeted selective development.

A perspective on international trading as a practical, multifunctional form of realizing FTP is proposed. It has been established that the diversification and increasing complexity of trade forms within the framework of international industrial cooperation are accompanied by a strengthening of the power of its consequences and effects (the foreign trade multiplier effect, the trade creation effect, the "domino" effect, spillover and learning effects, economies of scale, network effects and team effects, as well as the effects of diversity and combinatorics of diversity).

It has been established that, in order for FTP to transition from a state of latent, passive potential to one of realized, commercialized, socially effective and active potential, at least three conditions must be met: 1) the adequacy of FTP, in terms of competitiveness, to those commodity segments and geographical locations of the world market and global production platforms that correspond to the country's positioning within the structure of international division of labour and fall within the scope of its strategic political and economic interests; 2) the resource and technological capacity and readiness of the national economy and its economic entities to produce competitive products capable of overcoming environmental resistance and protectionist barriers when entering the global market and of competing with imports in domestic markets; 3) sovereignty, subject-centeredness

and state activism in determining the directions of its integration into the global economic space and the implementation of trade policy.

Based on the correlation and regression analysis conducted and the empirical patterns identified, the following factors were identified and ranked by the strength of their influence on of comparative export efficiency (labor productivity (rank 1), the level of technological complexity of scientific developments (2), the level of development of digital platforms and technologies (3), the quality of state regulatory policy (4), the level of human capital development (5), government efficiency (6), the level of innovative development (7), the quality of infrastructural support for economic activity in terms of financial (8) and transport-logistics services (9), the current level and results of the country's involvement in the processes of economic globalization (10)).

The third chapter, "Directions for strengthening the FTP of the national economy in the context of global hyper-competitive challenges", focuses on the processes and factors that significantly modify the global conditions for the formation, reproduction, development and realization of foreign trade macro-potential; a methodological toolkit for measuring the FTP of national economies and their positioning within the global network of trade relations is proposed and tested. In particular, a model has been developed for calculating the integral level of FTP, which takes into account the logic of its formation and realization with the corresponding transitions: "resource provision for commodity production → technological transformation of resources into marketable products – objects of international trade → export and import flows → foreign trade results → positive changes in macro-dynamics" and the structural blocks "I. Resource provision for FTP", "II. Digitalization, science and innovation", "III. Conditional impact factors for the realization of FTP", "IV. Foreign Trade" and "V. Macroeconomic results", and its validation was carried out.

Assessing Ukraine's FTP using the author's methodology has allowed us to conclude that the strongest aspects of its FTP are: developed human capital, readiness to implement and utilize digital technologies, the level of technological sophistication

in scientific research, and extensive foreign economic contacts in the trade and financial sectors. At the same time, Ukraine occupies a weaker competitive position relative to most partner countries, which complicates the task of realizing its own FTP, particularly through integration into global and regional value chains via an accelerated technological lift. The main obstacle to the effective commercialization of the country's FTP, apart from the impact of the war and associated macroeconomic risks, is low innovation activity, which slows down technological development and reduces the scope for implementing breakthrough competitive strategies.

The work specifies the functions of the state as a subject of foreign trade policy and a stakeholder in foreign trade activities. Recommendations are formulated regarding politic measures that will contribute to the development and effective realization of Ukraine's FTP and the strengthening of its competitive positions in the global market, in particular: 1) supporting smart specialization of regions, R&D, digitalization policy, and clusters (ICT, agrotech, mechanical engineering, metallurgy, biotech, aerospace technology, military technology and armaments, unmanned aerial vehicles, turbines, navigation equipment) and innovative initiatives in the business sector; 2) updating the export basket, taking into account the revenue-generating potential of new export goods and the technological gap between them and existing products; 3) creation of joint ventures and startups with foreign partners located in their territories; 4) intensifying trade with friendly countries, securing preferential terms of access and use of transport corridors in agreements, and resolving transit access to ocean ports through economic diplomacy; 5) stimulation of Ukrainian emigrants as primary subjects and drivers of international integration in the trade sector, popularizers of the "Made in Ukraine" brand; 6) assistance in improving managerial trade competence, training in higher education institutions of applicants for interdisciplinary educational programs focused on international economic activity.

The results of the research have theoretical, methodological and applied value; in particular, from a scientific perspective, they deepen understanding of the content, current structure, dual export-import nature, characteristics, functions, principles and

consequences of the development and realization of the FTP of the national economy in the context of globalization; methodologically, they develop methodological and analytical tools for measuring the strength of the FTP of national economies and their positioning within the global network of trade relations; in practical terms, they contribute to improving the effectiveness of management decisions in the sphere of foreign trade activity and trade policy.

The practical significance of the work lies in the fact that the results obtained may form the basis for further scientific research into the theory, methodology and practice of FTP; they may be used in improving state trade policy, in particular in the development and implementation of state programmes to stimulate exports; be taken into account by economic entities in corporate strategies for the development of foreign trade activities, in determining prospects and planning measures for its development; and be included in the teaching and methodological support for specialized subjects in higher education programmes in the field of international economics and international business, with a specialization in international trade.

Keywords: national economy, foreign trade potential, international trade, exports, imports, competition, competitiveness, globalization, integration, world markets, trade policy, protectionism and neoliberalism, global value chains, clusters, e-commerce.

СПИСОК ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці у наукових періодичних виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз Scopus і Web of Science:

1. Pashchuk, L., Lvova, N., Zavorodnia, O., **Zhmurenko, V.**, & Runcheva, N. (2025). Trade Policy Reversion: Quantifying the Diversionary Impact of Non-Tariff Barriers on Bilateral Trade Flows (2015–2024). *Journal of Applied Economic Sciences*, Volume XX, Winter, Issue 4(90), 717–730. DOI: [https://doi.org/10.57017/jaes.v20.4\(90\).05](https://doi.org/10.57017/jaes.v20.4(90).05) (**Scopus**). (Особистий внесок здобувача: розкриті особливості сучасного етапу торговельного протекціонізму, у межах вибірки країн сформований масив первісних статистичних даних та проаналізований кореляційний зв'язок між динамікою індексу нетарифних заходів та динамікою обсягів двосторонньої зовнішньої торгівлі). URL: <https://ritha.eu/journals/JAES/issues/90/articles/5>

Наукові праці у виданнях, включених до переліку фахових видань України:

2. **Zhmurenko V.** International trade as a practical realizing form of foreign trade potential of open economic system. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. №12 (22). С. 1541-1553. [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-12\(22\)-1541-1553](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-12(22)-1541-1553) URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/sas/article/view/34392/34367>

3. **Жмуренко В.**, Завгородня О. Зовнішньоторговельний потенціал національної економіки: засади та фактори реалізації в умовах глобалізації. *Сталий розвиток економіки*. 2025. 6 (57), С. 148-154. DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-57-20> (Особистий внесок здобувача: запропонований погляд на міжнародну торгівлю як практичну форму реалізації зовнішньоторговельного потенціалу відкритої економічної системи; конкретизовані передумови переходу зовнішньоторговельного потенціалу з стану не проявленого пасивного до проявленого реалізованого й успішно комерціалізованого активного) URL: <https://lnk.ua/Y6T5kZiAJ>

4. **Жмуренко В.Г.**, Олефіренко Т.В., Ткаленко Д.Д. Аналіз стратегій

цифрової економіки для підвищення ефективності глобального ринку. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2025 (18). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15458954> (Особистий внесок: розкриті актуальні напрями впровадження цифрових технологій у зовнішньоторговельну діяльність вітчизняних підприємств та наслідки цифрової трансформації трейдингових бізнес-моделей. URL: <https://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/465>

5. Завгородня О.О., Бандоріна Л.М., **Жмуренко В.Г.**, Завгородній К.О. Міжнародна торгівля як імпакт-фактор розвитку національних економічних систем: взаємозв'язки, обмеження та динамічний потенціал. *International scientific journal «GRAIL OF SCIENCE»*. 2025. №50. С. 279-289. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.21.03.2025.030> (Особистий внесок: розкритий мультиплікативний механізм та суперечливі наслідки впливу міжнародної торгівлі на динаміку макроекономічних систем, обґрунтовані передумови впливу зовнішньоторговельних змін як факторів позитивної дії; розширена система показників для оцінки ефективності зовнішньоторговельної діяльності національної економіки). URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/issue/view/21.03.2025/38>

6. Завгородня О.О., **Жмуренко В.Г.** Теоретико-методологічні засади дослідження зовнішньоекономічного потенціалу національної економіки та його впливу на макродинаміку. *Ефективна економіка*. 2024. № 8(24). DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.8.21> (Особистий внесок здобувача: запропоноване авторське визначення зовнішньоекономічного потенціалу національної економіки, розроблено класифікацію його форм та носіїв, розкрита фундаторна і домінантна роль торговельної складової у формуванні та реалізації зовнішньоекономічного потенціалу України). URL: <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/4433>

Наукові праці у міжнародних колективних монографіях:

7. **Zhmurenko V.** Foreign potential as a component of the development potential of the national economy: content, modern multiformism, capabilities and results / *Moderní aspekty vědy: XLIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie /*

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. Str. 411-427. DOI: <https://doi.org/10.52058/43-2024> URL: <https://perspectives.pp.ua/public/site/mono/mono-43.pdf>

Наукові праці, що засвідчують апробацію результатів дисертації:

8. **Жмуренко В.** Зовнішньоторговельний потенціал та міжнародна торгівля: рух у просторі ймовірностей. *Актуальні проблеми економіки, підприємництва та менеджменту в епоху глобальних загроз*: Зб. мат.-лів всеукр. наук.-практ. конфер. 27 листопада 2025 р. / ННІ ДМетІ УДУНТ. Дніпро. 2025. С. 107-111. URL: <https://crust.ust.edu.ua/items/8cbc8a22-44c8-4458-84a5-68ad4fd86b96>

9. Завгородня О.О., **Жмуренко В.Г.**, Ткаленко Д.Д. Інноваційні пріоритети моделі управління міжнародною конкурентоспроможністю: глобальний та національний виміри. *Економічна кібернетика : управління даними, хмарні технології та інфокомунікації: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської інтернет-конференції*, м. Дніпро, 3-4 березня 2025 р. Дніпро : УДУНТ, 2025. С. 40-44. (*Особистий внесок здобувача: обґрунтовано посилення впливу інноваційних факторів на інтенсифікацію та трансформацію міжнародних конкурентних відносин, розкрито провідну роль інноваційної складової макростратегій розвитку конкурентних переваг в умовах глобальної гіперконкуренції*). URL: <https://lnk.ua/BbVb3NC2G>

10. Завгородня О.О., Бандоріна Л.М., **Жмуренко В.Г.**, Завгородній К.О. Актуальні проблеми і пріоритетні напрями розвитку експортного потенціалу національної економіки. *Економічна кібернетика: інструменти і методи дослідження та організації економічних процесів* : збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської інтернет-конференції, м. Дніпро, 1-2 березня 2024 р. Дніпро: УДУНТ, 2024. С. 90-94. (*Особистий внесок здобувача: розширено класифікацію форм прояву експортного потенціалу; розроблено рекомендації щодо розвитку національного експортного потенціалу України*). URL: http://nmetau.edu.ua/file/zbirnik_naukovih_prats-2024.pdf

11. **Zhmurenko V.**, Tkalenko D. Metamorphoses of global competition in uptoday information-innovation conditions. *The 7th International scientific and*

practical conference “Global problems of improving scientific inventions” (October 31 – November 03, 2023). Copenhagen, Denmark. International Science Group. 2023. P. 60-63. URL: <https://isg-konf.com/global-problems-of-improving-scientific-inventions/> (Особистий внесок здобувача: проаналізовано причини та фактори переходу міжнародної конкуренції на глобалізовану гіперконкурентну стадію розвитку).

12. Завгородня О.О., **Жмуренко В.Г.** До питання про методологію дослідження інноваційного розвитку відкритих соціально-економічних систем доби глобалізації. *Економічна кібернетика: інструменти, моделі і методи інтелектуальної підтримки прийняття рішень : збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської інтернет-конференції*, м. Дніпро, 1-2 березня 2023 р. Дніпро : УДУНТ, 2023. С. 105-109. URL: https://nmetau.edu.ua/file/zbirnik_2023.pdf (Особистий внесок здобувача: аргументована адекватність методології еволюціонізму сучасним економічним системам і процесам як об'єктам наукового дослідження, конкретизовано етапи та методичний інструментарій дослідницької діяльності, заснованої на методології економічного еволюціонізму).

13. Завгородня О.О., **Жмуренко В.Г.** Регулювання та інфраструктурна підтримка зовнішньої торгівлі. *Міжнародна конференція «Інноваційні технології в науці та освіті. Європейський досвід» 29 листопада 2022 р.* Інститут промислових та бізнес-технологій УДУНТ, м. Дніпро (Україна). Дніпро: УДУНТ, 2022. С. 159-162. (Особистий внесок здобувача: розкриті особливості склад та функції сучасної інфраструктури зовнішньоекономічної діяльності).

14. Андреева О.А., **Жмуренко В.Г.** Управління ризиками та консультаційний аутсорсинг у процесі укладання контрактів зовнішньоторговельної діяльності. *Фінансово-економічні механізми розвитку підприємництва: теоретичний та практичний аспекти: Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково - практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених (24-25 листопада 2022 р.)*. Дніпро: УДУНТ, 2022. С.51-55. URL:http://nmetau.edu.ua/file/zbirnik_2022_st.pdf (Особистий внесок здобувача:

висвітлені можливості мінімізації трансакційних витрат та ризиків зовнішньоторговельної діяльності суб'єктами господарювання).

тези доповідей у збірниках матеріалів конференцій:

15. **Жмуренко В.Г., Жилюк Є.В.** До питання про національну політику розвитку зовнішньоторговельного потенціалу. *Інформаційно-комунікаційні технології : дослідження молодшої наукової спільноти: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених*, Дніпро, 11-12 грудня 2025 р. Дніпро : ДМетІ УДУНТ, 2025. С.93-94. URL: https://nmetau.edu.ua/file/zbirnik_tez_2025.pdf (Особистий внесок здобувача: конкретизовані розвитку зовнішньоторговельного потенціалу України та перспективні напрями його ефективної комерціалізації).

16. **Zhmurenko V.** Innovation Vectors of Smart Development of National Economies in Context of Global Competitive Challengers. *Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід // Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів*. Тернопіль: ЗУНУ, 2025. С.381-383.

17. **Жмуренко В.Г.** Глобальні тренди розвитку міжнародної торгівлі Молодіжна наука: інновації та глобальні виклики // *Збірник тез за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених*. Полтава: НУПП імені Юрія Кондратюка, 2024. С.113-114. URL: https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/events/conf/2024/mnigv/zbirnik_tez_konferencii_2024_ost.pdf

18. **Zhmurenko V.** Intellectualization of economic activity as a determinant of global competition' strengthening. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей XXXII міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2024*, 22-25 травня 2024 р. / за ред. проф. Сокола Є.І. Харків: НТУ «ХПІ». С.709. URL: <http://science.kpi.kharkov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Zbirnik-tez-MicroCAD-2024.pdf>

19. **Самойленко Є.Г., Жмуренко В.Г.** Глобальна конкуренція як каталізатор та дестабілізатор розвитку відкритих макроекономічних систем. *Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної*

економіки: *Збірник наукових статей за матеріалами ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (11–12 квітня 2024 р.)*. Дніпро: ІПБТ УДУНТ, 2024. С. 40-42. URL: http://nmetau.edu.ua/file/zbirnik_konferentsiyi_11-12_kvitnya_2024.pdf (Особистий внесок здобувача: висвітлено визначальний вплив глобальної конкуренції на структурні зміни ринкового середовища, бізнес-ландшафтів та бізнес-моделей).

20. **Жмуренко В.Г.** Перспективи розширення географії ринків збуту українського експорту. *Молода академія - 24. Т.ІІ: зб. тез доп. Міжнар. наук.-техн. конф. студентів і молодих учених, Дніпро, 23-24 травня. 2024 р.* Дніпро: УДУНТ, 2024. С.115. URL: http://nmetau.edu.ua/file/---_tom_2.pdf

21. Завгородня О.О., **Жмуренко В.Г.** Міжнародний інститут торгових палат як драйвер розвитку зовнішньої торгівлі. *Фінансово-економічні механізми розвитку підприємництва: теоретичний та практичний аспекти: Збірник матеріалів ІV Всеукраїнської науково – практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених (23 – 24 листопада 2023 р.)*. Дніпро: УДУНТ, 2023. С.75-77. URL: http://nmetau.edu.ua/file/kfin_3527.pdf (Особистий внесок здобувача: розкриті вагома роль міжнародного інституту торгових палат щодо впорядкування в світових масштабах інституційних засад міжнародної торгівлі).

22. **Жмуренко В.Г.** Економічна самоорганізація та комерційна самоврядність: загальне та особливе в практиці господарювання. *Молода академія –2023. Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-технічної конференції студентів і молодих учених. Т.2.* Дніпро, УДУНТ, 2023. С. 40-41.

23. Завгородня О.О., **Жмуренко В.Г.** Держава як стейкхолдер зовнішньоторговельної діяльності підприємств. *Економічне відродження України: проблеми, виклики, перспективи: Зб. мат.-лів всеукр. наук.-практ. Інтернет-конфер. 30 березня 2023 р.* УДУНТ. Дніпро. 2023. С.41-43. URL: https://nmetau.edu.ua/file/zbirnyk_tez_30.03.2023.pdf (Особистий внесок здобувача: конкретизовано задачі та функції держави-суб'єкта торговельної політики).

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ECI – Economic Complexity Index (Індекс економічної складності)
- EX – Exports (експорт)
- GCI – Global Competitiveness Index (Глобальний індекс конкурентоспроможності)
- GII – Global Innovation Index (Глобальний індекс інновацій)
- GVCs – Global Value Chains (Глобальні ланцюги вартості)
- HCI – Human Capital Index (Індекс людського капіталу)
- IM – Imports (імпорт)
- PCI – Productive Capacity Index (Індекс продуктивних потужностей)
- R&D – Research and Development (дослідження і розробки)
- RCA – Relative Competitive Advantages (Порівняльні конкурентні переваги)
- RegVCs – Regional Value Chains (Регіональні ланцюги вартості)
- UNCTAD – United Nation Conference of Trade and Development (Конференція ООН з торгівлі і розвитку)
- WIPO - World Intellectual Property Organization (Світова організація інтелектуальної власності)
- WEF – World Economic Forum (Світовий економічний форум)
- WTO – World Trade Organization (Світова організація торгівлі)
- ВВП – Валовий внутрішній продукт
- ЄС – Європейський Союз
- ЗЕД – Зовнішньоекономічна діяльність
- ЗТрП – Зовнішньоторговельний потенціал
- ІКТ – Інформаційно-комунікаційні технології
- НТП – Науково-технічний прогрес
- ООН – Організація об'єднаних націй
- ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку
- ПКС – паритет купівельної спроможності
- ТНК – Транснаціональні корпорації

ЗМІСТ

<u>ВСТУП</u>	25
<u>РОЗДІЛ I ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ</u>	36
<u>1.1 Онтологічна актуальність та гносеологічні підвалини дослідження зовнішньоторговельного потенціалу</u>	36
<u>1.2 Економічний еволюціонізм як методологічна платформа дослідження зовнішньоторговельного потенціалу та його носіїв - відритих макроекономічних систем</u>	56
<u>1.3 Зовнішньоекономічний потенціал національної економіки: зміст, носії, структура та торговельний базис</u>	78
<u>Висновки за розділом I</u>	93
<u>РОЗДІЛ II ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИЙ МАКРОПОТЕНЦІАЛ: ЗМІСТ, БУДОВА ТА УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ</u>	96
<u>2.1 Зміст, структура, поліформізм та функції зовнішньоторговельного потенціалу</u>	96
<u>2.2 Міжнародна торгівля як практична форма реалізації зовнішньоторговельного потенціалу</u>	115
<u>2.3 Засади та фактори формування і комерціалізації зовнішньоторговельного потенціалу національної економіки</u>	131
<u>Висновки за розділом II</u>	149
<u>РОЗДІЛ III НАПРЯМИ ПОСИЛЕННЯ ЗОВНІШНЬО- ТОРГОВЕЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ГІПЕРКОНКУРЕНТНИХ ВИКЛИКІВ</u>	152
<u>3.1 Глобальні тенденції розвитку зовнішньоторговельного потенціалу: конкурентні та інноваційні виклики для національних економік</u>	152
<u>3.2 Аналітичний інструментарій оцінювання зовнішньо- торговельного потенціалу національних економік та їх позиціонування в глобальній мережі торговельних відносин</u>	171
<u>3.3 Пріоритети державної політики розвитку зовнішньоторговельного потенціалу України та підвищення ефективності її зовнішньоторговельної діяльності</u>	195
<u>Висновки за розділом III</u>	218
<u>ВИСНОВКИ</u>	222

<u>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</u>	230
<u>ДОДАТКИ</u>	252
<u>ДОДАТОК А</u> Світова динаміка абсолютних та відносних обсягів міжнародної торгівлі та іноземних інвестицій, 1990-2024 рр.....	253
<u>ДОДАТОК Б</u> Зовнішня торгівля України, 2016 -2024 рр.	254
<u>ДОДАТОК В</u> Географічна структура світової торгівлі, 1990 - 2023 рр.	256
<u>ДОДАТОК Г</u> Типологія видів економічного потенціалу національної економіки	258
<u>ДОДАТОК Д</u> Провідні (ТОП 10) експортери та імпортери на агрегованих товарних сегментах світового ринку (міжнародна спеціалізація країн світу)	259
<u>ДОДАТОК Е</u> Класифікація міжнародних конкурентних переваг	261
<u>ДОДАТОК Ж</u> Хронологія еволюції та характеристика основних етапів розвитку зовнішньоторговельного потенціалу та міжнародної торгівлі.....	262
<u>ДОДАТОК З</u> Розширена типологія форм міжнародної торгівлі.....	265
<u>ДОДАТОК И</u> Міжнародна торгівля як інструмент досягнення глобальних цілей сталого розвитку.....	267
<u>ДОДАТОК К</u> Продуктовий простір України, 2023р.	268
<u>ДОДАТОК Л</u> КНР у глобальному продуктовому просторі, 2024 р.....	269
<u>ДОДАТОК М</u> Географічна та товарна структура агрегованих сегментів світового ринку, 2023 р.....	270
<u>ДОДАТОК Н</u> Технологічно-стадіальне формування вартості кінцевого продукту в GVCs «Metals», 2022 р.....	276
<u>ДОДАТОК О</u> Географічна структура формування / привласнення вартості кінцевого продукту в GVCs «Metals», у %, 2022 р.....	277
<u>ДОДАТОК П</u> Результати нормалізації первісних показників-індикаторів Індексу потужності зовнішньоторговельного потенціалу....	278
<u>ДОДАТОК Р</u> Товарна структура експорту України та її динаміка, 2018 - 2024 рр.....	279
<u>ДОДАТОК С</u> Товарні групи, що можуть увійти до експортного кошика України	280
<u>ДОДАТОК Т</u> Перелік публікацій здобувача за темою дисертації.....	283
<u>ДОДАТОК У</u> Довідки про впровадження результатів наукових досліджень.....	289

ВСТУП

Обґрунтування актуальності теми дослідження. Порубіжжя тисячоліть стає для людства періодом глобальних архітектонічних зрушень, численних структурних трансформацій та метаморфоз. Перед вітчизняною економікою, що наразі опинилась в зоні політико-економічного напруження й відомих каскадних біфуркацій, відкриваються розширені перспективи подальшої самореалізації у глобальному економічному просторі, зокрема в його ЄС-осередку. Передумовою успішної інтеграції України в глобальну та регіональну мережі економічних відносин є дослідницький пошук засад розвитку, розкриття й комерціалізації наявного зовнішньоекономічного макропотенціалу, насамперед його торговельної складової. Це обумовлює необхідність науково обґрунтованих рекомендацій щодо модернізації й авангардизації ЗТрП України, підвищення ефективності її участі у міжнародній торгівлі та підтверджує актуальність даного дисертаційного дослідження. Додатковим аргументом щодо важливості та нагальності зміцнення зовнішньоторговельного потенціалу є виклики прискореної євроінтеграції та необхідність налагодження сталих торговельних відносин із країнами із відносно вищими рівнями виробничих потужностей та міжнародної конкурентоспроможності, заснованими на конкурентних перевагах технологічного та наукоємно-інноваційного походження.

Дослідження ЗТрП національної економіки базується на ґрунтовному гносеологічному фундаменті. Наукова спадщина таких видатних учених як А. Серра, Р. Кантільйон, Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, Ф. Ліст, К. Маркс, А. Маршалл, Л. Вальрас, Дж. Мід, К. Віксель, Г. Мюрдаль, Ф. Перру, Р. Дарвент, П. Самуельсон, У. Столпер, Е. Хекшер, Б. Олін, Е. Ліндер, Я. Тімберген та ін., багато у чому визначила теоретичні основи сьогоденного розуміння зовнішньоторговельного потенціалу, традиційних форм і механізмів його формування, реалізації та підтримки через міжнародні та національні інститути торговельної політики.

Слід зауважити, що широке коло питань з теорії, методології та практики зазначеної проблематики в глобалізованій й суттєво трансформованій поступом Індустрії 4.0-5.0 економічній реальності знайшло відображення у роботах багатьох сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких Д. Аджемоглу, Дж. Андерсон, П. Антрас, Б. Баласс, С. Бестужева, О. Білорус, В. Білоцерківець, О. Биконя, В. Венгер, Р. Вернон, І. Гаврилюк, Т. Галецька, С. Геращенко, Г. Герреффі, Л. Григорова-Беренда, Х. Грубель, Дж. Даннінг, А.Дунська, Н. Дехтяр, Г. Дугінець, Я. Жаліло, О. Завгородня, А. Задоя, Ч. Кіндельберг, Б. Клінгер, П. Кругман, С. Кузьмінов, І. Леонідов, В. Липов, П. Ллойд, Р. Лупак, А. Мазаракі, М. Меліц, Т. Мельник, Дж.Ф. Мур, М. Обстфельд, Т. Осташко, В. Панченко, Е. Пахуча, М. Познер, А. Поручник, М. Портер, К. Прахалад, Е. Райтнер, В. Рамасвами, Т. Семенова, О. Сохатська, Дж. Стігліц, Х. Такеучі, В. Тарасевич, Дж. Траут, Г. Хамел, Р. Хаусман, Е. Хелпман, та ін.

Нагромаджений за багатолітній період (торгівля як історично перший вид міжнародної економічної діяльності з віддавна є одним із фокус-об'єктів наукової спільноти) науковий наробок є значним і вагомим, а його панорама – змістовно широкою. У ній знаходять відбиття еволюція вчення про міжнародні торговельні відносини; умови і фактори формування на основі міжнародних конкурентних переваг зовнішньоторговельного потенціалу різнорівневих відкритих економічних систем, функціональне призначення та роль зовнішньої торгівлі в їх розвитку та забезпеченні динамічної макrorівноваги; теоретико-методичні основи моніторингу експортно-імпортних потоків, їх статистичного обліку та аналітики; глобальні тенденції розвитку, економетрика, моделі та наслідки міжнародної торгівлі; конкурентне середовище та інституціональні засади реалізації зовнішньоторговельного потенціалу – провадження міжнародної торговельної діяльності, її регуляторики та протекціонізму; алгоритми розробки та ухвали відповідних управлінських рішень.

Водночас аналіз отриманих результатів дозволяє стверджувати про наявність певних прогалин та дискусійних питань в теоретичному предметному просторі ЗТрП економічних систем (як-от: відсутність узгодженої

позиції щодо змісту, структури, функції та особливостей реалізації ЗТрП як дуального експортно-імпортного феномену, нечіткість логіки та механізмів переходів «зовнішньоторговельний потенціал (імовірнісне, пасивне, проявлене та латентне) → міжнародна торгівля (проявлене, активне, комерціалізоване) → відтворення та розвиток макроекономічного потенціалу → макроекономічна динаміка», невпорядкованість факторів формування й успішної комерціалізації ЗТрП в умовах глобальних конкурентних викликів), заповнення яких потребує поглиблених наукових пошуків на засадах сучасної методології.

Слід додати, що для малих відкритих національних економік із високим рівнем інтегрованості у світогосподарські процеси, типовим представником яких є Україна, особливої актуальності набуває проблематика забезпечення довгострокової ефективності зовнішньоторговельної діяльності, що певною мірою компенсує обмеження в ступенях економічної свободи, дозволяє протидіяти силам тяжіння до інтересів країн-партнерів та забезпечувати реалізацію суб'єктоцентричної національної стратегії розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукові результати й висновки дисертаційного дослідження є складовою розробок Українського державного університету науки і технологій у межах науково-дослідної роботи кафедри міжнародної економіки і соціально-гуманітарних дисциплін за темою «Теорія і практика інтелектуального та інноваційно-інформаційного розвитку національної економіки України в умовах глобальних та євроінтеграційних викликів» (номер держреєстрації 0122U201341, 2023-2026 рр.). У межах тематики аспірантом були досліджені актуальні тенденції розвитку зовнішньоторговельного потенціалу та новітні зміни в умовах його реалізації під впливом глобальних інноваційних і конкурентних викликів.

Мета роботи полягає в розвитку теоретико-методологічних засад формування, реалізації та розвитку зовнішньоторговельного потенціалу національної економіки; обґрунтування заходів, що сприятимуть посиленню та ефективній комерціалізації ЗТрП України в умовах глобалізації.

Для досягнення поставленої мети в роботі вирішені наступні **завдання**:

1. Проаналізувати сучасні теорії і концепції, пов'язані із тематикою

зовнішньоторговельного потенціалу та міжнародної торгівлі, виявити їх змістовні прогалини, проблемні та дискусійні моменти.

2. Визначити базовий методологічний підхід до дослідження ЗТрП та відкритих макроекономічних систем як його носіїв.

3. Розкрити мультиформізм та поліфункціональність потенціалу макроекономічних систем з наголосом на ролі його зовнішньоторговельної складової у відтворенні та розвитку національних економік в глобальному економічному середовищі.

4. У контексті обраної методології дослідження уточнити зміст ЗТрП, розкрити складність структури, властивості та функції ЗТрП як відкритої динамічної підсистеми, органічно вбудованої у національну економіку та глобальну мережу торговельних відносин і світових ринків.

5. Проаналізувати новітні трейдингові форми ЗТрП, мотиваційні засади, умови і макроекономічні наслідки його реалізації, а також визначальні взаємозв'язки між зовнішньоторговельними змінами та макроекономічною динамікою.

6. Виявити та систематизувати істотні фактори формування ЗТрП, актуальні тенденції його розвитку та комерціалізації в умовах глобально-локальних конкурентних викликів.

7. Удосконалити методичні підходи до оцінювання ефективності зовнішньоторговельної діяльності національної економіки, її позиціонування у глобальній мережі торговельних відносин, розробити та провести апробацію методики оцінювання потужності ЗТрП.

8. Провести SWOT-аналіз ЗТрП національної економіки України, розробити й обґрунтувати пропозиції щодо його розвитку та посилення конкурентних позицій України на світових ринках.

Об'єктом дослідження є національна економіка як носій зовнішньоторговельного потенціалу, макросуб'єкт міжнародних торговельних відносин у глобальній економіці.

Предметом дослідження є зовнішньоторговельний потенціал як змістовна складова національної економіки, актуальні аспекти та чинники його формування, реалізації і розвитку у національному та глобальному вимірах.

Методи дослідження. Для вирішення завдань, поставлених у дисертаційній роботі, та отримання конкретних наукових результатів використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: *наукової абстракції, діалектики загального, особливого й одиничного* – при розкритті змісту ЗТрП як економічної категорії та специфічного атрибута відкритих економічних систем; *еволюційний метод, єдності логічного й історичного* – при дослідженнях ЗТрП як складно організованої динамічної нелінійної системи; *структурно-логічного моделювання, декомпозиції та агрегування* – при обґрунтуванні засад побудови та структури ЗТрП, при характеристиці основних етапів його розвитку; *системно-синергетичний підхід, причинно-наслідковий аналіз* – при розкритті умов та наслідків реалізації ЗТрП через участь у міжнародній торгівлі, розробці пропозиції щодо розвитку ЗТрП України; *методи систематизації, групування та класифікації* – при упорядкуванні та удосконаленні класифікації форм ЗТрП, міжнародних конкурентних переваг і міжнародної торгівлі; *статистичний, факторний та кореляційно-регресійний аналіз, екстраполяції* – при виявленні актуальних тенденцій розвитку, імпаکت-факторів формування та реалізації ЗТрП; *моделювання та компаративістики* – при розробці методики оцінювання рівня потужності ЗТрП національних економік та інтерпретації результатів її апробації; *SWOT-аналіз* – при з'ясуванні порівняльних переваг і слабкостей ЗТрП вітчизняної економіки.

Інформаційною базою дослідженні стали матеріали нормативно-правової бази, монографій, публікацій у наукових фахових виданнях та навчальній літературі з проблематики зовнішньоторговельного потенціалу, міжнародної конкурентоспроможності, міжнародної торгівлі та торгової політики, експертно-аналітичні звіти міжнародних організацій (Світового банку, Світового економічного форуму, Організації країн економічного співробітництва та розвитку, Світової організації торгівлі, Конференції ООН з торгівлі та розвитку, Міжнародного валютного фонду, Єврокомісії) та профільних міжнародних дослідницьких інститутів (The Atlas of Economic Complexity of Harvard's Growth Lab Viz Hub, IMD, KOF Swiss Economic

Institute), Державної служби статистики України та Національного банку України, інформація з відкритих некомерційних сайтів мережі Інтернет.

Наукова новизна. Наукова новизна здобутих результатів полягає в поглибленні теоретико-методологічних засад і розробці практичних рекомендацій щодо формування та реалізації зовнішньоторговельного потенціалу національної економіки в умовах глобалізації. Найбільш важливі результати дослідження, що містять елементи наукової новизни, полягають у наступному:

вперше:

- розроблено методику оцінки рівня потужності ЗТрП, що враховує логіку та етапи його формування й реалізації із відповідними переходами «ресурсне забезпечення товаровиробництва → технологічна трансформація ресурсів у готову товарну продукцію – об’єкти міжнародної торгівлі → експортно-імпортні потоки → результати зовнішньої торгівлі → позитивні зміни макродинаміки» і структурними блоками «I. Ресурсне забезпечення ЗТрП», «II. Цифровізація, наука та інновації», «III. Імпакт-фактори реалізації ЗТрП», «IV. Зовнішня торгівля», «V. Макрорезультати», та проведено її апробацію;

удосконалено:

- визначення зовнішньоекономічного потенціалу національної економіки як відкритої підсистеми, що визначає орієнтацію її суб’єктів на налагодження та розвиток міжнародних економічних відносин за наявних глобально-локальних умов і обмежень;
- теоретичні уявлення про поліфункціональність міжнародної торгівлі як особливого виду міжнародної економічної діяльності, практичної форми реалізації ЗТрП та механізму національної стратегії розвитку, в частині виявлення та розкриття її інтегративної, транзитної, комунікативної, сигнальної, діагностичної, селективної, стимулюючої та атрактивної функцій, супутніх і похідних зовнішніх ефектів (ефекту мультиплікатора зовнішньої торгівлі, ефекту створення торгівлі, ефектів «доміно», «spillover»

та навчання, ефекту масштабу, мережевого ефекту та ефекту команди, ефектів різноманіття та комбінаторики різноманітного);

– систему індикаторів оцінки ефективності зовнішньої торгівлі в частині її доповнення: 1) коефіцієнтом порівняльної ефективності експорту, 2) середньозваженим показником міжнародної конкурентоспроможності національного експорту, який пропонується розраховувати на основі індексів відносних порівняльних переваг (RCA) товарних груп, що входять до складу експортного кошика, 3) індексом конкурентної потужності, визначеним через відсоткову частку в експорті товарів із $RCA > 1$ (або > 2) із виокремленням групи високо конкурентних товарів із $RCA > 5$, що дозволить підвищити рівень релевантності результатів відповідного оцінювання, достовірності тренд-аналітики та сприятиме підвищенню якості профільних управлінських рішень;

набули подальшого розвитку:

– теоретичні уявлення про ЗТрП в частині: 1) його визначення як особливої складової зовнішньоекономічного потенціалу, що дозволяє забезпечувати самовідтворення та реалізацію останнього завдяки поступовій інтеграції системи-носія у глобальні торгівельні мережі; 2) конкретизації атрибутивних ознак ЗТрП (конкурентоспроможність, відносність, релевантність та адресність, відкритість і трансграничність, нелінійність, структурна та функціональна складність, фрактальність, обмежена комбінаторність, керована динамічність та поліхронність); 3) удосконалення багатознакової класифікації форм ЗТрП завдяки її доповненню ідентифікаторами «носії», «мульти-, полі- чи моноспеціалізація за товарними групами», «просторова мобільність», «здатність до реновації», «рівень та результативність реалізації»; 4) виокремлення у будові ЗТрП базових блоків «міжнародні конкурентні переваги», «торговельна ініціатива» та «торговельна компетентність», що у взаємодії визначають його функціональну зрілість, здатність до адаптації та спрямованого селективного розвитку;

– теоретико-методологічні засади ідентифікації пріоритетних напрямів впливу держави на розвиток ЗТрП, а саме: за результатами проведеного кореляційно-регресійного аналізу та виявлених емпіричних правильностей визначені й проранжовані за силою взаємозв'язку імпаکت-фактори порівняльної ефективності експорту (продуктивність праці (ранг 1), рівень технологічної складності наукових розробок (2), рівень розвитку цифрових платформ та технологій (3), якість державної регуляторної політики (4), рівень розвитку людського капіталу (5), ефективність уряду (6), рівень інноваційного розвитку (7), якість інфраструктурної підтримки зовнішньоторговельної діяльності у частині фінансового (8) та транспортно-логістичного сервісу (9), поточний рівень та результати залученості країни в процеси економічної глобалізації (10));

– науково-практичні підходи до провадження зовнішньоторговельної державної політики, зокрема за результатами SWOT-аналізу обґрунтовані пріоритетні напрями розвитку ЗТрП України, серед яких: стимулювання експорту digital-рішень і нішевих інноваційних рішень в зонах традиційної та новонабутої науково-технічної, виробничої та сервісної спеціалізації (ІКТ, агротех, машинобудування, металургія, біотех, ракетно-космічна техніка, військові технології та озброєння, безпілотні літальні апарати, турбіни, навігаційні прилади); заохочення створення спільних підприємств і стартапів з іноземними партнерами, розміщених на їх територіях; стимулювання українських емігрантів як первісних суб'єктів і драйверів міжнародної інтеграції в торговельній сфері, популяризаторів брэнда «Made in Ukraine»; підвищення управлінської торговельної компетентності, особлива підтримка підготовки в закладах вищої освіти здобувачів з міждисциплінарних освітніх програм, сфокусованих на міжнародній торгівлі.

Практичне значення отриманих результатів. Здобуті результати можуть стати підґрунтям подальших наукових пошуків з проблематики теорії, методології та практики зовнішньоторговельного потенціалу; можуть бути використані при удосконаленні державної торговельної політики, зокрема при

розробці та реалізації державних програм стимулювання експорту; враховані суб'єктами господарювання у корпоративних стратегіях розвитку зовнішньоторговельної діяльності, визначенні перспектив та плануванні заходів з її провадження; включені до навчально-методичного забезпечення дисциплін фахового циклу освітніх програмах підготовки здобувачів вищої освіти у сфері міжнародної економіки і міжнародного бізнесу із профілізацією на зовнішній торгівлі.

Практичне значення отриманих результатів підтверджується: їх використанням в діяльності департаменту економічного розвитку Дніпропетровської обласної державної адміністрації під час формування «Програми соціально-економічного та культурного розвитку Дніпропетровської області на 2026 рік», «Стратегії розвитку Дніпропетровської області до 2027 року» та «Плану заходів на 2025-2027 рік з реалізації Стратегії розвитку Дніпропетровської області» в частині розвитку регіональної смарт-спеціалізації та реалізації експортного потенціалу Дніпропетровської області в умовах прискореної євроінтеграції (довідка № 2633/0/31 -26 від 30.04.2026); врахуванням у стратегії розвитку зовнішньоторговельної діяльності ТОВ «ЕДС-Інжиніринг» пропозицій здобувача щодо оптимізації географічної структури бізнес-моделі й виходу продукції підприємства на ринки країн ЄС (Чехія, Польща) (довідка № 2204_01 від 22.04.2026 р.); використанням методичних розробок та рекомендацій аспіранта при розробці Стратегії розвитку ТОВ «ДНІПРОМЕТІЗ ТАС» щодо SWOT-аналітики конкурентної позиції підприємства та провадження конкурентної політики, оновлення товарної структури експортного кошика та активізації географічної диверсифікації зовнішньоторговельної діяльності (довідка № 40/26-3 від 22.04.2026 р.); впровадженням в освітню діяльність ННІ «Дніпровський металургійний інститут» УДУНТ при викладанні навчальних дисциплін «Міжнародна торгівля і світові ринки», «Управління зовнішньоекономічною діяльністю», «Міжнародна економічна діяльність України», «Національна економіка та економічна політика» (довідка НЗН/85 від 06.05.2026 р.).

Результати дослідження з питань розвитку зовнішньоторговельного потенціалу економіки України та її міжнародної торгівлі були використані при вдосконаленні навчально-методичного забезпечення програми навчання консультантів з експорту від Торгово-промислової палати України в межах міжнародної співпраці за програмою «EU4Business: відновлення, конкурентоспроможність та інтернаціоналізація МСП» (довідка № 1102/11 від 22.04.2026 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням, що пройшло всі етапи підготовки відповідно до встановлених вимог. Усі наукові результати, що представлені в дисертації, пройшли належну апробацію, мають теоретичну і практичну цінність та характеризують її наукову новизну, одержані автором особисто в процесі проведеного дослідження. З опублікованих у співавторстві наукових праць [4, 45-47, 50-57, 133, 193, 221] у дисертації використано лише ті положення, ідеї та висновки, які є особистим здобутком автора.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на 16 конференціях, серед них: міжнародні науково-практичні конференції: «Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід» (Тернопіль, 2025), «Молодіжна наука: інновації та глобальні виклики» (Полтава, 2024), «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я. MicroCAD-2024» (Харків, 2024), «Молода академія» (Дніпро, 2024), «Global problems of improving scientific inventions» (Copenhagen, 2023), «Інноваційні технології в науці та освіті. Європейський досвід» (Дніпро-Відень, 2022); всеукраїнські науково-практичні конференції: «Актуальні проблеми економіки, підприємництва та менеджменту в епоху глобальних загроз» (Дніпро, 2025); «Економічна кібернетика : управління даними, хмарні технології та інфокомунікації» (Дніпро, 2025), «Інформаційно-комунікаційні технології: дослідження молоді наукової спільноти» (Дніпро, 2025), «Економічна кібернетика: інструменти і методи

дослідження та організації економічних процесів» (Дніпро, 2024), «Економічна кібернетика: інструменти, моделі і методи інтелектуальної підтримки прийняття рішень» (Дніпро, 2024), «Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки» (Дніпро, 2024), «Молода академія» (Дніпро, 2023), «Фінансово-економічні механізми розвитку підприємництва: теоретичний та практичний аспекти» (Дніпро, 2023), «Економічне відродження України: проблеми, виклики, перспективи» (Дніпро, 2023), «Фінансово-економічні механізми розвитку підприємництва: теоретичний та практичний аспекти» (Дніпро, 2022).

Публікації. Основні положення та найважливіші результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у 23 наукових публікаціях, виконаних автором самостійно та у співавторстві, з них: 1 стаття у іноземному періодичному науковому виданні, індексованому у міжнародній наукометричній базі Scopus; 5 статей у фахових наукових виданнях України категорії Б, з яких 1 одноосібна; 1 одноосібний розділ у міжнародній колективній монографії; 7 статей та 9 тез доповідей у збірниках матеріалів конференцій. Загальний обсяг публікацій, що належить особисто здобувачеві, становить 4,86 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи складає 293 сторінок комп'ютерного тексту, з них 206 сторінок основного тексту, список використаних джерел із 223 найменувань на 22 сторінках та 19 додатків на 41 сторінці. У дисертації наводяться 25 таблиць та 56 рисунків.

РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

1.1 Онтологічна актуальність та гносеологічні підвалини дослідження зовнішньоторговельного потенціалу

Порубіжжя тисячоліть стає для людства періодом глобальних архітектонічних зрушень, численних метаморфоз та структурних трансформацій. Цифрова революція та поступ Індустрії 4.0-5.0, що сколихнули техніко-технологічні, відтворювальні, інформаційно-комунікаційні та транспортно-логістичні підвалини світ-системи, надали прискорювальний поштовх глобалізаційним процесам.

Глобалізація як багатовимірний економічний, соціальний, духовно-культурний та політичний процес суттєво змінює світоустрій [26; 114]. Історично обумовлено, що найбільш прискорено за темпами перебігу, потужно за проявами та наслідками, фронтально за масштабами поширення процесу глобалізації проявляють себе саме в економічній сфері. Ми поділяємо погляд на економічну глобалізацію як на еволюційно детермінований процес перетворення економічних систем, явищ, процесів, їх взаємозв'язків у планетарні за масштабами, складністю та наслідками [22; 98; 101]. Сходження міжнародної економічної інтеграції на наступну глобалізаційну стадію розвитку супроводжується прискоренням і поглибленням трансграничних економічних взаємодій, взаємовпливів та взаємозалежностей у всіх аспектах сучасного суспільно-економічного буття [24; 154; 172]. Це проявляється, насамперед, в інтенсифікації міжнародних економічних відносин, набутті ними складно організованої мультивузлової мережної конфігурації, масштабуванні й урізноманітненні трансграничних потоків товарів, послуг, технологій, інформації, фінансів і валютних коштів.

Підривні, проривні та модернізаційні інновації, що протягом останніх десятиріч невпинно генеруються та поширюються ієрархічними рівнями мегасистеми, охоплюють усі фази/стадії руху ВВП світу й глобального відтворення, їх організаційні форми, регуляторіку та інфраструктуру

підтримку. Також відбуваються якісні зрушення в глобальній мережі міжнародних економічних відносин як на рівні базисних конструктивів (поділ праці, спеціалізація, кооперація, комбінування, концентрація виробництва, капіталів і фінансового багатства, комунікації, технології, технологічні й виробничі платформи, ланцюги вартості тощо), так і в розрізі функціонально спеціалізованих сфер (міжнародна торгівля, міжнародних рух факторів виробництва, науково-технічний обмін і трансфер технологій, транснаціоналізація бізнесу, міжнародна економічна інтеграція та регіональне співробітництво, міжнародні валютно-фінансові відносини [101; 150]) (рис. 1.1).

Рисунок 1.1 - Міжнародна торгівля в глобальній системі економічних відносин
 Джерело: розроблено автором.

У епіцентрі глобальних змін знаходиться міжнародна торгівля як комутатор й інтегратор глобального виробництва і глобального споживання, базовий механізм міжнародного обміну засобами та результатами економічної діяльності, невід’ємний елемент територіального розподілу й трансграничного

перерозподілу вигод та екстерналій глобалізації, влади-власності й багатства (рис. 1.2). У межах світ-системи вона підтримує глобальний кругообіг капіталів й глобальні відтворювальні процеси, забезпечує абсорбцію міжнародного (іноземного, зовнішнього) в національному та національного в міжнародному із супутнім розподілом винагороди конкурентоспроможних і успішних, певною мірою “відповідає” за синергію та конвергенцію міжнародного та національного, їх внесок в реалізацію глобальної стратегії сталого розвитку [168] та вирішення глобальних проблем людства [162].

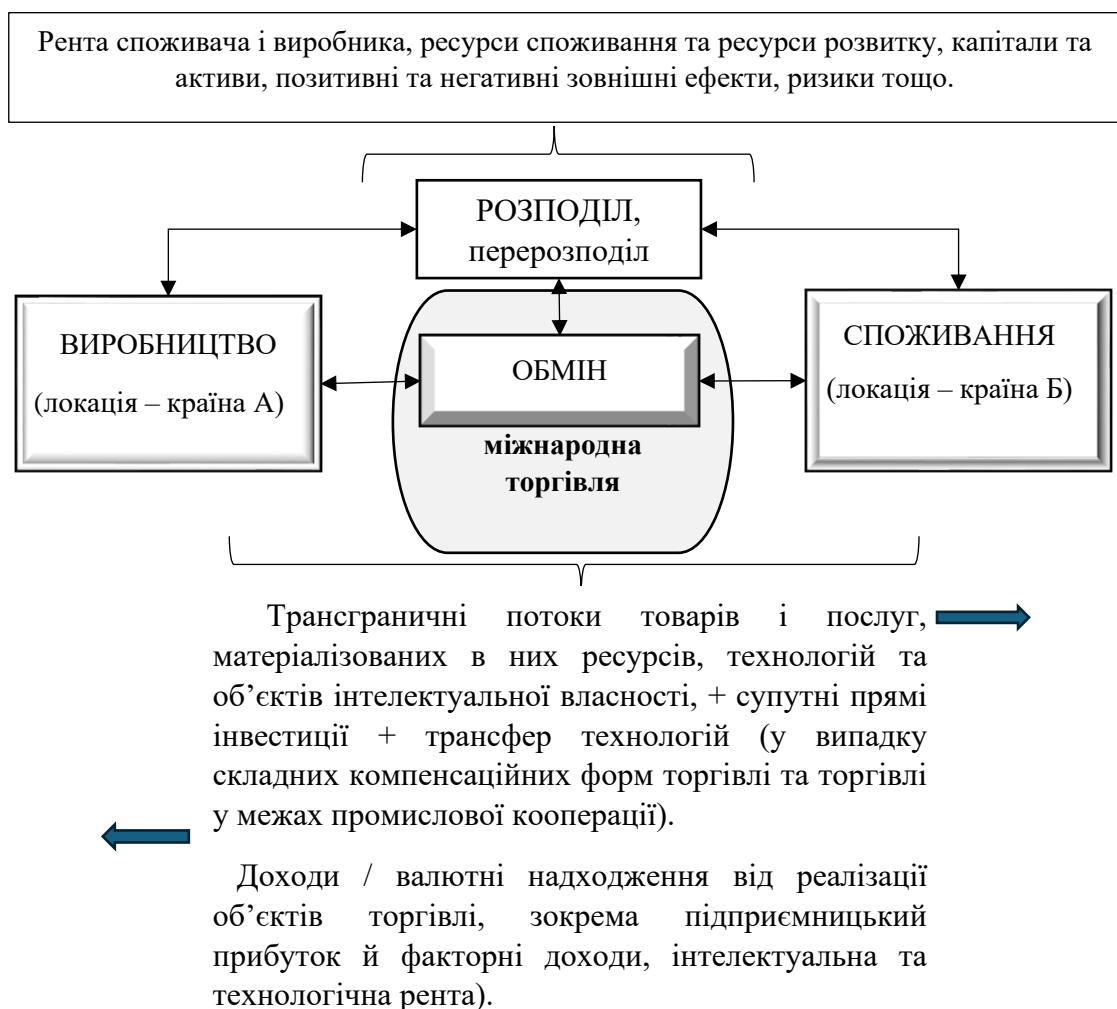

Рисунок 1.2 - Умовна спрощена схема вбудування міжнародної торгівлі у глобальний відтворювальний цикл

Джерело: розроблено автором.

Відповідні стимулюючі та модифікаційні впливи поширюються як в площині «глобальне ↔ міжнародне ↔ {національні економіки}» через відкриті для контактів із середовищем елементи останніх, так і через міжфазові переходи «виробництво ↔ обмін ↔ споживання» глобального відтворувального циклу. Тож можна стверджувати, що міжнародна торгівля є передвісником, носієм, драйвером і провідником локальних та глобальних економічних перемін.

Водночас крізь призму міжнародних торговельних відносин віддзеркалюються стан, структура, динаміка попиту та пропозиції на світовому ринку. За результатами їх взаємодій, виявлених дисбалансів, структурних зрушень, лакун та зон конкурентного напруження (так званих “ринкових арен”, що характеризуються підвищеними темпами зростання й капіталізації активів, визначають переважну частину майбутніх змін у бізнес-ландшафті, є атрactorами інновацій та стартап підприємництва, центрами R&D та створення доданої вартості [111; 191]) генеруються цінові сигнали, що через контури зворотного зв'язку підштовхують ринок до збалансування й динамічної рівноваги, а покупців та продавців – до адаптації й розвитку, до експансії на певні сегменти світового ринку чи відступу з них.

У множині численних різних за рівнем та глибиною змін економічної реальності можна умовно виділити щонайменше три тренд-тенденції, що характеризують сучасний глобалізаційний етап суспільної еволюції, є важливими для майбутнього людства й онтологічно визначальними для даного дисертаційного дослідження.

По-перше, вже згаданий постіндустріальний стрибок якості, що характеризує сучасний глобалізаційний етап суспільної еволюції й збагачує економічну реальність новими феноменами – явищами і процесами (інтелектуалізація, смартизація виробництва та управління, платформізація, супер- і гіперконкуренція, електронна комерція та блокчейнінг, аутсорсинг та аустаффінг тощо) [11; 87; 105]. Для різнорівневих економічних систем вони суттєво розширюють функціональні та розвиткові межі можливого (потенціал

розширеного відтворення), ініціюють масові похідні й адаптивні новації, ущільнюють час і простір, ускладнюють організацію мегасистеми та її агрегованих структурних рівнів, задають нову множину драйверів, факторів і коридорів руху економічних акторів у глобальному економічному просторі. Насамперед, йдеться про відомі й вже широко висвітлені у фаховій літературі [17; 19; 22; 34; 46; 75; 161; 165; 170; 201] атрибути економічного сьогодення, що характеризують зміни у засадах формування й зміцнення зовнішньоторговельного потенціалу, в об'єктах, технологіях та конкурентному середовищі міжнародної торгівлі, як-от:

- поглиблення та флексибілізація форм поділу та спеціалізації суспільної праці, технологічне ускладнення, горизонтальна і вертикальна фрагментаризація виробничих процесів, нові гео-конфігурації кооперації, комбінаторики та збірки фрагментів у ціле (глобальні та регіональні ланцюги вартості (далі відповідно – GVCs і RegVCs), глобальні технолого-виробничі платформи, транснаціональні мультиспеціалізовані промислові кластери та стратегічні альянси, смарт-спеціалізовані регіони, багато- та транснаціональні корпорації (далі - ТНК));

- сучасні механізми та організаційні форми створення вартостей, способи підвищення мультифакторної продуктивності праці й збільшення доданої вартості переважно за рахунок інтелектуальної, технологічної та інноваційної ренти;

- підвищення ролі підривних та проривних інновацій у досягненні й утриманні конкурентного лідерства, домінація знаньєвих, інтелектуальних та інформаційних детермінант конкурентної боротьби та комерційного успіху;

- посилення динамічного потенціалу економічних систем, прискорення соціально-економічних процесів та темпів їх якісної мінливості;

- стрімке оновлення бізнес-ландшафтів і ринкових арен конкурентної боротьби, моральне старіння традиційних моделей та інструментарію провадження міжнародної економічної діяльності, формування нової ідеології конкурентної боротьби та стратегій інтернаціоналізації бізнесу, смарт-технологій управління;

- істотні зміни в характері глобальної конкуренції, її інтенсифікація та посилення майже на всіх сегментах глобального товарного ринку. Зворотним боком посилення міжнародної конкуренції є протекціонізм, торговельні війни та ескалація торговельного протистояння між провідними гравцями світового ринку (США, ЄС та Китай);

- певна віртуалізація економічного простору, часткове зняття трансграничних обмежень мобільності факторів та результатів виробництва;

- відкриття нових торговельних маршрутів (товаропотоків) та ринків, утворення нових центрів виробництва та регіональних альянсів, формування нової економічної географії [187];

- оновлення, диверсифікація та кастомізація товарної номенклатури як відповідь на підвищення рівня й якості життя населення;

- удосконалення інфраструктурного забезпечення міжнародної торгівлі та платіжних систем, що її обслуговують тощо. Зазначимо, що більш докладна увага сучасним тенденціям розвитку міжнародної торгівлі буде приділена у третьому розділі роботи.

По-друге, йдеться про нові технологічні і логістичні можливості щодо сполучення внутрішнього та зовнішнього, комбінаторики спеціалізованого різноманітного, географічної диверсифікації й мобільності виробництва та збуту, прискорення, здешевлення й спрощення міжнародних комунікацій і товарообігу для економічних акторів збільшуються ступені свободи, розширюються варіанти оптимізації економічної діяльності та максимізації її результатів. Цілком слушно певні очікування та перспективи пов'язуються із відмовою від повної економічної автаркії, активним пошуком, розробкою та реалізацією відкритих бізнес-моделей і стратегій економічного розвитку [114]. Як наслідок, у суб'єктній складовій глобальної економіки збільшується кількість:

- а) безпосередніх активних моно-, полі- чи мультиспеціалізованих суб'єктів міжнародної економічної діяльності;

- б) так званих третіх (сторонніх) осіб, які опосередковано долучені до

МЕД через партнерські та (або) клієнтські стосунки й підпадають під дію її позитивних та негативних зовнішніх ефектів;

в) потенційних латентних суб'єктів, що вбудовують у алгоритм торування власного бізнес-шляху вибір між національною (місцевою) та міжнародною (зовнішньою з позицій конкретного суб'єкта) локаціями провадження й розвитку бізнесу й мігрують між ними. Серед ключових вихідних умов прийняття відповідного рішення порівняльна ефективність та прибутковість (Local vs Foreign) у випадку міжнародного трейдингу залежні, насамперед, від порівняльних міжнародних конкурентних переваг об'єкта торгівлі в координатах «функціонал - ціна - якість» та супутніх факторів ризику.

Масштабування та урізноманітнення міжнародних взаємодій, зростання кількості їх учасників, змінення характеру та підвищення ступеня їх інтегрованості у глобальну економічну мережу супроводжується збільшенням можливих інтеракцій й відповідних траєкторій руху, «точок» узгодження й зіткнення інтересів акторів-максимізаторів, тимчасових рівноважних станів й біфуркаційних зон. Відтак, все більш потужно проявляють себе організаційна ускладненість, мультисуб'єктна взаємопов'язаність та взаємозалежність, що набувають ознак органічності, структурної хиткості, випадковості, хаотизації та турбулентності [14; 36].

Одним із найпотужніших генераторів нестабільності є триалектика взаємовпливів глобального, міжнародного та національного, конфлікти інтересів, асиметрії розвитку та розподілу благ і вигод глобалізації між центром, амбітною півпериферією (насамперед, азійськими демографічними гігантами) та периферією, між великими та малими економіками [26; 80]. Подолання асиметрій та розривів, коригування ситуації на власну користь чи утримання вже зайнятих позицій є фоном сучасної глобальної конкуренції - боротьби країн (національних економік) та транснаціонального бізнесу за шанс скористатися тими можливостями, що надає період структурних трансформацій та інноваційного буму. За шанс з меншими зусиллями подолати

інерційність руху, порушити традиційні контури й маршрути переливу доходів та капіталів, послабити традиційні центри сили, випередити чи посунути конкурентів, створити та (або) зайняти стратегічно перспективні та більш прибуткові ринкові ніші, вийти на більш вигідні для наступу (експансії) та оборони позиції [105; 143; 166].

По-третє, ще один важливий момент проявляється при погляді на глобальне як на синергетичну єдність національного та міжнародного: на інтервалі 1970-2024 рр. відбувається поступове тенденціальне підвищення ваги міжнародної складової глобального цілого та руху ВВП світу із похідним супутнім посиленням її впливу на стан та розвиток національних економік – акторів глобалізаційних процесів та глобальну економіку в цілому. Найбільш яскраве підтвердження цього надає довгострокова динаміка міжнародного товарообігу та іноземних інвестицій (рис.1.3-1.4, додаток А).

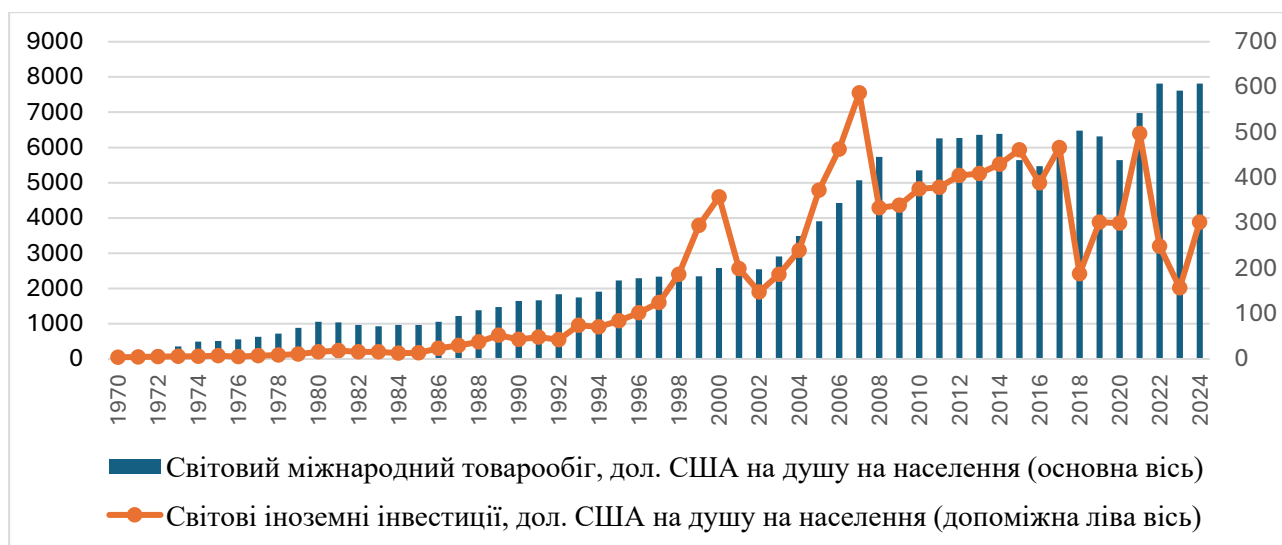

Рисунок 1.3 – Міжнародний товарообіг та іноземні інвестиції на душу населення, світова динаміка 1970-2024 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [185; 204; 208].

Як можна побачити, за останні 50 років обсяги міжнародної торгівлі в абсолютному та відносному виразі демонструють досить сталу тенденцію до зростання й досягають у 2024 році 63,62 трлн. дол. США, зокрема експорт 32,3 трлн. дол. США та імпорт 31,32 трлн. дол. США), що відповідно дорівнює

57,2%, 29,04% та 28,16% ВВП світу [204]. Тобто більше половини руху ВВП світу від виробництва до споживання відбувається у формі міжнародних потоків товарів і послуг. Для порівняння, у 2024 році сукупна частка портфельних та іноземних інвестицій у ВВП світу дорівнювала 2,21% (у 25 разів менше за обсяги міжнародної торгівлі), з яких 1,51% (68,3%) припадало на прямі інвестиції [185].

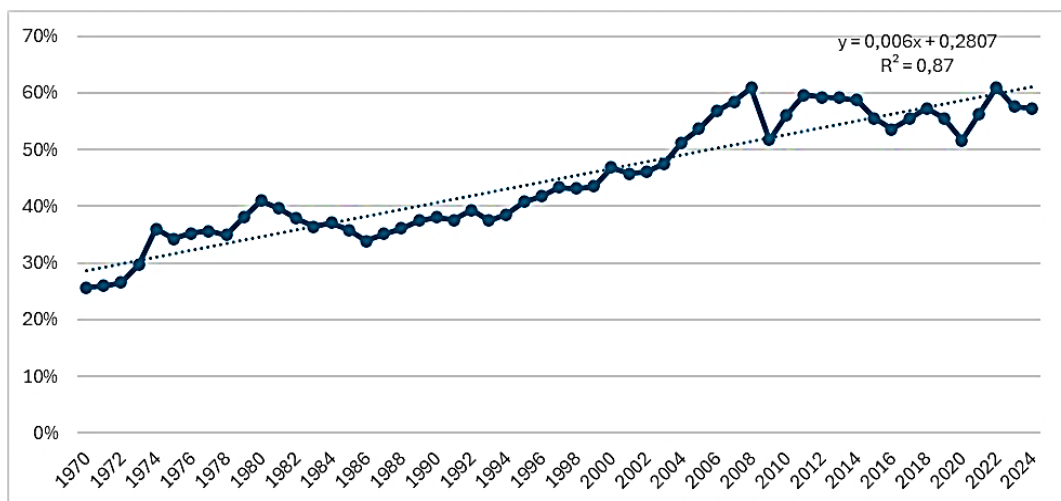

Рисунок 1.4 - Динаміка квоти міжнародної торгівлі (товарообігу (експорт + імпорт)) у ВВП світу, 1970-2024 рр., у %

Джерело: розроблено автором на основі [204].

У міру зростання ваги міжнародного структурного компоненту на фоні обумовленого економічною лібералізацією та регіональною інтеграцією «розмивання» кордонів, взаємовпливи глобального, міжнародного і національного інтенсифікуються, стають все більш потужними й певною мірою критичними для самовідтворення та саморозвитку макроекономічних систем (особливо актуально для малих економік, що можуть не встояти перед зовнішніми дестабілізаційними та системоруйнівними збуреннями).

Щодо міжнародної торгівлі, то у масштабах світ-системи відповідний щільний взаємозв'язок (рис. 1.5) підтверджують розраховані на часовому проміжку 1970 - 2024 рр. коефіцієнти кореляції між відсотковими темпами зростання ВВП світу та динамікою експорту, імпорту й валового товарообігу (табл. 1.1).

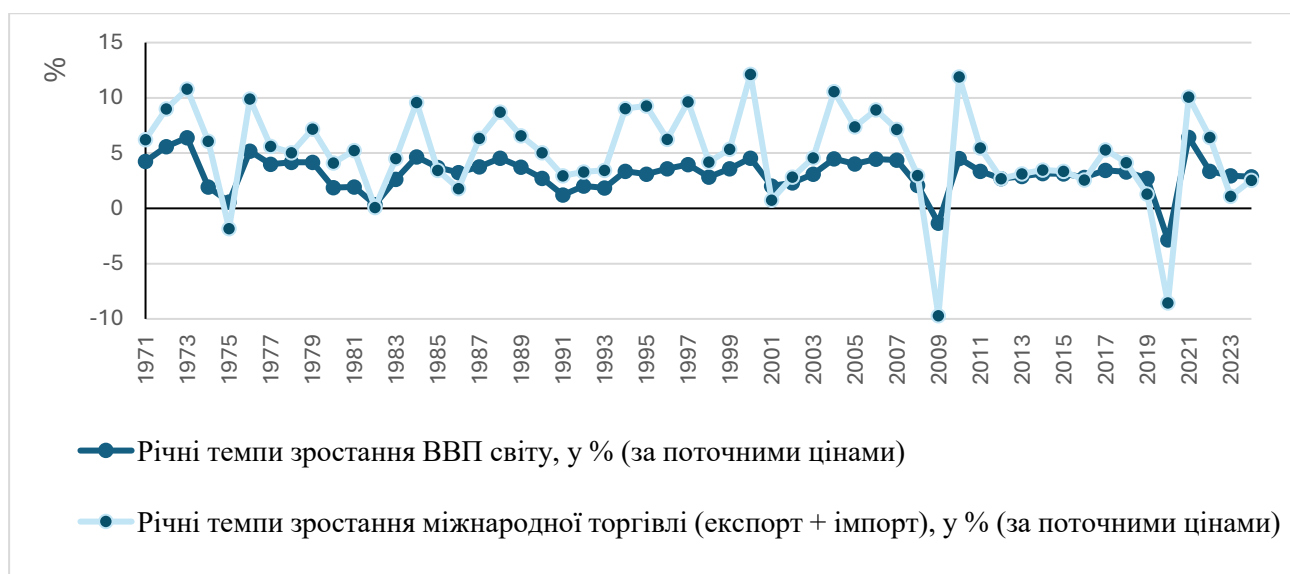

Рисунок 1.5 - Динаміка ВВП світу та динаміка міжнародної торгівлі, 1971-2024рр.

Джерело: розроблено автором на основі [204].

Таблиця 1.1 - Коефіцієнти кореляції (R^W) між динамікою ВВП світу (GDP) та динамікою обсягів міжнародної торгівлі, 1970 – 2024 рр.

Період часу	$R^W_{GDP\_export}$	$R^W_{GDP\_import}$	$R^W_{GDP\_export\&import}$
1970-2024	0,87539	0,84753	0,75318
1975-1985	0,88883	0,73364	0,59170
1980-1990	0,73967	0,82339	0,47546
1995-2005	0,90199	0,91499	0,54859
2000-2010	0,97902	0,98088	0,89605
2005-2015	0,95434	0,97833	0,69280
2010-2020	0,97918	0,92484	0,73678
2015-2024	0,94678	0,96424	0,81162

$R^W_{GDP\_export\&import}$

Довідково: Коефіцієнт кореляції між динамікою ВВП світу (GDP) та динамікою іноземних інвестицій на інтервалі 1970-2024 рр. дорівнює 0,23, на інтервалі 1990-2024 рр. = 0,31 й знаходиться за межами істотної значимості. Це дозволяє висунути гіпотезу, що в масштабах світ-системи міжнародна торгівля має значимий фронтальний характер впливу, обумовлений взаємопов'язаністю макроекономічних акторів в торгівельній сфері та вагомими кількісними показниками торгівлі, у % до ВВП). Тоді як іноземні інвестиції проявляються як точкові (локальні) фактори, що стають каталізатором розвитку окремих країн й або не підштовхують їх країн-партнерів до супутнього прискореного зростання, або між причиною та наслідком є певний час лаг, що не проявляється при використанні простих методів кореляційного аналізу динамічних рядів.

Джерело: розроблено автором на основі [204].

Необхідно відзначити, що, як доводять незалежні дослідження Світового економічного форуму (далі - WEF) [212] та Світової організації торгівлі (далі -

WTO) [213], порівняно із іншими формами міжнародної економічної діяльності міжнародна торгівля демонструє відносну стійкість та високу адаптивність до економічних криз та шоків різної природи й залишається чи не надійнішим каркасом глобальної економіки, провідником глобалізації, практичною формою реалізації зовнішньоекономічного потенціалу та фактором розвитку відкритих економічних систем. Зрозуміло, що на окремих конкретних проміжках часу для різних носіїв зовнішньоекономічного потенціалу, умови формування і механізми реалізації його зовнішньоторговельної складової набувають специфічних ознак, що обумовлює позачасову актуальність відповідної проблематики.

Підвищений дослідницький інтерес до неї протягом останніх десятиріч, присутній в фундаментальній і прикладній економічній науці, зокрема вітчизняній, обумовлюється кількома моментами. Насамперед, теоретичного осмислення потребують радикальні зміни глобального середовища, що визначають фактори, умови й обмеження для самовідтворення та автодинаміки мікро-, мезо- та макрокомпонентів у межах мегацілого, мейнстрімів його розвитку та коеволюції.

Водночас, "... ускладнення економічних систем різного рівня агрегації на фоні динамізації відтворювальних процесів, зростання їх інформаційної ємності із відповідним зростання інформаційного «шуму» й невизначеності обумовлюють збільшення кількості необоротних «точок» біфуркації" [51, С. 281], інституційних та технологічних пасток на траєкторіях їх (систем) розвитку й критично підвищують «ціну» помилкових стратегічних управлінських рішень (так званих інституційних та технологічних пасток) на роздоріжжях історії. Отримання країнами вигод від глобалізації, досягнення ними високого конкурентного статусу й зайняття гідної ніші на міжнародній арені, опір потужним конкурентним загрозам неможливі без реалізації ефективної національної стратегії посилення й убезпечення зовнішньоторговельного потенціалу через формування і розвиток міжнародних конкурентних переваг, підвищення торговельних та спеціалізованих

управлінських компетентностей національних суб'єктів господарювання, удосконалення торговельних практик. Саме тому вдосконалення підходів до розробки ефективних інструментів управління міжнародною конкурентоспроможністю та зовнішньо-торговельною діяльністю є надзвичайно актуальними для гіпермінливого сьогодення, динамічність якого позначається на асиметриях між економічною реальністю та її науковою рефлексією.

Додамо, що для малих відкритих національних економік із високим рівнем інтегрованості у світогосподарські процеси особливої актуальності набуває проблематика забезпечення довгострокової ефективності зовнішньоторговельної діяльності, що певною мірою компенсує обмеження в ступенях економічної свободи, дозволяє протидіяти силам тяжіння до інтересів країн-партнерів та забезпечувати реалізацію суб'єктоцентричної національної стратегії розвитку.

Перед вітчизняною економікою, що наразі опинилась в зоні відомих каскадних біфуркацій, відкриваються розширені перспективи подальшої самореалізації у глобальному економічному просторі, зокрема в його ЄС-осередку. Передумовою її успішного вбудування в глобальну мережу економічних відносин є заснований на сучасному наукового підґрунті аналіз конкурентних позицій України, визначення перспектив її подальшої інтеграції у світову ринкову систему, дослідницький пошук засад розвитку, розкриття й комерціалізації наявного зовнішньоекономічного макропотенціалу, насамперед його торговельної складової, із врахуванням обраних інтеграційних пріоритетів. Це обумовлює необхідність науково обґрунтованих рекомендацій щодо підвищення ефективності участі України у міжнародній торгівлі та удосконалення національної зовнішньоторговельної політики й підтверджує актуальність даного дисертаційного дослідження.

Дослідження зовнішньоторговельного потенціалу (далі - ЗТрП) макроекономічних систем базується на ґрунтовному гносеологічному фундаменті. Розуміючи, що повна ретроспекція, характеристика та аналіз

наявного різноманіття теорій та концепцій неможливі в лімітованих обсягах дисертаційної роботи, ми вважаємо доцільним презентувати їх систематизацію та полікритеріальну класифікацію (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 - Класифікація теорій і концепцій, суттєво пов'язаних із концепцією зовнішньоторговельного потенціалу економічних систем

Критерій класифікації	Групи теорій та концепцій
За історичними етапами	<p>➤ протоетап (... – оформлення національних держав та колоніальних імперій у ранньому Новому часі): погляд на торгівлю як форму комунікації, отримання нових знань та технологій; процес об'єднання просторів та культур; протиставлення взаємовигідного торгового обміну насильницькому вилученню товарів і грошей; зародки економічної географії, формування архетипу торговця як носія мінливості, новин, авантюриста, хитруна, посередника між світами (Меркурій), який перебуває у постійному русі →</p> <p>➤ меркантилізм (XV - XVII ст.): торгівля осмислюється як інструмент державної політики та засіб збагачення держави-нації в закритій світ-системі з нульовою суперпозицією міжнародного руху товарів та грошей¹; констатується органічний зв'язок торгівлі з виробництвом об'єктів торгівлі, акцент на активному платіжному балансі, надаються настанови щодо розвитку національного виробництва й інфраструктури, підтримки “молодих” та експорто-орієнтованих галузей, в економічну науку вводиться проблематика дуалізму економічної відкритості як сполучення та протистояння протекціонізму та лібералізму →</p> <p>➤ класичні теорії (XVIII ст. – 50-ті роки ХХ-го ст.): теорії абсолютних і порівняльних переваг, обумовлених вартістю потенційних об'єктів торгівлі, галузева спеціалізація/взаємовигідна міжгалузева торгівля, поміркований тарифний протекціонізм, ідеї експортоорієнтованого зростання й використання експорту як динамічної складової сукупного попиту для стимулювання національної економіки →</p> <p>➤ неокласичні теорії (50-ті роки ХХ-го ст. – 80-ті роки ХХ ст.): внутрішньогалузева товарна спеціалізація/інтерсекторальна та інтергалузева торгівля + поліфакторні та (або) позавартісні міжнародні конкурентні переваги, обмінна вартість, альтернативні витрати та ефективність (Local vs Foreign), панування ідеології лібералізму та відкритих ринків, нетарифний протекціонізм →</p> <p>➤ постнеокласичні теорії (80-ті роки ХХ ст. - ....): товарна, технологічна та науково-технічна спеціалізація / інтерсекторальна та інтергалузева торгівля, торгівля проміжними товарами у межах ТНК, GVCs + теорії полі- та</p>

¹ У сучасній термінології – Парето-оптимальної.

Критерій класифікації	Групи теорії та концепцій
	<p>мультифакторних міжнародних конкурентних переваг, що розкриваються під впливом інституційних факторів й нарощуються через неперервні інновації; екзогенної макродинаміки та макрорівноваги, кластерно-мережових, виробничих та торгових цифрових платформ, GVCs, неопротекціонізм, міжнародна торгівля для глобального сталого розвитку → ....</p>
За фокусом уваги:	
<p>I. Міжнародні конкурентні переваги як базис зовнішньоторговельного потенціалу (із подальшою конкретизацією за факторами набуття конкурентних переваг), міжнародна конкурентоспроможність та конкурентна політика</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ексклюзивної цінності; • вартісні, абсолютних та відносних міжнародних конкурентних переваг (Р. Кантільйон, У. Петті, А. Сміт (розкрита роль обміну в функціонуванні та розвитку економіки), Д. Рікардо); • нерівномірного просторового розподілу факторів й факторної забезпеченості (Б. Олін, Е. Хекшер, Р. Джонс) • технологічних переваг та технологічного лідерства (технологічного розриву/ імітаційного лагу, життєвого циклу товару, ефект “летючих гусей”) (М. Познер, Р. Вернон, Т. Левітт, Л Уелс, Ч. Кіндельберг, К. Акамацу, Дж. Мокір*); • інноваційні, інтелектуального лідерства та наукомісткої спеціалізації (П. Дракер, Г. Хемел, К. Прахалад, К. Фрімен, І. Нонака, Х. Такеучі) • інституціональні (Е. Райтнер, Д. Асемоглу*, С. Джонсон*, Дж.А. Робінсон), • просторові (гравітаційні, транзитної ренти) (Я. Тімберген*, П. Кругман*, Д. Андерсон); • ефекту масштабу (М. Кемп, П. Кругман); • факторної та компетентнісної гетерогенності фірм як передумови міжнародної внутрішньосекторальної торгівлі та реверсу факторів (В. Леонт’єв*, Б. Баласс, Х. Грубель, П. Ллойд, А. Бернард, Р. Болдуїн) ; • трансакційні (неповних контрактів, інсорсинг vs міжнародний аутсорсинг) (Е. Хелпмана, М. Меліц, Г. Гросман, М. Обстфельд, Дж. Стігліц, П. Кругман); • пересічного попиту та подібності споживчих переваг (П. Армінгтон, Е. Ліндер, Ш. Вальдер, П. Лойд); • мультифакторні мережево-синергетичні (кластерні, GVCs, цифрові платформи) (Ф. Перру, Р.Дарвент, М. Портер, Г. Гереффі, П. Антрас);
<p>II. Міжнародна торгівля як практична форма реалізації зовнішньоторговельного потенціалу, дуальний експортно-імпортний процес, специфічна складова міжнародної економічної діяльності</p>	<ul style="list-style-type: none"> • кліометрія та історіографія міжнародної торгівлі; • міжнародна торгівля як результат просторового поділу та спеціалізації суспільної праці; • статистика та економетрика міжнародної торгівлі; • експорт як носій міжнародних конкурентних переваг; • імпортозаміщення, імпортозалежність, імпорт технологій як засіб подолання технологічних та економічних асиметрій, рушій модернізації виробництва та наздоганяючого

Критерій класифікації	Групи теорії та концепцій
	<p>розвитку, фактор уразливості відкритих відтворювальних контурів і технологічних ланцюгів цінності та вартості;</p> <ul style="list-style-type: none"> • збалансований обмін, торговий баланс, впливу балансу та дисбалансів зовнішньої торгівлі на динамічну макроекономічну рівновагу; • інтернаціоналізація бізнесу та стратегії виходу фірми на зовнішні товарні ринки (OLI-парадигма Дж. Даннінга, Уппсальська модель, концепція Born global, бостонська матриця, матриця McKinsey, матриця AD/LC); • мікро- та макроаспекти ефективності зовнішньоторговельної діяльності, прийняття рішень з її розвитку, кроскультурний менеджмент; • ризики й ризик-менеджмент зовнішньої торгівлі;
<p>III. Організаційно-регуляторні засади й межі розкриття зовнішньоторговельного потенціалу, провадження та розвитку міжнародної торгівлі</p>	<ul style="list-style-type: none"> • економічний лібералізм та ринкове саморегулювання; • самоврядність, формальна та неформальна самоорганізація суб'єктів міжнародної торгівлі та їх стейкхолдерів; • тарифний та нетарифний протекціонізм; • експортоорієнтована політика економічного зростання, державно орієнтована інтернаціоналізація бізнесу (state-led internationalization); • неопротекціонізм та цифровий протекціонізм (доступ до цифрових торгових платформ); • національна зовнішньоекономічна безпека та її торговельна складова; • політична економія торгової політики. асиметрія влади й конфлікти національних інтересів, їх роль у формування глобальних правил гри на світових ринках (Дж. Гросман, Дж. Харріган, Х.Ель-Саїд, Дж. Бхагваті); • між- та наддержавні спеціалізовані інституції та їх роль у впорядкуванні та регламентації міжнародної торгівлі;
<p>IV Конкурентні умови реалізації зовнішньоторговельного потенціалу</p>	<ul style="list-style-type: none"> • теорії міжнародної монополістичної (Дж. Стігліц*, А. Діксит) та недосконалої конкуренції (П. Кругман); • теорії глобальної конкуренції та стратегічного суперництва, ландшафтів та арен конкуренції (П. Кругман, К. Ланкастер, М. Чуї, агенція MacKinsey, WEF); • теорії асиметричної конкуренції (Дж. Акерлов, (Дж. Стігліц, М. Спенс*); • теорії супер- та гіперконкуренції (Р. д'Авені, Р. Хатер, Дж. Руї, К.Кріппендорф)
<p>За логікою аналізу</p>	<ul style="list-style-type: none"> • статичні (рівноважні), • кон'юнктурно-адаптивні; • динамічні (еволюційні)
<p>За рівнем аналізу – рівнем набуття й реалізації ЗТрП</p>	<ul style="list-style-type: none"> • мікроекономічні (підприємства, ринки окремих товарів, бізнес-ландшафти та бізнес-арени); • галузеві, секторальні, міжсекторальні, ринки агрегованих товарних груп за видами діяльності; • регіональні;

Критерій класифікації	Групи теорії та концепцій
	<ul style="list-style-type: none"> • макроекономічні (міжнародна макроекономіка, національні економічні системи, конкретні країни); • регіональні (інтеграційні об'єднання); • транснаціональні; • міжнародні та світова торгівля; • глобальні (глобальні ланцюги вартостей як носії та драйвери глобального торговельного потенціалу, глобальні технологічні, виробничі та торгові платформи; глобальні ризики та загрози);
Функція та наслідки міжнародної й світової (глобальної) торгівлі	<ul style="list-style-type: none"> • міжнародна торгівля як фактор економічного зростання в національному та глобальному вимірі (Дж. Мід* (ідея мультиплікатора зовнішньої торгівлі та його перша формалізація, Р. Фріш*, Б. Олін*, Дж. Сакс, Р. Манделл*, М. Флемінг); • міжнародна торгівля як фактор міжнародної мобільності факторів виробництва (Т. Рибчинський) • міжнародна торгівля як фактор розподілу та перерозподілу доходів, посилення та подолання технологічних та соціально-економічних асиметрій розвитку країн та регіонів, центру та периферії (У. Столпер, П. Самуельсон*, Т. Шульц*, А. Люїс*, О. Вільямсон У. Ростоу, Е. Райтнер, Р. Пребіш, А. Сен*); • міжнародна торгівля як драйвер глобалізації та формування нової економічної географії (Е. Гідденс, П. Кругман, Дж. Андерсен, Е. Уайнкуп, Дж. Стівенс); • торгівля як, канал міжнародних комунікацій, засіб поширення інновацій і нових знань, насамперед науково-технічних, перша сходинка для набуття практичного досвіду міжнародної економічної діяльності (М. Поланьї, В. Артур, Дж. Даннінг); • міжнародна торгівля як інструмент реалізації цілей сталого розвитку (ООН, UNCTAD, WTO, WEF), пастки розвитку (Ф. Агійон*); • міжнародна торгівля як важіль системної адаптації та рівноваги макро- та мегаекономічних систем, найпростіша вихідна форма міжнародної економічної діяльності (Г. Мюрдаль, В. Артур).

*Лауреати Нобелівської премії з економіки при першому згадуванні в межах таблиці.

Джерело: узагальнено та систематизовано автором із використанням [12; 27; 33; 61; 64-66; 71- 72; 147; 150; 169; 184]

Як бачимо, нагромаджений за багатовіковий період (торгівля як історично перший вид міжнародної економічної діяльності з віддавна є одним із фокус-об'єктів наукової спільноти) науковий наробок є об'ємним та вагомим, а його панорама є досить широкою. У ній знаходять відбиття еволюція вчення

про міжнародні торговельні відносини; умови і фактори формування на основі міжнародних конкурентних переваг зовнішньоторговельного потенціалу різнорівневих відкритих економічних систем, функціональне призначення та роль зовнішньої торгівлі в їх розвитку та забезпеченні динамічної макрорівноваги; теоретико-методичні основи моніторингу міжнародних експортно-імпортних потоків, їх статистичного обліку та аналітики; глобальні тенденції розвитку, ефективність, економетрика та наслідки міжнародної торгівлі; алгоритми розробки та ухвалення управлінських рішень щодо розвитку міжнародної торгівлі; конкурентне середовище та інституціональні засади реалізації зовнішньоторговельного потенціалу - провадження міжнародної торговельної діяльності, її протекціонізму та регуляторики тощо.

За результатами розгляду, систематизації й аналізу різноманіття концепцій і підходів вважаємо доцільним слід акцентувати увагу на наступних моментах.

По-перше, тематика й проблематика зовнішньоторговельного потенціалу та міжнародної торгівлі як практичної форми його реалізації заявлена як важлива складова суспільно-економічного буття, істотний фактор формування, функціонування й розвитку глобальної економіки, її регіональних та національних осередків і та фрагментарно входить до значної кількості відносно самостійних напрямів наукових досліджень, представленими у табл. 1.2. Історично вона перетворюється на мультипредметне та міждисциплінарне поле, сформоване на стику міжнародної (або глобальної) економіки із теорією та практикою торгівлі, політичною економією, макроекономікою, регіоналістикою, загальною теорією економічного зростання та розвитку, державним регулювання, мережевої та інноваційної економіки, управління міжнародною конкурентоспроможністю та зовнішньоекономічною діяльністю, менеджменту та маркетингу тощо. Втім, поки що інтеграція відповідних ідей поступається диференціації, що суттєво ускладнює формування цілісної теорії, здатної об'єднати розпорошені дослідження ЗТрП як складного динамічного багатовимірного феномена,

історія якого невід'ємна від розвитку людства як глобальної економічної спільноти.

По-друге, серед наявного наукового доробку відсутня єдність поглядів щодо сутності, змісту та вимірювання зовнішньоторговельного потенціалу, що і зумовлює необхідність поглибленої дослідницької уваги до даного економічного феномена, зокрема його категоріального визначення. Зрозуміло, опірними конструктами відповідної дефініції мають бути три фундаментальні поняття:

1) економічна система як актор-суб'єкт - носій та реалізатор потенціалу, інтересант максимізації та стратегічної ефективності його використання у певній сфері економічної діяльності;

2) потенціал як загальносистемна властивість, що визначає внутрішні можливості економічної системи-носія щодо виконання функціонального призначення, самовідтворення, неперервного прогресивного (висхідного) руху в полі дії певних сил та обмежень середовища, а також здійснювати трансграничні переходи через наявні об'єктивно-суб'єктивні межі можливого [48, С.98-99];

3) торгівля як форма реалізації відповідних потенцій на глобальному ринку із вбудованим конкурентним селектором.

Одразу відзначимо, що термін «потенціал» майже не зустрічається в профільних англійських роботах іноземних економістів. Зазвичай, ними з відповідною конотацією використовується змістовно близькі поняття «capacity» (місткість, потужність), «ability» (здатність), «readiness» (готовність), «power» (сила). Певним винятком є роботи з економічної рівноваги та економічної динаміки, де аналізу піддається питання досягнення та (подолання) загальносистемної межі виробничих можливостей й прикметник «потенційний» використовується або для позначення максимально можливого загальносистемного результату (наприклад, потенційний ВВП), відриву фактичних результатів від максимально можливих (резерв/потенціал зростання) [134], або для підкреслення імовірного

характеру впливу та наслідків впливу певних факторів на стан економічної системи чи перебіг загальносистемних економічних процесів.

Слід зазначити, що за введення терміну “потенціал” в економічну науку слід завдячувати К. Марксу [190], засновнику загальної організаційної теорії О. Богданову та засновнику теорії індустріалізації (в радянській версії) С. Струмліну. На нашу думку, саме цей термін найбільш повно та адекватно відображає зміст, сучасну атрибутику та динаміку відкритих економічних систем, їх можливість (можу, бо маю сили, енергію та ресурс, шанс на розвиток і зміни), здатність (знаю як скористатися наявними ресурсами за відповідних обставин, має відповідну управлінську компетенцію) і готовність (хочу, бо відчуваю потребу та інтерес) бути акторами еволюції та коеволюції (рис. 1.6).

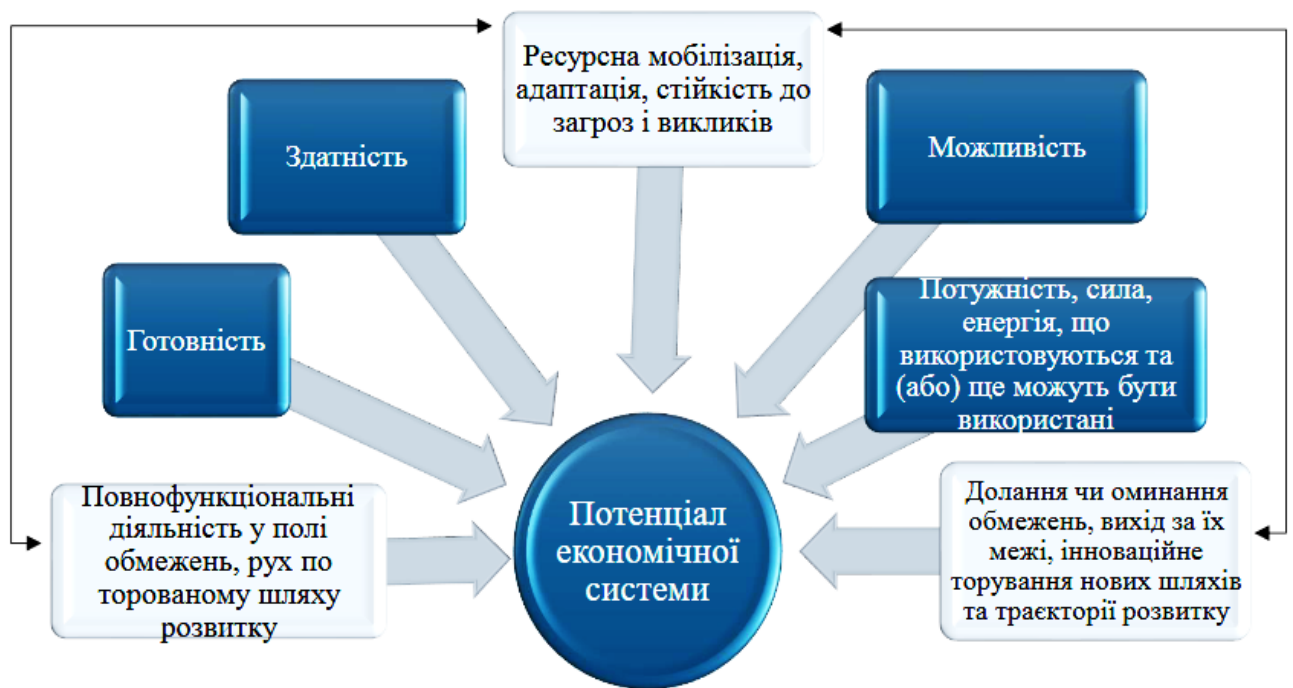

Рисунок 1.6 - Потенціал економічних системи як поліконтентна та поліфункціональна категорія

Джерело: розроблено автором.

Тож, на феноменологічному рівні потенціал постає як організована певним чином сукупність ознак, властивостей та моделей поведінки економічних систем, адаптованих під їх “ринкові ніші” (життєві ареали, бізнес-ландшафти й арени конкурентної боротьби) та спосіб взаємодії із середовищем.

По-третє, сучасні теорії та концепції, змістовно пов'язані із тематикою зовнішньоторговельного потенціалу, враховують складність, багатогранність, неоднорідність та асиметрії економічної реальності, у “знятому” й переосмисленому вигляді утримується все гносеологічно та методологічно вагоме, набуте в передісторії. Так, уявлення про ЗТрП макроекономічних систем еволюціонували від простої функції виробничих ресурсів, до нелінійної динамічної мультифакторної функції з підмножиною інституційних обмежень, умов оптимізації та максимізації результату, блоками адаптації, самоорганізації, саморозвитку та гібридної регуляторики. Водночас теоретичною базовою для осмислення та розвитку наукових засад дослідження відповідної проблематики залишається осучаснена розширена теорія міжнародної торгівлі та порівняльних міжнародних конкурентних переваг Д. Рікардо, в якій причиною участі держав-націй – носіїв ЗТрП у міжнародній торгівлі є вигідні пропорції міжнародного обміну результатами виробництва, залежні від вартості, цінності для споживача, альтернативних витрат і вигод.

Втім, за суттєвих досягненнях світової та вітчизняної науки в площині проблематики ЗТрП її окремі аспекти все ж потребують більш поглибленого дослідження в контексті глобального (універсального та всюдисутнього в економічній реальності), особливого (регіонального та (або) притаманного спорідненій групі країн) та одиничного (ексклюзивно національного). Зокрема, мова йде про пошук на макрорівні механізмів й інструментів розвитку ЗТрП, запуск відповідних механізмів його розкриття та реалізації, завдяки яким малі національні економічні системи зможуть, опираючись суб'єктоцентричні стратегії розвитку, зміцнювати власні позиції у світовій економічній ієрархії, підвищувати добробут та якість життя, мінімізувати загрози та убезпечувати рух в глобальному економіко-еволюційному процесі. Доцільним є розгляд міжнародної торгівлі у більш широкому контексті, як практичної форми реалізації відтворювального потенціалу й чинника динаміки відкритих економічних систем – акторів міжнародної економічної діяльності та важливого інструменту реалізації національних стратегій розвитку.

Актуальними є дослідження міжнародної торгівлі як дуального експортно-імпортного феномену, кожна із складових якого крім доходостворювального, конкурентного та кінетичного ще має структурно-трансформаційний потенціал й вирізняється особливими механізмами, векторами і наслідками впливу на макроекономічну динаміку.

Разом з цим, не викликає сумнівів необхідність адаптації політики розвитку та реалізації ЗТрП до сучасних глобальних викликів та пов'язаних із ними змінами можливостей, обмежень і умов провадження ефективної міжнародної економічної діяльності. Акцент має бути зроблено на трансформаціях і переходах «зовнішньоторговельний потенціал (імовірісне, не проявлене) → міжнародна торгівля (проявлене, комерціалізоване, убудоване в усі фази національного відтворення) → економічна динаміка, саморозвиток та самовідтворення макроекономічного потенціалу», виявленні латентних можливостей, конкретизації множини детермінант (імпакт-факторів) посилення, розкриття й підвищення ефективності використання ЗТрП. Звісно, що заповнення цих лакун потребує поглиблених досліджень на засадах методології, адекватної універсаліям та сучасним ексклюзивам об'єкта й предмета дослідження.

1.2 Економічний еволюціонізм як методологічна платформа дослідження зовнішньоторговельного потенціалу та його носіїв - відкритих макроекономічних систем

Глобальні соціально-економічні трансформації, багаті на прояви нового і новітнього, різноманітного та унікального загострюють взаємопов'язані проблеми морального старіння та оновлення методологічних засад досліджень економічних систем, зокрема в ракурсі проблематики їх існування, співіснування, інтеграційних та кореволуційний взаємодій у глобальному економічному просторі.

Ми поділяємо думку [156], що незважаючи на численні методологічні новації, роль універсальної методології економічних досліджень залишається

за діалектикою - цілісною системою знань про найбільш загальні закони розвитку природи, техносфери, суспільства, а також про загальні принципи і способи їх пізнання. При переході до наступної сходинки від загального до конкретного діалектика набуває форми глобального (універсального) еволюціонізму.

Змістовне "ядро" глобального еволюціонізму, як *філософської концепції*, складає ряд вихідних положень [48, С. 78-93]. Сформулюємо ті, що є важливими у контексті даного дисертаційного дослідження.

1. Всесвіт – це нескінченна сукупність різноманітних сутностей-цілісностей (від елементарних часток до соціуму), що не можуть існувати поза рухом, та типів взаємодій між ними.

2. Сутності-цілісності мають системну природу, демаркацію й відмежування від середовища, варіант співбуття із ним. Їх множина характеризується структурною складністю, різними масштабами ієрархічності, фрактальністю, відкритістю, нестабільністю та нерівноважністю.

3. Еволюція системи – це закономірна послідовність процесів її адаптації, реорганізації і регуляції, протікання яких зумовлюється дією зовнішніх і внутрішніх чинників. Її слід розглядати не тільки як самодостатні локальні якісні перетворення конкретної системи, а й в контексті можливих якісних змін як її зовнішнього середовища, так і механізмів взаємодії із ним (коеволюції та кореволуції).

4. Якісна мінливість, що становить основу еволюції, має спрямований кумулятивний характер, визначається засобами структурно-функціональної диференціації і рухом форм матерії в напрямку їх організаційного ускладнення.

5. Нові, більш складні структури і системи, утворюються внаслідок диференціації, комбінаторики й інтеграції елементів попередніх систем, тому нове в "знятому" вигляді несе в собі моделі і досвід розвитку своїх історичних попередників і в латентному – своїх наступників.

6. Нове закріплюється в результаті селекції і відбору за критеріями ефективності, стабільності й стійкості у часі, конкурентоспроможності та відтворювального потенціалу. Неefективні та несталі якісні зміни вибраковуюються історичним процесом.

7. Людина є актором еволюції, тобто одночасно її суб'єктом і об'єктом. Вона не може бути пізнана у координатах "час – простір" у відірваності від навколишнього середовища і соціуму, поза глобальної системи "природа – суспільство – людина". Пізнавальна, творча і практична діяльність людини, що взаємодіє із системами природи і соціуму, спроможна змінювати спектр можливих станів і альтернатив розвитку цих систем. Із появою людини і соціальних інститутів спонтанна еволюція перетворюється на нелінійну історію. Динаміка системи починає спрямовуватися свідомо розробленими та реалізованими цільовими програмами й проектами.

8. Лише остання у часі в ієрархічному ланцюзі система (на даний момент соціальна) еволюціонує найбільш прискореними темпами і стає каталізатором мінливості інших сполучених з нею систем попередніх рівнів організації. Не підлягає сумніву, що на сьогоднішній день найбільш еволюційно активною підсистемою суспільного буття є саме економічна.

Від біологічних систем економічний соціум вирізняють:

- переважно діяльнісно-трудова природа руху;
- порівняно вищий рівень організаційної складності;
- ефективність самоорганізації, організації та управління в достатньо широкому діапазоні зовнішніх умов на відміну від живих істот, що прив'язані до конкретних природно-кліматичних умов існування;
- доповнюваність генетичної пам'яті соціальною, що передається через навчання із покоління у покоління та визначає левову частку соціально-економічного фенотипу;
- достатня автономність елементів, що мають варіабельну спеціалізацію, багатофункціональність, взаємозамінність і порівняно більшу кількість ступенів свободи руху;

- порівняно більш гнучкі та довші (значна кількість посередників) внутрішні міжелементні та зовнішні зв'язки;
- спроможність до самореференції, свідомих превентивних та реактивних адаптивних реакцій на зміни середовища;
- наявність підсистем регулювання та управління, механізмів погодження і вибору цілей, призначених розв'язувати суперечність між необхідністю збереження цілісності системи, її структурної стійкості у часі та підвищенням її адаптивного та відтворювального потенціалу, неможливим поза якісною мінливістю;
- убудованість у контури зворотного зв'язку ціннісного селектору, сполучення об'єктивних і суб'єктивних механізмів відбору конкурентних переваг, їх вдосконалення та інноваційного розвитку.

Наслідком сходження від всезагального (універсального) через особливе (соціальне) до конкретного економічного стала поява економічного еволюціонізму. Його сучасна версія є результатом творчого синтезу теорії складних кібернетичних систем, синергетики, як теорії самоорганізації та соціального еволюціонізму. Кожний з цих елементів додає у загальний набуток власний категоріальний апарат, принципи та основні моменти дослідження (табл. 1.3). Спосіб агрегування і використання складників обумовлюється специфікою об'єкта та предмета дослідження, а також проблематикою та змістом поставленого наукового завдання.

У перелік фокус-об'єктів пізнавального процесу, заснованого на еволюційній логіці, також входять:

- еволюційна місія економічної системи, механізми її гностично-наукової самореференції та навігації у альтернативному майбутньому;
- життєвий цикл, стадіальні трансформації та їх ресурсне забезпечення;
- відтворювальний, адаптивний та конкурентоспроможний потенціали, можливості їх нарощування;

Таблиця 1.3 - Змістовне наповнення структурних компонентів економічного еволюціонізму

Структурний компонент	Теорія складних систем, системний підхід	Синергетика	Еволюціонізм
Вихідні положення	<p>1. Системність – це загальна форма буття, атрибут матерії і свідомості.</p> <p>2. Властивості та конкурентні переваги частки (мікро-, меза, макроелемента) можуть бути виявлені й зрозумілі лише в контексті неоднорідного цілого.</p> <p>3. Система є складно адитивним утворенням, синтезовані властивості та ознаки якого не тотожні якостям її елементів.</p>	<p>1. Усі види матерії спроможні до самоорганізації і створення все більш упорядкованих структур (структурогенезу) у процесі саморозвитку.</p> <p>2. Час – це внутрішня істотна і атрибутивна характеристика динамічних систем.</p>	<p>1. Усі системи та їх елементи не можуть існувати поза розвитком.</p> <p>2. Будь-яке онтологічне явище чи процес є моментом еволюції.</p> <p>3. Основними механізмами еволюції є спадковість, адаптація через мінливість, відбір (природна чи свідомо селекція).</p>
Вихідна(і) категорія(ї)	<p>Система – цілісна відмежована від середовища складно адитивна сукупність множини взаємопов'язаних елементів.</p>	<p>Складна система – динамічна відкрита система з наявним потенціалом саморозвитку і здатністю самотужки здійснювати якісні переходи через хаос і біфуркації.</p> <p>Самоорганізація – спроможність системи без специфічного зовнішнього втручання набувати певну просторову, часову і функціональну структури.</p> <p>Саморозвиток – закономірне, необоротне, внутрішньо детерміноване, спрямоване, якісне змінення системи.</p>	<p>Жива (автопоетична) система – унікальна система із упорядкованою структурою, спроможна до часткової регенерації, самовідтворення, експансії та адаптивним реакціям на зміни навколишнього середовища.</p> <p>Розвиток – розкриття внутрішніх генетично закладених потенцій, що проявляються в безперервних, незворотних якісних змінах.</p> <p>Еволюція - особливий тип розвитку, при якому виникають новації, що є унікальними не тільки для конкретної системи, але й для усього класу подібних систем.</p>
Система категорій	<p>Система (як абстрактне поняття), , цілісність, будова, елемент, структура, зв'язки, організація, середовище, функція, функціональне призначення, процес, статика, динаміка, потенціал руху, рівновага, стабільність, саморегулювання, лінійність розвитку, детермінізм, тощо.</p>	<p>Складна відкрита система, самоорганізація, хаос, порядок, якісні перехідні процеси, ентропія, нелінійна динаміка, когерентність, біфуркація, актори, структури-атрактори, фрактал, флуктуація, системний час, тезаурус (множина) станів, нерівноважність, нестабільність, невизначеність, випадковість, "петля" позитивного і від'ємного зворотного зв'язку, резонансні збурення тощо.</p>	<p>Розвиток, еволюція, прогрес, регрес, мінливість, спадковість, конкурентний відбір, конкурентні переваги, селекція, домінантні і рецесійні гени, латентні ознаки, "хреодний ефект", дрейф (міграція), дивергенція, конвергенція, життєвий цикл, адаптація, інтеграція, дезінтеграція, тощо.</p>

Продовження табл. 1.5

<p>Основоположні принципи</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ цілісності; ▪ самодостатності; ▪ емерджентності; ▪ зворотних зв'язків; ▪ ієрархічності; ▪ сумісності функцій; ▪ оптимальності; ▪ зворотності у часі; ▪ стабільності та рівноважності; ▪ саморегуляції. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ спонтанної (емерджентної) необоротної у часі самоорганізації; ▪ когерентності; ▪ випадковості; ▪ альтернативності траєкторій розвитку системи і множини стаціонарних станів; ▪ дискретності альтернатив розвитку з огляду на залежність поведінки системи від її передісторії й саморегуляції; ▪ циклічної причинності. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ органістичної цілісності; ▪ імперативу самозбереження і самовідтворення; ▪ детермінізму і стохастичності; ▪ елевационізму (прогресизму); ▪ спрямованості і мультилінійності (варіативності) розвитку; ▪ історизму, єдності логічного і історичного.
<p>Основні моменти пізнавального процесу</p>	<p>1. Опис частки (елемента) з урахуванням її (його) міста в цілому та в порівнянні із однорідною множиною.</p> <p>2. Визначення:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ загальносистемних властивостей та індивідуальних властивостей її елементів; ▪ різних властивостей і характеристик елемента(ів) в залежності від рівня та способу його (їх) інтеграції в ціле; ▪ характеру залежності елемента від зовнішнього середовища, кількісний та якісний аналіз вхідних та вихідних потоків; ▪ причинної доцільності існування системи (цілі функціонування) ▪ зовнішніх та внутрішніх джерел руху (динаміки), факторів реалізації динамічного потенціалу; ▪ механізмів саморегулювання системи; ▪ закономірностей структурогенези; ▪ специфічних системних критеріїв результативності, ефективності і оптимальності. 	<p>Визначення:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ параметрів порядку і ступенів свободи системи, необхідних для її самовітворення й саморозвитку; ▪ граничних меж підтримки рівноваги, самоорганізації й саморегулювання; ▪ множини системотворних та системоруйнівних факторів; ▪ потенційних точок біфуркації системи; ▪ множини альтернативних траєкторій розвитку і виділення з неї найбільш ймовірних атракторів; ▪ характеристики факторів впливу, які спроможні в точці біфуркації підштовхнути систему до бажаного атрактору розвитку; ▪ співвідношення між загальним, особливим та одиничним в самоорганізації систем різної природи і різних рівнів складності. 	<p>Визначення:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ носія спадковості та мінливості системи; ▪ етапів життєвого циклу системи, їх особливостей і характеристик, її модифікацій та структурних трансформацій на кожному з них; ▪ джерел, стримуючих та стимулюючих факторів еволюції; ▪ закономірностей і механізмів мінливості та їх наслідків; ▪ критеріїв: а) прогресу чи регресу еволюційних змін; б) конкурентно-селективного відбору; ▪ механізмів реалізації відбору за визначеними критеріями; ▪ механізмів і наслідків адаптації до мінливості зовнішнього середовища; ▪ співвідношення між загальним, особливим та одиничним у еволюції споріднених спільнот; ▪ ролі окремого елемента системи в її загальному еволюційному русі.

Джерело: розроблено автором на основі [26; 48, 70; 156].

- рушії, стримуючі та стимулюючі фактори прогресивного розвитку;
- реакції на зовнішні конкурентні загрози та внутрішні системоруйнівні збурення, засоби мінімізації відповідних ризиків;
- засади відбору елементів – носіїв конкурентних переваг, якісно нового та каталізаторів прогресивних новацій, та механізми їх керованих змін тощо.

Необхідно відзначити, що основоположним елементом і змістовним “ядром” постнекласичної науки в цілому і економічного еволюціонізму зокрема є синергетика як вчення про взаємодію та самоорганізацію складних і надскладних відкритих систем різного рівня агрегації.

Завдяки синергетиці в аксіоматику економічного еволюціонізму додаються наступні наукові положення.

1. Для того, щоб у певної системи синтезувалася така властивість, як "здатність до самоорганізації", вона одночасно повинна бути:

- організаційно складною при достатньо високому ступені автономності поведінки елементів;
- відкритою при відносній самостійності і самодостатності;
- кооперативною і когерентною за характером взаємодій між її структурними елементами [156].

Відкритість забезпечує постійне надходження імпульсів до мінливості, дозволяє компенсувати дефіцит власних ресурсів, задіяних у трансформаційних процесах, та спрямувати назовні їх певні результати. Відносна самодостатність закладає об’єктивні передумови до переважно внутрішнього характеру джерел розвитку системи, визначає її відносну самостійність і помірне підкорення середовищу. Автономність елементів породжує множину індивідуалізованих унікальних траєкторій руху та розвитку, які зумовлюють непередбачені емерджентні ефекти міжелементних взаємодій. Коопераційність і когерентність уможливають встановлення єдиного ритму співіснування окремих елементів різного віку у певному “темповіті” й обумовлюють набуття системою своєрідних макроскопічних властивостей.

Приналежність економічної системи до класу спроможних до самоорганізації апіорі наділяє її низкою супутніх родових властивостей та процесуальних атрибутів (табл. 1.4-1.5), що спільно визначають хід і спрямованість її історичного шляху, зумовлюють особливості його проходження, зокрема можливість бути актором еволюції.

2. Як процес, еволюція відкритих складних систем визначається певним співвідношенням порядку і хаосу, рівноваги і нерівноваженості, стійкості і нестійкості, витоки яких можуть мати внутрішнє та зовнішнє походження.

Таблиця 1.4 - Властивості та процесуальні атрибути економічних систем, що самоорганізуються та еволюціонують

Властивості	Зміст і форми прояву
Незворотність руху у часі	<ul style="list-style-type: none"> • відсутність симетрії між минулим, поточним і майбутнім станами системи, її нетотожність собі в послідовні моменти часу; • закриття альтернативних шляхів розвитку після проходження через точки біфуркації;
Фрактальність	<ul style="list-style-type: none"> • вкладеність (убудованість) подібних елементів та (або) подібних процесів один в одного, "поглинання" елементів/ процесів нижчого рівня елементами/ процесами більш високого рівня із набуттям ними якісно нових властивостей;
Нестабільність	<ul style="list-style-type: none"> • одночасне співіснування в системі різних несиметричних (нерівноважених) протилежних тенденцій (сталості ↔ мінливості, порядку ↔ хаосу, гомогенності ↔ гетерогенності, інтеграції ↔ дезінтеграції, стратифікації ↔ вирівнювання тощо), під впливом яких формується структура, насичена внутрішніми суперечностями - дестабілізаторами й каталізаторами структурних зрушень;
Нерівноважність	<ul style="list-style-type: none"> • постійна мінливість у часі макроскопічних параметрів системи, структури, внутрішніх процесів, складу і поведінки, зумовлена дією внутрішніх та зовнішніх факторів;
Мультистаціонарність	<ul style="list-style-type: none"> • наявність множини дискретних рівноважних станів системи, між якими вона самостійно чи під упорядковуючим впливом середовища може переміщуватися без загрози її цілісності і якісній визначеності;
Нелінійність	<ul style="list-style-type: none"> • "м'яка" детермінованість та диспропорційність причини та наслідку; • стрибкоподібні макроскопічні якісні зміни при досягненні параметрами порядку системи певних граничних ("порогових") значень;
Історичність	<ul style="list-style-type: none"> • перебіг процесів визначається попереднім станом системи; • розгляд поточного як "незавершеного минулого"[8, с. 56] і носія альтернативних історичних перспектив; • конструктивна роль часу

Джерело: розроблено автором на основі [26; 70; 156]

Таблиця 1.5 - Типологізація та характеристика
основних видів економічних взаємодій

Вид взаємодії	Зміст
Конкурентні	Боротьба за найкращий спосіб задоволення потреб (реалізацію інтересів), зокрема за ресурси і просторові ніші, необхідні системі для розширеного відтворення. Основним механізмом є цілеспрямований відбір спадкових якостей та властивостей, що забезпечують конкурентні переваги, за певним селектором – граничним (оптимальним) критерієм чи правилом, на основі якого робиться вибір.
Генетичні	Утворення та становлення нової системи, що саморозвивається за закладеної при народженні програмою, і в якій “гени” та поведінкові моделі системи-попередника успадковуються у різних модифікованих формах.
Коеволюційні	Взаємообумовлені зміни елементів, що утворюють макросистему, їх взаємоадаптація, що може проходити в активних, пасивних та змішаних формах.
Комунікативні	У широкому сенсі – інтерактивний обмін діяльністю, що визначає кооперацію та когерентність дії елементів системи. У звуженому – розповсюдження по каналах прямих і зворотних зв’язків інформаційних сигналів, їх обробка, інтерпретація, комбінаторика, отримання аналітичним шляхом нової інформації.
Метаболічні	Виникають при обміні речовиною і енергією між елементами системи, між системою і середовищем. В окремих випадках можуть супроводжуватися гетерофобією – відторгненням чужинного й несумісного.
Коопераційні	Об’єднання розрізаних різнорідних взаємодій спеціалізованих мікро- і мезоелементів системи в макропроцес, при якому самі елементи зберігають свій економічний суверенітет і право на реалізацію власних економічних інтересів, не втрачають свої якісні властивості та специфічні ознаки.
Симбіотичні	Тісне співіснування різних істот, форм, процесів і явищ, що може набувати форми партнерства, паразитизму та антагонізму.
Субординаційні	Взаємопідпорядкованість елементів системи, зумовлена їх місцем, роллю та вагомістю в системі як цілісності.
Інтегративні	Групування (агрегування) неоднорідностей у локуси; поєднання і комбінування окремих функціонально спеціалізованих локусів (підсистем) в у складі цілого. Зворотний бік – дезінтеграція.
Координаційно-регулятивні	Узгодження, синхронізація та упорядкування макропроцесів; компенсація дестабілізаційних впливів середовища та протидія системоруїнним фактором внутрішнього та зовнішнього походження

Джерело: розроблено автором на основі [48, С. 329; 70; 156]

3. Збільшення розмірності і складності системи супроводжується зростанням кількості її потенційних станів і можливих шляхів розвитку та підвищується її нестійкість, а підтримка рівноваги потребує все більшої кількості

ресурсів. Логічним наслідком цього є наявність певного бар'єру зростання для кожної системи, що в своєму функціонуванні і розвитку споживає обмежені ресурси. Вичерпання останніх провокує катастрофу і наступні еволюційні зрушення системи, а в найгіршому випадку, її повну руйнацію.

4. До точки біфуркації систему може підштовхнути змінення її параметрів порядку. Останні визначаються як внутрішні колективні змінні величини (показники), що зумовлюють основні довгострокові тенденції розвитку системи, як цілісності, і закономірності коеволюції її окремих елементів, безумовно підкорюючи собі як їх поведінку, так і поведінку взаємопов'язаних елементів зовнішнього середовища. Сучасна економічна наука схильється до того, що істотними корелятами еволюції світ-системи є чисельність народонаселення (асиметричні демографічні переходи), сукупний обсяг знань та темпи розповсюдження інформації [152-153; 177].

6. Система робить "стрибок якості" лише тоді, коли в неї не залишається іншого вибору, орієнтуючись на подвійний критерій мінімізації хаосу та сукупних витрат трансформації. Із наявних альтернатив в точці біфуркації система обирає з високим ступенем ймовірності ту траєкторію руху, яка погоджується із її внутрішніми системними властивостями, і попередньою історією.

7. Вибір системою траєкторії розвитку зумовлюється принципами стабільності й стійкості, відповідно до якого серед можливих форм організації матерії реалізуються і закарбовуються в реальності лише сталі, а невдалі нестійкі конструкції швидко руйнуються і невідтворюються (природний та конкурентний відбір). Проте завжди існує ймовірність ситуації, що система самостійно або під тиском зовнішніх чинників обере помилкову чи регресивну траєкторію розвитку із відповідним зниженням рівня складності й організованості. При цьому, чим довше продовжуватиметься рух в помилковому напрямі, тим важче вибратися із технологічної та інституційної "пастки".

8. Характер еволюційних процесів і динаміка самоорганізації зумовлюється кількістю ступенів свободи – альтернативних варіантів руху, які

має система в своєму розпорядженні для визначення власної еволюційної траєкторії і для підтримки оптимального стану.

Випадок відіграє конструктивну роль у точках біфуркації системи.

9. Складно організовані системи не можуть існувати без підсистеми управління, поява якої є наслідком еволюційної диференціації та спеціалізації її елементів. Управління обмежує різноманіття, чим прискорює еволюцію у межах певного коридору і надає їй вираженої спрямованості. Цільовими управлінськими пріоритетами є:

- збільшення тривалості життєвого циклу системи;
- мінімізація витрат енергії, часу і ресурсів на підтримку гомеостазу – стану, в якому усуваються чи нейтралізуються (компенсуються) дестабілізуючі фактори, що порушують відносну сталість внутрішньої структури і якісну визначеність системи. В перспективі це дозволяє перерозподілити системні ресурси на користь ресурсів розвитку;
- зменшення залежності від навколишнього середовища та часу пристосування до його змін;
- зростання конкурентоспроможності і підвищення відтворювального потенціалу;
- мінімізація ризиків і загроз, зокрема конкурентних, для життєдіяльності системи та її розширеного самовідтворення;
- зменшення ймовірності обрання помилкової (з точки зору певних критеріїв) траєкторії розвитку та підвищення ефективності селекції інновацій і новоутворень;
- збереження від випадкової руйнації надмірно вразливих стратегічно важливих й еволюційно перспективних “молодих” елементів і зв’язків системи, які ще тільки знаходяться на етапі свого становлення і відповідно ще не є вбудованими у генофонд тощо.

Економічний еволюціонізм за своєю природою відноситься до синтетичних методів. Він сполучає методи формальної логіки із функціональним

аналізом та діалектикою цілого і частки, загального, особливого та одиничного, необхідного (закономірного, детермінованого) та випадково (стохастичного), можливості та дійсності, причини та наслідку. Його найбільш повна реалізація передбачає також обґрунтоване застосування методів системно-структурного аналізу, агрегування, компаративістики, класифікації та таксономії, методів економічної діагностики та багатофакторного аналізу, економіко-математичних, статистичних тощо.

Вищевикладене дозволяє стверджувати, що використання методологічного багажу економічного еволюціонізму відкриває перспективи дослідження зовнішньоторговельного потенціалу, носієм якого є будь-які відкриті економічні системи.

Узагальнення результатів новітніх досліджень динаміки складних систем дозволяє виявити кластер сенсів відкритості, актуальних для економічних систем будь-якого рівня агрегації та територіальної локалізації (рис. 1.7).

Узвичаєно відкритість економічної системи асоціюється із метаболічними взаємовідносинами між нею та середовищем. Тоді із позначення певної системи як відкритої походить, що вона на постійній основі обмінюється із середовищем речовиною, енергією, інформацією та має технології залучення відповідних потоків до внутрішніх відтворювальних процесів і часткового виведення назовні результатів діяльності (привласнення та трансформація зовнішнього у внутрішнє і навпаки). Водночас у відкритих взаємодіях проявляється здатність економічної системи породжувати в процесі свого функціонування різноманітні екстерналії (зовнішні ефекти) - ситуації, коли позитивні чи негативні наслідки певних взаємодій перекладаються на третіх осіб. Втягненню в економічні трансакції сторонніх осіб і виникненню численних екстерналій всіляко сприяє сильна зв'язаність й інтегрованість елементів системи, об'єктивна неможливість в окремих випадках відокремити частку від цілого і розмежувати політико-економіко-соціально-екологічне в життєдіяльності суспільства.

Ідентифікація макроекономічної системи (національної економіки, країни) як відкритої відбувається за фактом провадження її резидентами міжнародної (зовнішньоекономічної) діяльності.

Рисунок 1.7 - Сенси та прояви відкритості економічної системи

Джерело: розроблено автором на основі [164, С.312].

Ідентифікація макроекономічної системи (національної економіки, країни) як відкритої відбувається за фактом провадження її резидентами міжнародної (зовнішньоекономічної) діяльності.

За комутацію та взаємодію зовнішнього та внутрішнього відповідає зовнішньоекономічний сектор - сукупність всіх структурних компонентів національної економічної системи, що де юре та де факто залучені до зовнішньоекономічної діяльності, а також ресурсів, видів, форм, умов та результатів її провадження. Щодо можливостей конкретної країни через власний ЗЕД-сектор впливати на глобальний економічний світоустрій, насамперед на

країн-партнерів, то вони визначаються множиною факторів, серед яких найбільш істотними є:

- внесок країни у створення, споживання та нагромадження ВВП світу, тобто її пропозиція та попит на світових ринках;
- загальні масштаби та рівень залучення у світогосподарські господарські процеси, міра відкритості;
- диверсифікація та багатовекторність географічної структури ЗЕД, що обумовлює контактне поле та “радіус” впливу;
- спеціалізація, місце та рольова позиція країни GVCs, як-от: традиційний експортер, постачальник сировини та продукції первинної переробки сировини, проміжний переробник, виробник-продавець кінцевої продукції;
- ступінь контролю над GVCs, а також над глобальними вартісними, товарними та ресурсними потоками;
- місце у світовій технологічній піраміді із відповідними правами на дольову участь у розподілі глобальної технологічної та інноваційної ренти;
- рівень концентрації влади-власності в транснаціональному та мультинаціональному бізнесі;
- участь в інтеграційних об’єднаннях, політико-економічні амбіції тощо.

Узагальнююча оцінка “розмірності” й потенційної впливовості національних економік на глобальне середовище втілюється в їх умовному поділі на великі й малі [99; 163]. Атрибутикою великих економік є суб’єктність та реальна спроможність змінювати на власну користь кон’юнктуру світових ринків. Тоді як малі економіки змушені пристосуватися до кон’юнктурно-цінових коливань й сприймати зовнішньо задану волатильність цін як один із умов функціонування та відтворення.

За даними Світового Банку (The World Bank), із 186 обстежених ним країн, у 2023 році лише 25 країн показали результати, вищі за 0,76% ВВП світу

(розрахованого за паритетом купівельної спроможності (далі – ПКС)), забезпечивши разом 79,1% сукупного результату [204]. У ТОП-10 увійшли КНР (18,58%), США (15,74%), Індія (7%), Японія (3,63%), Німеччина (3,30%), Індонезія (2,42%), Бразилія (2,35%), Франція (2,35%), Сполучене Королівство (2,26%) та Італія (1,86%). Якщо ж список лідерів скоригувати із врахування ЄС-27 (11,86%) та вилученням його членів (Німеччини, Франції та Італії), то до групи лідерів приєднуються Туреччина (1,74%) та Мексика (1,67%). Що стосується України, то її частка у ВВП світу характеризується стійкою тенденцією до скорочення та песимістичними прогнозами на найближче майбутнє (рис. 1.8).

У межах регіону Europe & Central Asia, до якого, за методикою Світового Банку, відноситься Україна, за загальними обсягами ВВП та часткою ВВП у валовому регіональному продукті (0,72%) вона посідає 23 місце (із 55 країн) і на позиції регіонального лідера поки що не претендує (табл. 1.6). Її найближчими сусідами згори є Греція (21 ранг; 0,87%) та Казахстан (22 ранг; 0,78%); одразу за нею - Угорщина (24; 0,71%) та Словаччина (25; 0,48%).

При звуженні регіону до Європи та Східної Європи внески України у валовий регіональний продукт відповідно підвищуються та становлять 0,84% та 4,89%. Це дає підставу у межах Східної Європи характеризувати Україну як велику економіку із впливом у регіональному масштабі.

Більш докладно зупинимося на поділі країн світу за рівнем інтеграції країни в глобальну економічну систему та залученості у процеси глобалізації. За цими критеріями умовно виділяють національні економіки закритого та відкритого типу [35, С.18].

Прийнято вважати, що у країнах з економікою закритого типу показник квоти зовнішньої торгівлі (визначена у відсотках питома вага експорту та імпорту у ВВП країни) є меншою за 10% [76, С.89]. Усі інші економіки відносяться до відкритого типу, серед яких додатково виокремлюються помірно відкриті із квотою зовнішньої торгівлі від 10% до 60%. Можна зробити припущення, що такий діапазон, а точніше його верхня гранична межа у поділі

навпіл (30%), на експорт-імпорт, відповідають правилу “золотого перерізу” й відмежовують економіки з достатнім запасом внутрішньої стійкості до коливань кон’юнктури зовнішнього ринку й світових криз, бо 2/3 їх валового випуску та сукупного споживання припадають саме на внутрішній ринок й забезпечують відносну сталість. За межею залишаються національні економіки, істотно залежні від зовнішнього середовища. У випадку малих економік додатково йдеться про їх високу чутливість та нестійкість до зовнішніх впливів.

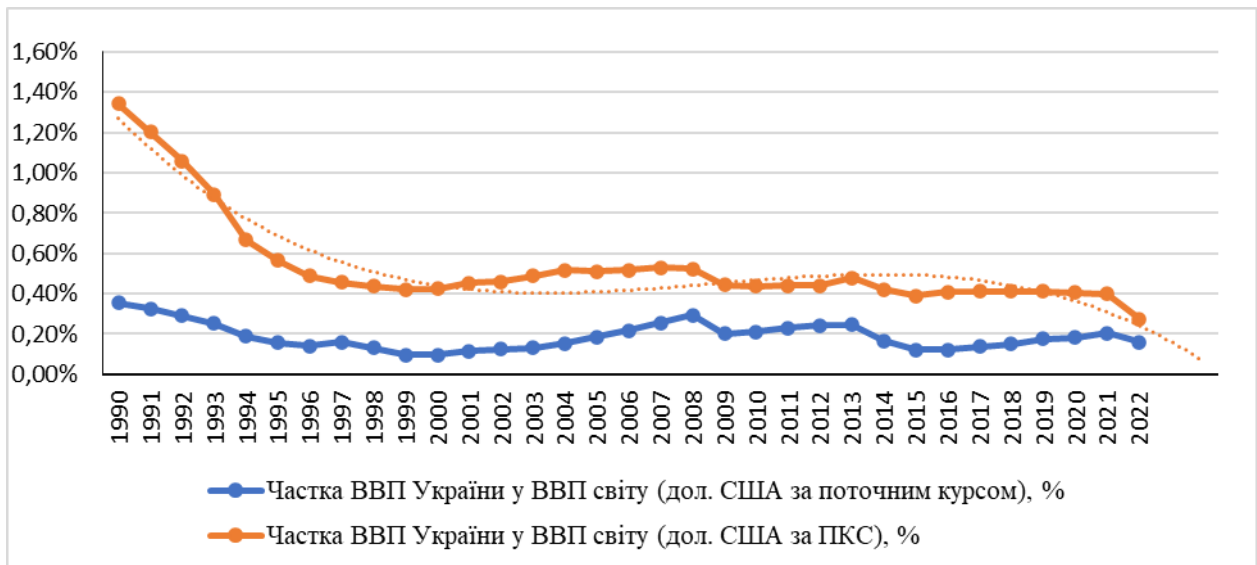

Рисунок 1.8 – Динаміка частки ВВП України у ВВП світу, 1990 – 2023рр.

Джерело: розроблено автором на основі [204].

Таблиця 1.6 - Частка ВВП України у ВВП світу та регіональному ВВП, 2023р.

	Кількість країн	Доля регіонального продукту у ВВП світу, %	Доля України у ВВП (дол. США за поточним валютним курсом), %	Ранг	Умовна гранична межа (за ННІ)	Квартіль, в яку входить Україна
Світ	195		0,17	52	0,716	2
Європа та Східна Азія (Євразія)	55	25,96	0,72	23	1,35	2
Європа	43	24,65	0,84	21	1,52	2
Східна Європа	21	4,22	4,89	5	2,18	1

Джерело: розроблено автором на основі [204].

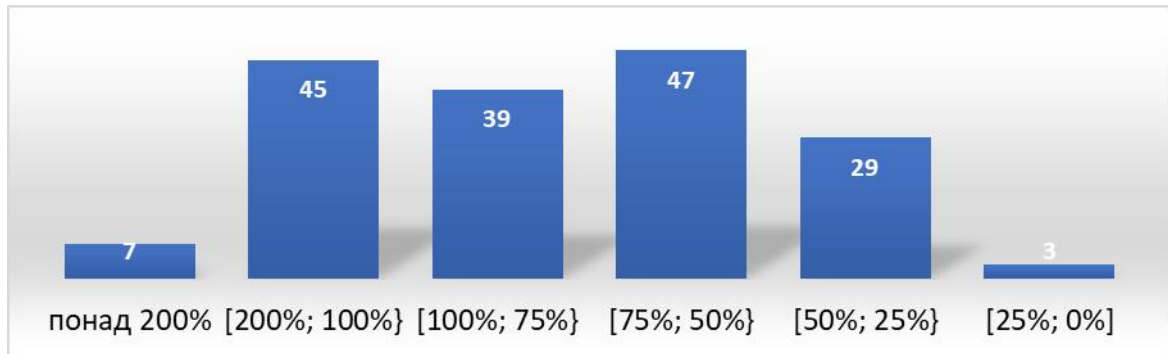

Рисунок 1.9 – Розподіл обстежених країн світу (170) за рівнем відкритості (квоти зовнішньої торгівлі, у % до ВВП)

Джерело: розроблено автором на основі [204; 213].

За підсумками 2023 р. року серед 170 країн, що звітували за поточними результатами функціонування національного зовнішньоекономічного сектору перед Світовим Банком та СОТ, лишу одну країну – Південний Судан, із зовнішньо-торговельною квотою у 4,6%, можна віднести до категорії відносно закритих. Усі інші більш-менш масштабно (рис. 1.9) та успішно користувалися перевагами участі у міжнародному обміні результатами економічної діяльності [204; 213].

Щодо України, то рівень її відкритості за роки незалежності коливався у діапазоні [115,75% - 63,17%] із тенденцією до зниження [31]. квота її зовнішньої торгівлі у 2024 р. дорівнювала 77,75%, що дозволяє охарактеризувати її як малу економіку із високим рівнем відкритості, що є нестійкою до зовнішніх впливів і шоків. Особливо до шоків, що не передбачають часовий лаг для можливості адаптації та адекватного реагування.

У додатку В наводяться дані щодо ТОП15 країн, які є найбільшими експортерами й імпортерами, разом формують і контролюють понад 3/5 попиту і пропозиції на міжнародних ринках. Лідерами – гегемонами є Китай, США та Німеччина. Країни ЄС-27 разом забезпечують 30,23% світового експорту із експортною квотою у 54,5%.

Як доводять дані додатку Б, за період з 1991 року масштаби присутності України на світовому ринку скоротилися майже втричі. Станом на 01.01.2025р.

її частка в сукупній пропозиції на більшості міжнародних товарних сегментів була відносно малою лише за одним винятком (табл. 1.8), що засвідчує надзвичайно слабкі можливості впливати та коригувати на власну користь кон'юнктуру цільових для нашої країни ринків.

Таблиця 1.7 - Частка України у пропозиції за товарними секторами глобального ринку (станом на 01.01.2025)

Сектор	Глобальна ринкова частка, %	Частка в експортному кошику України, %	Сектор	Глобальна ринкова частка, %	Частка в експортному кошику України, %
«Agriculture»	1,06 (0,9*)	46,9	«Metals»	0,33 (0,29*)	10,4
«Minerals»	0,13	8,58	«Machinery»	0,03	7,83
«Chemicals and plastics»	0,04	3,37	«Transport vehicles»	0,02	1,16
«Textiles»	0,13	3,2	«Electronics»	0,07	0,72
«Stone and Glass»	0,04	0,3	«Services»	0,11	17,86

*2023

Джерело: розроблено автором на основі [180; 204; 213].

Для більш комплексного оцінювання рівня залученості країни у світогосподарські процеси використовується Індекс глобалізації (KOF Globalisation Index), методика розрахунку якого була розроблена науковцями Швейцарського економічного інституту. Методика враховує поширеність процесів глобалізації на усі сфери суспільного буття. Економічний зріз знаходиться вираз у відповідному субпоказнику (Індекс економічної глобалізації /Index Economic Globalisation), що, у свою чергу, розкладається на Субіндекс глобалізації торгівлі (Trade Globalisation) та субіндекс фінансової глобалізації (Financial Globalisation) [185].

Інтегральний показник (Globalization Economic Index overall, KOFecGI) та субіндекси розраховується за двома вимірами: De facto та De jure. Перший, (De facto), характеризує участь країни в міжнародній економічній діяльності за фактичними показниками міжнародної торгової та фінансової активності, географічної поширеності міжнародних торгових партнерів. Другий, (De jure),

вказує на юридичні перепони та регуляторні бар'єри, з якими стикаються потоки товарів та фінансового капіталу при перетині кордонів, і які, відповідно, заважають процесам економічної глобалізації. Показники-індикатори для вимірювання індексу глобалізації торгівлі (KOFTrGI) наведені у таблиці 1.8. Як можна побачити, в методиці йдеться суто про кількісні обрахунки, локалізовані сферою ЗЕД, без оцінювання наслідків взаємодії та взаємовпливів «національна ЗЕД ↔ національна економіка як цілісність».

Таблиця 1.8 - Структура субіндексу глобалізації торгівлі
KOF Індексу глобалізації [185]

Індекс економічної глобалізації . Глобалізація торгівлі (KOFTrGI).			
De facto	(вага - 50%)	De jure	(вага - 50%)
Торгівля товарами $\frac{(EX_{\text{товарів}} + IM_{\text{товарів}})}{\text{ВВП}} * 100\%$	37,1%	Фінансова висота та складність нетарифних бар'єрів для міжнародної торгівлі (експертна оцінка)	26,2%
Торгівля послугами $\frac{(EX_{\text{послуг}} + IM_{\text{послуг}})}{\text{ВВП}} * 100\%$	43,4%	Податки на міжнародну торгівлю (% від поточних доходів експорту та реалізації імпортованої продукції)	27,9%
Диверсифікація торгових партнерів (середнє для експорту та імпорту значення індексу концентрації Херфіндала – Хіршмана для 10 основних торгових партнерів)	19,5%	Середній рівень митних тарифів (% від митної вартості товарів)	27,2%
		Кількість дво- та багатосторонніх чинних міждержавних торгових угод	18,4%

Для виходу у межі ЗЕД та спроби виявлення емпіричного зв'язку між кількістю та якістю, проведемо розрахунки коефіцієнту кореляції між рівнем та масштабами залученості національних економік в міжнародну фінансову та торгівельну діяльність, уособленими у показнику KOFEcGI, та економічним добробутом їх населення у виразі ВВП на душу населення (у дол. США).

Отримані нами результати та їх графічна інтерпретація доводять існування зв'язку між цими макропараметрами (рис. 1.11) й ще раз підтверджують наявність переваг участі країни у глобалізаційних процесах. Однак ці переваги між групами країн розподілені не рівномірно. Найбільш виразно вони проявляється у групі країн із більш потужним виробничим потенціалом і

порівняно високим рівнем доходів на душу населення (від 15,2 тис. дол. США та вище), які й отримують найбільші дивіденди (табл. 1.9).

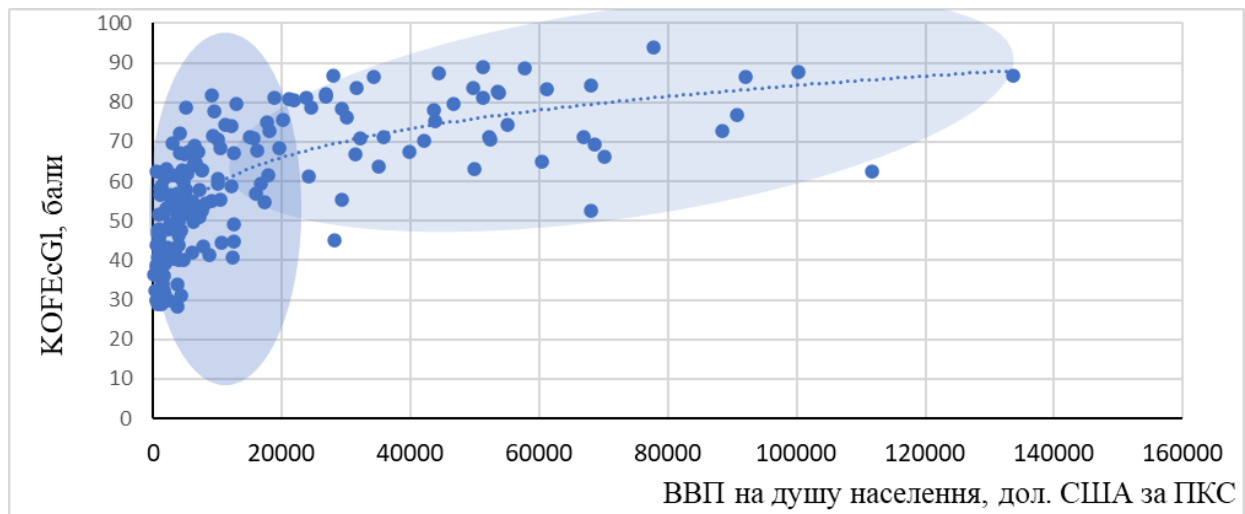

Рисунок 1.10 - Проста кореляція КОФ індексу глобалізації торгівлі та ВВП на душу населення за ПКС, 2023 р. (коефіцієнт кореляції = 0,6285)

Джерело: розроблено автором на основі [185; 204].

Таблиця 1.9 - ТОП15- країн із найвищим рівнем глобалізації торговельних відносин та доходів від експорту, 2023 р.

Ранг за індексом економічної глобалізації	Ранг за субіндексом глобалізації торгівлі	Експорт на душу населення	
		ТОП -15 країн-експортерів	дол. США за ПКС
1. Сінгапур	1. Сінгапур	1.Люксембург	237458,5
2. Бельгія	2. ОАЕ	2. Ірландія	114291,9
3. Нідерланди	3. Литва	3. Сінгапур	111511,7
4. Ірландія	4. Естонія	4. Гонконг	81292,64
5. ОАЕ	5. Бельгія	5. Сан-Марино	74544,19
6. Люксембург	6. Словенія	6. Швейцарія	55056,66
7. Естонія	7. Нідерланди	7. Мальта	51432,63
8. Швейцарія	8. Ірландія	8. Бермуди	50808,93
9. Мальта	9. Мальта	9. Кайманові острови	50103,16
10. Данія	10. Сейшельські острови	10. Нідерланди	40825,28
11. Гонконг	11. Угорщина	11. Фарерські острови	36096,39
12. Кіпр	12. Латвія	12. Беліз	35863,1
13. Швеція	13. Швейцарія	13. Данія	33533,01
14. Фінляндія	14. Данія	14. ОАЕ	29605,41
15. Бахрейн	15. Хорватія	15. Катар	25696,87

Джерело: розроблено автором на основі [185; 204].

У країнах із середнім рівнем доходів у більшості випадків має місце модель асиметрії, коли або слабкості й провали в одному з видів міжнародної діяльності, переважно фінансовому, компенсуються за рахунок іншого, або обидва види діяльності відносно врівноважені та зовнішня заборгованість не перетинає критичних меж. Для країн із низьким рівнем доходів (далі – LI-країни) відносні слабкості підсумовуються із відносними слабкостями із розривом на користь торгівлі.

Рівень економічної глобалізації України, визначений за даною методикою, у 2023 році оцінювався у 62,36 бали із 100 максимально можливих, що дозволили їй посісти 82 місце серед 194 обстежених країн. Цей результат був досягнутий за виразного тривалого домінування торговельної складової над фінансовою (рис. 1.11), що знайшло відображення у 40-ій позиції України торговельному рейтингу (71,48 бали) та 131 позиції (53,29 бали) фінансового. Розрив становив 91 позицію та 18,19 пунктів. Додамо, що у 2022 році, який за відомих об'єктивних причин, не є показовим, інтегральне значення КОFЕсGІ України зменшилося до 62,38 балів, із супутнім зниженням на 54 місце за індексом глобалізації торгівлі [185].

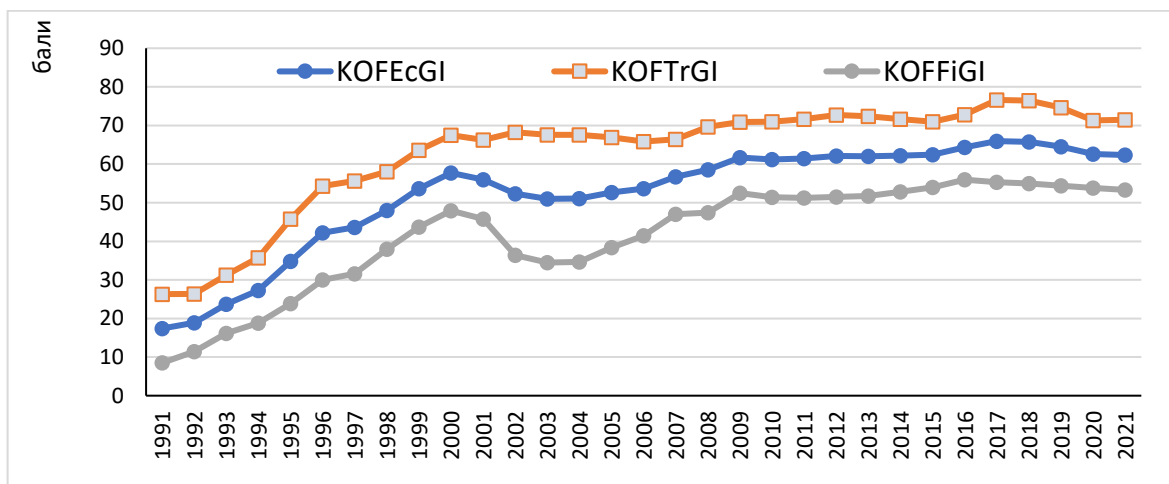

Рисунок 1.11 – Динаміка індексу економічної глобалізації України, його торговельної й фінансової складових, 1991-2021 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [186].

Щодо передісторії, то до 2022 р. Україна із темпами, що випереджали середньосвітові, підвищувала масштаби залучення до світових торговельної та

фінансової мереж із одночасним скороченням відносної частки у світовій торгівлі на тлі зменшення частки ВВП України у ВВП світу, як матеріально-продуктивної основи експорту (див. додаток Б). Також спостерігається відсутність істотної (понад 0,85) кореляції між темпами зростання зовнішньої торгівлі із темпами зростання динаміки ВВП (1991-2021 рр.) України (рис. 1.12).

У контексті проведеного аналізу, можна зробити наступні проміжні висновки:

1) зовнішньоекономічний сектор України є асиметричним із тривалим домінуванням зовнішньої торгівлі у міжнародних економічних відносинах;

2) зворотним боком інтенсифікації участі України у світогосподарських процесах є скорочення її частки у світовому експорті, так і на регіональних ринках. Виявлена відсутність істотної кореляції між темпами зростання/скорочення масштабів зовнішньої торгівлі із темпами прискорення /сповільнення динаміки ВВП, дозволяє висунути припущення про довгострокову неефективність наявної національної моделі зовнішньої торгівлі, зокрема в частині управління ЗТрП, політики міжнародної конкурентоспроможності та торгової політики;

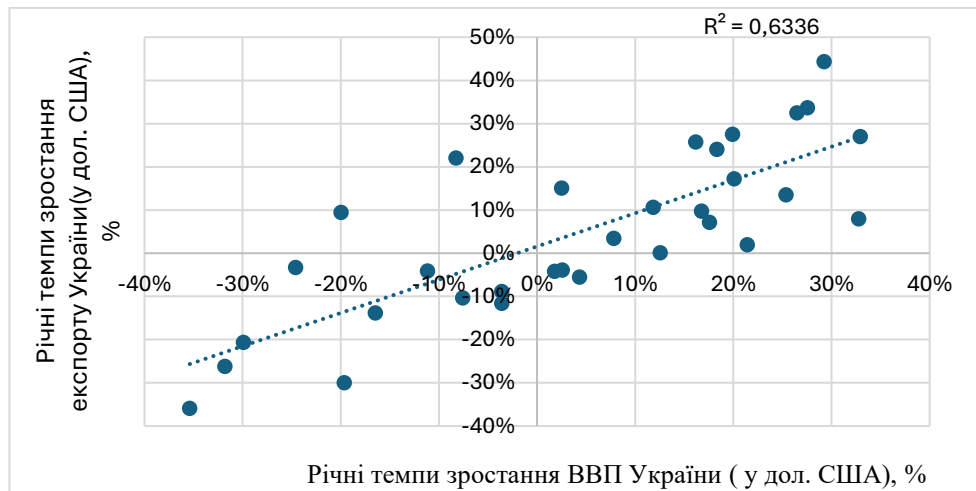

Рисунок 1.12 – Проста кореляція річних темпів річних зростання ВВП та експорту України, у % (1991 – 2022рр.)

Джерело: розроблено автором на основі [31; 186].

3) з огляду на частку України у ВВП світу та міжнародній торгівлі її можна класифікувати як малу відкриту економіку, істотно залежну від середовища,

вельми чутливу та нестійку до зовнішніх впливів. Вітчизняні реалії істотно підвищують актуальність проблематики відтворення, розвитку та підвищення ефективності зовнішньоекономічного потенціалу, насамперед його торговельної складової.

1.3 Зовнішньоекономічний потенціал національної економіки: зміст, носії, структура та торговельний базис

Глобальні архітектонічні зрушення та політико-економічні турбулентності відкривають перед Україною нові можливості та траєкторії руху в оновленому економічному світоустрої. Стратегою майбутнього є “.... утвердження України .... як сильної та авторитетної європейської держави, ... здатної забезпечити сприятливі зовнішні умови для стійкого розвитку і реалізації свого суспільно-економічного потенціалу” [148].

У загальному сенсі в суспільствознавчих науках під потенціалом розуміються усі доступні для використання (як актуалізовані / реалізовані / зв’язані, так і умовно вільні, резервні та латентні) системні ресурси, що можуть бути використані системою-актором для відбуття певної події (дії), провадження певного виду діяльності, заради виконання функціонального призначення, досягнення певної мети, вирішення певного завдання, реалізації конкретної програми / проєкту [15; 38; 35; 88]. Тобто йдеться про розгляд потенціалу як вбудованої інтегральної властивості будь-якої соціально-економічної системи. Ця властивість залежно від адекватності середовищу, потужності, науко- та інноваційноємності, адаптабельності, результативності та ефективності визначає можливості руху у просторі припустимих станів, ситуативно обумовлених взаємодією «система ↔ середовище», її здатність і готовність до подолання наявних обмежень і бар’єрів саморуху (рис. 1.13) та (або) до модифікації на власну користь моделі взаємовідносин із оточенням.

Специфіка сфери прояву й додавання відповідного контексту дозволяє конкретизувати визначення *економічного потенціалу*, зокрема в частині цільової

функції та логіки цілереалізації. Тож тут і далі під економічним потенціалом країни буде розумітися здатність національної економіки, її секторів, суб'єктів господарювання та господарств за певної множини внутрішніх та зовнішніх умов і обмежень провадити економічну діяльність, задовольняти суспільні потреби та реалізовувати суспільні інтереси, забезпечувати стаке підвищення рівня добробуту та якості життя населення країни, примноження її національного багатства.

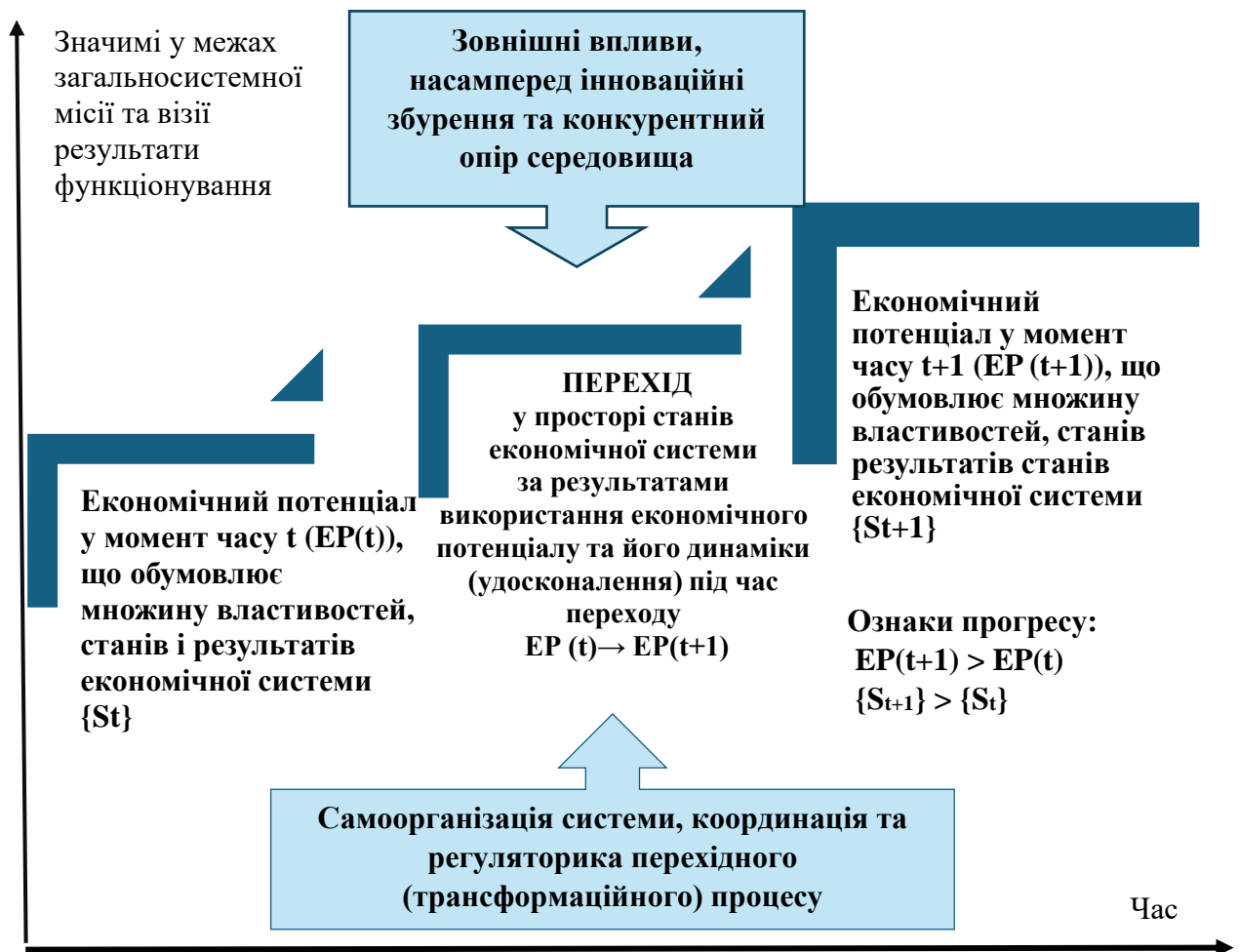

Рисунок 1.13 - Економічний потенціал як передумова та каталізатор прогресивного розвитку економічної системи

Джерело: розроблено автором.

Економічний потенціал - феномен суб'єкт-об'єктний, динамічний, відносний, ймовірнісний та конкретно-історичний. Він втілює та інтегрує притаманні конкретному носію ресурсно-технологічні фактори відтворення, форми і механізми реалізації та розвитку, драйвери, умови та обмеження руху,

зокрема зовнішнього походження, піддається вимірюванню й оцінюванню за потужністю та цілком конкретними результатами використання.

Характеристика потенціалу як макроекономічного апріорі означає, що сферою його реалізації є суспільне відтворення та економічна діяльність, рівнем - національний (загальнодержавний). А як динамічного, - підкреслює властивість економічної системи до самозбереження та саморозвитку потенціалу на основі осучаснення й посилення конкурентних переваг - запоруки виживання її як цілісності в агресивному конкурентному середовищі.

За внутрішньою будовою макроекономічний потенціал може бути представлений у вигляді складно адитивного інтегрованого комплексу взаємопов'язаних потенціалів окремих складових національної економіки. Як зазначають автори [35, С.62-64], зазвичай в основу класифікації видів макропотенціалу покладаються ознаки «види економічних ресурсів», «сфери діяльності», «носії» та «напрями використання» (додаток Г).

У контексті дослідження важливе умовне виокремлення у макропотенціалу внутрішньо- та *зовнішньоекономічної* складових. Останню доцільно визначити як відкрити для контактів із зовнішнім середовищем частину макроекономічного відтворювального потенціалу, що уособлює орієнтацію країни та її суб'єктів господарювання на налагодження та підтримку трансграничних комерційних відносин в економічній сфері й узагальнено характеризує їх можливості за наявних умов і обмежень провадити та розвивати міжнародну (зовнішню) економічну діяльність. У Господарському кодексі України додатково уточняється, що визначальною рисою такої діяльності є перетинання митного кордону України майном та (або) робочою силою (ст. 377, [25]).

Для впорядкування та класифікації наявної множини форм зовнішньоекономічної діяльності, зазвичай [73; 102; 150], використовуються наступні ознаки:

- 1) географічний масштаб:
  - світова (глобальна);

- міжконтинентальна;
- внутрішньоконтинентальна;
- міжрегіональна;
- регіональна;

2) зміст бізнес-процесів та механізм комерціалізації активів:

- торгівельна (традиційний експорт/імпорт товарів, послуг, об'єктів промислової власності, серед яких засоби індивідуалізації товарів та учасників господарського обороту, результати винахідницької та раціоналізаторської діяльності; зустрічний компенсаційний обмін товарами, торгівля у межах промислового співробітництва);

- фінансово-інвестиційна (прямі та непрямі інвестиції, кредитування/запозичення, страхування, фінансовий лізинг);

- банківсько-валютна (валютний обмін, обслуговування платежів, депозитні операції);

- міжнародний трансфер технологій та обмін результатами науково-технічної - економічні відносини між контрагентами з різним національним резидентством щодо передачі та використання об'єктів промислової власності, що мають наукову, практичну й комерційну цінність;

- спільне підприємництво, засноване на виробничій та науково-технічній кооперації, співінвестуванні й співволодінні активами);

- складні синтез-форми, що виникають як результат розвитку практичних форм реалізації, інфраструктурної підтримки та правового захисту міжнародних економічних відносин, поєднують ознаки та особливості вищенаведених “чистих” форм, урізноманітнюють їх та набувають нових властивостей, підсилюють переваги та компенсують недоліки базових складових;

3) рівень розвитку та усталеності бізнес-зв'язків [27]:

- міжнародні контакти – поодинокі, випадкові економічні комунікації та зв'язки епізодичного характеру, регламентовані й регульовані разовими

угодами та (або) декларативними меморандумами про співпрацю;

- міжнародні взаємодії та взаємовідносини - налагоджені перевірені часом взаємовигідні стосунки між акторами міжнародної економіки, засновані на зовнішньоекономічних контрактах і договорах з тривалим терміном та (або) продовженням за умовчанням;

- міжнародна кооперація (співробітництво) – сталі тривалі взаємозв'язки кооперативного партнерського типу, засновані на спільних, наперед узгоджених намірах, взаємозалежності (перехресному інвестуванні, співволодінні активами, виробничій і науково-технічній кооперації) та закріплені в договорах і угодах стратегічного характеру;

4) структурний рівень агрегації та організації :

- мікрорівневий (між мікроекономічними суб'єктами, зокрема підприємствами та організаціями різних країн);

- мезорівневий (секторальні, як-то ІКТ, ВПК, АПК, енергетика, металургія, сільське господарство, машинобудування, тощо);

- макрорівневий (держава в особі її законодавчих та виконавчих органів центральної влади, місцеві органи влади і управління, країна як агрегований суб'єкт провадження зовнішньоекономічної діяльності й зовнішньоекономічної політики);

5) відношення до чинного законодавства: легальний, нелегальний тощо. Українське законодавство надає й забезпечує вітчизняним суб'єктам господарювання широкі можливості щодо започаткування та залучення до міжнародного бізнесу. Легітимні форми міжнародної економічної взаємодії визначено у Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [59].

Поліформізм зовнішньоекономічного потенціалу конкретної національної економіки є проявом різноманіття тих видів зовнішньоекономічної діяльності (далі - ЗЕД), до участі в яких залучені національні резиденти (табл. 1.12).

В умовах неоднорідності глобального середовища та його регіональних осередків відносність зовнішньоекономічного потенціалу відкритої економічної системи проявляється через:

Таблиця 1.12 - Типологізація та ідентифікацій видів зовнішньоекономічного потенціалу за основними видами міжнародної економічної діяльності країни

Сфери та види ЗЕД, ознаки участі (за платіжним балансом)	Вид ЗЕД-потенціалу	Рівні(стадії) розвитку міжнародних економічних відносин та поліформізм зовнішньоекономічного потенціалу країни			
		I	II	III	Глобальний (вищий)
Країна є суб'єктом міжнародної торгівлі (квота зовнішньої торгівлі товарами і послугами понад 10%)	Торгівельний	+	+	+	+
Країна є суб'єктом міжнародного ринку праці (ненульові міграційні потоки, ненульова стаття "Оплата праці" рахунку первинних доходів платіжного балансу, ненульова стаття поточних трансфертів рахунку вторинних доходів платіжного балансу, наявність серед постійних мешканців осіб, народжених в інших країнах)*	Міграційний та аутстафінговий	-	+	+	+
Країна є суб'єктом міжнародного руху капіталів (ненульовий рахунок операцій із капіталом платіжного балансу, ненульова міжнародна інвестиційна позиція, ненульовий рівень зовнішньої заборгованості)*	Фінансовий (інвестиційний, кредитно-позиковий, дотаційний, гуманітарний)	-	-	+	+
Країна є суб'єктом міжнародного співробітництва у виробничій та науково-технічних сфері (ненульові статті "Інвестиційні доходи" та "Платежі за користування інтелектуальною власністю" платіжного балансу, ненульовий експорт та (або) імпорт високотехнологічної продукції)*	Підприємницький, науково-технічний та інноваційний, аутсорсинговий	-	-	-	+

* має бути виконана хоч би одна із зазначених умов.

I – етап (стадія) світової торгівлі; II – етап (стадія) вивозу капіталів; III – етап (стадія) виробничої кооперації та регіональної інтеграції.

Джерело: розроблено автором із використанням [98; 101; 150].

- позиціонування відповідно до відносного рівня розвитку у середовищі у координатах із релевантною точкою відліку, масштабом та шкалою оцінювання. Умовний поділ країн світу за рівнем розвитку на розвинутий центр, півпериферію та периферію переважно здійснюється через сортування й ранжування репрезентативної множини чи вибірки за значимим у межах певного дослідження кількісним параметром та застосування медіанного, квартильного

чи квінтільного підходів (рис. 1.14). В окремих випадках замість медіани для поділу множини на субмножини із відносно вищим або нижчим рівнем розвитку використовується арифметична або середньозважена середня значимого показника;

0 (min)		Медіана		max ПДЕР	
0%		50% (N/2)		100%	
Рівень розвитку нижче середнього		Рівень розвитку вище середнього (N-кількість елементів)			
0%		25%		50%	
Низький рівень розвитку (Low Level (LL))		Рівень розвитку нижче середнього (Low-Middle Level (MLL))		Рівень розвитку вище середнього (Upper-Middle Level (UML))	
Високий рівень розвитку (High Level (HL))					
периферія		півпериферія		центр	
0%		20%		40%	
Низький рівень розвитку (Low Level (LL))		Рівень розвитку нижче середнього (Low-Middle Level (MLL))		Середній рівень розвитку (Middle Level (ML))	
Рівень розвитку вище середнього (Upper-Middle Level (UML))		Високий рівень розвитку (High Level (HL))			
периферія		півпериферія		високорозвинутий центр ("ядро")	
		квінтилі			

Рис. 1.14 - Методичні підходи до диференціації й групування країн світу за рівнем розвитку за шкалою max-min

Джерело: розроблено автором.

- технологічну спорідненість каналів товарно-ресурсного обміну, структурну та інституційну комплементарність, адекватність (відповідність)/неадекватність (невідповідність, чужорідність) зовнішньому середовищу, його регіональним осередкам та (або) групам країн за якісними ознаками, динамічними характеристиками, ціннісними платформами тощо;

- дружність /ворожість, спільність/розбіжність стратегічних цілей і проблем, здатність і схильність до стратегічного партнерства, інтеграції та конвергенції із середовищем, супутні витрати конвергенції в умовах асиметрій («розривів») розвитку.

Логічно припустити, що за наявності n -ої кількості альтернативних моделей співіснування із зовнішнім середовищем будь-яка система матиме $n \cdot m$ -мірну множину потенціалів, меж зростання, точок рівноваги та оптимумів, де m

– кількість видів активності (форм руху) [48, С.256]. При розгляді цілком конкретного виду активності - економічного - множина вироджується у вектор потенційних станів $\{S_1, S_2, \dots, S_n\}$ із розмірністю, обумовленою інтеграційними варіаціями, і діапазоном значень, залежним від жорсткості обмежень, опору середовища та характером структурної убудованості системи-носія потенціалу у відтворювальні контури, технологічні ланцюги та ринкові сегменти системи вищого рівня агрегації.

Звісно, що рівень (глибина, щільність) та форми інтеграції визначатимуться в діалозі «система $\leftrightarrow$ середовище {потенційні партнери}», в якому обидві сторони є акторами – максимізаторами вигоди. Паритетне чи компромісне рішення має прийматися на основі добровільності та взаємовигоди.

Те, що певна макросистема може запропонувати потенційним партнерам, залежить від:

1) технологічного рівня й профілю експортоорієнтованих виробництв й кластерів, їх товарної спеціалізації, конкурентоспроможності, складності й диверсифікації товарної продукції та експортного кошика, наявності у нього ексклюзивних товарних позицій;

2) конкурентостійкості, спроможності швидко й успішно адаптуватися до кон'юнктурних, санкційних та інших шоків, потенційної конфліктогенності та загроз для взаємопов'язаних та оточуючих країн тощо.

3) здатності створювати й комерціалізувати нові знання та технології, генерувати зовнішні ефекти й поширювати їх каналами міжнародних економічних зв'язків. При прийнятті відповідних управлінських рішень враховуються як позитивні, так і негативні екстерналії, їх потужність, масштаб поширення та час вичерпання ефекту. До відомих ефектів із апріорі позитивними наслідками, що супроводжують інтернаціоналізацію міжнародної економічної діяльності [72; 121], відносяться:

- ефект мультиплікатора зовнішньої торгівлі, що активується й підтримується додатним сальдо експортно-імпортних операцій і пов'язаним із торгівлею припливом іноземних інвестицій;

- ефект створення торгівлі, що виникає при приєднанні країни до митного союзу (зони вільної торгівлі), отримання / надання взаємних торгових преференцій та (або) введення загального дискримінаційного щодо сторонніх осіб митного тарифу й відповідно здешевлює й спрощує товаропросування між країнами-учасниками угоди, сприяє прискореній переорієнтації виробників і споживачів на більш ефективні відкриті комерційні схеми;
- ефекти «доміно», «spillover» та навчання, наслідком дії яких є прискорений трансфер технологій й пролонгація життєвого циклу товарів (модель “летючих гусей”), відкриті інновації, зростання вигоди від обміну успішним та негативним досвідом, копіювання та масштабування успішних практик, зменшення управлінських прорахунків, втрат і витрат від повторення помилкових рішень, підвищення компетенцій для започаткування та реалізації більш складних стратегій зовнішньої експансії й переходу на більш високий рівень інтернаціоналізації бізнесу (рис. 1.15);
- ефект масштабу також відомий як агломераційний ефект, в основі якого зворотний зв'язок між зростанням обсягів виробництва / реалізації продукції та зменшенням ваги умовно постійної складової її собівартості;
- мережний ефект, проявом якого є наступне за збільшенням кількості учасників мережних комунікацій здешевлення доступу до сукупних ресурсів, спрощенням їх розподілу й перерозподілу, перекомутації пропускних каналів, мінімізації наслідків їх перенапруги через кон'юнктурні коливання. Запобіжниками посилення асиметрій між країнами внаслідок переливу ресурсів й капіталів є вихідна неістотна різниця потенціалів розвитку між вузлами мережі та ефективний протекціонізм;
- ефект команди, коли спільні зусилля, об'єднані навколо консенсусної мети, через механізми колективної безпеки, взаємодовіри, взаємопідтримки, взаємодопомоги й підстрахування посилюють індивідуальні та командні позиції й можуть забезпечити вигідні умови співпраці та інші переваги, а також полегшують протистояння зовнішнім загрозам й мінімізують ризики опортуністичної поведінки стейкхолдерів;

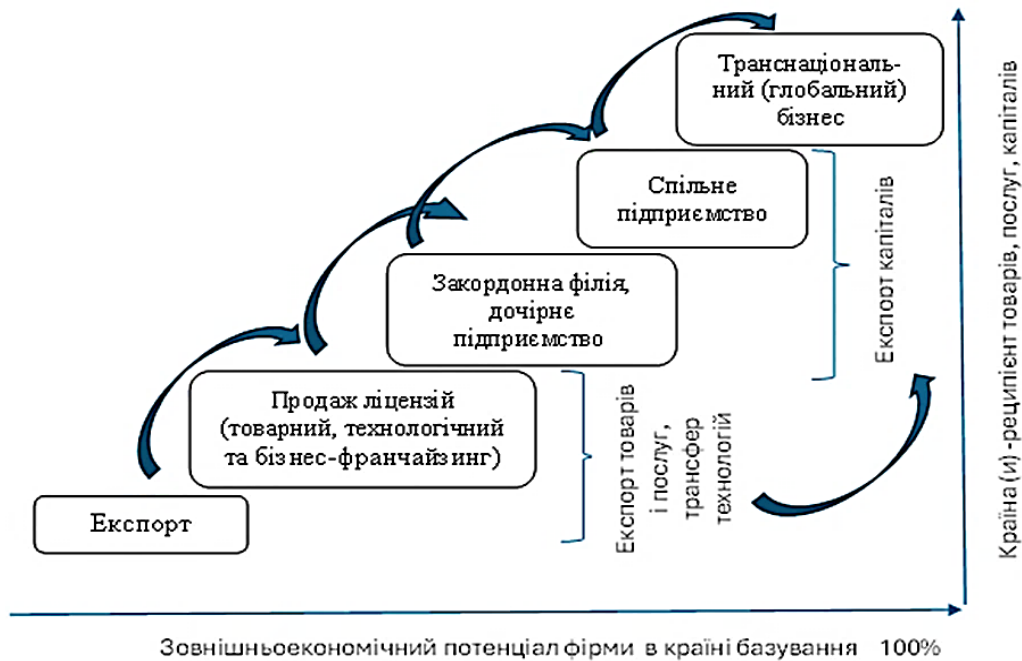

Рисунок 1.15 - Інтернаціоналізації бізнесу як стадіальна висхідна реалізація зовнішньоекономічного потенціалу фірми (підприємства)

Джерело: розроблено автором із використанням [101-102; 113]

- ефекти різноманіття та комбінаторики різноманітного, що сприяють диверсифікації, підвищенню результатів спеціалізації, кооперації та комбінування виробництва, оптимізації логістики.

Передумовою узгодження інтересів є можливість завдяки взаємовигідному обміну діяльністю, знаннями та ресурсами забезпечити одночасне досягнення індивідуальних, колективно-групових і спільних (консенсусних) цілей, максимізацію сукупних й розподілених вигод і результатів.

З точки зору досягнутих результатів використаний макроекономічний потенціал, з одного боку, втілюється в обсязі, структурі, якості та технологічному рівні вироблених товарів і послуг (матеріальних і нематеріальних), їх відповідності запитам та вимогам споживачів як в країні, так і за її межами. При обрахунку вартості випуску (у цінах виробника) знаковим є виокремлення валової доданої вартості, що у більшості випадків є індикатором рівня технологічної складності продукції, її наукоємності та інновативності [188]. З другого, – у грошових результатах від реалізації продукції, що за наявного

співвідношення «ціна - якість» здолала конкурентні бар'єри та знайшла своїх споживачів на внутрішньому та зовнішньому ринках, зокрема шляхом залучення у глобальні та регіональні ланцюги створення вартості (рис. 1.16). З третього, – у винагороді власників економічних ресурсів за підсумками розподілу й перерозподілу отриманих сукупних грошових результатів.

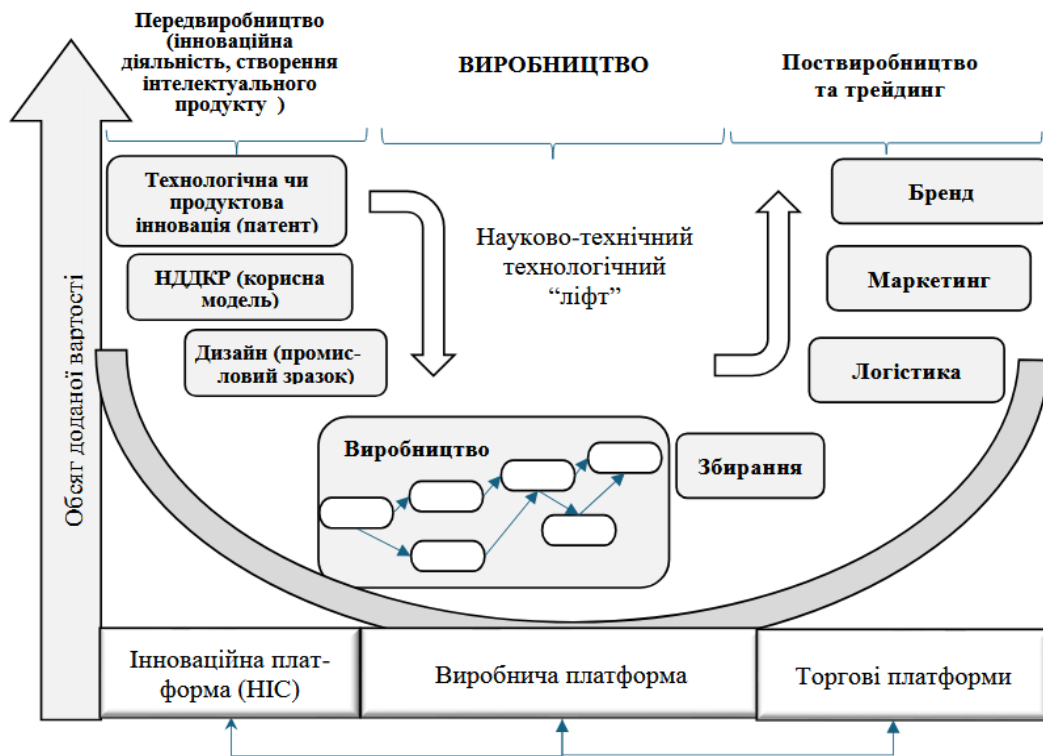

Рисунок 1.16 - Модель глобальних ланцюгів вартості

Джерело: розроблено автором на основі GVCs-моделі *smiling curve* [30; 34; 195]

У найбільш поширеному спрощеному варіанті інтегральна результативна оцінка економічного потенціалу країни зводиться до суто економічного виміру - до показників нагромадженого національного багатства та ВВП на душу населення (факт) у висхідній (позитивна тенденція) чи низхідній (негативна тенденція) динамічній траєкторії, а відносність подається або через порівняння подушного ВВП (у доларовому еквіваленті за поточним валютним курсом або за ПКС) із середньосвітовим показником та середнім у межах певної класифікаційної групи, до якої входить країна - об'єкт аналізу.

Порівняльна ефективність реалізації наявного макроекономічного

потенціалу у більш широкому контексті надається за допомогою індексів-індикаторів, що комплексно характеризують якість життя населення країни, соціально-економічну, політичну, культурно-духовну і екологічну комфортність його буття та передумови для розвитку [35, С. 135-146].

Слід враховувати, що ЗТрП є узагальненою характеристикою-критерієм, що визначає місце країни у внутрішньому і міжнародному поділі праці та спеціалізації економічної діяльності. Якщо ж додатково розглядати трансграничні витоки-ін'єкції ресурсів, продукції та коштів як вагомий чинник формування сукупного попиту й сукупних видатків, істотний фактор впливу на економічне зростання, структурні зрушення та технолого-економічний розвиток, то він набуває ознак перетворювального потенціалу [30; 88] - прихованої здатності забезпечувати вирішення певних проблем та досягнення певних цілей шляхом переходу національної економічної системи з одного стану (конкурентно-торгової позиції в глобальному економічному просторі) до іншого та її інноваційних метаморфоз прогресивного чи регресивного характеру.

Україна, яка станом на 01.01.2022 р. займала 44-те місце в світі та територією, 36-те місце – за населенням, за рівнем складності економічної діяльності та експортного кошика відповідно 43-тє та 46-те місця (Economic Complexity Index), 53-тє за рівнем розвитку людського капіталу (Human Capital Index) і знаходилася серед ТОП-30 найбільш забезпечених природними ресурсами країн світу [180; 203-205; 208], за даними міжнародних рейтингових експертно-аналітичних досліджень (2020-2024 рр.) посідала:

- 102 місце країн в світі за рівнем економічного добробуту (ВВП на душу населення, у дол. США до поточним курсом, з 205 країн) [204];
- 86-тє з індексом інклюзивного зростання (Inclusive Growth Index UNCTAD, вибірка з 126 країн) [211];
- 77-ме – за рівнем людського розвитку (Human Development Index ООН, вибірка з 205 країн) [209];
- 86-те – за рівнем конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, 2019 р.) [206];

- 74 - те за комплексним індексом економічного процвітання (Legatum Prosperity Index) [189];
- 88-те місце – за рівнем виробничої потужності (Productive Capacities Index UNCTAD) [210];
- 116-те місце за експортом на душу населення (ВВП на душу населення, у дол. США до поточним курсом, з 205 країн) [204; 214].

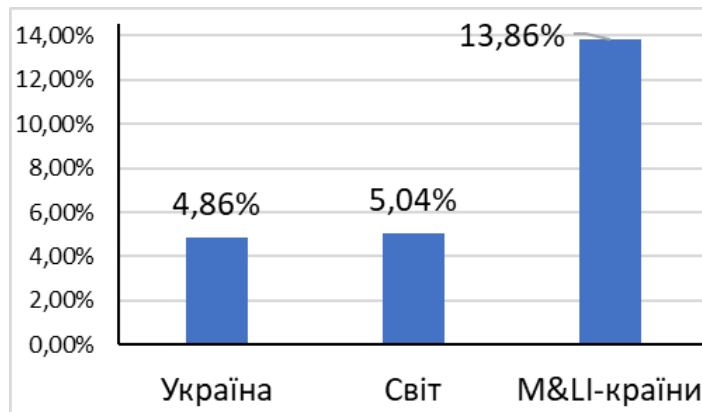
Тобто, країна, що за обсягами та якісним рівнем ресурсного забезпечення (вхід) позиціонується у I-ому (High) квартилі країн світу, за результатами використання цієї ресурсно-технологічної бази (вихід) знаходиться на межі II-ого (Upper-Medium) та III-ого (Low-Medium) квартилей.

Для порівняльної характеристики динамічного імпульсу, що отримували економічні системи за результатами використання власного відтворювального потенціалу, додається порівняння середньорічних темпів зростання визначальних показників – ВВП на душу населення та продуктивності праці. Графіки та гістограма, наведені на рис. 1.17-1.18, відображають порівняно низькі темпи вітчизняної макроекономічної динаміки, обумовлені чинною моделлю відтворення та реалізації макроекономічного потенціалу. Це дозволяє стверджувати, що економічне відставання України від інших країн, що рухалися шляхом підвищення добробуту порівняно швидше та середньосвітового тренду, накопичувалося тривалий період часу, а не певний окремий кризовий відрізок.

В Україні суб'єкти господарювання вже опанували усі можливі форми міжнародних економічних відносин, про що свідчать дані її платіжного балансу [108].

Перевага віддається торгівельним експортно-імпортним операціям, що й не дивно. На відміну від переважної більшості країн світу, що сходили на глобалізаційний рівень розвитку міжнародних економічних відносин поступово та еволюційно, й за тривалий шлях напрацювали стратегії, ефективні методи, інструментарій та інфраструктурну підтримку за усіма важливими для країни видами ЗЕД, Україна такого власного досвіду не мала, рівно як і високої ділової репутації та статусу надійного передбачуваного партнера, необхідного для

довготривалого стратегічного бізнес-співробітництва, зокрема із залученням прямих іноземних інвестицій та інтеграцією у транснаціональні бізнес-мережі. Тож, цілком логічно, що вона розпочала свій шлях у глобалізований світ із порівняно простішої та найпоширенішої у світі форми інтернаціоналізації економічної діяльності – міжнародної торгівлі [8].

M&L-країни - країни з середнім та низьким рівнем доходів. Верхня межа – 15600 дол. США за поточним валютним курсом.

Рис.1.17 – Середньорічні темпи зростання добробуту, вираженого через ВВП на душу населення, у %, 1990-2024 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [204]

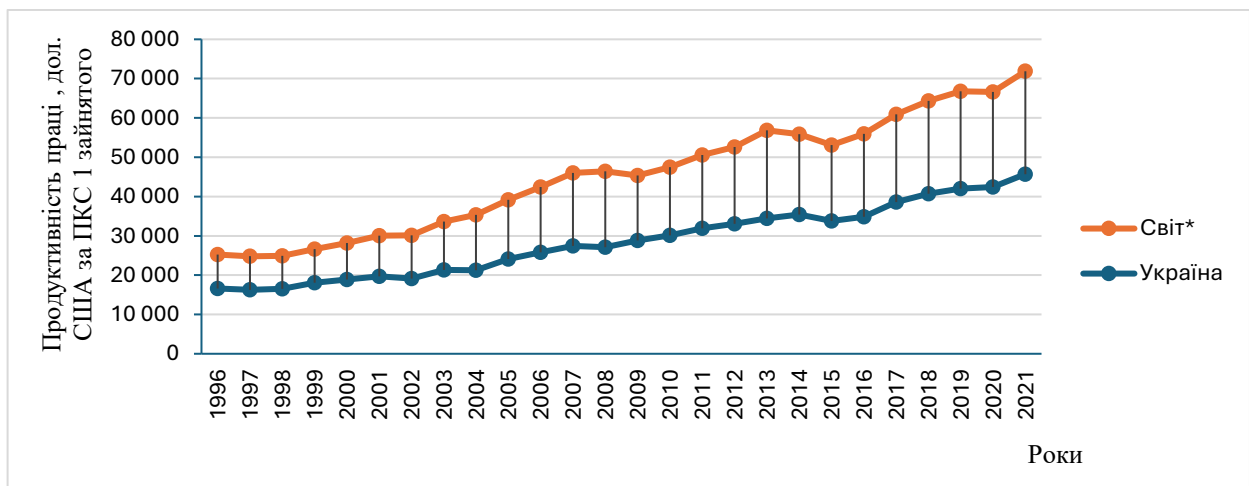

Рисунок 1.18 – Порівняльна динаміка продуктивності праці: Україна та світ, 1996 – 2021 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [204; 213]

З позицій окремих країн, інтернаціоналізація традиційної торгівлі відбувається та розвивається за двома напрямками – всередину (інсайд, імпорт),

назовні (аутсайд, експорт). За рекомендаціями WTO, міжнародна торгівля визначається як традиційна, якщо контрагентами угоди є кінцевий виробник та кінцевий споживач - резиденти різних країн, а об'єкт торгівлі перетинає державні митні кордони лише один раз [214].

Процес імпортоорієнтованої інтернаціоналізації іде в межах країни шляхом розширеного використання іноземних товарів, капіталу, послуг, технології, інформації в сфері її внутрішнього споживання й виробництва, тобто на внутрішньому ринку, де імпортери конкурують за покупця із вітчизняними виробниками, а імпортована продукція - із продукцією вітчизняного походження. Розвиток назовні характеризується переважною експортною орієнтацією країни на світовий ринок, передбачає стимулювання зростання внутрішнього виробництва за рахунок зовнішнього попиту, зовнішню експансію її компаній на міжнародні ринки й конкуренцію на зовнішніх ринках.

Більшість країн світу сполучають експортну й імпортну складові міжнародної торгівлі, що знаходить відображення як у структурі зовнішньоторговельного обороту та зовнішньоторговельної квоти, так і в показниках внутрішньогалузевої міжнародної. Показником-індикатором переважної інсайд- чи аутсайд-орієнтації є чистий експорт/імпорт (національне рахівництво), еквівалентний йому баланс товарів і послуг із похідним сальдо рахунку поточних операцій (платіжний баланс).

Щодо України, то у 2024 р. 29,41% її зовнішньоторговельного обороту України формувалось за рахунок експорту, 48,34% - за рахунок імпорту. Чистий імпорт дорівнював -1449982 млн. грн. (-331737 млн. дол. США) або, що становило 18,93% ВВП [31]. У довгостроковому періоді переважала імпортна інтернаціоналізація з відповідним від'ємним сальдо балансу товарів і послуг (додаток Б), що обумовило підвищення рівня товарної імпортоємності та імпортозалежності національної економіки, валютні витоки й загострення проблеми зовнішньої заборгованості. Зважаючи, що у переважній більшості випадків має й мало місце придбання продукції кінцевого споживання та засобів

виробництва, до наслідків доєдналося спрощення макротехнологічної структури та часткове витискування з внутрішнього ринку вітчизняного товаровиробника.

Задача модифікації зовнішньоторговельних відносин та зростання валютних надходжень за рахунок збільшення масштабів і підвищення ефективності експортних потоків є первинною щодо задачі використання зовнішнього поштовху та притоку валюти, пов'язаних із додатною динамікою чистого експорту, в якості прискорювача економічного зростання та розвитку. І вторинною відносно задачі розкриття, розвитку та реалізації зовнішньоекономічного потенціалу країни.

Висновки за розділом I

У розділі 1 дисертаційного дослідження розкрито гносеологічні, методологічні засади та онтологічні передумови дослідження зовнішньоторговельного потенціалу, визначено його важливу роль в формуванні та реалізації зовнішньоекономічного потенціалу сучасних відкритих економічних систем – акторів глобалізаційних процесів. На основі проведеного аналізу сформульовано наступні висновки:

1. Порубіжжя тисячоліть стає для людства періодом численних метаморфоз та трансформацій. Цифрова революція та поступ Індустрії 4.0-5.0, що сколихнули техніко-технологічні, інформаційно-комунікаційні та відтворювальні підвалини світ-системи, надали прискорювальний поштовх глобалізаційним процесам і суттєво трансформували економічний світоустрій.

2. Постіндустріальний стрибок якості збагачує економічну реальність новими явищами і процесами (інтелектуалізація, смартизація виробництва та управління, платформізація, супер- та гіперконкуренція, електронна комерція тощо), що розширюють для відкритих економічних систем межі можливого, оновлюють множину їх драйверів і коридорів руху у глобальному просторі, зокрема змінюють умови формування й реалізації їх зовнішньоекономічного потенціалу, істотно модифікують бізнес-моделі міжнародної економічної діяльності та її торговельної складової.

3. Отримання країнами вигод від глобалізації, опір потужним конкурентним загрозам неможливі без розробки та реалізації ефективної стратегії посилення зовнішньоторговельного потенціалу через формування і розвиток міжнародних конкурентних переваг, підвищення спеціалізованих управлінських компетентностей національних суб'єктів господарювання та удосконалення торговельних практик.

4. За суттєвих досягненнях економічної науки в площині досліджень ЗТрП окремі питання дотепер залишається дискусійними й потребують подальших наукових розвідок. Насамперед, йдеться про пошук на макрорівні драйверів розвитку ЗТрП, відповідних механізмів його розкриття та комерціалізації, завдяки яким малі відкриті національні економічні системи зможуть зміцнювати власні позиції у світовій економічній ієрархії, мінімізувати загрози та забезпечувати рух в глобальному економіко-еволюційному процесі. Акцент має бути зроблено на переходах «зовнішньоторговельний потенціал (імовірісне, не проявлене) → міжнародна торгівля (проявлене, комерціалізоване) → відтворення та розвиток макроекономічного потенціалу → макроекономічна динаміка», а також на конкретизації множини детермінант посилення й підвищення ефективності реалізації ЗТрП.

5. Запропоновано погляд на зовнішньоекономічний потенціал як на відкриту для контактів із зовнішнім середовищем частину відтворювального макропотенціалу, що уособлює орієнтацію країни та її суб'єктів господарювання на налагодження та підтримку трансграничних комерційних відносин в економічній сфері й узагальнено характеризує їх можливості за наявних умов і обмежень провадити та розвивати комерційно успішну міжнародну економічну діяльність.

6. За комутацію та взаємодію зовнішнього та внутрішнього відповідає зовнішньоекономічний сектор - сукупність всіх структурних компонентів національної економічної системи, що де юре та де факто залучені до міжнародної економічної діяльності

7. Форми міжнародної економічної діяльності визначаються в діалозі «система ↔ середовище {потенційні партнери}», в якому обидві сторони є

акторами – максимізаторами вигоди. Паритетне чи компромісне рішення має прийматися на основі взаємовигоди. Те, що певна макросистема може запропонувати потенційним партнерам, залежить від: 1) технологічного рівня її експортоорієнтованих виробництв, їх товарної спеціалізації, диверсифікації, конкурентоспроможності й складності, наявності у експортному кошику ексклюзивних товарних позицій; 2) конкурентостійкості, спроможності швидко адаптуватися до кон'юнктурних та санкційних шоків, потенційної загрози для взаємопов'язаних та оточуючих; 3) здатності створювати й комерціалізувати нові знання та технології, генерувати зовнішні ефекти й поширювати їх по каналах міжнародних економічних зв'язків. До відомих ефектів із апріорі позитивними наслідками, що супроводжують інтернаціоналізацію міжнародної економічної діяльності, відносяться: ефект мультиплікатора зовнішньої торгівлі, ефект створення торгівлі, ефекти «доміно», «spillover» та навчання, ефект масштабу, мережний ефект та ефект команди, різноманіття та комбінаторики різноманітного.

8. Зовнішньоекономічний сектор України є асиметричним із тривалим домінуванням зовнішньої торгівлі у міжнародних економічних відносинах. На відміну від переважної більшості країн світу, що поступово сходили на глобалізаційний рівень розвитку міжнародних економічних відносин, й за тривалий шлях напрацювали стратегії, інструментарій та інфраструктурну підтримку за усіма важливими для країни видами ЗЕД, Україна не мала такого власного досвіду, рівно як і статусу надійного передбачуваного партнера, необхідного для довготривалого стратегічного бізнес-співробітництва. Логічно, що вона розпочинає торування власного шляху у глобалізованій світ із порівняно простішої форми інтернаціоналізації економічної діяльності – міжнародної торгівлі. Вітчизняні реалії істотно підвищують актуальність проблематики відтворення, розвитку та підвищення ефективності ЗТрП.

Матеріали дослідження автора, що викладені у першому розділі дисертації, знайшли відображення у наукових працях [46; 53; 55; 220; 222].

РОЗДІЛ II ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИЙ МАКРОПОТЕНЦІАЛ: ЗМІСТ, БУДОВА ТА УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ

2.1 Зміст, структура, поліформізм та функції зовнішньоторговельного потенціалу

Проблематика зовнішньоторговельного потенціалу тривалий час явно чи неявно присутня в майже в усіх дослідженнях, присвячених міжнародній торгівлі та торговій політиці, та в чисельних випадках становила безпосередній об'єкт і предмет аналізу. Тож не дивно, на сьогодні існує різноманіття відомих визначень цього економічного терміну, в яких авторами пропонують власні "кути зору" на зміст і структуру ЗТрП, на його взаємозв'язки із іншими складовими як зовнішньоекономічного потенціалу, так і відтворювального макропотенціалу в цілому. Така наявна множина дефініцій, на нашу думку, є наслідком складності та багатогранності цього економічного феномена і відбиває плідну, багату на новації та ексклюзиви сучасну практику міжнародних торговельних відносин.

Розгляд і ґрунтовний аналіз різноманіття визначень та близьких конотацій ЗТрП [35; 76; 163] дозволив виокремити у ньому п'ять основних підходів, що відображають окремі "зрізи" торговельно-орієнтованої проблематики та є відносно нейтральними до рівня агрегації економічної системи – носія потенціалу. Порядок подальшої аотація цих підходів визначається методом формальної логіки - сходженням від простого (сутнісного, первісного, абстрактного) до складного й більш різноманітного (рис. 2.1).

Для конкурентного або конкурентоспроможного підходу характерним є ототожнення ЗТрП системи із міжнародною конкурентоспроможністю, або побудови визначень через взаємопереходи цих понять: «міжнародна конкурентоспроможність як наявність міжнародних конкурентних переваг та міжнародних конкурентних слабкостей (ex ante) => зовнішньоторговельний потенціал (ex ante) => експортний потенціал (de facto, ex ante) & імпортозалежність та схильність до імпорту (de facto, ex ante) => міжнародна

торгівля як практична форма реалізації міжнародних конкурентних переваг і ЗТрП (de facto, ex post)».

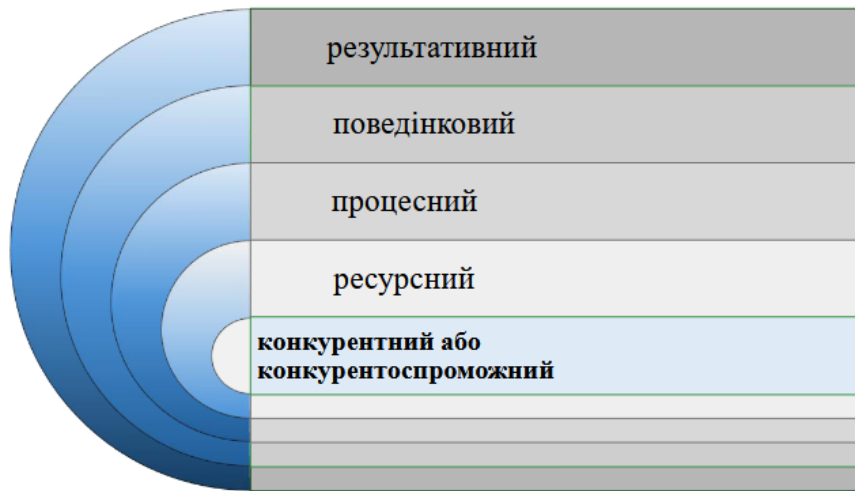

Рисунок 2.1 – Підходи до визначення експортного потенціалу за логікою сходження від абстрактного до конкретного

Джерело: розроблено автором.

На думку прихильників даного підходу, наявність / відсутність міжнародних конкурентних переваг, по-перше, є необхідною та достатньою умовою здатності / нездатності системи обмінюватися із середовищем результатами функціонування, виконуючи роль експортера - за наявності порівняльних конкурентних переваг чи імпортера – за їх відсутності для заповнення вільних ніш чи компенсації слабкостей [138]. По-друге, ЗТрП успадковує від конкурентоспроможності такі властивості як відносність та динамічність (мінливість у часі). А по-третє, - оскільки міжнародна конкурентоспроможність є одним із критично важливих параметрів управління, то й ЗТрП потенціал також повинний піддаватися удосконаленню, розвитку та стимуляції щодо більш активної та ефективної реалізації у межах конкурентної та торговельно-політичної на різних рівнях економічної системи.

За ресурсним підходом, ЗТрП потенціал зводиться до сукупності загальносистемних спеціалізованих й наділених конкурентними перевагами ресурсів, їх технологічних комбінацій та результатів використання, що, з одного боку, уможлиблюють для системи розвиток та провадження зовнішньоторговельної діяльності; а з іншого, - виявляються основним

потенціальним ресурсом підвищення результативності її зовнішньоекономічної діяльності [81; 158].

У межах процесного підходу ЗТрП відображається як сукупність взаємопов'язаних виробничо-технологічних, інноваційних та організаційно-координаційних процесів, що дозволяють відкритій системі повноцінно функціонувати та досягати стратегічних цілей розвитку, зокрема за напрямком зовнішньоторговельної діяльності, й підтримувати належний рівень міжнародної конкурентоспроможності, конкурентостійкості та конкурентну позицію.

Поведінковий підхід пропонує погляд на ЗТрП як на систему моделей поведінки та стратегій, що забезпечують економічний розвиток системи у відповідності до її місії, візії та цілей, насамперед за рахунок виходу на зовнішні ринки й оптимального поєднання імпорту й експорту на різних стадіях життєвого циклу та етапах інтернаціоналізації бізнесу. Саме у межах цього підходу за допомогою інструментарію теорії ігор розробляються дорожні карти та ситуативні тактики досягнення цільових настанов, що підвищують імовірність успіху у конкурентній боротьбі на глобальних ринках. Рекомендації щодо обрання адекватної умов та очікуваним результатам оформлюються переважно у вигляді матричних моделей, де за певних вихідних умов, обставин чи конкретних цільових настанов із низки обмежених альтернатив, конкретизованих у комірках на перетині стовбців та рядків, обираються найбільш перспективні варіанти дій [101; 165].

Прихильники результативного підходу розглядають ЗТрП через призму цільової орієнтації і вбачає в них, насамперед, засіб вирішення конкретної задачі та досягнення певної мети. Отже, дефініції вибудовуються як логічна конструкції із імовірнісних переходом "причина → наслідок" або "інструмент (засіб) → ціль", як-от: " ЗТрП → розвиток зовнішньої торгівлі"; "ЗТрП потенціал → збільшення привласненої частки глобальної ренти виробника та споживача"; "ЗТрП → конкурентне лідерство на світовому та регіональних ринках"; "ЗТрП потенціал → лідерство ... → розширення сфери політико-економічного впливу країни", "ЗТрП → розвиток зовнішньої торгівлі, збільшення присутності на високоприбуткових ринкових сегментах → зростання

ВВП та добробуту населення" → "реалізація глобальних цілей сталого розвитку", "ЗТрП → комплексний динамічний розвиток зовнішньої торгівлі → формування та утвердження іміджу надійного партнера → посилення переговорних позицій, торгові пільги та преференції" тощо.

Відзначимо, що практична цінність результативного підходу важлива у подвійному сенсі. З одного боку, завдяки його розробляється й проходить перевірку практикою методичний інструментарій оцінювання ефективності й результативності зовнішньоторговельної діяльності, експортно-імпортних процесів як на рівні національної економіки, так і в межах окремого підприємства, галузі, сектора, регіону тощо. З іншого, – стан та результати реалізації ЗТрП щільно ув'язуються із національними пріоритетами розвитку, відповідно визначаються засади державної зовнішньоторговельної політики, розробляється стратегія її розвитку та проєктуються макротехнології стимулюючого впливу на експортну діяльність суб'єктів господарювання, імпортозаміщення, на засновану на імпорті модернізацію виробничих потужностей і задоволення суспільних потреб стратегічним імпортом.

Дотримання та реалізація принципу системності обумовлює доцільність поєднання вказаних підходів і формулювання інтегрального визначення, що враховує їх найбільш важливі та істотні моменти. На мікро- та макрорівні вкрай необхідним також є врахування діалектичної єдності експорту та імпорту, їх розгляд як взаємопов'язаних сторін зовнішньої торгівлі.

Характерне для значної кількості наукових розвідок у світ міжнародних торговельних відносин обмеження аналізу лише експортними можливостями звужує уяву про ЗТрП, ігнорує той факт, що імпорт, як канал доступу до ресурсів, сучасних технологій і обладнання, в сучасних умовах є невід'ємною частиною загальносистемного економічного потенціалу, одним з рушіїв макродинаміки. Для відкритої динамічної економічної системи за відсутності абсолютної відтворювальної ресурсної самодостатності експорт (вилучення) без імпорту (надходження) несе стратегічну загрозу економічній безпеці. Й причина не тільки у "висмоктуванні" назовні й виснаженні ресурсного підґрунтя національного відтворення [36; 40] та посиленні антропогенному тиску на

навколишнє природне середовище, а через потрапляння у пастку неефективності, обумовлену наслідками дії закону спадної граничної продуктивності факторів виробництва, закону зростання альтернативних витрат та закону спадної граничної корисності, що супроводжують економічне зростання із відповідним збільшенням обсягів виробництва та споживання.

Зважаючи на вищевикладене, пропонується визначати зовнішньоторговельний потенціал як критично важливу у сьогоденні складову макроекономічного потенціалу та атрибутивну властивість відкритої економічної системи забезпечувати розширене відтворення та реалізацію власних інтересів через підключення до глобальної мережі торговельних відносин. Необхідними моментами цього є:

- суб'єктоцентричність розробки і реалізації національної стратегії розвитку в частині збереження та зміцнення міжнародної конкурентоспроможності, розширеного відтворення та технологічного удосконалення ЗТрП, зменшення його конкурентних слабкостей; поміркованого стратегічно ефективного протекціонізму національного товаровиробництва;
- реалізацію ЗТрП потенціалу шляхом розвитку зовнішньої торгівлі, зокрема здатність підтримувати взаємопов'язану динаміку експорту й імпорту, сприятливу (задача-максимум) або нейтральну (задача-мінімум) для реального економічного зростання, технологічні модернізації та убезпечення національної економіки від зовнішніх шоків і ризиків.

Стан, динаміка та результативність ЗТрП обумовлюється дією внутрішніх і зовнішніх економічних, соціальних і політичних чинників (рис. 2.2). У складі внутрішніх чинників: ресурсно-сировинне та кадрове забезпечення, підприємницький, науково-технічний, інноваційний та фінансово-інвестиційний потенціали, торговельна компетенція та торговельна ініціатива, нормативно-правове підґрунтя провадження зовнішньоторговельної діяльності, активності профільних державних установ та спеціалізованих самоврядних недержавних інституцій.

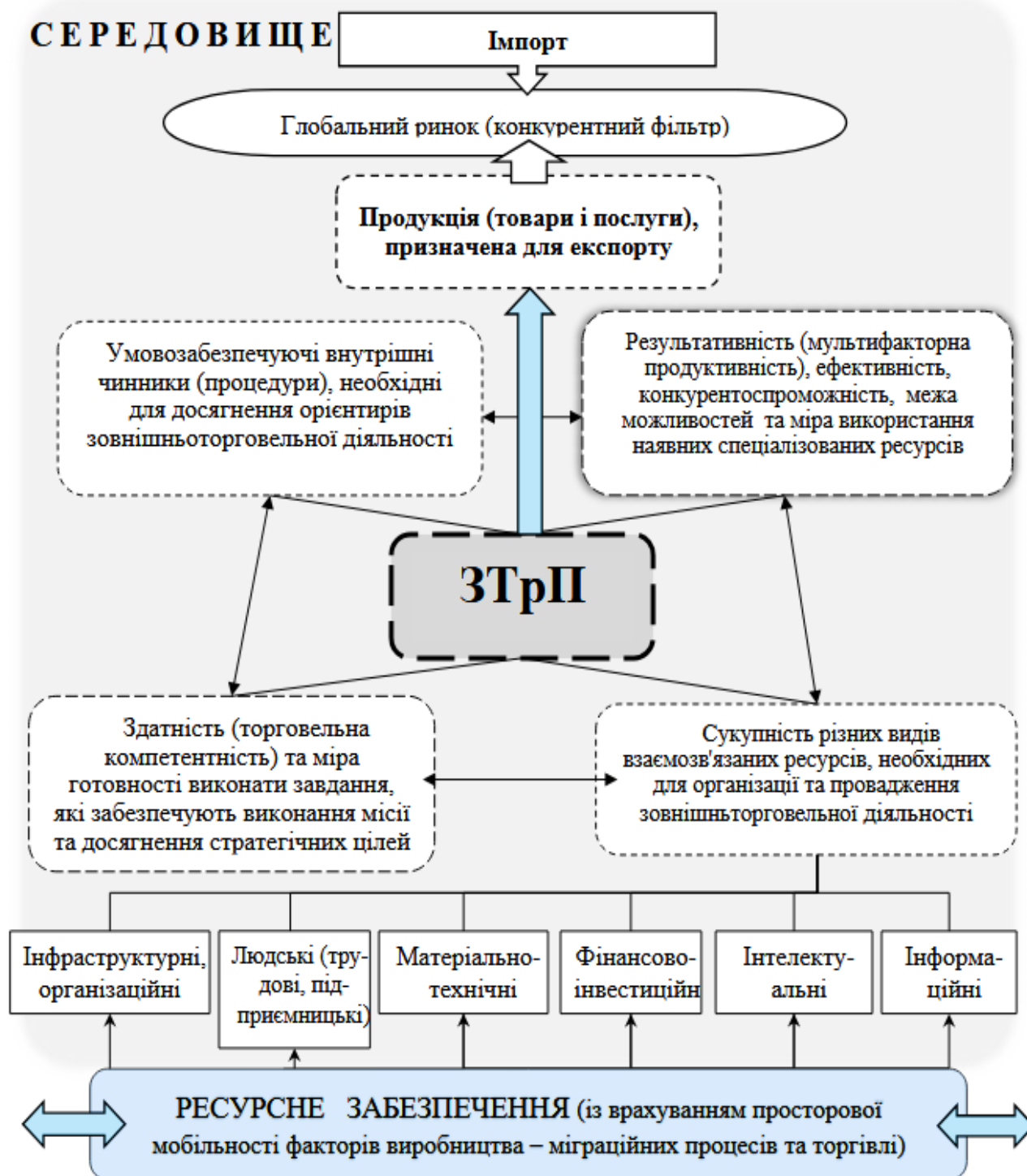

Рисунок 2.2 - ЗТрП потенціал як відкрита складна система:
схематичне зображення

Джерело: розроблено автором.

Множина зовнішніх факторів включає [28-29; 39; 87; 95; 123]:

- фактори ринкового походження та ринкової дії - ємність, товарна структура та кон'юнктурні коливання глобального ринку загалом та його

міжнародного сегменту в частковості, рівень та умови конкуренції на них, рівень тарифного та нетарифного захисту локальних зовнішніх ринків (у розрізі країн та інтеграційних об'єднань);

- інституціональні чинники, згенеровані системою профільних міжнародних інституцій, спеціалізацію яких є регламентація, облік та аналітика світових торговельних потоків (WTO, UNCTAD, Світовий банк, Міжнародна торгово-промислова палата);

- інтеграційний чинник, що визначає альтернативні моделі співіснування національної економіки із географічно близьким зовнішнім середовищем, пріоритетні вектори, ступені свободи та обмеження руху, "правила гри" та преференції для країн-учасниць, умови співпраці в торговельній сфері із третіми країнами, бар'єри трансграничних переходів тощо.

Як попередньо зазначалося, ЗТрП є доволі багатогранним економічним феноменом, тож піддається багатоознаковій класифікації, що сполучає загальне (притаманне будь-яким різновидам економічного потенціалу) та суто специфічне. У межах такої класифікації є сенс виокремлювати наступні види потенціалу:

- 1) за орієнтацією: експортний, імпортовмісний із виокремленням імпортування продукції кінцевого використання та проміжного споживання для потреб виробництва й інфраструктури, трансформаційний (імпорт для експорту, зокрема у межах GVCs);

- 2) за широтою спеціалізації: загальний (універсальний із необмеженими можливостями альтернативного використання), полі- та моноспеціалізований;

- 3) за сферами реалізації: моно-, полі- та мультиспеціалізований (залежно від кількості значимих за обсягами агрегованих товарних груп в національному і глобальному експортному та імпортному кошиках. Прикладами глобально мультиспеціалізованих країн-експортерів є Китай, США, Німеччина та Франція, поліспеціалізованих - Канада та Японія, моноспеціалізованих – Сполучене Королівство (товарна група – «Продукція

транспортного машинобудування», Україна (товарна група «Продукція агропромислового комплексу та продукти харчування» (додаток Д) ;

4) за характером прояву: проявлений (розкритий), прихований із подальшим поділом на розпізнаний та нерозпізнаний;

5) за рівнем (мірою) розкриття та реалізації: повністю актуалізований, частково актуалізований, резервний;

6) за видом конкурентних переваг: абсолютний, відносний (порівняльний);

7) за самооцінюванням: ідеальний та фактичний (або реальний),

8) за походженням: природно-ресурсний, штучний;

9) за здатністю до реновації: відновлюваний, невідновлюваний (вичерпний);

10) за рівнем розвитку: слаборозвинутий, середньо розвинутий, високо розвинутий;

11) за ефективністю реалізації: ефективний та неефективний, з поділом останнього на об'єктивно обумовлений низько якісними та низько продуктивним характеристиками складових потенціалу та потенційно ефективний при зміні напрямів їх використання чи умовах реалізації;

12) за наслідками впливу на макродинаміку: позитивного впливу, нейтральний, негативного впливу;

13) за просторовою мобільністю: немобільний, маломобільний, обмежено вільний, вільний (високомобільний, зокрема віртуальний) тощо.

Особливу увагу слід звернути на складну організованість будови ЗТрП потенціалу та неадитивність його елементів (носіїв) із відповідною синергією та нелінійністю міжелементних взаємодій як у вертикальній (ієрархічній), так і в горизонтальній площинах. Вертикальний (або каскадний) вимір представляють взаємодії між елементами, розташованими на різних рівнях структурної ієрархії (рис. 2.3). Горизонтальний вимір передбачає взаємовідносини між подібними за функціональними ролями та (або) близькими за рівнем розвитку елементами, що належать до одного структурного рівня.

Рисунок 2.3 – Ієрархічна структура носіїв ЗТрП: глобальний вимір
Джерело: розроблено автором.

Йдеться, по-перше, про те, що ЗТрП країни складається з ЗТрП окремих видів економічної діяльності, а їхній ЗТрП, у свою чергу, - з ЗТрП окремих мікросуб'єктів господарювання (підприємств, організацій та установ). По-друге, ЗТрП потенціал суб'єкта господарювання об'єктивно пов'язаний із конкурентоспроможністю та експортним потенціалом виробленої ним продукції (товарів і послуг), призначеної для реалізації на світовому ринку, а також із їх імпортозалежністю.

Ієрархізовано-фрактальний тип структурної будови та кооперативний спосіб міжелементних взаємодій означає, що будь-які конкурентні переваги окремих елементів можуть бути нівельованими при неефективних, функціонально неповноцінних механізмах самоорганізації, відповідальних за агрегацію часток і елементів у цілісність, синергію й синтез макровластивостей та макрофункціоналу. Вірно і зворотне. Наявні перепони, фактичні слабкості й

ресурсні ліміти піддаються подоланню, компенсації чи посиленню завдяки ефективній організації та макроекономічній регуляторці [48, С.311].

Як специфічне явище економічної реальності й атрибут відкритих економічних систем ЗТрП характеризують наступні ознаки та властивості:

- релевантність та адресність – пов'язаність із конкретним суб'єктом чи об'єктом (носієм потенціалу), умовами й обставинами його буття у зовнішньому середовищі, міра адекватності оточенню, відповідності потребам і запитам носія-суб'єкта, його баченню майбутнього та позиціонуванню себе в цьому майбутньому (місія, візія);
- міжнародна конкурентоспроможність - причина існування та необхідна передумова самоактуалізації;
- відкритість і трансграничність - можливість підживлення за рахунок обміну із середовищем речовиною, енергією та інформацією та самореалізації лише у міжнародних торговельних взаємодіях;
- нелінійність – альтернативність шляхів функціонування та розвитку, імовірнісна реалізація, можливість проявляти непропорційний зв'язок між потужністю впливу, очікуваним та фактичним результатом;
- структурна та функціональна складність, породжена численними різнорідними й різноякісними елементами – носіями потенціалу із нелінійними траєкторіями руху, розмаїттям взаємодій та розгалужених взаємозв'язків між ними, ймовірнісними емерджентними ефектами;
- обмежена комбінаторність - комбінування носіїв потенціалу та й відповідні можливі реконфігурації, пов'язані із вимогами їх технологічної сумісності, інституційної комплементарності, витрат конвергенції та взаємоадаптації, що, у свою чергу, безпосередньо залежать від відстаней (розривів) у рівнях технологічного-технічного розвитку, розбіжностей у ціннісних платформах й бізнес-культурах, soft- і hard skills людського капіталу тощо;
- динамічність - мінливість у часі, зокрема зміцненням чи послабленням ЗТрП під дією конкурентно-ринкових факторів та (або) внаслідок реалізації

регуляторних заходів, спрямованих на його розвиток, більш повне та ефективне розкриття, активізацію та реалізацію торговельної ініціативи;

- відносність (порівняльний характер) - ідентифікація при оцінюванні рівня розвитку ЗТрП, прояв через співставлення і порівняльне оцінювання визначальних якісних характеристик та кількісних функціональних показників системи-носія з іншими (SWOT-аналіз в традиційній та модифікований версіях, STEP-аналіз, бенчмаркінг);

- атрактивність – у разі й виражених переваг (Foreign vs Local) залучення (“втягування”) достатньо мотивованих і компетентних носіїв ЗТрП та пов’язаних із ними осіб – стейкхолдерів в експортоорієнтовані, інтегровані в GVNs та імпортомісткі локації зовнішньоторговельної діяльності із перекомутацією супутніх фінансово-інвестиційних потоків та відповідними структурними зрушеннями.

Архітектоніку ЗТрП представлено на рис. 2.4. Вона утворена тріадою щільно взаємопов’язаних базових конструктів «міжнародні конкурентні переваги», «торговельна ініціатива» та «торговельна компетентність», що разом забезпечуються функціональну повноцінність ЗТрП, його здатність адаптації, еволюційного розвитку та обумовлених НТП стрибків якості.

Еволюційним надбанням кожної конкретної макроекономічної системи є неповторний набір конкурентних переваг - “... ексклюзивної цінності, що відсутня чи в недостатній мірі розвинена в інших країнах й є об’єктом комерційний інтересу чи інших проявів політико-економічної небайдужості з їхньої сторони“ [79, С.18]. Зазначені унікальності, маркери-ідентифікатори й відмінності є наслідком дії множини факторів, під впливом яких еволюціонує й наразі перебуває певна макросистема [122; 126; 196].

У найбільш поширеному варіанті [126] конкурентні переваги поділяються на цінові та нецінові, основні і розвинені, загальні і спеціалізовані, внутрішні та зовнішні, економічні та неекономічні (соціальні, політичні, культурні, екологічні), екстенсивні та інтенсивні, керовані та некеровані, природні та штучно створені (додаток Ж).

Рисунок 2.4 – Архітектура ЗТрП економічної системи

Джерело: розроблено автором.

Фактори, що сприяють досягненню конкурентних переваг вищого рівня (рис. 2.5), є штучними й заснованими на науково-технічних досягненнях та інноваціях. Останні можуть втілюватися у новому дизайні продукту, у новому технологічному процесі, у новому продукті, у новому підході до менеджменту й маркетингу тощо [79]. В окремих випадках вони (проривні та підривні інновації)

можуть генерувати принципово нові сприятливі ринкові можливості, створювати нові ринки та (або) ринкові ніші, або ж дозволяють заповнити сегменти ринка, на які досі не звертали увагу конкуренти.

Рисунок 2.5 - “Піраміда” міжнародних конкурентних переваг

Джерело: розроблено автором із використанням [122].

На макрорівні конкурентоспроможність проявляється як інтегральний результат того, «... наскільки ефективно у порівнянні з іншими країнами національна економіка виробляє, розподіляє та продає товари і наскільки розумно вона використовує свої конкурентні переваги для збереження власної суб’єктності у глобалізованому світі та постійного підвищення власного економічного потенціалу у найбільш широкому розумінні даного поняття та стабільного економічного розвитку» [76, С.82].

Логічно припустити, що міжнародні конкурентні переваги та міжнародна конкурентоспроможність, що реалізуються через експортно-імпорتنі канали міжнародної торгівлі, відповідно можуть мати дві форми прояву (рис. 2.6) – внутрішню, що актуалізується на відкритому внутрішньому ринку для протистояння імпорту, та зовнішню, пов’язану із реалізацією експортного потенціалу та, у підсумку, з експортом.

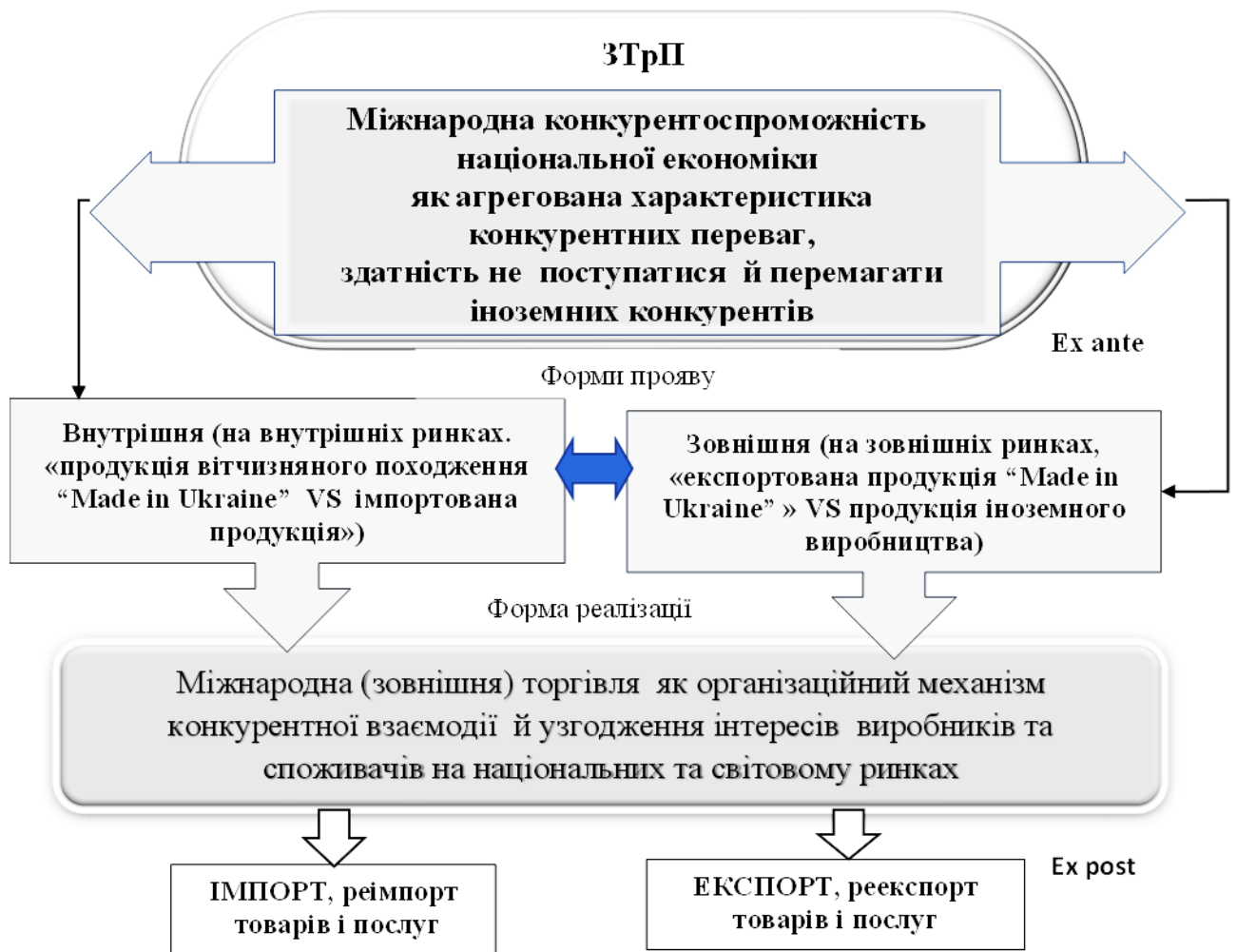

Рисунок 2.6 - Форми прояву та реалізації міжнародної конкурентоспроможності національної економіки

Джерело: розроблено автором.

Із експансією на зовнішні ринки міжнародні конкурентні переваги набувають товарної форми й актуалізуються, їх експортовані носії успішно чи невдало тестуються на відповідність критеріям конкурентного відбору (ціна, якість; прибутковість), а сама економічна система – експортер набуває чи змінює власну торговельно-конкурентну позицію та конкурентний статус. Щодо імпорту, то залежно від виду імпортованих товарів він має розглядатися або в контексті міжнародної науково-технічної та промислової кооперації як фактор ресурсозабезпечення та технологічної модернізації (для товарів проміжного споживання (intermediate goods)), або заповнення лакун споживчого ринку, або з позицій імпортозаміщення.

Наявність міжнародних конкурентних переваги є критично важливою та необхідною для можливості країни вийти на світові ринки із певною імовірністю успіху. На жаль, як переконує досвід незалежної України, можна мати більше ресурсів, ніж у конкурентів, технології, кращі ніж у конкурентів, науку, більш розвинену ніж у конкурентів, більш освічений людський капітал і при цьому демонструвати регрес замість прогресу, неефективну та (або) збиткові результати зовнішньої торгівлі.

Для повноцінної реалізації ЗТрП повинен крім блока «міжнародні конкурентні переваги», мати спеціалізовані елементи, що забезпечують здатність та прагнення спрямовано використати наявні можливості, розробляти дорожню карту та скеровувати розвиток ЗТрП. Відповідне функціональне навантаження приймають на себе елементи «торговельна компетентність» (здатність) та «торговельна ініціатива» (мотивація, прагнення).

Торговельна компетентність узагальнено характеризує здатність суб'єктів зовнішньоторговельних відносин розробляти, приймати та впроваджувати стратегічно ефективні управлінські рішення щодо розвитку зовнішньої торгівлі. Змістовно вона сполучає та інтегрує здатності до прогнозування, програмування, моделювання, планування, моніторингу, аналізу, оцінюванню, діагностики та контролінгу експортно-імпортного процесу; поєднує виконавчу (оперативну) й управлінську (стратегічну і оперативну) складові, кризовий, смарт-проектний та ризик менеджмент.

У контексті дослідження торговельна ініціатива може бути визначена як внутрішньо обумовлене прагнення акторів зовнішньоекономічних відносин до прояву суб'єктності - до активних дій, цілеорієнтованих на реалізацію певної програми/ плану дій та (або) вирішення певної задачі через участь у міжнародних торговельних угодах та комерційних експортно-імпортних операціях.

Загальносистемна торговельна ініціатива є суперпозицією інтересів, цілей та місій резидентних суб'єктів зовнішньої торгівлі, первісними елементами якої є потреби та інтереси, що є родовими й типовими для потенційних та активних

суб'єктів як представників певної таксонімічної групи. В основу відповідної таксономії мікросуб'єктів можуть бути покладені їхній юридичний статус, інституційний сектор, вид економічної діяльності, форма власності та організаційна форма провадження господарської діяльності, рольова функція. Традиційно до суброльових функціоналів відносять покупця (імпортера), продавця (експортера), торгового посередника-трейдера та кінцевого споживача/користувача імпортованої продукції, відносини між якими уможливають реалізацію чисельні варіації традиційних комерційних схем B2B, B2C і B2G.

Інтенсифікація та коригування мотиваційної складової розкриття і розвитку ЗТрП може бути супутником загострення внутрішньосистемних суперечностей між:

- потребами економічного суб'єкта та ресурсно-технологічними можливостями їх задоволення за наявної моделі міжнародної економічної інтеграції (форми, партнери, результати);
- уявним (ідеальним, прогнозованим, планованим) образом суб'єктоорієнтованої економічної реальності та буденністю;
- інтересами і цілями стейкхолдерів і конкурентів, обумовленими підвищенням взаємозалежності суб'єктів міжнародної економічної діяльності;
- зменшення імовірності виконання стратегічної місії, усвідомлення істотних загроз самовідтворенню, насамперед пов'язані із інтенсифікацію глобальної конкуренції, ескалацією її викликів і загроз, що, у свою чергу, значною мірою визначаються невідповідністю між порівняно сповільненими індивідуальними темпами інноваційної мінливості й швидкістю технологічних метаморфоз у виробничо-ринкових нішах. У стратегічному плані найбільш критичні загрози пов'язуються із стрімкими істотними змінами ("креативним руйнуванням") бізнес-ландшафтів й усталених за технологічною та географічною структурою ланцюгів створення цінностей і постачання товарів, із неадекватністю новим реаліям напрацьованих стратегій з управління змінами, моделей адаптації, послабленням конкурентних позицій, моральним старінням чи повною втратою наявних конкурентних переваг [23; 165; 191].

ЗТрП є динамічною системою, що рухається із минулого через сьогодні у майбутнє [15, С.19]. У контексті минулого історичного бекграунду він виступає, з одного боку, як результат еволюції факторів та умов формування й розвитку міжнародних конкурентних переваг, міжнародної торгівлі як форми його самореалізації, механізмів перетворення латентних непрявлених можливостей у комерційно успішні результати тощо (додаток Ж). А з іншого, - як «запас», що втілює у собі накопичені в передісторії ресурсні можливості та товарні пропозиції, що підтримують міжнародну спеціалізацію країни та забезпечують провадження експортно-імпортного процесу. У поточному періоді він характеризує рівень використання ресурсів, їх продуктивність, ефективність та відповідність запитам зовнішніх споживачів і сучасним технологіям задоволення їх потреб, наближеність до межі виробничих можливостей, наявність чи відсутність резервів розвитку, насамперед інноваційних. Щодо майбутнього, він є носієм певних змін й невід'ємним фактором його проектування та творення.

Такий поліхронний погляд є практично важливим для розуміння розвитку ЗТрП, опанування можливостей його позитивного впливу на економіку країни й повноцінного розкриття свого функціонального призначення.

На нашу думку, до функцій ЗТрП можуть бути віднесені:

- ✓ відтворювальна (відкрите виробництво, розподіл, обмін та споживання валового продукту в частині імпортовикористання та експортоорієнтації);
- ✓ спонукальна (збереження, розширення, удосконалення, використання, пошук та створення нових можливостей);
- ✓ селективна з наголосом на пошук, формування та розвиток міжнародних конкурентних переваг;
- ✓ перетворювальна (вплив як частки на систему більш високого рівня агрегації та структурної організації, надання їй динамічного імпульсу із певним вектором руху та ініціювання якісних змін, зокрема адаптивних до зміни кон'юнктури світового ринку);
- ✓ прогностична як комплементарна до перетворювальної функції.

Йдеться про можливість визначення на підставі аналітики тенденцій розвитку міжнародної торгівлі (експортний потенціал *ex post*) прогнозних оцінок щодо обумовлених нею структурних зрушень, змін в швидкості та масштабах перебігу відтворювальних процесів.

У практичному аспекті ЗТрП може розглядатися як специфічний багатовимірний цілісний об'єкт державного регулювання, у межах якого відбуваються переходи «ресурсне забезпечення товаровиробництва → технологічна трансформація ресурсів в готову товарну продукцію – об'єкти міжнародної торгівлі → експортно-імпортні потоки, результати зовнішньої торгівлі → зміни макродинаміки під впливом зовнішньої торгівлі».

Сучасна цільова функція державного регулювання зовнішньої торгівлі у найбільш агрегованій конфігурації містить мету-імператив, що кореспондується із стратегічною візією економічного майбутнього країни, та чотири взаємопов'язані комплементарні субцілі. Імперативом є узвищення статусних позицій країни в світовій політико-економічній та технолого-економічній ієрархії, формування й розвиток внутрішніх підойм сталого розвитку, розширене відтворення та ефективне використання її економічного потенціалу через залучення в систему світового поділу праці та міжнародного обміну результатами виробництва.

Субцілями є :

- 1) посилення позицій українських експортерів на високо- та середньотехнологічних сегментах світового ринку товарів і послуг;
- 2) диверсифікація зовнішньоекономічних зв'язків, що сприятиме зниженню рівня залежності національної економіки від монопольних каналів імпорту товарних позицій та географічної монопсонії каналів збуту;
- 3) узгодження рівня відкритості національної економіки, рівнів її імпортозалежності та експортоорієнтованості із вимогами національної економічної безпеки в частині мінімізації збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому поділі праці;

4) забезпечення рівноваги внутрішнього ринку та додатного сальдо платіжного балансу, мінімізація негативних дестабілізаційних впливів зовнішньої торгівлі на динаміку валютного курсу.

Реалізація зазначених цільових настанов відбувається одночасно на мікро- мезо- та макрорівнях економічної системи й передбачає відповідну когерентність зусиль та ресурсів, узгодженість як інтересів державного та недержавного секторів економіки, так і знаходження компромісу між приватними інтересами суб'єктів господарювання, оперативними та стратегічними національними інтересами, політико-економічними інтересами зовнішніх стейкхолдерів.

Держава (в особі органів законодавчої та виконавчої влади в межах їх компетенцій) у механізмі регулювання зовнішньої торгівлі на центральному та місцевому рівнях представлена сукупністю інституцій, що:

- встановлюють і забезпечують дотримання норм, умов і правил поведінки національних резидентів в сфері міжнародних економічних відносин, створюють комфортне інституційне середовище для організації та провадження самостійної легальної прибуткової міжнародної економічної діяльності;

- відповідають за прогнозування та презентацію суспільству альтернативних варіантів інтеграції національної економіки у глобальний економічний простір та його регіональні осередки, за організацію процедури їх суспільної експертизи;

- з огляду на стратегічні національні інтереси у відповідному інтеграційному контексті визначають пріоритети та цілі міжнародної торгівлі і політики, визначають її засади та інструменти реалізації, рівень протекціонізму;

- у межах промислової та інноваційно-інвестиційної політики здійснюють комплексний стимулюючий вплив на розвинені фактори національної конкурентоспроможності та випереджального розвитку;

- сприяють формуванню у потенційних учасників міжнародних економічних відносин спільного бачення проблем та перспектив співдіяльності, пошуку консенсусного “знаменника” при творенні нових ідей-цінностей, при

проектуванні та запуску транснаціональних ланцюгів співпродукування вартості та доданої вартості. Необхідність врахування інтересів та потреб всіх рівнів зацікавлених груп стейкхолдерів під час формування та реалізації національної моделі зовнішньоторговельної політики обумовлює доцільність колаборації та неперервного активного відкритого діалогу між бізнесом, державними та недержавними інституціями;

- підтримують прогресивні форми міжнародного співробітництва, заохочують альянсові міжнародні ініціативи суб'єктів бізнесу тощо.

Підтримка ЗТрП в активному стані, його розширене відтворення як за кількісними, так і якісними характеристиками, посилення конкурентних переваг внаслідок спрямованих змін переважно інноваційного походження, висхідне сходження поверхами технологічної піраміди, посилення стратегічної ефективності зовнішньоторговельної діяльності мають стати важливим структурним блоком національної стратегії й політики розвитку.

2.2 Міжнародна торгівля як практична форма реалізації зовнішньоторговельного потенціалу

У сьогоденні економічної науки узвичаїлося розуміння зовнішньоторговельного потенціалу як атрибутивного для будь-якої відкритої макроекономічної системи, що узагальнено характеризує спроможність її суб'єктів господарювання підтримувати самовідтворення й забезпечувати саморозвиток через підключення до системи міжнародних торговельних відносин, безпосередню участь у міжнародній торгівлі в ролі актора-суб'єкта зовнішньоторговельної діяльності.

Залежно від потужності він (потенціал) визначає можливості руху системи-носія у просторі припустимих станів, обумовлених наявними виробничо-технологічними самообмеженнями та чисельними експортно-імпортними взаємодіями «система ↔ глобальне ринкове середовище» та змінювати на власну користь її товарну й просторово-географічну структуру. Провідником

модифікаційних сигналів є експортно-імпортні потоки, що за значимих у глобальному чи регіональному масштабі обсягах, можуть сприятливо для країни впливати на попит (імпорт) або пропозицію (експорт) на відповідних ринках й ініціювати похідні кон'юнктурні цінові коливання та структурні зрушення.

Слід додати, що у межах сучасної теорії систем і системного аналізу, відносини та взаємодії розглядаються як особливі форма структурних взаємозв'язків, що втілюють і характеризують різноманітні взаємозалежності елементів системи. “Через участь в економічних відносинах економічні актори самореалізуються та самовиражаються, проявляють своє ставлення до оточення, презентують йому власні якості (властивості, компетенції, монопольні та порівняльні переваги), інтереси і наміри” [48, С. 97]. Разом останні є підставою міжелементної небайдужості, причиною для встановлення й налагодження взаємовідносин - контактів і комунікацій, на напрями й форми подальших потенційних взаємодій. А, як відомо, процесуальною основою економічних взаємодій є економічна діяльність. Отже, усвідомлені цілеспрямовані реальні конкретні взаємодії в сфері міжнародної торгівлі можливі лише у межах вже сформованої мережі зовнішньоторговельних відносин, між вузлами якої виникає обопільний інтерес. На основі конфронтаційного інтересу формуватимуться конкурентні взаємодії, на основі взаємовигідного - партнерські та коопераційні взаємодії. Останні у міру набуття ознак усталеності, узгодженості, когерентності й посилення взаємозалежності модифікуватимуться у колабораційні та симбіотичні.

Як відомо, торгівля охоплює множину організаційних відносин у сфері обміну й товарного обігу, пов'язаних із вилученням із сфери виробництва, просторовим переміщенням, доведенням до споживача та реалізацією товарних потоків, за підсумками якої відбувається перехід права власності на об'єкт торгівлі від продавця до покупця та паралельне перетворення товарної форми вартості у грошову (винятки – бартер, реекспорт, реімпорт). Переважна більшість відзначених перетворень провадиться на конкурентних засадах і платній основі. Зрозуміло, що у випадку міжнародної торгівлі визначальними

особливостями такого товароруху є юридична приналежність контрагентів до різних національних економічних систем, транскордонний характер й порівняно довша територіальна відстань між початковою та кінцевою ланкою торговельного ланцюга.

До переліку специфічних рис міжнародного трейдингу також можна віднести:

- вагоме значення міжнародної логістики та міжнародних транспортних перевезень для швидкості подолання маршруту й прискорення товарообігу, технологій та засобів вантажних перевезень - для збереження споживчої цінності товарної продукції, оптимізації обсягу й часу проміжних вантажно-розвантажувальних робіт;
- відмежування внутрішніх економічних просторів, регламентація процесу перетину відповідних кордонів із вбудованими традиційним протекціоністськими та неопротекціоністськими бар'єрами, що обумовлює додавання витрат часу й грошей, пов'язаних із легальним проходженням митних і прикордонних процедур ;
- специфічний ціновий механізм, що “перебуває під впливом внутрішнього і зовнішнього попиту й пропозиції, тиском глобальної гіперконкуренції та фінансового-тарифного протекціонізму” [98, С. 10-11];
- істотну залежність кінцевого комерційного результату від валютних курсів та їх коливань;
- імпакт-фактор глобальної конкуренції, процесів цифровізації та смартизації торгових платформ [докладно див. [43; 46]];
- підвищену роль місцевих торгових посередників, яким порівняно легше підтримувати прямі та постійні контакти зі цільовим сегментом споживачів, у забезпеченні високої товарооборотності й збільшення валового прибутку [135].

На мікроекономічному рівні зацікавленість у колабораціях «виробник ↔ продавець» та «продавець ↔ покупець» провадиться з метою максимізації прибутку та ґрунтується на взаємовигоді. Внутрішня та зовнішня торгівля, як і

будь-який спеціалізований вид діяльності, в історичній ретроспекції розвивається, вдосконалюється й урізноманітнюється в технологіях товаропросування (додаток 3), підвищує власну ефективність й, найголовніше, надає клієнтам більш якісні, різноманітні та кастомізовані послуги.

Наявна множина форм міжнародної торгівлі є результатом еволюції глобальної економічної системи та міжнародної економічної діяльності. Кожний крок у її розвитку, кожне наступне оновлення й збільшення варіантів взаємовигідних торговельних відносин, легітимізація нових способів комерціалізації результатів, запровадження нових платіжних інструментів та схем оплати, спрямовані на збільшення доступних варіантів залучення економічних суб'єктів до глобальної торгової мережі та її регіональних осередків.

Саме у різноманітті криється одна із вагомих причин поширеності та ефективності міжнародної торгівлі. Це шанс для майже кожного з економічно активних ЗЕД проявити себе в міру свого підприємницького й конкурентно-експортного потенціалів, самореалізуватися як продуцент унікальних та (або) порівняно кращих чи дешевших товарів, інтегруватися в систему більш високого структурного рівня та знайти в ній за відповідних передумов власну комфортну ринкову нішу [48, С. 264].

Для сучасних бізнес-структур наявність власної профілізованої торговельної підсистеми (служби, відділу, департаменту) або торговельний аутсорсинг відкривають додаткові можливості щодо скорочення часу й економії витрат обігу, зменшення трансакційних витрат (насамперед, при розмитненні товарів, їх транспортуванні, зберіганні та страхуванні), покращенні передпродажної підготовки товарів і їх технічного обслуговування в гарантійний і постгарантійний періоди, підвищення ефективності реклами та промоакцій, перерозподілу та мінімізації власних ризиків. Останньому найбільше сприяє узгодження виробничих програми із інтересами представників торговельної сфери як трансляторами запитів кінцевих споживачів, що зменшує імовірність прийняття помилкових рішень в товарній політиці. Додамо, що виробники залучатимуть до власної бізнес-моделі сторонню посередницьку трейдерську

ланку лише за умов, що чиста вигода від співпраці із нею, буде вищою, ніж вигоди продавців і покупців за альтернативи збуту чи придбанням необхідних їм товарів і послуг самотужки. При порівнянні альтернатив також доцільно враховувати розподіл комерційних ризиків, частину з яких на себе переймає трейдер.

Опрацювання й аналіз фахової наукової літератури [27; 61; 73; 90; 100; 110] та економічні реалії дозволяють стверджувати, що в сьогоденні функціональне призначення міжнародної торгівлі виходить далеко за межі так званих «родових функцій», обумовлених її сутністю, змістом і місцем у глобальній економічній системі та її ринковому механізмі (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 - Функції, потенційні переваги та вигоди міжнародної торгівлі як практичної форми реалізації зовнішньоторговельного потенціалу

Економічні функції		
<ul style="list-style-type: none"> • транзитна; • інтегративна; • посередницька; 	<ul style="list-style-type: none"> • розподільна; • комунікативна; • сигнальна; • діагностична; 	<ul style="list-style-type: none"> • селективна; • оздоровча; • стимулююча; • атрактивна
Переваги та вигоди (макрорівень):		
<ul style="list-style-type: none"> ➤ засіб (інструмент) реалізації національної стратегії розвитку та цілей зовнішньої політики, зміцнення зовнішньоекономічної безпеки; ➤ засіб розвитку спеціалізації виробництва, реалізації наявних та створення нових міжнародних конкурентних; ➤ засіб прискорення обігу капіталу та кругообігу суспільного продукту, скорочення часу та трансакційних витрат фази обміну відтворювальних процесів; ➤ засіб підвищення рівня споживання й виходу його за межі виробничих можливостей внаслідок більш вигідних пропорцій обміну на міжнародних ринках; ➤ засіб впливу на кон'юнктуру внутрішнього ринку й подолання відтворювальних диспропорцій між внутрішнім виробництвом (пропозицією через імпорт) і внутрішнім споживанням (попитом через експорт), досягнення та підтримка динамічної макрорівноваги шляхом корекції взаємовпливів "система ↔ середовище"; ➤ засіб міжнародної релокації товарних; ➤ засіб розширення сфери соціально-екологічної відповідальності бізнесу та популяризації екологобезпечних стандартів споживання; ➤ канал валютних надходжень та засіб додаткового наповнення державного бюджету, за рахунок митного обкладення та оподаткування експортно-імпортних операцій; 		
Переваги та вигоди (мікрорівень):		
<p>Виробники: засіб підвищення продуктивності та ефективності праці, прибутковості господарської діяльності (ренти виробника), мінімізації наслідків сезонних коливань попиту/пропозиції на внутрішньому ринку</p>		

Продовження таблиці 2.1

Переваги:	Експортер	Імпортер
• більш продуктивне (прибуткове) використання вузько спеціалізованих факторів виробництва	+	+
• скорочення часу і зменшення витрат обігу, прискорення кругообігу капіталу, збільшення валового прибутку	+	+
• залучення додаткових інвестицій в експортоорієнтоване чи імпортозалежне виробництво, підвищення прибутковості та зменшення терміну окупності капіталовкладень	+	+
• збільшення прибутковості за рахунок економії на різниці цін, зменшенні сукупних, середніх та граничних витрат виробництва		+
• зменшення середніх постійних витрат та собівартості продукції внаслідок дії ефекту масштабу через розширення кола споживачів	+	
• розширення сфери впливу, наближення до зовнішніх товарних ринків, ємність яких зростає, отримання певних переваг у боротьбі за них	+	
• збільшення виторгу за рахунок різниці цін реалізації продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках	+	
• реалізації надлишкової для внутрішнього ринку продукції в умовах масштабного виробництва	+	
• подолання нестачі (дефіциту) ресурсів		+
• можливість мінімізації екологічних витрат та економії невідновлюваних природних ресурсів		+
Споживачі імпортованої продукції:		
<ul style="list-style-type: none"> • засіб підвищення рівня задоволення потреб, зокрема внаслідок підвищення рівня доступності благ, їх різноманіття (рента споживача); • скорочення витрат часу споживачів на придбання товарів й послуг, сприяння раціональному використанню часу; • виховання естетичних смаків населення через рекламу споживчих властивостей товарів й реалізацію високоякісних товарів, орієнтація на дотримання стандартів здорового способу життя та безпеки споживання. 		
Трейдери: основна форма існування та провадження підприємницької діяльності у міжнародному бізнесі.		

Джерело: узагальнено та систематизовано автором на основі [27; 61; 73; 90; 100; 110; 121; 150; 162]

Мультифункціональність сучасної міжнародної торгівлі проявляється через виконання нею комплексу взаємопов'язаних функцій, як-от:

- комунікативна: модерація та налагодження комунікацій між продавцями й покупцями, в яких шляхом обміну відповідною рекламною та комерційною інформацією уточнюються та набувають змістовної конкретики очікування, запити, переваг та реальні інтереси контрагентів;

- посередницька: посередництво та оптимізація взаємодії виробників (продавців) і споживачів (покупців), узгодження їх економічних інтересів;
- інтегративна: 1) інтеграція через інтерактивні контури зворотного зв'язку усіх фаз відкритого відтворювального циклу, обслуговування товарно-грошового обміну, в процесі якого відбувається компенсація витрат виробництва як передумова відтворення сукупного суспільного продукту; 2) розширення контактів між галузями, секторами чи регіонами, посилення взаємозалежності і зв'язаності між ними як чинник перебігу глобальних інтеграційних процесів;
- розподільна: 1) розподіл отриманих доходів (виторгу) із подальшим перерозподілом й релокацією факторів виробництва, переорієнтація під впливом міжнародної конкуренції відповідних ресурсних потоків від менш продуктивних компаній й видів економічної діяльності до більш ефективних й прибуткових; 2) кінцевий розподіл предметів споживання;
- регуляторна (як складова конкурентно-ринкової саморегуляторики): ітеративне збалансування й підтримка балансу між виробництвом та споживанням, пропозицією та попитом;
- сигнальна: поширення за допомогою системи цінкових показників й цінкових динамічних рядів сигналів щодо інтенсивності конкуренції, наявних диспропорцій та дисбалансів між виробництвом та споживанням певної продукції, навігація у глобальному ринковому просторі незадоволених потреб й можливостей, появлення перспективних напрямів розвитку та структурних зрушень;
- діагностична: діагностика та визначення міри адекватності наявного зовнішньоторговельного потенціалу середовищу, в якому відбувається його реалізація, й у разі виявлення неадекватності - SWOT- та (або) STEP-індикація її можливих причин;
- селективна: 1) конкурентний відбір виробників/продавців за критеріями прибутковості (стимул-маркер для інвесторів), конкуренто-

спроможності, адаптабельності й інноваційності; 2) відбір, сегментація і диференціація споживачів/покупців за критеріями платоспроможності та особливістю потреб (передумова кастомізації ринкових ніш та соціально-економічної інклюзивності);

- оздоровча (як похідну від селективної функції): витискування з ринка найменш результативних і неконкурентоздатних фірм та (або) підштовхування їх до траєкторії інноваційного розвитку – впровадження технологічних та продуктових інновацій, осучаснення й цифровізація бізнес-процесів чи взагалі до радикальної зміни бізнес-моделі або напряду спеціалізації.

- стимулююча: 1) активний вплив на виробництво в частині обсягу та сортаменту продукції, стимулювання інноваційної та маркетингової активності виробників і трейдерів; 2) виявлення неусвідомлених та прихованих потреб, превентивного реагування на зміни в запитах і перевагах споживачів; 3) інтеракції із сферами виробництва та споживання, розширення міжгалузевого і міжрегіонального обміну, розвиток національної, регіональної та глобальної торгових мереж та їх інфраструктурної підтримки (самоорганізація та саморозвиток); 4) модернізація усталених підходів до міжнародного бізнесу та його торгівельної складової, створення нових стандартів й підвищення культури споживання, розширення сфери соціально-екологічної відповідальності бізнесу тощо.

Мотивація суб'єктів міжнародної торгівлі ґрунтується на вигоді, в основі якої більш продуктивне (прибуткове) використання вузько спеціалізованих факторів виробництва та виграш в різниці цінових пропорцій обміну на товарну продукцію на внутрішньому та зовнішньому ринках. Для імпортера переважним тригером й індикатором доцільності зовнішньоторговельної діяльності є можливість придбати дешевше, для експортера - дорожче продати. При цьому передбачається, що ціна угоди уособлює не тільки її витратно-вартісну складову, а й різницю у ціннісному сприйнятті споживчої вартості конкретного об'єкту торгівлі у різних країнах та регіонах.

З позицій мікрособ'єкта зовнішньоторговельної діяльності у найбільш спрощеному варіанті умови прибутковості та ефективності експортної операції з однією товарною позицією можуть бути податні наступною системою рівнянь:

$$\left\{ \begin{array}{l} P_{ex} * Q * Ex\_rate - TC_{ex} > 0 \ (\rightarrow \max); \\ Ef_{ex} = (P_{ex} * Ex\_rate * Q) / TC_{ex} > 1 \ (\rightarrow \max); \\ NTP_{profit_{ex}}(P_{ex} * Q - TC_{ex}; tax_{dom_{ex}}; Ex\_rate) > NTP_{profit_{dom}}((P_{dom} * Q - TC_{dom}); tax_{dom}); \quad (1) \\ Ef_{ex\_cur} = (P_{ex} * Q) / TC_{ex} > 1; \quad Ef_{ex\_cur} > 1 / Ex\_rate \ (\rightarrow \max). \end{array} \right.$$

де: $NTP_{profit_{ex}}$ $NTP_{profit_{dom}}$ - нетто-прибуток за реалізований товар відповідно на зовнішньому та внутрішньому ринку;

P_{ex} , P_{dom} - ціна реалізації одиниці товару відповідно на зовнішньому (в од. іновалюти) та внутрішньому ринку (у грн);

Q - обсяг реалізації товару, нат. од. Припускаємо, що обсяг реалізованої продукції не залежить від внутрішній чи зовнішній локації її реалізації;

Ex_rate - офіційний прямий обмінний валютний курс валюти платежу на день надходження валютної виручки;

TC_{ex} - сукупні витрати на експорт продукції, грн.

TC_{dom} - повна собівартість виробництва й реалізації продукції на внутрішньому ринку продукції, грн.

$tax_{dom_{ex}}$, tax_{dom} - усереднена агрегована ставка оподаткування за торговельною операцією відповідно на зовнішньому та внутрішньому ринку, %;

Ef_{ex} - показник економічної ефективності експортної угоди;

Ef_{ex_cur} - коефіцієнт валютної ефективності експортної угоди.

Перша нерівність відображає різницю між сукупними витратами та сукупними витратами, пов'язаними із конкретною експортною операцією, що за додатного результату засвідчує наявність валового прибутку - результату в абсолютному виразі. Друге рівняння поєднує розрахунок показника економічної ефективності експортної угоди (грн/ грн) через співвідношення доходи-витрати із порівнянням з гранично мінімальною межею прибутковості (рентабельності). Третє, - вказує на додаткові вигоди / збитки від реалізації товарної продукції на зовнішньому ринку порівняно із внутрішнім. Четверте, - оцінює прибутковість угоди (од. іновалюти / грн) у порівнянні з оберненим обмінним валютним курсом.

Якщо коефіцієнт валютної ефективності перевищує значення курсу валюти, то експортна діяльність вважається ефективною. У протилежному випадку за гроші, еквівалентні сукупним витратам на експорт продукції, на внутрішньому валютному ринку можна було б придбати більше інвалюти ($TC_{ex} * Ex\_rate$) [73; 136].

Доцільність торгової угоди щодо імпорту кінцевих товарів ґрунтується на виконанні наступних умов:

$$\left\{ \begin{array}{l} P_{im} * Q - TC_{im} (TC_{cust}, Ex\_rate, tax_{dom\_im}, TC_{ad}) > 0 (\rightarrow \max) ; \\ Ef_{im} = P_{im} * Q / TC_{im} > 1 (\rightarrow \max) \\ (P_{im} * Q - TC_{im}) < P_{dom} * Q - TC_{dom}; \\ Ef_{im\_cur} > Ex\_rate (\rightarrow \max) \end{array} \right. \quad (2)$$

де: P_{im} – ціна одиниці імпортованої продукції на внутрішньому ринку, грн.;

P_{dom} – мінімальна ціна одиниці товару-аналога чи товару - близького субституту вітчизняного виробництва, грн;

TC_{im} - сукупні витрати на придбання імпортової продукції, грн.

TC_{cust} - митна вартість товару, що включає валютні витрати імпортера до місця ввезення товару на митну територію України (в інвалюті);

Ex_rate - офіційний прямиий обмінний валютний курс валюти платежу на дату подання митної декларації;

tax_{dom_im} – усереднена агрегована ставка оподаткування (мито, ПДВ, акцизи) за імпортовою торговельною операцією, %;

TC_{ad} - додаткові витрати імпортера після перетину митного кордону;

Ef_{im} – показник економічної ефективності імпортової комерційної угоди;

Ef_{im_cur} – показник валютної ефективності імпортової комерційної угоди.

Аналогічно системі (1) перша нерівність відображає різницю між сукупними витратами та сукупними витратами, пов'язаними із конкретною імпортовою операцією з врахуванням базових умов поставки та податкового розмитнення товару. Другий вираз поєднує розрахунок показника економічної ефективності імпортової угоди (грн/ грн) через співвідношення доходу-витрати із порівнянням з гранично мінімальною межею прибутковості (рентабельності).

Третій, - вказує на додаткові вигоди / збитки від придбання аналогічної продукції (за наявності) на внутрішньому ринку порівняно із зовнішнім. Четвертий, - оцінює прибутковість угоди (грн /од. інвалюти) у порівнянні, на відміну від експорту, з прямим обмінним валютним курсом. Угода з імпорту вважається ефективною, якщо коефіцієнт її валютної ефективності вище за курс валюти платежу.

Якщо суб'єкт зовнішньоторговельної діяльності сполучає ролі експортера та імпортера кінцевих товарів, то інтегральні результати можуть визначені за формулою:

$$TProfit_{ex\_im} = \sum_{i=1}^n (Pex_i * Q_i * Ex_{rate_i} - TCex_i) + \sum_{j=1}^m (Pim_j * Q_j - TCim_j) (\rightarrow \max) (3),$$

$$Ef_{ex\_im} = \frac{\sum_{i=1}^n (Pex_i * Q_i * Ex_{rate_i}) + \sum_{j=1}^m (Pim_j * Q_j)}{\sum_{i=1}^n TCex_i + \sum_{j=1}^m TCim_j} > 1 (\rightarrow \max) (4)$$

де: n, m - кількість товарних позицій у експортному та імпортному кошику суб'єкта господарювання;

i, j - індекси відповідних товарних позицій;

$TProfit_{ex\_im}$ – валовий прибуток від експортно-імпортного циклу, грн;

Ef_{ex_im} – ефективність (рентабельність) експортно-імпортного циклу, грн/грн.

Частковим випадком експортно-імпортного циклу є цикл із перепродажем – експортом імпортованих товарів, коли інтегральна ефективність обумовлюється різницею цін в інвалюті, співвідношенням обмінних курсів валют платежу за імпортною та експортною угодою, відмінностями у витратах розмитнення імпорту та експорту, транспортно-логістичними транзитними витратами територією країни.

Для імпортованих товарів виробничого призначення й тривалого використання - обладнання та устаткування - економічний ефект, ефективність та термін окупності засновуються на дисконтуванні грошових потоків і розраховуються із традиційними методиками фінансового-економічного аналізу із використанням визнаних в інвестиційній аналітиці й проєкт-менеджменті показників NPV, PI, PP, DPP, IRR, MIRR та точка беззбитковості.

У відповідних потоках доходів і витрат враховується вплив імпортованої техніки й технологій на:

- а) продуктивність й обсяги випуску, супутній ефект масштабу з економією на постійних витратах;
- б) ресурсозбереження та енергозаощадження;
- в) можливе змінення кількості обслуговуючого персоналу, коли йдеться про смарт-проекти та проекти, пов'язані із автоматизацією виробничих процесів;
- г) майбутні експлуатаційні витрати, зокрема обумовлені імовірним виходом обладнання з ладу.

Й, у підсумку, обраховується та аналізується узагальнене зменшення собівартості продукції й збільшення прибутку. Додатковим наслідком може бути підвищення якості продукції (функціональні властивості, ергономічність, надійність та безпека, фактор “ecofriendly”, гнучка кастомізація), що позитивно позначиться на нецінових порівняльних перевагах, збільшенні обсягів реалізації й сукупного виторгу. У свою чергу, імпорт більш дешевих сировини та матеріалів дозволяє скоротити середні змінні витрати й собівартість продукції, й за рахунок цього підвищити прибутковість.

На макрорівні реалізація ЗТрП шляхом провадження зовнішньої торгівлі потребує його адекватності тим локаціям глобального ринкового середовища, що відповідають місцю країни у структурі поділу й спеціалізації суспільної праці та (або) входять у зону їх стратегічних інтересів, зокрема в сфері національної економічної безпеки, геополітичних та гео економічних інтеграційних пріоритетів. Йдеться про можливість й зацікавленість вітчизняних суб'єктів господарювання, з одного боку, на наявній ресурсно-технологічній базі продукувати конкурентоздатні об'єкти торгівлі – носії цінності і вартості (передумова експорту), з іншого, - вибірково залучати зовнішні ресурсно-товарні потоки до внутрішнього кругообігу, продуктивно комбінувати із власними ресурсами, повністю чи частково привласнювати результати їх використання та комерціалізації (передумова імпорту). Наслідком є похідна можливість національного зовнішньоекономічного сектору з отриманням зиску

задовольняти попит та (або) пропозицію на конкретних товарних сегментах і регіональних нішах світового ринку.

Щодо експорту-імпорту у термін «задовольняти» змістовно вкладається не тільки відповідність експортного чи імпортного кошика запитам покупців / продавців за ціновими та значимими якісними параметрами, а й якісне своєчасне надання / отримання комплексу супутніх комплементарних послуг та інфраструктурної підтримки (рис. 2.8), як-то:

Рис. 2.8. Основні види інфраструктурної підтримки міжнародної торгівлі
Джерело: розроблено автором на основі [4; 27; 61; 72]

- валютні комерційні розрахунки та обслуговування валютних рахунків, сучасні розгалужені форми надання товарних кредитів;

- фахове консультування, зокрема з питань державної регламентації міжнародних торговельних операцій, юридичний супровід й посередництво в оформленні дозвільної документації [4];
- митна справа та митне брокерство;
- розвинене торгове посередництво з опором на трейдингові цифрові платформи (майданчики, маркетплейси) та товаропросування [11; 139-140];
- логістика і транспортування, швидкісні транспортні магістралі із доступом до міжнародних перевалочних вантажних хабів, морських та океанічних портів;
- страхування вантажів і транспортних засобів;
- гарантійний та постгарантійний сервіс;
- національно орієнтований маркетинг, реклама і брендинг «Made in...», формування позитивного іміджу вітчизняного бізнесу та бізнес-середовища,
- відповідне ресурсне забезпечення тощо.

Для традиційного експорту найголовнішими є можливість і здатність національної економіки та її суб'єктів господарювання на основі наявних порівняльних міжнародних конкурентних переваг виробляти конкурентоздатну продукцію, спроможну успішно із зиском долати опір середовища при просуванні на світовий ринок та протистояти імпорту в конкурентній боротьбі на внутрішніх ринках за наявності вітчизняних товарів-субститутів (додаткова опція, що за інших рівних умов безпосередньо впливає на сальдо торгового балансу ($X_n \uparrow = EX - IM \downarrow$) як підсумковий річний результат зовнішньоторговельної діяльності країни).

Самообмеження експортних можливостей національної економіки об'єктивно пов'язані із низкою факторів, серед яких:

- фактичні обсяги національного виробництва, межа виробничих можливостей (потенційний ВВП);
- загрозливі для самовідтворення пропорції розподілу виробленої продукції між внутрішнім та зовнішнім споживанням з врахуванням її товарної

структури (видобуті природні ресурси, аграрна продукція, предмети споживання, спеціалізовані засоби виробництва);

- ризики руйнації природно-ресурсної складової національного багатства, обумовлені витокком невідновлюваних природних ресурсів, виснаженням родовищ, подальшою ресурсною імпортозалежністю. Генератором додаткових небезпек є продаж назовні критичних та стратегічних природних ресурсів (енергоносії, рудні кольорові та рідкоземельні метали, калійна сіль, флюорит)[17; 35; 203], наявність яких є значною перевагою національної економіки у глобальній конкуренції. Такий експорт у довгостроковій перспективі може призвести до енергетичної кризи, втрати природної ренти та потенціалу високотехнологічного розвитку промисловості, істотно послабити власні конкурентні позиції та одночасно посилити зовнішніх конкурентів, тощо. Тож не викликає подиву, що боротьба за контроль над стратегічними природними ресурсами наразі ведеться на передових позиціях конкурентного протистояння між ЄС, США та КНР.

Макромотивація традиційного імпорту товарів кінцевого використання (рис. 2.9, ситуація 1), ґрунтується на сполученні двох можливостей:

1) можливості альтернативного більш продуктивного використання обмежених власних ресурсів, вивільнених з непродуктивних, низько ефективних видів промислової діяльності за наявності більш дешевих імпортованих товарів-замінників;

2) можливості за рахунок імпорту вивести обсяги споживання за межі ВВП, підвищити рівень задоволення індивідуальних, колективних та суспільних потреб, зокрема внаслідок підвищення рівня доступності благ та їх різноманіття, та (або) зменшити сукупну вартість такого задоволення через різницю цін товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Не менш важливими для реалізації зовнішньоторговельного потенціалу є здатність залучати й інтегрувати з мінімальними витратами конвергенції зовнішні імпорتنі товарно-ресурсні потоки до внутрішніх технологічно-виробничих платформ та кластерних мереж й за рахунок відповідної

комбінаторики підвищувати їх результативність та ефективність (результат $\uparrow$ / витрати $\downarrow$).

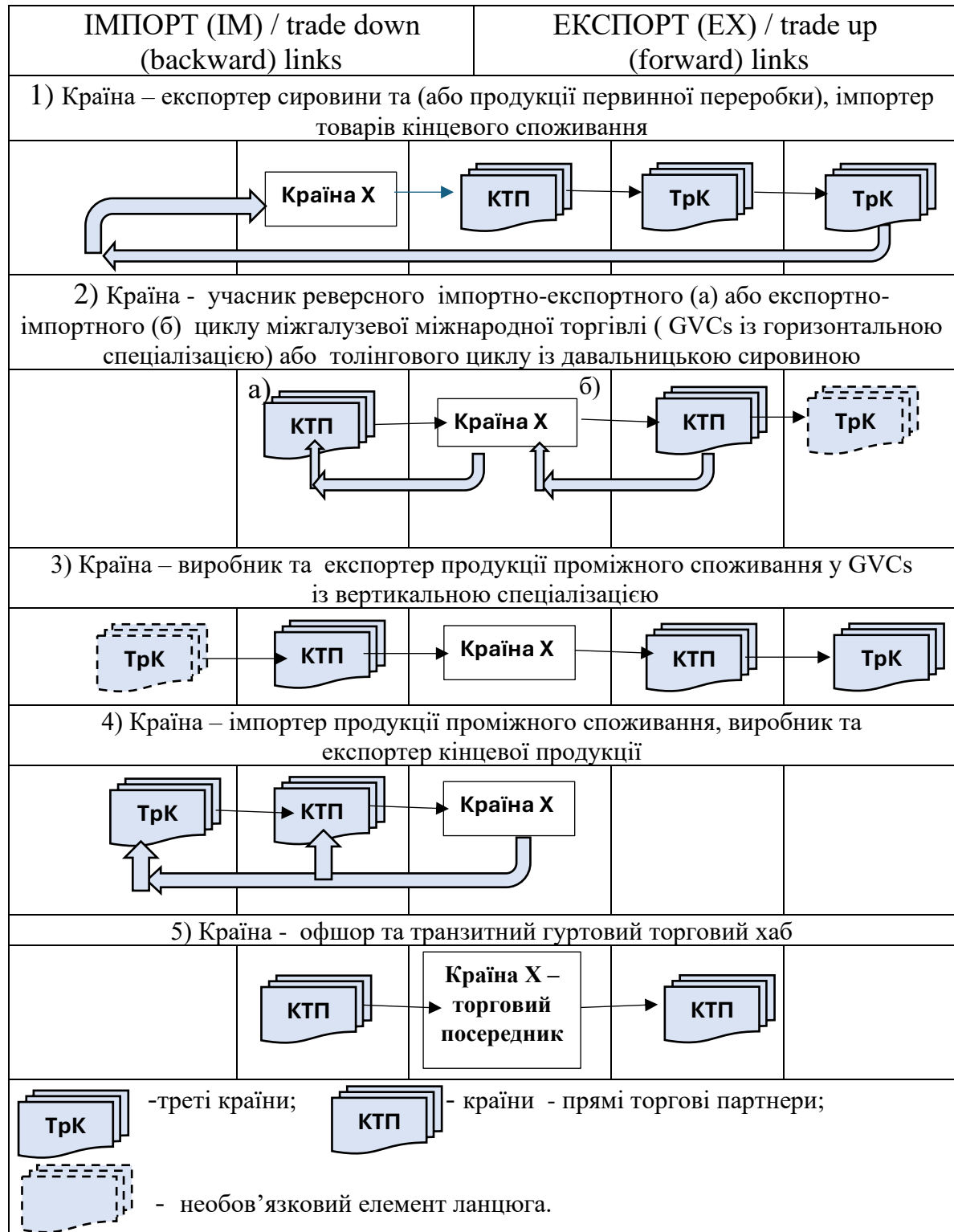

Рисунок 2.9 - Типові експортно-імпортні варіанти участі країни у глобальних ланцюгах створення вартості

Джерело: розроблено автором на основі [214]

Зростання продуктивності пов'язується із імпортом високотехнологічних засобів виробництва й трансфером технологій, а також з компенсацією внутрішнього дефіциту ресурсів; зниження витрат - з економією на порівняно дешевших імпортованих сировині, матеріалах й напівфабрикатах. При цьому передбачається, що абсорбція імпорту виробничою сферою може здійснюватися щонайменше за трьома варіантами, коли придбані імпортні товари використовуються у виробництві продукції, призначеної для:

1) реалізації на внутрішньому та зовнішньому ринках й кінцевого споживання (кластери й реверсні виробничі платформи із двосторонньою відкритістю для імпорту на вході, експорті кінцевої товарної продукції на виході) (рис. 2.9, ситуація 2);

2) реалізації за ринковими чи трансферними цінами у межах науково-технічної та (або) виробничої кооперації (інтегровані до глобальних чи регіональних ланцюгів створення цінностей і вартостей кластери та виробничі платформи із двосторонньою відкритістю для імпорту на вході, експорту проміжної продукції на виході) (рис. 2.9, ситуація 3);

3) реалізації на внутрішньому ринку та внутрішнього кінцевого споживання (кластери й виробничі платформи із односторонньою відкритістю для імпорту на вході (традиційний імпорт засобів виробництва)) (рис. 2.9, ситуація 4).

Макроефективність кожного з наведених на рис. 2.9 варіантів визначається за співвідношенням входу (технологічно обумовлені витрати факторів виробництва) й виходу (валова ринкова вартість виробленої продукції), доцільність і прибутковість - за різницею доданої вартостей на вході та виході [30; 34; 195; 211], додаткові переваги – за супутньою можливістю залучити зовнішні інвестиції [113; 143; 193].

2.3 Засади та фактори формування і комерціалізації зовнішньоторговельного потенціалу національної економіки

Проведені дослідження дозволяють назвати критично важливі передумови переходу зовнішньоторговельного потенціалу із стану непрявленого пасивного

до проявленого активного – безпосередній участі у міжнародній торгівлі в якості актора зовнішньоторговельних відносин та актора-суб'єкта зовнішньоторговельної діяльності.

Найголовнішими є можливість і здатність національної економіки та її суб'єктів господарювання на основі наявних порівняльних міжнародних конкурентних переваг виробляти конкурентоздатну продукцію, спроможну успішно із зиском долати опір середовища при просуванні на світовий ринок та протистояти імпорту в конкурентній боротьбі на внутрішніх ринках за наявності вітчизняних товарів-субститутів (додаткова опція, що за інших рівних умов безпосередньо впливає на сальдо торгового балансу ($X_n \uparrow = EX - IM \downarrow$) як підсумковий річний результат зовнішньоторговельної діяльності країни).

У контексті проблематики дослідження під опорою середовища розуміється сукупність сил і факторів (рис. 2.10), що, по-перше, ускладнюють налагодження контактів між продавцем і споживачем й іншими стейкхолдерами через інформаційно-комунікаційні бар'єри, ментальні та крос-культурні розбіжності й непорозуміння. По-друге, створюють «точки розриву» в ланцюгах поставок та (або) перешкоджають виконання платіжних умов відповідних міжнародних комерційних угод внаслідок технологічної несумісності й невідповідності платформ інфраструктурної підтримки.

А, по-третє, перешкоджають виходу вітчизняних товарів на зовнішні ринки за допомогою відомих інструментів торгової політики - транскордонних «вхід-вихід» протекціоністських і неопротекціоністських бар'єрів (табл. 2.2-2.3), супутніх бюрократично-адміністративних перепон, витрат часу й обов'язкових платежів, пов'язаних з митними процедурами та оформленням необхідної дозвільної документації.

Для надання порівняльної оцінки рівня відкритості й протекціоністської “безбар'єрності” національних економік (174 країни) Світовим Банком і СОТ вже 30 років поспіль використовує спеціально розроблений Heritage Foundation показник «Індекс вільної торгівлі» ($\text{Trade freedom index } (0 - 100_{\text{Lider}})$)[202].

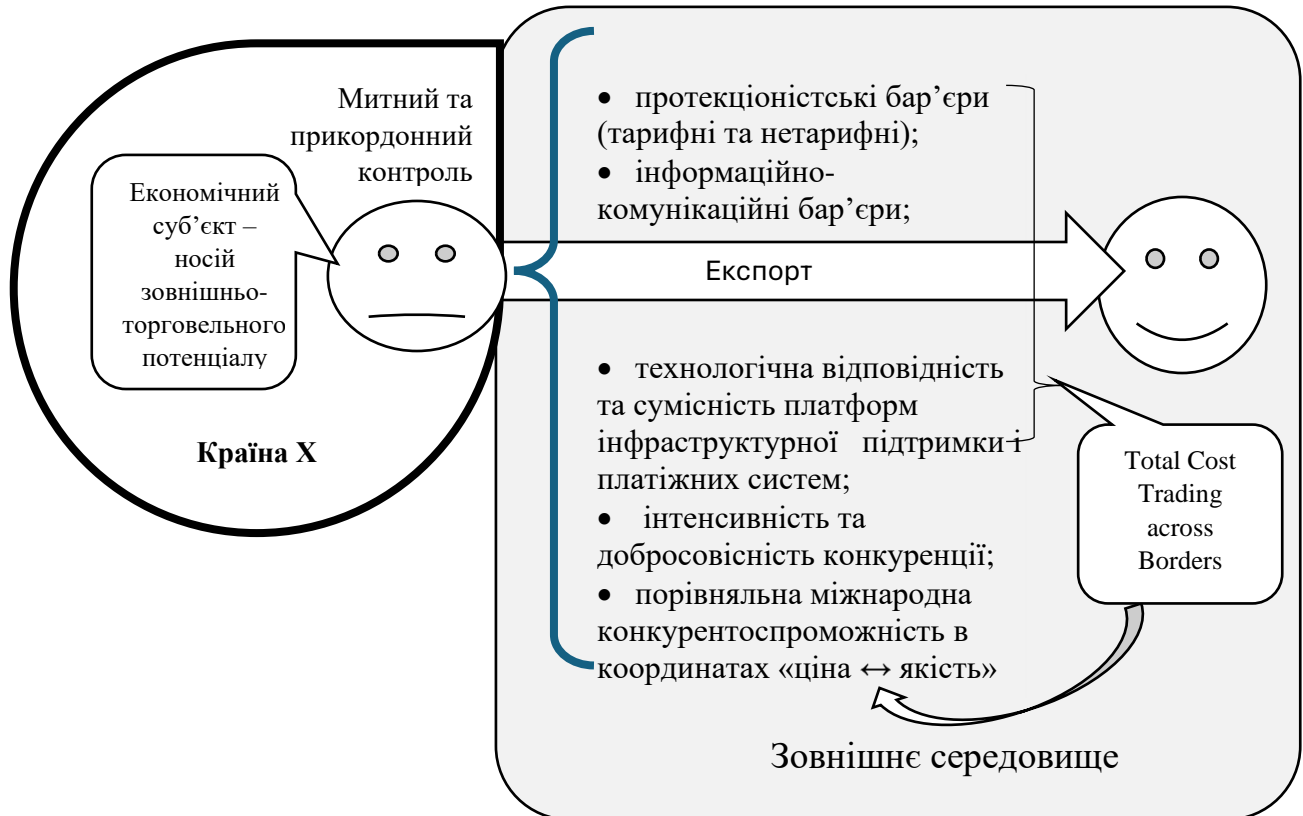

Рисунок 2.10 - Зовнішнє середовище як джерело сил і факторів обмежувальної дії, що перешкоджають міжнародній торгівлі

Джерело: розроблено автором

Методика його розрахунку враховує як рівень (частку) покриття різними захисними інструментами (тарифними та нетарифними) товарних позицій з імпортного та експортного кошиків країни, так середньозважену висоту тарифного бар'єру для імпорту та експорту. Вищі бали характеризують більш ліберальну й сприятливу для провадження зовнішньої торгівлі країну. У відповідний ТОП-10 за підсумками 2024 року потрапили Сінгапур, Нова Зеландія, Австралія, Тайвань, Швейцарія, Маврикій, Ліхтенштейн, Бахрейн та Грузія. Україна посіла 73 місце, піднявшись порівняно із попереднім роком на 21 позицію [202].

Зазначимо, що штатними експертами Світової організації торгівлі (СОТ) було проведено дослідження «Trade costs in the global economy: measurement, aggregation and decomposition» (2021) [215]. За результатами узагальнення та аналітики зовнішніх сил обмежувальної дії було запропоновано умовно

оцінюватися спільну “потужність” протекціоністських, інформаційно-комунікаційних та інфраструктурних перешкод для входження у внутрішній торгово-економічний простір певної країни через усереднені нормовані сукупні витрати (Total Cost Trading across Borders), необхідні для їх (перешкод) подолання.

Таблиця 2.2 - Інструменти зовнішньоторговельної політики

Методи		Інструменти	Кордон (EX→ ←IM)	
			Вихід-вхід (експорт)	Вхід - вихід (імпорт)
Формальні (законодавчо регламентовані)	Тарифні	митний тариф та супутні митні збори	+	+
		тарифна квота	+	+
		пов’язані тарифи (bound tariff rate)	+	+
		тарифна ескалація	+	+
	Нетарифні, зокрема			
	Кількісні	квотування	+	+
		ліцензування	+	+
		“добровільні обмеження”	+	+
	Приховані	державні закупівлі		+
		технічні бар’єри	+	+
		вимоги щодо пакування, маркування та товарних знаків	+	+
		зустрічні закупівлі (контрторгівля)	+	+
		вимоги про мінімальний граничний вміст місцевих компонентів (промислова кооперація)	+	
		вимоги про мінімальну граничну частку доданої вартості місцевого походження (промислова кооперація)	+	+
		неформальна дискримінація з боку споживачів		+
	Фінансові	субсидії	+	
		кредитування та кредитні преференції	+	+
		антидемпінг	+	+
		внутрішні податки і збори	+	+
	Преференцій торгові угоди	двосторонні; багатосторонні, зокрема у межах вільної економічної зони чи митного союзу; митні, нетарифні, комплексної дії	+	+

Джерело: розроблено автором на основі [61; 119; 125; 150; 193]

Зважаючи на методику розрахунку, цей показник хоч і є доволі абстрактним, однак і інформаційно ємним. Він не тільки констатує наявність специфічної агрегованої категорії додаткових витрат, але й дозволяє співставляти й порівнювати за їх умовною величиною види економічної діяльності (окремо для промисловості та сфери послуг), країни, групи країн та транскордонні взаємодії між ними. Також він виявився зручним аналітичним інструментом для виявлення та емпіричного підтвердження тенденцій, що характеризують лібералізацію та загальне “здешевлення” транскордонних процедур міжнародної торгівлі протягом 2000-2020 рр., зокрема їх прискорене скорочення у торгівлі послугами між країнами з високим рівнем доходу та промисловими товарами між ними та країнами з низьким рівнем доходу [215].

Таблиця 2.3 - Неопротекціонізм і його відмінності від традиційного протекціонізму

Характеристика	Протекціонізм	Неопротекціонізм
Мета	Захист національних виробників від конкуренції	Підтримка стратегічних секторів та інновацій, стимулювання сталого економічного розвитку
Засоби	Високі тарифи, квоти, заборони на імпорт	Гнучкі інструменти: субсидії, антидемпінгові заходи, преференції для інноваційних компаній та пов'язаних інвесторів
Фокус	Короткостроковий захист ринку	Довгострокова конкурентоспроможність, інтеграція у глобальні ланцюги вартості, стратегічна ефективність
Вплив на торгівлю	Обмежує міжнародну торгівлю, може викликати конфлікти	Сприяє розвитку внутрішніх галузей без радикального обмеження зовнішньої торгівлі
Особливості	Введення імпортних тарифів на екологонебезпечну продукцію, антидемпінг	Державна підтримка технологічних стартапів і високотехнологічного виробництва

Джерело: розроблено автором на основі [125]

Набуваючи конкретики та вартісної оцінки, відповідні витрати докладаються до вартості обігу і, з одного боку, коригують у бік зменшення потенційну прибутковість зовнішньоторговельної операції, а з іншого, - збільшують ціну реалізації, послаблюють чи взагалі нівелюють ціновий чинник

конкурентоспроможності. Звісно, що кількість кордонів, які перетинатиме об'єкт торгівлі, наявність певних митних преференцій чи санкцій, відкритість, зокрема за мовною ознакою, інформаційних просторів, ментальна близькість, спорідненість інституцій та інститутів, близькість рівнів техніко-технологічного розвитку тощо, разом істотно впливатимуть на витрати транскордонного товароруку, сприятимуть чи перешкоджатимуть йому.

По-четверте, йдеться про фактори, що посилюють на зовнішніх ринках боротьбу за споживачів та за наявності альтернатив впливають на остаточний споживацький вибір.

Щодо об'єктів міжнародної конкуренції (товарів і послуг) - носіїв абсолютних та порівняльних конкурентних переваг, то узагальнена поточна макрохарактеристика їх конкурентоспроможності безпосередньо пов'язана з обсягами, діяльнісно-видовою структурою, технологічною складністю та ресурсоемністю сукупного суспільного продукту. Обсяги в натуральному виразі визначають внутрішню сукупну пропозицію з її структурним розподілом за товарними сегментами внутрішнього ринку. Технологічна складність впливає на новостворену вартість, мультифакторну продуктивність та загальний рівень якості продукції вітчизняного виробництва. Ресурсоемність у контексті із продуктивністю факторів виробництва і середнім рівнем доходів їх власників формує цінові параметри конкуруючих позицій.

З позицій споживачів/ покупців, як суб'єктів конкурентних відносин, традиційними обмежувальними чинниками є рівень доходів й платоспроможний попит, середня схильність до імпорту, пов'язана з особливостями актуальної піраміди потреб, неможливістю задовольнити останні виключно за рахунок благ внутрішнього виробництва й похідною імпортозалежністю. До новітніх факторів-селекторів у заможних країнах із примхливим та вибагливими споживачами додаються: індивідуалізація й кастомізація товарних пропозицій; прихильність до постіндустріальних цінностей сталого розвитку, несприйняття різних форм соціальної дискримінації й злочинної експлуатації, що супроводжують виробництво імпортованих товарів; можливість отримання екстремально нових вражень й розділити нові емоції з контактним полем або

долучитися до популярного у соціальних мережах тренду у споживанні тощо. На окрему увагу заслуговує ситуація неформального ембарго, коли досягається суспільний консенсус щодо принципової дискримінації й ігнорування легітимного імпорту якогось товару чи з певної країни (групи країн).

Водночас з боку з позицій виробників і трейдерів йдеться, насамперед, про систему детермінант (рис. 2.11), утворену:

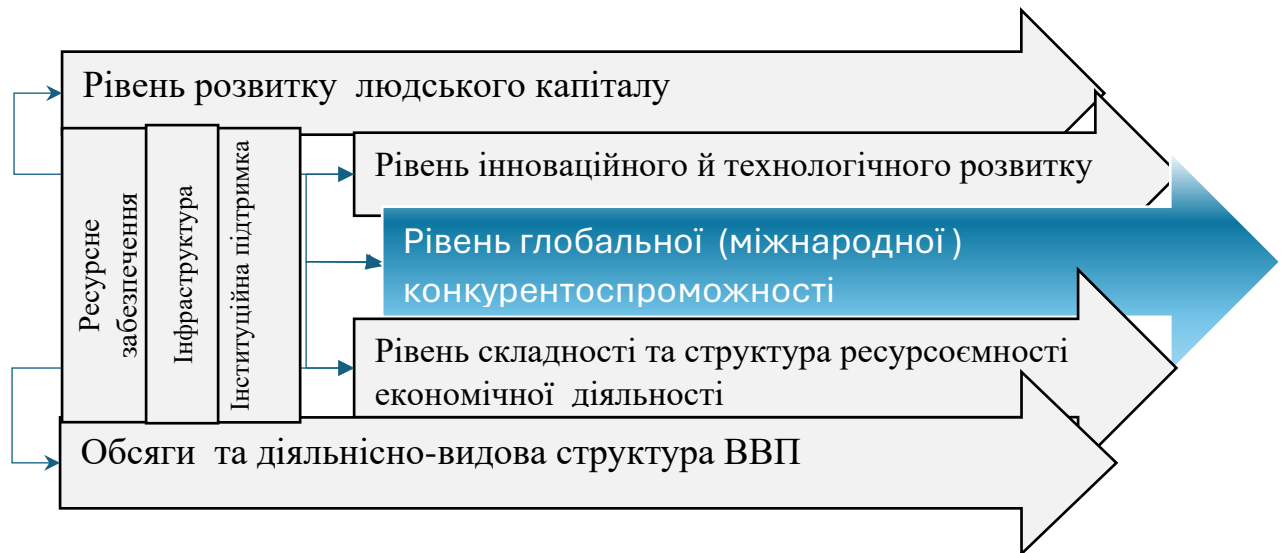

Рис. 2.11 - Базисні фактори конкурентної та потужності ЗТРП національних економік (модель “Ракета”)

Джерело: розроблено автором

- наявним ресурсним забезпеченням та виробничими потужностями країни, для вимірювання та порівняльного оцінювання яких використовується Індекс виробничих потужностей (Productive Capacities Index /PCI), розроблений за ініціативою та під егідою UNCTAD [210]. В інтерпретації розробника виробничі потужності визначаються як «виробничі ресурси, підприємницькі можливості та виробничі зв'язки, що разом визначають здатність країни виробляти товари і послуги, дозволяють їй зростати та розвиватися» [210]. Проведені нами розрахунки коефіцієнту простої кореляції між PCI та ВВП на душу населення ($K_{PCI, GDP \text{ per capita}}$) в діапазоні 2000-2023 рр. засвідчують істотний прямий, наближений до функціонального, зв'язок між цими показниками: $K_{PCI, GDP \text{ per capita}} = 0,916$.

Структура PCI формується через розклад та подальшу агрегацію субіндексів вищого III-го порядку: “Human Capital” (людський капітал), “Natural Capital” (природний капітал), “Energy” (енергетичні ресурси), “Transport” (транспорт), ”ICT” (ІКТ), ”Institutions” (інституції та інституціональне середовище), “Private Sector” (приватний) та “Structural Change” (структурні зміни, обумовлені переміщенням робочої сили між низько- та високопродуктивними видами діяльності). Інтегральний індекс характеризує стан виробничих можливостей в обстежених національних економіках шляхом ранжування та підрахунку балів у діапазоні від 0 до 100 (межі не враховуються);

- силами міжнародної конкуренції, підйомами якої є порівняльні національні міжнародні конкурентні переваги, внутрішні та міжнародні конкурентні відносини. Умовне порівняльне оцінювання потужності й інтенсивності конкурентних сил, територіально локалізованих у межах країни, є змістом і метою досліджень Рейтингу світової конкурентоспроможності (World Competitiveness Ranking, (WCR), розробник - IMF) [179], (Global Competitiveness Index (GCI), розробник – World Economic Forum) [206], Revealed Comparative Advantage (RCA) – Radar (розробник UNCTAD) [197];

- інноваційними драйверами, динамікою та рівнем науково-технічного й технологічного розвитку, що визначають здатність національної економіки посилювати й осучаснювати міжнародні конкурентні переваги, прискорено рухатися у глобальному ринковому середовищі, превентивно реагувати на виклики та загрози глобальної конкуренції або оперативно адаптуватися до них. Широко визнаним показником-макроіндикатором рівня інноваційності є Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index (GII), розробник - Всесвітня організація інтелектуальної власності (WIPO)) [217]; рівня технологічного розвитку та готовності до впровадження передових технологій - Frontier technology readiness index (FTRI) (розробник UNCTAD) [209]; технологічної складності та технологічного рівня наукових розробок – відповідно Economic Complexity Index (Technology) (ECITech) та Economic Complexity Index (Science) (ECISc) (розробник The Observatory of Economic

Complexity, MIT (Chicago, USA) за підтримки UNCTAD) [180];

- рівнем розвитку цифрових технологій та платформ як критично важливих умовозабезпечуючих факторів розвитку й реалізації ЗТрП, в частині провадження міжнародних комерційних операцій. З метою оцінювання й аналізу позицій країн й векторів їх навігації у глобальному цифровому середовищі, міри їхньої здатності та готовності скористатися перевагами цифровізації й відповідно спиратися на ІКТ для підвищення конкурентоспроможності та добробуту використовується Індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index, NRI) [192], розрахунки якого здійснює Інститут Portulans за вдосконаленою методикою WEF (2010-2020);
- силами інституційної підтримки відповідних підприємницьких ініціатив на загальнодержавного й регіональному рівні, зокрема завдяки самоорганізації учасників та стейкхолдерів ЗЕД, лобіюванні та колективному захисту їх інтересів самоврядними професійними об'єднаннями та спеціалізованими організаціями на кшталт Торгово-промислової палати. Міжнародне порівняння якості владних державних інституцій та ефективності їх діяльності здійснюється з використанням Government effectiveness index (GEI) моніторингової панелі «Worldwide Governance Indicators» World Bank Group [204].

Логічно припустити, що у разі виходу експортерів умовної країни В на ринок країни А вагомим фактором успіху буде близькість / віддаленість рівнів конкурентної потужності та загалом економічного розвитку цих країн.

Залежно від ситуації наявна дистанція може відігравати або позитивну (сприятливу), або негативну бар'єрну роль. Так, мінімізація розриву набуватиме критично важливого значення для провадження й розвитку міжнародної внутрішньогалузевої торгівлі країнами із пересічним попитом, технологічно спорідненими виробничими платформами й схожим рівнем платоспроможності. Також близькість рівнів технологічного та інноваційного розвитку всіляко сприяє сучасним формам міжнародної торгівлі у межах співробітництва на технологічно-послідовних ланках глобальних ланцюгів цінності й вартості, де

завдяки їй уможлиблюється мінімізація ризиків технологічної несумісності й витрат конвергенції.

Віддаленість й конкурентна протидія ускладнюватимуть середньо- та високо технологічний експорт з країни із порівняно меншим рівнем конкурентного потенціалу на ринку країни більш розвиненої країни й, навпаки, певною мірою спрощувати його в зворотному напрямку. Обмежувальний фактор для реалізації зовнішньоторговельного потенціалу – зовнішній платоспроможний попит на техніку й технології відповідного рівня. Протилежна ситуація спостерігатиметься для низько технологічних працемістких товарів. Фактор рівня доходів та витрат на заробітну плату визначає ціновий параметр конкурентоспроможності й визначає вектор руху товарних потоків від менш розвинутих до більш розвинутих країн.

Ще однією передумовою комерціалізації та реалізації зовнішньоторговельного макропотенціалу є національний суб'єктоцентризм, насамперед в частині вибору національних стратегічних пріоритетів зростання й посилення відповідних міжнародних конкурентних переваг. Наразі вже не викликає сумнівів, що шляхи та засоби зміцнення останніх пов'язані із науково-технічним та інноваційне лідерством, смарт-спеціалізацією, кластеризацією та цифровізацією, авангардизацією та модернізацією технологічно-виробничих платформ, підвищенням знаннєємності суспільного продукту, правозахищеністю набутих високотехнологічних монопольних переваг через міжнародну систему прав інтелектуальної власності [85; 128; 132;141; 143; 164].

У державній регуляторичі важливим є погляд на зовнішньоторговельний потенціал як на ресурсний та рушійний елемент національної моделі економічного зростання, дієву інструментальну складову національної стратегії та політики розвитку, роль якої істотно посилюється у міру посилення й поширення глобалізаційних процесів, відповідний контекст при розробці й прийнятті управлінських рішень. На увазі мається підкорення державної політики в сфері міжнародної торгівлі стратегемам сталого розвитку (додаток II),

розуміння її поліфункціональності й множинності наслідків, що проявляються й розкриваються в економічному, соціальному та культурно-комунікативному вимірах суспільного буття.

Крім вищеназваних функцій та наслідків міжнародної торгівлі, попередньо наведених в узагальненому вигляді у таблиці 2.1, необхідно враховувати її прями й опосередковані взаємозв'язки із усіма стадіями глобального та національного відтворення, кругообігом суспільного продукту та динамікою ВВП (моделі Манделла-Флемінга (IS-LM-BP), сукупний попит – сукупна пропозиція (AD-AS), сукупні видатки – сукупний обсяг виробництва (AE-Y) для відкритої економіки). Щонайменше необхідне врахування впливів зовнішньоторговельних операцій на виробництво (теорема Рибчинського); на розподіл та перерозподіл доходів власників факторів виробництва (теореми Хекшера-Оліна, Столпера-Самуельсона, Самуельсона-Лернера, Самуельсона-Джонса)[184]; на залежні від стану торгового балансу макропроцеси нагромадження, заощадження й інвестування (правило Л. Вальраса), динаміку зовнішнього боргу; на бюджетні доходи з податків від зовнішньоторговельних операцій, на збереження та накопичення національного багатства, тощо.

Що ж стосується окремих національних економік, то до них через канали міжнародної торгівлі «глобальне середовище {індивідуальні та колективні торгові партнери як стейкхолдери й актори-максимізатори власної вигоди й мінімізатори власних витрат та збитків}, {глобальні та регіональні ринки, як генератори конкурентних викликів, цінових коливань і шоків}} → макросистема» можуть надходити впливи та сигнали різної спрямованості. Вони можуть прискорювати чи сповільнювати внутрішню процесуальність та перебіг відтворювальної циклу, ресурсно підживлювати або виснажувати певні каркасні структурні елементи й через них активізувати трансформаційні процеси прогресивного чи деградаційного характеру, генерувати інформаційний шум й вносити моменти дезорганізації чи впорядкування.

Політико-економічне сьогодення багате на різноманітні суперечності, невизначеності та ризики. Стохастика зовнішнього середовища та нечіткість

множини детермінант, що визначають й спрямовують рух економічних систем за віссю часу, обумовлюють їх відкрите альтернативне майбутнє із різними за ступенем вірогідності сценаріями розвитку подій, траєкторії та «коридори руху» [115, С. 89-91]. Зрозуміло, що варіант майбутнього, *de facto* обраний із ряду досяжних альтернатив, істотно залежить від:

а) нагромадженого в передісторії відповідних макроекономічних систем відтворювального та динамічного потенціалів;

б) традиційних моделей поведінки та програм подолання (відкриття, “зняття”) перешкод і загроз відтворенню, протидії дестабілізаційним та дезінтеграційним впливам;

в) потужності регуляторних механізмів, здатності та готовності владних інституцій приймати управлінські рішення щодо трансформаційних й адаптивних змін, що корелюватимуть із бажаним варіантом та наблизатимуть саме його;

г) розмірів та ваги конкретних макроелементів, їх контактного поля, масштабів впливу на зовнішнє середовище, можливості підлаштовувати кон’юнктуру світових товарно-ресурсних ринків під власні потреби та інтереси, виступати в ролі тренд- та прайс-мейкера.

Початковий динамічний поштовх для переходу до нового рівноважного стану національна економіка отримує через підключення до міжнародної мережі торгових відносин й коригування вхідних і вихідних грошових потоків через відповідні комерційні операції (рис. 2.13).

Експортний потік (EX) формується як загальна вартість операцій (у тис. дол. США) з продажу товарів та надання послуг резидентом нерезиденту згідно з договорами (контрактами) за датою їх фактичного надання на основі принципу нарахування (за виписаними рахунками), імпортований потік (IM) – як загальна вартість товарів і послуг (у тис. дол. США), придбаних резидентами у нерезидентів [97].

Сальдо торгового балансу бо чистий експорт (X_n) формується як різниця експорту й імпорту товарів і послуг ($X_n = EX - IM$) та кількісно характеризує

річний добуток ($X_n > 0$) чи втрати ($X_n < 0$) ВВП країни за результатами зовнішньої торгівлі.

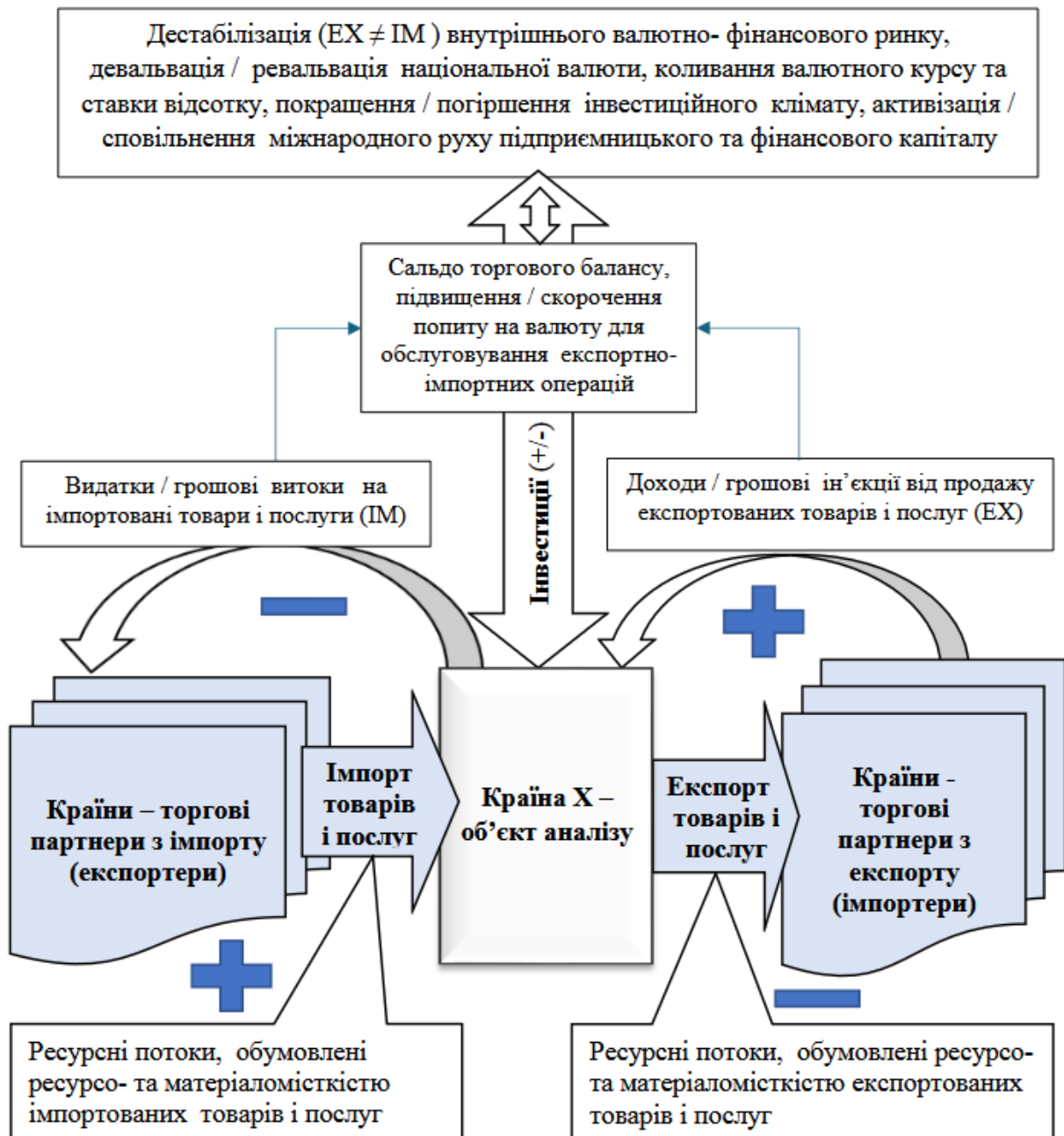

Рисунок 2.13 - Міжнародна торгівля як генератор зовнішніх товарно-ресурсних, грошових і фінансових потоків [51]

Наочно відзначену функціональну залежність ілюструє основна макроекономічна тотожність системи національного рахівництва:

$$Y = C + I_g + G + (EX - IM) \quad (5),$$

де: Y – ВВП;

C – кінцеві споживчі витрати домогосподарств та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства;

I_g – валове нагромадження капіталу;

G – кінцеві споживчі витрати сектору загального державного управління.

Із формули (5) логічно слідує односпрямований характер змін ВВП та сальдо зовнішньої торгівлі ($\uparrow X_n \rightarrow Y \uparrow$; $\downarrow X_n \rightarrow Y \downarrow$), що у варіанті додатних змін ВВП за інших рівних умов може бути ініційований:

1) скороченням імпорту;

2) збільшенням експорту;

3) одночасними зростанням обсягів експорту та імпорту за випереджаючого зростання експортної компоненти, тобто коли гранична схильність до експорту є більшою за граничну схильність до імпорту, а валютні ін'єкції від торгових операцій у внутрішнє середовище перевищують відповідні валютні витоки.

І навпаки, варіант втрат передбачає від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі. Тривале переважання імпорту над експортом, обумовлює підвищення рівня товарної імпортоємності та імпортозалежності національної економіки, незбалансованість внутрішнього товарного ринку, валютні витоки, нестабільність валютного ринку й загострення проблеми зовнішньої заборгованості, тиск на ВВП у бік скорочення.

У довгостроковому періоді вплив чистого експорту на динаміку ВВП носить ймовірнісний мультиплікативний характер [99]. Він виникає й продовжується у часі завдяки потенційній спроможності будь-яких різновидів сукупних видатків збільшувати/ зменшувати сукупний попит, розгортати/ згорнути економічну активність у пов'язаних між собою видах економічної діяльності та ініціювати економічне піднесення / падіння (рис. 2.14).

Для розрахунку мультиплікатора зовнішньої торгівлі (m_{FT}), що кількісно характеризує потенційний ефект впливу експорту-імпорту на зростання ВВП, використовується формула:

Рисунок 2.14 - Стимулюючий механізм дії зовнішньої торгівлі ($X_n > 0$)

Джерело: розроблено автором

$$m_{FT} = \frac{1}{(MPS + MPM)} \quad (6),$$

де: MPS – гранична схильність до заощадження;

MPM – гранична схильність до імпорту

Втім, як свідчить досвід нових індустріальних країн, стійке експортрозширююче зростання може бути запорукою економічного піднесення за наявності певних необхідних і достатніх умов [101], як-от:

- формування та існування, нехай небагатьох, в основному технологічно завершених й, відповідно, мінімально імпортозалежних вітчизняних конкурентоспроможних відтворювальних контурів з випуску середньо- та високотехнологічної кінцевої продукції;
- наявність високого рівня економічного добробуту (або високого обсягу ВВП на душу населення) й похідного від нього високого вибагливого внутрішнього платоспроможного попиту;
- первісне насичення внутрішнього платоспроможного попиту за рахунок

внутрішнього товаровиробництва як запобіжного фактору незбалансованості товарного ринку внаслідок екзогенних шоків;

- помірний рівень відкритості й залученості країни в світогосподарські процеси, наявність відповідних ступенів свободи та реального економічного суверенітету (актуально для малих відкритих економік);
- поєднання й синхронізація експортної товарної експансії на світовий ринок із експортом національного підприємницького капіталу та (або) реальним інвестуванням виторгу від експорту у вітчизняну економіку;
- ефективний протекціонізм стратегічно важливих в контексті політики розвитку та національної безпеки секторів економіки й ринкових сегментів.

Відсутність або нерозвиненість зазначених умов за умов переважно експортної орієнтації окремих видів промислової діяльності, навіть з ціллю виживання, призводить до небажаних наслідків і тоді експортрозширююче зростання набуває чітких рис розорюючого. Ознаки остатнього добре відомі:

- значні витрати та втрати внаслідок нееквівалентної зовнішньої торгівлі;
- значні обсяги валютної виручки, що не повертаються в країну;
- використання існуючих експортних каналів для практично безвідплатного вивозу національних ресурсів за кордон;
- інтенсивний перелив ресурсів з депресивних галузей в експортні з наступною "втечею" за зазначеними та іншими схемами.

Загальний знаменник вказаних складових розорюючого зростання - знекровлення та технологічна деградація національної економіки.

Більш точне довгострокове прогнозування передбачає застосування моделі міжгалузевого балансу «витрати - випуск» й визначення на підставі аналітики прогнозних оцінок щодо змін у структурі й обсягах виробництва у секторах економіки, залучених до зовнішньої торгівлі, в загальносистемних масштабах перебігу відтворювальних процесів, динаміці доданої вартості та обсягах ВВП.

Водночас прийняття стратегічних управлінських рішень щодо розвитку зовнішньоекономічної діяльності та удосконалення торгової політики має

спиратися на додатні зміни в значеннях наступних показників – індикаторів:

- сальдо балансу товарів і послуг, що відображає витоки (імпорт) та ін'єкції (експорт) відповідних грошових потоків, конкретизує їх внесок у формування ВВП за категоріями кінцевого використання та характеризує країну як донора чи реципієнта світового ринку [84; 97];

- частка експорту країни в обсязі міжнародної та світової торгівлі;
- індекс продуктової складності експорту (Economic Complexity index (Trade_export) [180];

- зовнішній товарообіг на душу населення країни;
- коефіцієнт відносної ефективності експорту країни (EX_{ef}), що кількісно характеризує відносну величину доходу (у USD) на душу населення від кожного експортованого відсотка ВВП порівняно із середньосвітовим доходом (у USD) [72]. Для його розрахунку використовується формула:

$$EX_{ef} = \frac{(EXi \text{ per capita} * EXqwi)}{(EXw \text{ per capita} * EXqGDPi)}, \quad (7),$$

де $EXi \text{ per capita}$ - експорт і-ої країни на душу населення, дол. США за поточним курсом;

$EXqwi$ - частка світового експорту у ВВП світу, у відсотках;

$EXw \text{ per capita}$ - середньосвітовий експорт на душу населення, дол. США за поточним курсом;

$EXqGDPi$ - частка експорту і-ої країни в її ВВП, у відсотках;

- мультифакторна продуктивність праці;
- міжнародна конкурентоспроможність національного виробництва із врахуванням його експортної спеціалізації. Оцінювати її пропонується як середньозважену із врахуванням товарної структури експортного кошика та індексом відносних порівняльних переваг (Revealed Comparative Advantage (RCA)) відповідних товарних груп.

Індекс відносних порівняльних переваг країни А у світовій торгівлі товаром Y (RCA_{AY}) розраховується за формулою, розробленою Б. Балласа:

$$RCA_{AY} = \frac{\frac{EX_{AY}}{EX_A}}{\frac{EX_{WY}}{EX_W}} \geq 1 \quad (8),$$

де EX_{AY} – експорт товару Y країною A, тис. дол. США;

EX_A – загальний експорт країни A, тис. дол. США;

EX_{WY} – світовий обсяг експорту товару Y;

EX_W - загальний світовий обсяг експорту.

Наявність порівняльних переваг ($RCA_{AY} > 1$), доводить, що країна у світових масштабах є конкурентоспроможним виробником і експортером певного продукту [197]. Чим вище значення агрегованого RCA, тим вище експортна складова її ЗТрП. Додатково може визначатись індекс конкурентної потужності через відсоткову частку в експорті товарів із $RCA_{AY} > 1$ (або > 2) (додаток К) із виокремленням групи високо конкурентних товарів із $RCA_{AY} > 5$;

- темпи зростання реального ВВП в абсолютному виразі й у порівнянні із середньосвітовим та глокальними;
- рівень національної зовнішньоекономічної безпеки та його динаміка в напрямку забезпечення тощо.

Відомими крайнощами є:

- зростання сировинного товарного експорту, що у короткому періоді ініціюватиме зміни у пропорціях між внутрішньою та зовнішньої частинами кінцевого використання ВВП на користь останньої, зменшення в довгостроковій перспективі обсягів виробництва внаслідок ресурсного голоду, скорочення частки вітчизняної продукції на внутрішньому ринку, компенсація товарного дефіциту імпортом та виснаження експортного потенціалу (песимістичний сценарій відомий під назвою “голландська хвороба” або розорююче зростання);
- збільшення експорту у межах міжгалузевої торгівлі та участі на проміжних чи кінцевих позиціях в глобальних ланцюгах створення вартості, підвищення прибутковості експортних операцій, систематичне спрямування значної частини прибутків від експорту в інноваційне капіталотворення,

посилення технологічних підойм ЗТрП й міжнародних конкурентних переваг, зростання ВВП у відповідь на стимулюючий поштовх з боку зовнішнього попиту, експансія на нові товарні ринки тощо (оптимістичний сценарій).

Висновки за розділом 2

У розділі 2 дисертаційного дослідження сфокусовано увагу на визначенні й розкритті змісту, будови, факторів, драйверів та обмежень розвитку ЗТрП, міжнародній торгівлі як практичній формі його реалізації; конкретизовано передумови переходу зовнішньоторговельного потенціалу з стану не проявленого пасивного до проявленого комерціалізованого активного. На основі проведених досліджень сформульовано наступні висновки:

1. Зовнішньоторговельний потенціал є складовою відтворювального потенціалу відкритої економічної системи, що дозволяє забезпечувати самовідтворення та реалізацію інтересів системи-носія через її підключення до глобальної мережі торговельних відносин. Як специфічний атрибут відкритих економічних систем ЗТрП характеризують релевантність та адресність, відкритість і трансграничність, нелінійність, структурна та функціональна складність, обмежена комбінаторність, керована динамічність, відносність (порівняльний характер) та атрактивність.

2. Структурне “ядро” ЗТрП утворено тріадою взаємопов’язаних базових конструктів «міжнародні конкурентні переваги», «торговельна ініціатива» та «торговельна компетентність», що разом забезпечуються його функціональну повноцінність, здатність до адаптації та спрямованого селективного розвитку. Торговельна компетентність узагальнено характеризує здатність суб’єктів зовнішньоторговельних відносин розробляти та впроваджувати стратегічно ефективні управлінські рішення щодо розвитку зовнішньої торгівлі. Торговельна ініціатива може бути визначена як внутрішньо обумовлене прагнення акторів зовнішньоекономічних відносин до прояву суб’єктності - до активних дій, цілеорієнтованих на реалізацію певної програми/ плану дій та (або) вирішення певної задачі через участь у міжнародних торговельних угодах.

3. ЗТрП є динамічною системою, що рухається із минулого через сьогодні у майбутнє. У контексті минулого він виступає, з одного боку, як результат еволюції факторів та умов розвитку міжнародних конкурентних переваг, механізмів перетворення латентних не проявлених можливостей у комерційно успішні результати тощо. А з іншого, - як «запас», що втілює у собі накопичені в передісторії ресурсні можливості та товарні пропозиції, що підтримують міжнародну спеціалізацію країни. У поточному періоді він характеризує рівень використання ресурсів, їх продуктивність, ефективність та відповідність запитам зовнішніх споживачів і сучасним технологіям задоволення їх потреб, наближеність до межі виробничих можливостей, наявність чи відсутність резервів розвитку, насамперед інноваційних. Щодо майбутнього, він є носієм певних змін й невід'ємним фактором його проєктування та творення. Такий поліхронний погляд є практично важливим для розуміння розвитку ЗТрП, опанування можливостей його стимулюючого впливу на економіку країни та повноцінного розкриття власного функціонального призначення.

4. Для переходу зовнішньоторговельного потенціалу із стану імовірного не проявленого пасивного до проявленого реалізованого й із зиском комерціалізованого активного, щонайменше необхідні: 1) адекватність ЗТрП за параметрами конкурентоспроможності й конкурентостійкості тим локаціям, виробничим платформам і ланцюгам створення вартості, що відповідають позиціонуванню країни у структурі міжнародної спеціалізації праці та (або) входять у зону її стратегічних інтересів; 2) можливість і готовність національної економіки та її суб'єктів господарювання на основі наявних порівняльних міжнародних конкурентних переваг виробляти конкурентоздатну продукцію, спроможну долати опір середовища й протекціоністські бар'єри при просуванні на світовий ринок та протистояти імпорту в конкурентній боротьбі на внутрішніх ринках; 3) суверенність та суб'єктоцентризм макросистеми щодо визначення напрямів та форм її інтеграції до глобального економічного простору та провадження торговельної політики.

5. Міжнародний трейдинг є практичною формою реалізації й комерціалізації ЗТрП. Мультифункціональність сучасної міжнародної торгівлі проявляється через виконання нею комплексу взаємопов'язаних функцій, як-от:

посередницька, транзитна, інтегративна, розподільна, комунікативна, сигнальна, діагностична, селективна, оздоровча, стимулююча. Як носій стимулюючої функції вона є потужним інструментом економічного зростання, структурних зрушень, стимулювання підприємницької та інноваційної активності, модернізації усталених моделей та практик міжнародного бізнесу тощо.

6. Прийняття стратегічних управлінських рішень щодо розвитку зовнішньоекономічної діяльності має спиратися на додатні зміни в значеннях певних показників – індикаторів, як-от: сальдо балансу товарів і послуг, що відображає витоки (імпорт) та ін'єкції (експорт) відповідних грошових потоків, конкретизує їх внесок у формування ВВП та характеризує країну як донора чи реципієнта світового ринку; частка експорту країни в обсязі міжнародної та світової торгівлі; коефіцієнт ефективності експорту країни; мультифакторна продуктивність праці; міжнародна конкурентоспроможність національного виробництва із врахуванням його експортної спеціалізації; темпи зростання реального ВВП; рівень національної зовнішньоекономічної безпеки тощо.

7. ЗТрП, що реалізуються через експортно-імпортні канали міжнародної торгівлі, може мати дві форми прояву: внутрішню, що актуалізується на відкритому для імпорту внутрішньому ринку, та зовнішню, пов'язану із реалізацією експортного потенціалу та, у підсумку, з експортом. Середньозважену оцінку міжнародної конкурентоспроможності національного експорту пропонується надавати на основі індексів відносних порівняльних переваг (RCA) товарних груп, що входять до складу експортного кошика. Додатково доцільно визначитись індекс конкурентної потужності через відсоткову частку в експорті товарів із $RCA > 1$ (або > 2) із виокремленням групи високо конкурентних товарів із $RCA > 5$.

Матеріали дослідження автора, що викладені у другому розділі дисертації, знайшли відображення у наукових працях [4; 42-43; 46; 51; 54; 57; 193; 223].

РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ ПОСИЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ГПЕРКОНКУРЕНТНИХ ВИКЛИКІВ

3.1. Глобальні тенденції розвитку зовнішньоторговельного потенціалу: конкурентні та інноваційні виклики для національних економік

Знаковим атрибутом відкритості є наявність у економічної системи зовнішньої складової серед множини детермінант руху. Екзогенні впливи та сигнали за змістом можуть бути спонтанними чи свідомо ініційованими, стохастичними чи спрямованими, впорядковувачими чи дезорганізаційними, інтеграційними чи дезінтеграційними й в крайньому випадку системоруйнівними, обмежувальними (стримуючими) чи стимулюючими. Тобто такими, що для системи відкривають нові можливості та формують нові мотиваційні засади розвитку, розширюють “коридор” припустимого й досяжного, спонукають до випереджальних реакції, запобіжних заходів та адаптивних змін.

Тож ще одна варіація на тему відкритості проявляється при погляді на світ-систему крізь призму ступенів свободи її мікро-, мезо- та макросуб’єктів, широти спектру доступних (відкритих) альтернатив їх самореалізації у внутрішньому економічному просторі та з огляду на потужність кордонів (бар’єрів), що слід подолати при вході - виході із нього (міграція, транскордонна мобільність) чи з його окремих сегментів. У цьому контексті важливо, а) наскільки широкий альтернативний вибір і “коридор” можливостей мають елементи системи при обранні траєкторій і форм саморуху та самореалізації та б) наскільки вигідним й ускладненим є налагодження міжнародних комунікацій та перетинання міждержавних кордонів для потенційних акторів міжнародних економічних відносин.

Звісно, що рух національної економіки за віссю часу із сьогодення у майбутнє стикається із різноманітними обмеженнями. Крім ресурсно-технологічних факторів, що лімітують виробничу складову відтворювального

потенціалу макросистеми, найбільш суттєвими, на нашу думку, є:

- ціннісний селектор, що задає морально-етичні межі припустимого, й граничну ціну, яку держава та її громадяни готові платити за той чи інший доленосний вибір у контексті стратегії самозбереження й саморозвитку;
- успадкована з передісторії інерційність, що одночасно є фактором і похідною від відносної величини (масштабу, розміру) та динаміки розвитку країни, аналогічних показників й темпоритмів взаємопов'язаних країн з її оточення, а також консерватизму узвичаєних моделей поведінки економічних акторів, зокрема прийняття ними управлінських рішень;
- сила міжелементної зв'язаності, що “закріплює” наявні активи у межах певних відносин і угод й унеможлиблює на відповідний час їх альтернативне використання та (або) трансграничні переходи (міжнародну мобільність), підтримує кореляцію траєкторій та певну когеренцію темпів розвитку для взаємозалежних структурних елементів.

Взаємопов'язаність у поєднанні з інерційністю утримують національні економіки у межах проторованих у глобальному чи регіональному масштабі колій та тенденцій руху. Зрозуміло, що переважна більшість провідних тенденцій є відображенням як еволюційної логіки розвитку складних відкритих динамічних систем, так і кумулятивних наслідків дії загальних законів і закономірностей, що обумовлюють буття та прогресивний (висхідний) розвиток економічних систем у плині часу в контексті тріалектики загального, особливого та одиничного, діалектики логічного та історичного, цілого (мегасистема) та частки (територіально-регіональні анклави, національні економіки).

Термін «тенденція» (від латин. *tendere* - спрямовувати, прагнути) є полісемантичним [20]. У суспільствознавстві в широкому сенсі під тенденцією розуміється або загальний напрям руху певної системи (об'єкту), або тривалі довгочасні зміни якое процесу чи явища, що є ідентифікаційними та визначальними для цієї системи на певному історичному періоді чи передвіщають її «стрибок якості» з трансформаційним (революційним) переходом до нового етапу розвитку [20; 37]. Класифікація тенденцій спирається

на дві групи ознак й параметрів, перша з яких безпосередньо стосується саме тенденцій, а друга пов'язана із системою, рух якої у часі та просторі ці тенденції характеризують (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 - Багатоознакова класифікація тенденцій руху
соціально-економічних систем

Ознаки (тенденція)	Види	Залежність параметрів від системи-носія
Сфера суспільного буття	<ul style="list-style-type: none"> • економічна; соціальна; політична; змішана 	+
Напрямок руху інтегрального значимого показника	<ul style="list-style-type: none"> • висхідна (прогресивна); • низхідна (регресивна); • нейтральна 	+
Часовий горизонт відображення (залежить від масштабів та інерційності системи-носія)	<ul style="list-style-type: none"> • довгострокова (тренд або тренд-тенденція); • середньострокова 	+
Траєкторія руху інтегрального значимого показника	<ul style="list-style-type: none"> • лінійна; • нелінійна, зокрема циклічно-періодичні та аперіодичні 	+
Темпи динаміки (приросту) інтегрально значимого показника	<ul style="list-style-type: none"> • із прискоренням • із сповільненням • з відносно постійними темпами (стала) 	
Масштаби територіального охоплення	<ul style="list-style-type: none"> • глобальна (мегатренди); • локальна, зокрема міжнародна, регіональна, національна, субрегіональна 	+
Стан	<ul style="list-style-type: none"> • частково проявлена за наявності передвісників; проявлена; затухаюча 	
Місце в історії	<ul style="list-style-type: none"> • минула, зокрема ретроспективна; • актуальна (фактична), зокрема новітня (прояв з 90-х років ХХ-го сторіччя); • прогнозна, зокрема футурологічні (віддалене майбутнє) 	
Значення для системи носія	<ul style="list-style-type: none"> • базова (стрижнева, провідна, первинна); похідна (вторинна, індукована); побічна (супутня) 	
Масштаб охоплення за кількістю носіїв	<ul style="list-style-type: none"> • загальна; особлива (груповая); • одинична 	

Джерело: розроблено автором на основі [48, С.76-77]

У звуженому варіанті, тенденція - це розрахункова крива зміни економічного показника, побудована шляхом математичної обробки емпірико-

статистичних даних на основі динамічних рядів. До специфічних методів обробки й forecasting-аналітики відповідних динамічних часових рядів, що дозволяють виявити загальну тенденцію розвитку явища, очищену від впливу різних випадкових факторів, відносять: графічне зображення із застосуванням лінійної діаграми, укрупнення інтервалів, побудова ковзної середньої та аналітичне вирівнювання, економіко-математичне моделювання, метод прогнозування по обвідних кривих. Прогнозування та пролонгація тенденції у імовірнісне майбутнє або оцінювання перспектив якісно нових явищ і процесів, про яких недостатня або взагалі відсутня інформація спирається на методи екстраполяції, експертну аналітику, деконструкцію «повернення до витоків», контент аналіз, сценарне моделювання, методи анкетних обстежень, морфологічного аналізу, синектику, індексування та рейтингування тощо.

Основними trend-makers є великі економіки.

По-перше, вагомою є їх роль у визначенні усереднених показників і схильностей, усереднених темпів динаміки глобальних економічних процесів й параметрів порядку економічного світоустрою. Надзвичайно тісний зв'язок, виявлений між темпами динаміки і продуктовою структурою зовнішньої торгівлі країн-світових лідерів та світу в цілому [91], дає підґрунтя для поширення висновків щодо тенденцій, що будуть виявлені для країн-лідерів, на світову торгівлю взагалі.

По-друге, в силу масштабів виробництва (як експортери) та ємкості внутрішнього ринку (як імпортери) вони формуються навколо себе так зване гравітаційне поле (додаток Л), до якого тяжіють інші країни, що зацікавлені в перспективному та вигідному партнерстві [19; 173]. Входження в поле інтересів країн-гігантів означає для них узгодження інтересів, певну синхронізацію траєкторій розвитку, уніфікацію й стандартизацію виробничих і цифрових платформ.

По-третє, саме ці країни, зважаючи на вагу й силу, є провідними суб'єктами глобальної економічної політики, які закладають власні економічні інтереси, світобачення та політичні амбіції у візію майбутнього, глобальні стратегії сталого розвитку й глобальної безпеки.

По-четверте, в своїй більшості, як лідери інноваційного розвитку (враховуючи ЄС-27 у повному складі), вони знаходяться в умовному центрі світ-системи й на передовій лінії НТП, ініціюють і новітні технологічні зміни, через трансфер технологій та дифузію інновацій сприяють їх поширенню від центра до периферії. Разом з цим, моніторинг й частковий контроль глобального наукового та інноваційного просторів, зокрема через систему грантів й фінансування спільних дослідницьких проєктів, дозволяє їм отримувати доступ до найновіших наукових та інноваційних розробок світової півпериферії ще до етапу їх правозахисту, а також заохочувати й підтримувати міграційні ініціативи знаних і перспективних науковців з менш розвинутих країн.

Саме у межах цієї групи країн проводиться лівова частка фундаментальних і прикладних досліджень, науково-технічних та досвідно-конструкторських розробок, відбувається патентування винаходів, від яких залежить майбутнє людства, зокрема глобальні технологічні тренди і подальший розвиток виробничих та цифрових платформ економічної діяльності (рівень I глобальної технологічної піраміди). За фаховою думкою експертів агенції McKinsey таких трендів 13 [191], зокрема штучний інтелект та його кастомізовані агентські версії (Agentic AI), напівпровідники спеціального призначення, розширені можливості Internet підключень та комунікацій (6G), хмарні та периферійні обчислення, технології імерсивної реальності, цифрова довіра та кібербезпека, квантові технології, робототехніка, технології автономної та мікромобільності, біо- та енергетичні технології тощо.

За даними WIPO, на кінець 2023 року з найкрупнішими в світі власниками чинних патентів були КНР (37,5% світового портфелю), Японія (19,93%), США (15,56%), Республіка Корея (8,9%) та Німеччина (3,11%). У ТОП-10 країн-олігополістів, які разом контролюють 90,37% світового патентного портфелю, також увійшли Сполучене Королівство, рф, Франція, Індія та Іран [216]. До речі, їм же належить понад 90% глобальних патентів на технології штучного інтелекту, пріоритет та відповідні преференції в комерціалізації передових високих макротехнологій.

Аналогічна ситуація із патентами на корисні моделі (рівні II-III технологічної піраміди), відмінність полягає лише у зміні порядку лідерів – першу позицію займають США, другу – Німеччина, третю – Китай. Україна із 0,19% чинних патентів на винаходи та корисні моделі посідає 17 місце у глобальному рейтингу, а суто за підсумками 2023 року – 41.

Серед найбільших власників торгових марок (рівні III-V) Китай, США, Індія, Німеччина, Республіка Корея, Японія, Франція, Бразилія, Іран, Сполучене Королівство, Мексика, Австралія, зокрема в категорії «Дослідження та технології» у ТОП5 входять США, Німеччина, Франція, Сполучене Королівство та КНР. Україна знаходиться на 24 місці. Найбільшу кількість патентів на промисловий дизайн /промисловий зразок (рівні III-IV технологічної піраміди) за період 1995-2022 рр. отримали КНР, Республіка Корея, Німеччина, Туреччина, Японія, США, Франція, Іспанія, Сполучене Королівство, Індія, Швейцарія, Таїланд, Австралія, Україна [216].

За результатами проведеного нами узагальнення та аналізу даних WIPO спостерігається тенденція зменшення рівня концентрації влади на міжнародному ринку об'єктів прав промислової власності, залежно від зменшення їх впливу на конструювання технологічних підойм майбутнього глобального економічного світоустрою. Реалією сьогодення є модифікація бізнес-ландшафтів і моделі міжнародних конкурентних відносин між країнами світу від обмеженої олігополії на більш високих критичних для майбутнього рівнях технологічної піраміди до розширеної олігополії - середніх та монополістичної конкуренції - на низових (табл. 3.2-3.3). Це позначається на рівнях концентрації ринкової влади, умовах для входження в галузь та бар'єрах для виходу на відповідні товарні ринки, а також на інтенсивності та методах конкурентної боротьби, як між виробниками-експортерами (табл. 3.4, $HHI_{10}^{ex} > HHI_{10}^{im} \& S_{10}^{ex} > S_{10}^{im}$), так і між імпортерами.

Слід привернути увагу до двох актуальних тенденцій, що характеризують кількісну та структурну динаміку глобального ринку та його міжнародної складової й пояснюють посилення впливу інноваційного фактору

конкурентоспроможності та конкурентостійкості. З одного боку, за останні 25 років на фоні збільшення абсолютних та відносних обсягів міжнародної торгівлі, випереджальних кумулятивних індексів її зростання порівняно із ВВП світу (рис. 3.1), має місце сповільнення темпів її динаміки (рис. 3.2). А з іншого, починаючи з 2000-го року відносної сталості набуває структура міжнародного ринку в розрізі як співвідношенні між ринками товарів і послуг, так і розрізі агрегованих товарних сегментів (рис. 3.3).

Таблиця 3.2 - Концентрація власності на основні види чинних (актуальних) правоохоронних документів на об'єкти права промислової власності, на 31.12.2023 р.

Група країн-найбільших власників	Концентрація власності (%)			Тенденція
	Патенти на винаходи та корисні моделі	Патенти на промисловий дизайн	Свідоцтва на реєстрацію торгових марок	
Умовний рівень глобальної технологічної піраміди	I -II	III-IV	III - V	
ТОП3	73,47	67,78	52,72	↓
ТОП5	85,49	75,96	58,06	↓
ТОП10	90,37	85,06	69,19	↓
ТОП20	92,76	89,94	79,07	↓
ТОП25	93,27	90,29	81,41	↓

Джерело: розроблено автором на основі [204; 216]

Таблиця 3.3 – Динаміка концентрації ринкової влади на світовому ринку як індикатор інтенсифікації конкурентних відносин, 1990-2023 р.

	1990	2000	2010	2020	2023
Експорт					
ТОП-15 краї-експортерів	69,28%	68,58%	60,35%	61,09%	59,70%
ННІ ₁₀	0,59740554	0,568420657	0,490771133	0,505821652	0,482970711
Україна	0,52%	0,31%	0,34%	0,27%	0,18%
Імпорт					
ТОП-15 країн-імпортерів	69,63%	69,15%	62,10%	62,37%	61,19%
ННІ ₁₀	0,0495	0,05634	0,03782	0,040961428	0,0392
Україна	0,53%	0,33%	0,38%	0,29%	0,29%

Джерело: розроблено автором на основі [204; 216; додатку В]

Таблиця 3.4 - Ринкова частка ТОП10 найбільших експортерів та імпортерів на товарних сегментах світового ринку, 2023 р.

Агрегована товарна група	Група за HS12	Країни - експортери		Країни - імпортери	
		ринкова частка ТОП10 (S10ex), %	ННІ ₁₀	ринкова частка ТОП10 (S10ex), %	ННІ ₁₀
«Electronics»	90-92	65,22	0,10036	46,74	0,0384
«Machinery»	84-85	66,43	0,0728	49,3	0,0483
«Chemicals»	28-40	61,31	0,0480	49,94	0,0532
«Vehicles»	86-89	61,45	0,0532	54,2	0,5454
«Textiles»	50-67	68,01	0,1375	48,93	0,0426
«Metals»	72-83	51,97	0,0471	45,25	0,0294
«Agriculture»	01-24	47,42	0,0262	45,42	0,0307
«Minerals» , «Stone»	25-27, 70-71	51,5	0,0340	56,58	0,0583

Джерело: розроблено автором на основі [180; 204; додатку Н]

Питання, чи вичерпала міжнародна торгівля свій динамічний потенціал, є неоднозначним і потребує ґрунтовного дослідження. У будь-якому випадку відповідь на нього надасть історія. Втім, зважаючи на посилення й поширення тенденцій деглобалізації, що мають під собою вагомі причини, потужні політико-економічні протиріччя та конфлікти, навряд чи найближчим часом можна очікувати на виправлення ситуації й зростання міжнародної складової глобальної торгівлі.

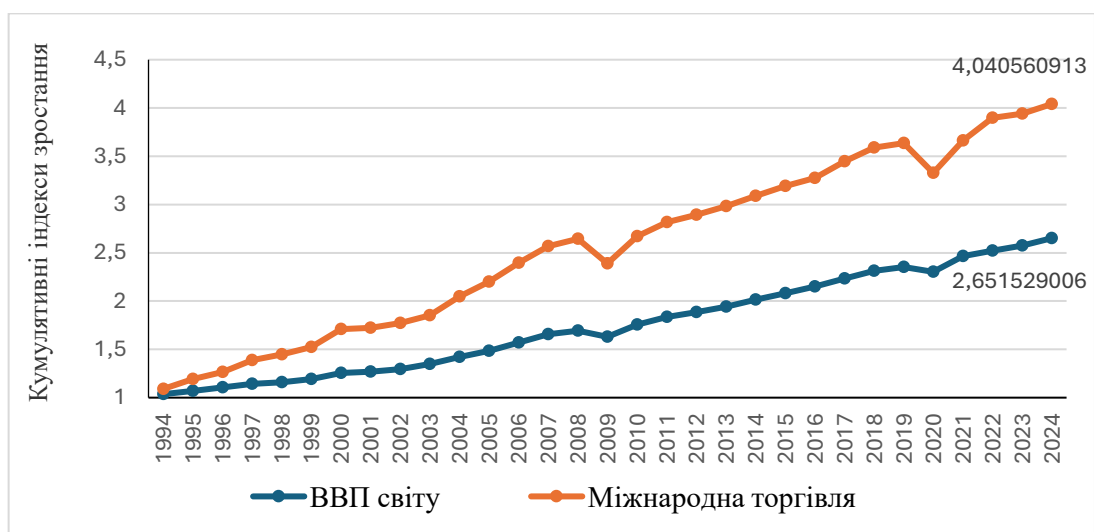

Рисунок 3.1. - Індекси зростання ВВП світу та обсягів міжнародної торгівлі (експорт) кумулятивним підсумком, 1995-2024 рр. (1995 = 1)

Джерело: розроблено автором на основі [204; 213]

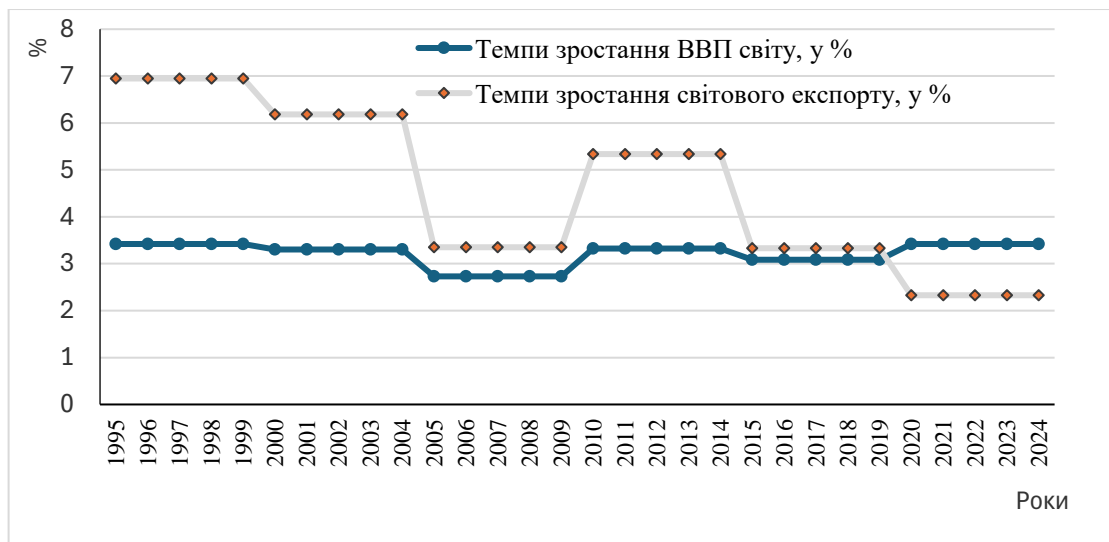

Рисунок 3.2 - Тенденція сповільнення щорічних темпів динаміки міжнародної торгівлі та ВВП світу відображена за допомогою методу інтервальної середньої та згладжування інтервалів, 1995-2024 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [204; 213]

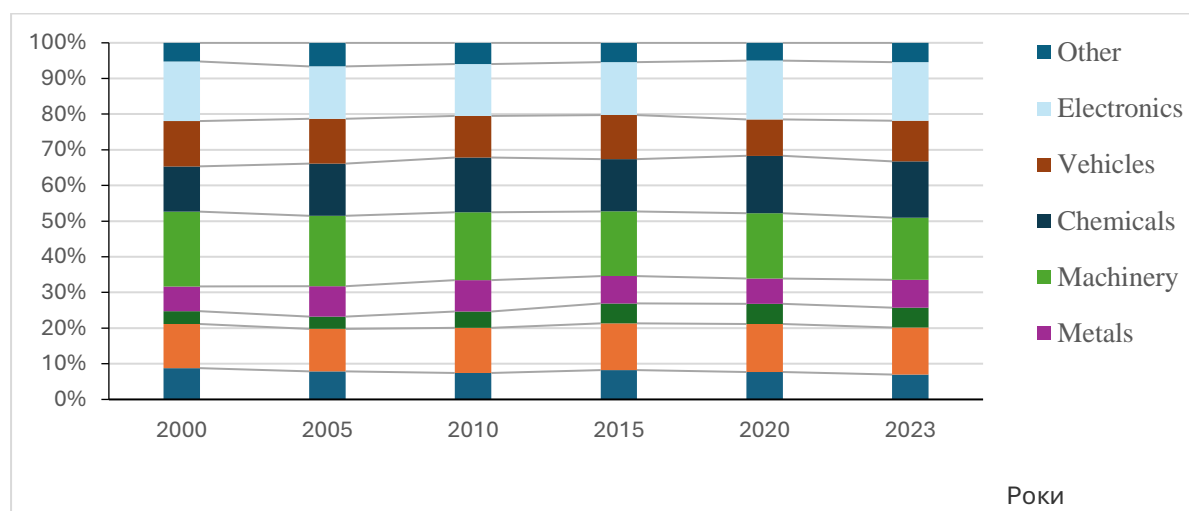

Рис. 3.3 - Динаміка структури міжнародного товарного ринку за агрегованими товарними сегментами, 2000-2023 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [180]

Прискорювачем деглобалізаційних процесів стала пандемія COVID-19, коли раптово були розірвані ланцюги постачання GVCs та традиційні торгові маршрути, насамперед із азійськими країнами, й кінцеві виробники та трейдери

відчули вразливість до транскордонних, особливо міжконтинентальних, логістичних шоків товароруху.

Додатковим каталізатором з огляду на посилення геоекономічної напруги стає зневіра більшості країн в ефективності системи глобального менеджменту та глобальної безпеки, у здатність і готовність глобальних міжнародних інститутів захистити ними же проголошені цінності, зокрема щодо торговельного лібералізму. На зміну економічного світогляду також вплинув тарифний авантюризм США[3], що зневажили принципи вільної торгівлі, колективні партнерські інтереси і багатосторонні зобов'язання, змінюючи на власну користь правила гри на світових ринках та дестабілізуючи курс долара як одного із світових платіжних засобів.

Оскільки найбільш відчутними негативи тісної взаємозалежності були в сфері міжнародної торгівлі, тож не дивно саме звідти починаються адаптивні зміни в напрямку мінімізації загрозливих міжнародних товаропотоків та оптимізації альянсових стратегій. Відповідні зсуви у глобальній мережі торговельних відносин, що були позначені у доповіді «Future-proofing global trade is key to sustained growth» (WEF, 2025) [212] як архітектонічні, стосуються:

- зміщення акцентів на регіоналізацію, коли найбільш тісні партнерські стосунки встановлюються між територіально близькими «своїми» - з подібними чи гармонізованими цінностями, спільною історією, передбачуваною поведінкою, безпековими інтересами, виробничими й екологічними стандартами, цифровими платформами тощо;
- реконфігурація GVCs, за можливістю їх модифікація в регіональні варіації (ReginalVCs). Транснаціональні компанії шукають компроміс між прибутковістю, довгостроковою ефективністю, соціальною відповідальністю та ризиками, зокрема щодо підпадання під санкції. Відповіддю є поява й поширення концепцій, бізнес-стратегій та бізнес-практик friendshoring (перенесення виробництва в політично дружні країни із перспективою отримання митних преференцій), nearshoring (наближення виробничих потужностей до споживача й скорочення логістичного лагу), зменшення

залежності від автократій, «China+1» (послаблення монозалежності, диференціація постачальників та споживачів, залучення нейтральних країн-посередників), ESG (Environmental, Social, Governance) та green way (зеленого курсу, вимірювання вуглецевого сліду та декарбонізації);

- нові “м’які” форми економічного співсуверенітету із одночасним посиленням паритетної взаємозалежності через пов’язані тарифні ставки bound tariff rate, нормативний нетарифний інструментарій (запровадження екологічних та соціальних вимог, технічних регламентів і стандартів безпеки продукції, санкційної політики), посилення контролю за ланцюгами постачання та етичністю торгівлі, преференційні взаємопоступки, спільні програми наукових досліджень із перехресною власністю на отримані результати та спільні інвестиційні проекти.

Підводячи певні проміжні підсумки, можна висловити припущення, що за: а) відсутності передумов глобального економічного піднесення, що в масштабах світ-системи забезпечить зростання сукупного попиту, сукупної пропозиції та супутніх торговельних операцій в абсолютного виразі, б) суто кількісної оптимізації міжнародної торгівлі та в) відносної сталості її товарної структури найбільшої напруги глобальна гіперконкуренція та міжнародне технологічне суперництво, набуватимуть саме на внутрішньогалузевому рівні світового ринку.

Відзначимо, що термін “гіперконкуренція” був запроваджений в науковий обіг М. Бруном наприкінці 90-х років для позначення якісних змін в характері міжнародної конкуренції, що корелювали із фронтальним поступом інформаційного суспільства, економічної глобалізації та потоком технологічних інновацій [187]. Атрибутами гіперконкуренції, на нашу думку, є:

- розгляд будь-якої конкурентної переваги як мінливої та швидкоплинної, будь-якої кризової ситуації як кластера нових можливостей розвитку, зокрема переформатування бізнес-моделі та контактного поля;
- агресивне суперництво за ринкові ніші, швидкість й асиметричність дій та протидій конкурентів;

- динамізм і багатовимірність, коли боротьба ведеться одночасно в кількох площинах (постачальники, аутсорсери, трейдери, споживачі, партнери по кооперації, громадська думка);
- наголос на синергії конкурентних переваг, здатності комбінувати чинники розвитку в залежності від прогнозованих змін, заснована на інноваціях кастомізації товарної пропозиції;
- вихід за межі традиційних бізнес-стратегій, непередбачуваність, оригінальність та неповторюваність варіантів розв'язання проблем, специфічні засоби утримання конкурентних позицій;
- наступальні чи захисні колаборації із стейкхолдерами й кооперенція (кооперація + конкуренція);
- розширений часовий горизонт прийняття управлінських рішень, коли боротьба на передній лінії точиться навколо бізнес-ландшафтів, арен та ринків майбутнього тощо [111].

Логічно, що за цих вихідних умов перемога в гіперконкуренції поза інноваційним шляхом розвитку є неможливою (рис. 3.4). В умовах стрімких метаморфоз нехтування конкурентоспроможністю, конкурентостійкістю та інноваційна пасивність обертаються моральним старінням і технологічною примітивізацією виробничих платформ, вичерпанням джерел монопольної та диференційної ренти, сповільненням та звуженням “коридору” розвитку [101].

Тоді як інноваційно активні країни розвинутого науково-технологічного центру визначатимуть глобальне переупорядкування ланцюгів створення вартості й потоки відповідних доходів (табл. 3.5), найбільш перспективні напрями удосконалення й розкриття відтворювального потенціалу, похідні тенденції структурних трансформацій у сферах виробництва, споживання та обміну у глобальному, регіональному та національному вимірах. Відповідно зазнаватиме змін географічна конфігурація, бізнес-ландшафти й конкурентне середовище світових ринків та міжнародної торгівлі. Звісно, що при цьому “технологічне ядро” світ-системи всіяко захищатиме власні позиції, насамперед на товарних ринках високо- та середньотехнологічної продукції (додаток В; додаток М).

Рисунок 3.4 - Підвищення ролі інноваційної складової відтворення, розвитку та розкриття зовнішньоторговельного потенціалу

Джерело: розроблено автором

Тоді як інноваційно активні країни розвинутого науково-технологічного центру визначатимуть глобальне переупорядкування ланцюгів створення вартості й потоки відповідних доходів (табл. 3.5), найбільш перспективні напрями удосконалення й розкриття відтворювального потенціалу, похідні тенденції структурних трансформацій у сферах виробництва, споживання та обміну у глобальному, регіональному та національному вимірах. Відповідно зазнаватиме змін географічна конфігурація, бізнес-ландшафти й конкурентне середовище світових ринків та міжнародної торгівлі. Звісно, що при цьому

“технологічне ядро” світ-системи всіляко захищатиме власні позиції, насамперед на товарних ринках високо- та середньотехнологічної продукції (додаток В; додаток М).

Таблиця 3.5 – Розподіл глобальної ренти виробника-експортера між групами країн із врахуванням фактору їх технологічного та інноваційного розвитку, 2023 р.

Показники	Одиниця вимірювання	Світ*	Групи країн за рівнем доходу				Україна
			НІ-країни	УМ-країни	LM-країни	ЛІ-країни	
Глобальний індекс інновацій (ГІІ)**	бали	29,2 (Колумбія)	45,3 (Італія)	28,3 (ПАР)	20,2 (Болівія)	13,2 (Бурунді)	29,5
Індекс складності економічної діяльності	бали	-0,01673 (Домінікана)	1,13 (Бельгія)	-0,072 (Індонезія)	-0,4879 (Лаос)	-0,9189 (Мадагаскар)	0,58
Населення (світ у цілому)*	млн.	8065	1409	2809,4	3239,0	608,7	37,73
	%	100	17,47%	34,84%	40,16%	7,54%	0,47%
ВВП, дол. США за поточним курсом*	трлн. дол.	106,9	68,62	29,86	7,53	0,92	0,18
	%	100	64,17%	27,93%	7,04%	0,86%	0,17%
Середній ВВП на душу населення*	дол. США	13259,71	48708,46	10631,32	2324,98	1516,74	4802,75
Експорт, дол. США за поточним курсом*	трлн. дол.	32,30	22,59	7,43	2,11	0,17	0,056
	%	100	69,92%	22,99%	6,55%	0,54%	0,17%
Середній експорт на душу населення*	дол. США	4005,50	16033,10	2644,02	653,40	284,37	1486,70
High-Tech експорт, дол. США за поточним курсом*	трлн. дол.	3,42	2,21	1,13	0,86	0,0083	0,086
	%	100	64,50%	32,99%	2,51%	0,0022%	0,021%
Індекс економічної складності зовнішньої торгівлі**	бали	-0,01 (Єгипет)	1,3 (Словаччина)	0,19 (Бразилія)	-0,4 (Гондурас)	-1,6 (Камерун)	0,39
Глобальний індекс конкурентоспроможності**	бали	60,9	70,2	56,4	51,6	35,5	57

* Обстежені країни ** - медіана у групі.

Джерело: розроблено автором [180; 204; 213]

У глобалізованому економічному середовищі окремі макросуб'єкти (trend-takers) - середні та малі економіки - частково втрачають незалежність й підкорюється в певній мірі глобальним трендам та дороговказам, оскільки їх індивідуальний шлях змушений з багатьох причин корелювати із траєкторією руху цілого. Мало хто із них здатен наживо розривати сталі “липкі” стосунки [212], долати сили тяжіння й інерції, має для цього достатню мотивацію та необхідне ресурсне самозабезпечення.

Розуміється, що у масштабно-великих й ресурсно багатих країнах з менш розвинутої півпериферії для цього є значно більше можливостей. Зокрема, Індонезія, Бразилія, Туреччина, ПАР й інші країни так званого Global South, намагаються залишатися поза великими геополітичними блоками й здобути більший вплив у регіональних торгових мережах як регіональні лідери й локальні центри тяжіння. Вони обирають стратегію балансування між глобальними центрами сили, відповідно до цього формують географію зовнішніх товаропотоків, що, з огляду на їх сукупну вагу у світовому виробництві та споживанні (4,72% ВВП світу)[204], позначається на структурі міжнародної торгівлі.

Передумови для випереджальних ривків окремих національних економік, їх статусної мобільності рівнями світової ієрархії пов'язані з неоднорідністю глобального економічного середовища та нелінійністю процесів, що в ньому протікають. У кризовий період, коли мегасистема проходить зону біфуркації і є надчутливою до будь-яких поштовхів, традиційні зв'язки та структури послаблюються чи руйнуються, ресурси вивільнюються, у макросуб'єктів збільшується кількість ступенів свободи й з'являються реальний шанс переламати хід історії. Цей шанс пов'язаний із стратегією позиціонування, смарт-спеціалізацією й активною та інноваційною позицією, що дозволяє у новому структурному порядку створити нову або знайти для себе поки що вільну, перспективну в плані динаміки розвитку та розширення ємкості нішу на товарному ринку та (або) ринку послуг, зокрема в сфері міжнародного трейдингу та його інфраструктурної підтримки.

Під смарт спеціалізацією (Smart Specialisation Strategy або S3) розуміється “стратегія, концепція, і політика, спрямована на концентрацію зусиль та

ресурсів на підтримці інноваційного розвитку обмеженої кількості видів економічної діяльності регіонів для забезпечення й посилення їх міжнародної конкурентоспроможності та конкурентостійкості” [176]. Підживлений проривними інноваціями і передовими технологіями smart розвиток секторів експортної спеціалізації сприяє створенню індивідуалізованих міжнародних конкурентних переваг і, відповідно, передумов для подолання технологічного розриву, “технологічний ліфт” стадіями глобальних чи регіональних ланцюгів створення вартостей й підйом на більш високі сходинки технологічної піраміди.

Зазначимо, що за даними WTO, на 2023 р. найбільші масштаби міжнародна промислова кооперація із формуванням глобальних ланцюгів створення вартості набула в металургії (додатки О-П), паливопереробці, виробництві одягу, текстильних та шкіряних виробів, продуктів харчування, паперу, хімічній промисловості, насамперед у виробництві гуми та пластику, машинобудуванні та виробництві комп’ютерної техніки, електроніки й електричного обладнання [214]. Питома вага вартості послуг трейдерів у підсумковій вартості світового експорту за даними товарними позиціями коливалися у діапазоні від 7,2% (зокрема, гуртова торгівля - 5,5% та 1,7% - роздрібна) у торгівлі продуктами нафтопереробки до 10,8% (відповідно 7,4% та 3,4%) у торгівлі продуктами харчування [214].

Логічно, що великі економіки з технологічної півпериферії для потужного інноваційного ривка за якісного державного менеджменту та стратегічного планування можуть ефективно сполучати традиційні ресурсні конкурентні переваги із вигодами від міжнародної спеціалізації праці, ефектом масштабу, ефектом агломерації та концентрації виробництва, ефектом гравітаційного тяжіння інших країн до сфери власних економічних інтересів тощо. Прикладами з новітньої історії є успіх КНР та Індії, що за період 1990-2023 рр. істотно збільшилися в масштабах виробництва і суттєво покращили свої експортні позиції (табл. 3.8, додаток Н), а також стрімкий прорив (2021-2024 рр.) у світову торгівельну еліту Польщі.

Таблиця 3.6 - Зрушення в географічній структурі світового експорту, у %, 1990 - 2023 рр.

Країни з ТОП 15 1990 та 2023 років	Частка у світовому експорті, %		Зміна частки у світовому експорті, Δ%	Індекс динаміки (1990 =1)
	1990	2023		
США	12,76%	9,80%	-2,96%	0,7682
Німеччина	9,35%	6,31%	-3,04%	0,6746
Японія	7,40%	2,96%	-4,45%	0,3993
Франція	6,39%	3,36%	-3,03%	0,5254
Сполучене Королівство	5,89%	3,46%	-2,43%	0,5870
Італія	4,99%	2,48%	-2,50%	0,4976
Нідерланди	4,04%	3,36%	-0,68%	0,8307
Канада	3,45%	2,33%	-1,13%	0,6735
Бельгія	2,92%	1,61%	-1,31%	0,5505
Швейцарія	2,54%	2,11%	-0,44%	0,8288
рф	2,17%	1,50%	-0,67%	0,6911
Гонконг	2,09%	2,16%	0,08%	1,0371
Іспанія	1,95%	1,98%	0,03%	1,0141
Швеція	1,70%	1,04%	-0,66%	0,6124
Корея, Респ.	1,64%	2,42%	0,78%	1,4776
Сінгапур	0,15%	2,95%	2,80%	19,6404
Індія	0,52%	2,51%	1,99%	4,8180
Ірландія	0,63%	2,39%	1,76%	3,7948
КНР	1,14%	11,20%	10,06%	9,8284
Довідково Україна	0,52% (1991)	0,17%	-35%	0,3269

Джерело: розроблено автором [180; 204; 213]

Врахуванням провідних тенденцій розвитку глобальної економіки актуальне, насамперед, для відкритих малих національних економік, що через неможливість реально впливати на світогосподарські процеси змушені сприймати їх як зовнішньо задані середовищем умови поведінки. Не дарма популярна у біржових брокерів фраза «Trend is your friend» є однією із передумов успіху малих економік та їх суб'єктів господарювання у міжнародній торгівлі.

Втім, у контексті дальнобачення та довгострокового розвитку, удосконалення та розкриття власного відтворювального потенціалу, важливим є не тільки слідування за трендами й врахуванні їх при розробці програм і проєктів [120]. Виявлення й аналіз тренд-тенденцій є необхідним моментом

прогнозування майбутніх подій та інформаційним ресурсом для прийняття обґрунтованих управлінських стратегічних рішень. У сучасному політико-економічному середовищі, бізнес-ландшафтах окремих галузей та ринків, що характеризуються прискореними змінами, так звана стратегічна емпатія й орієнтація у просторі майбутніх можливостей, відкритість до змін і здатність передбачати, а не просто реагувати на ринково-кон'юнктурні тенденції, стають критичними для виживання, уникнення чи мінімізації загроз і ризиків, випереджального розвитку та лідерства, хоч би і в масштабах окремої ринкової ніші.

Крім вже вищезазначених йдеться про наступні тренди та метаморфози:

- нерівномірність зростання та постпандемічного відновлення на ринках країн центру та периферії, обумовленої використанням розвиненими країнами привілейованого статусу емітентів світових валют та валют міжнародних резервів;

- подальша регіоналізація, сегментація та диференціація за товарними групами світового ринку. На сьогодні гармонізована система товарів зовнішньоекономічної діяльності (HS22) включає понад 5000 визначених товарних позицій з 97 груп та 22 агрегованих розділів [209];

- інтелектуалізація економічної діяльності, що супроводжує перехід від індустріальної до постіндустріальної стадії суспільного розвитку, обумовлює відмову від моделі закритих інновацій, масований інноваційний краудсорсинг, породжують відповідні асиметричні інноваційноємні форми конкурентної боротьби та технологічне ускладнення світового товарообігу, проявами якого є:

- зростання обсягів торгівлі проміжними товарами (за період з 2019 по 2023 рр. вона зростає на 30,67%) і міжфірмового товарообміну ТНК за трансфертними цінами. Найбільші за обсягами потоки *intermediate goods* у 2023 році прямували між країнами Європи (27,43%), Азійськими країнами (25,56%), країнами Північної Америки (6,5%), з Європи до Азії (4,5%), з Азії до

Європи (4,7%) та Північної Америки (5,06%). Співвідношення між внутрішньо- та міжконтинентальною торгівлею становили 60:40 [213];

- стрімкого міжнародного поширення франчайзингових мереж як альтернативи традиційному експорту-імпорту [78], тощо;
- на підйомах більш продуктивного техніко-технологічного базису суспільного виробництва зростають реальні доходи економічних акторів як основа платоспроможного попиту та підґрунтя для узвищення потреб, зокрема урізноманітнення запитів, підвищення обізнаності й вибагливості споживачів, доповнення гедоністичної ідеології споживання концептами соціальної та екологічної відповідальності, більш високе оцінювання свободи й альтернативності вибору, вільного часу (мінімізація часу обробки й задоволення споживчих запитів, дилема «зроби сам vs придбай готове»). Усе разом, чинить потужний тиск на міжнародну конкуренцію та міжнародну торгівлю з боку споживання;
- завдяки новітнім мережевим технологіям (насамперед мережі Internet), виробничим і торговим цифровим платформам стискається час і простір, віртуально розмиваються кордони, контактне поле мікроекономічних суб'єктів розширюється до глобальних масштабів, дистанційно (“гібридно”) долучаючи периферію до міжнародних інтеграційних процесів. Самі ж контакти відбуваються в онлайн і офлайн режимах з майже миттєвим підтриманим лінгвістичним транслятором зворотним зв'язком, частішають випадки їх опосередкування штучним інтелектом й спеціалізованими чат-ботами. Як наслідок, модифікуються бізнес-моделі в сфері міжнародного виробництва та міжнародної торгівлі, формуються нові канали оперативної комутації продавців та покупців, суттєво зменшуються трансакційні витрати як складова сукупних витрат торгівлі;
- супутником науково-технічного розвитку є технологічна модернізація інфраструктури міжнародної торгівлі, елементами якої є підприємства, організації, установи, їх об'єднання та асоціації, що надають різноманітні послуги із забезпечення зовнішньоторговельної діяльності. У сполученні із

процесами технологічного ускладнення суспільного виробництва, зростанням його масштабів та диверсифікації напрямів діяльності, доповненням численними сервісними та посередницькими ланками шляху продукції до споживача форми міжнародної торгівлі набувають все більшого різноманіття.

Враховання вищезазначених трендів при розробці та провадженні зовнішньоторговельної діяльності сприятиме підвищенню якості відповідних управлінських рішень. Насамперед, йдеться про наголос на посиленні впливу інноваційного фактору на зміну умов і швидкості глобальної конкуренції, а також на його провідній ролі у посиленні розвинутих міжнародних конкурентних переваг національної економіки, в успішній адаптації її суб'єктів господарювання до змін середовища та їх убезпечення від конкурентних загроз глобального ринку.

3.2 Аналітичний інструментарій оцінювання зовнішньоторговельного потенціалу національних економік та їх позиціонування в глобальній мережі торговельних відносин

Сучасна загальнонаукова теорія систем, збагачена здобутками синергетики та еволюціонізму, визначає базові методологічні принципи та основні моменти пізнавального процесу, сфокусованого на проблемах динаміки відкритих економічних систем, їх потенціалі, драйверах, факторах та організаційно-регуляторних механізмах. Зокрема йдеться, про необхідність розгляду досліджуваного явища в подвійному ракурсі: а) як умовно автономного із наявним потенціалом саморозвитку та б) як явища, вбудованого із контурами зворотного зв'язку у загальносистемні явища та процеси, й істотно, у свою чергу, залежного від їх стану і темпів перебігу.

Враховуючи вищевикладене, у контексті даної роботи, розгляд проблеми діагностики (вимірювання та оцінювання) ЗТрП доцільно розподілити на певні етапи. На першому, пропонується сфокусувати загальних засадах вимірювання ЗТрП й запропонувати власний варіант методики його оцінювання. На другому, визначитися із конкурентно-експортною позицією України в

суб'єктоцентричній локалізованій географією її ключових торгових партнерів мережі, порівняльних масштабах та ефективності її зовнішньоторговельної діяльності. Посилений акцент буде зроблений саме на зовнішній торгівлі, як фіналізованій практичній формі реалізації ЗТрП, що чинить безпосередній вплив на макроекономічну динаміку та є індикатором актуальних торгівельних негараздів.

У продовження досліджень щодо змісту, властивостей та конструктивних особливостей ЗТрП, можна стверджувати, що потужність ЗТрП будь-якої національної економіки - це мультипараметрична характеристика, що уособлює та узагальнено відображає (рис. 3.5):

- наявний ЗТрП країни, зокрема вихідний рівень виробничих потужностей та людського капіталу країни, виробничі можливості щодо технологічної трансформації ресурсів у товарну продукцію – потенційні об'єкти міжнародної торгівлі;
- міжнародну конкурентоспроможність, проявлені та латентні міжнародні порівняльні переваги національного товаровиробництва та сфери послуг;
- перспективи та можливості наукової підтримки та інноваційного розвитку товаровиробництва, здатності та готовності скористатися перевагами цифровізації й відповідно спиратися на ІКТ для підвищення конкурентоспроможності та конкурентостійкості, забезпечувати перехід із сьогодення в майбутнє із узвищенням якості;
- умови та фактори, що істотно впливають на розкриття й реалізацію-комерціалізацію ЗТрП, пов'язані із та його інституційною «оболонкою», інфраструктурною підтримкою та поточною торговою позицією;
- стан, структуру та динаміку зовнішньої торгівлі як фактичної форми прояву ЗТрП національної економіки взагалі та її міжнародної конкурентоспроможності в частковості;

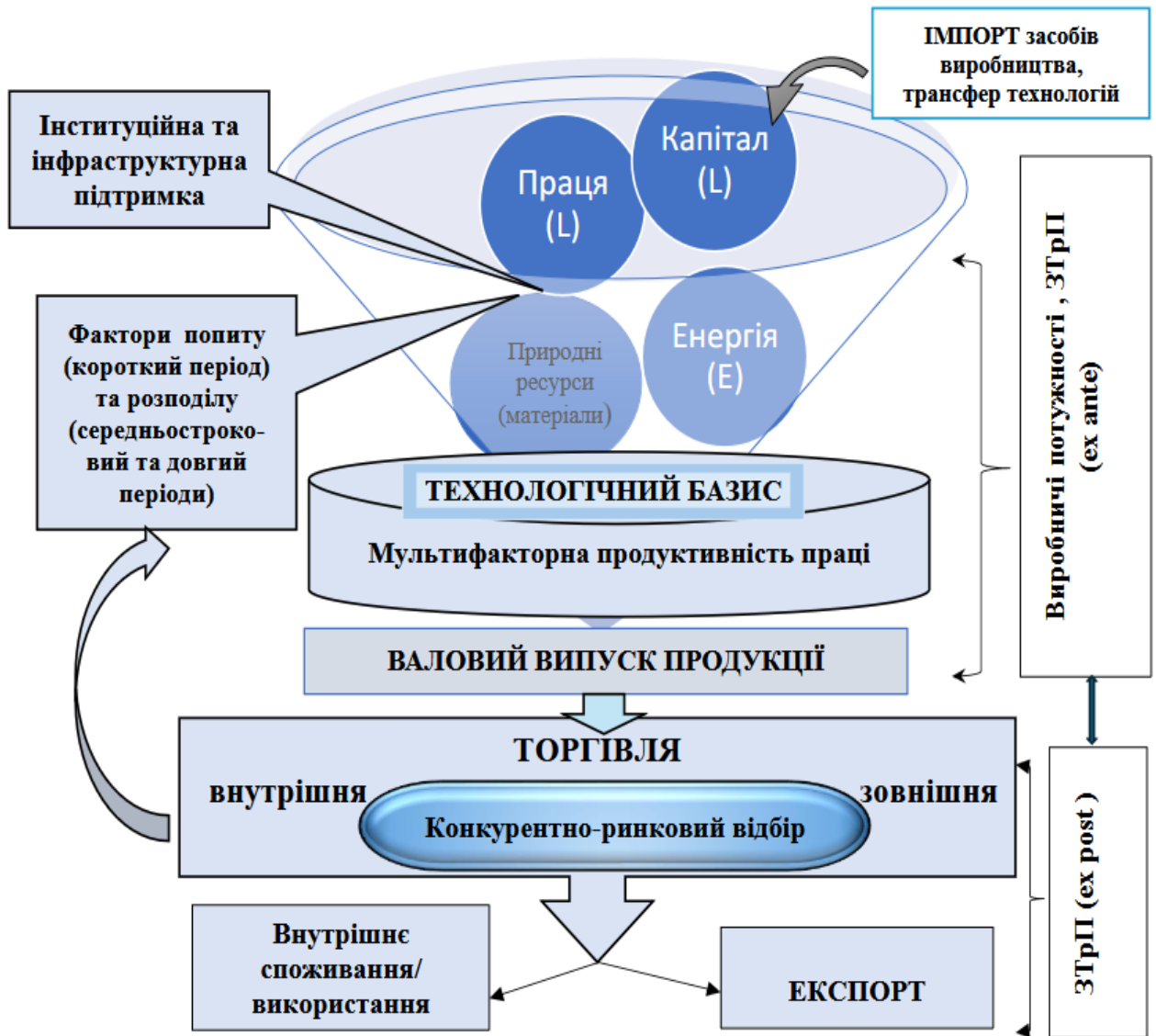

Рисунок 3.5 - ЗТрП національної економіки: ex ante та ex post

Джерело: розроблено автором

- результати та ефективність реалізації даного потенціалу з точки зору впливу зовнішньоторговельної діяльності на макроекономічну динаміку та контрольовану країною частку світового ринку.

Комплексний аналіз ЗТрП країни із врахуванням його метаморфоз (ex ante (конкурентоспроможні виробничі потужності та результати виробництва) → ex post (експорт, імпорт, сальдо зовнішньої торгівлі = чистий експорт)) дозволяє виявити найбільш ефективні та оптимальні стратегії розвитку зовнішньоторговельної діяльності.

Залежно від мети та контексту дослідження аналітика ЗТрП може

здійснюватися у межах кількох методичних підходів: діагностичного, цільового та компаративістичного. Розглянемо їх більш докладно.

Діагностичний підхід засновується на аналізі стану ЗТрП національної економіки за певними діагностичними параметрами із використанням експертних методами із можливим подальшим співставленням фактичних отриманих результатів із нормативними/ оптимальними та (або) критичними з точки зору національної зовнішньо-економічної безпеки.

Цільовий підхід передбачає оцінювання ЗТрП на предмет можливості реалізації конкретного за масштабами та термінами національного проєкту (програми заходів) та (або) досягнення певної мети.

Порівняльний (компаративістичний) підхід заснований на порівнянні ЗТрП країни із ЗТрП країн - потенційних конкурентів та(або) партнерів за вимірами «сильніший - слабший» чи «вищий - нижчий» з їх подальшим бенчмаркінгом та розподілом за квантилями («високий рівень розвитку», «розвиток на рівні вище середнього», «розвиток на рівні нижче середнього», «низький рівень розвитку») чи квінтилями («високий рівень розвитку», «розвиток на рівні вище середнього», «середній рівень розвитку», «розвиток на рівні нижче середнього», «низький рівень розвитку»), що відображають ієрархію розподілу країн за рівнем розвитку відповідного параметра.

Саме компаративістичний підхід стане підґрунтям подальших досліджень та пропонованих методичних новацій.

Типова процедура компаративістики та рейтингування національних економік за рівнем /потужністю ЗТрП включає наступні основні етапи [48, С. 306-307].

Етап 1. Формування репрезентативної вибірки - конкретизація переліку країн, що підлягатимуть обстеженню.

Вибірка країн для апробації пропонованої методики формується за критерієм наявності партнерських торговельних відносин з Україною та ваговим внеском (0,8% та вище, 2024 р.) в її товарний експорт та (або) імпорт (табл. 3.7).

Таблиця 3.7 - Вибірка країн для апробації методики вимірювання й рейтингування зовнішньоторговельного потенціалу національних економік

№	Код	Країна	Експорт, у % до загального обсягу	Імпорт, у % до загального обсягу	Ранг країни - експортера (з 198 країн)	Ранг країни-імпортера (з 221 країни)	Часта країни у світовому експорті, %	Часта країни у ВВП світу, %	ВВП на душу населення, дол. США за поточним курсом	ВВП на душу населення, дол. США за ПКС	Регіон	Група за рівнем доходу
1	POL	Польща	11,28%	9,88%	1	2	1,56	0,77	25022,18	45113,00	EU&CA	HI
2	ESP	Іспанія	6,86%	1,21%	2	20	2,05	1,54	30103,51	40662,01	EU&CA	HI
3	DEU	Німеччина	6,81%	7,61%	3	3	6,53	4,29	51203,55	58798,94	EU&CA	HI
4	CHN	Китай	5,74%	20,31%	4	1	11,6	17,33	13303,15	23846,00	EA&P	UM
5	TUR	Туреччина	5,29%	5,99%	5	4	1,19	1,06	9661,23	30452,10	EU&CA	UM
6	NLD	Нідерланди	4,77%	1,30%	6	19	3,4	1,1	57708,11	63369,03	EU&CA	HI
7	ITA	Італія	4,64%	3,64%	7	6	2,57	2,19	35770,05	46705,02	EU&CA	HI
8	ROU	Румунія	4,22%	2,42%	8	11	0,46	0,33	14927,12	36277,32	EU&CA	HI
9	EGY	Єгипет	3,92%	0,31%	9	41	0,25	0,38	3338,47	16798,00	ME & NA	LM
10	HUN	Угорщина	2,76%	2,29%	10	13	0,57	0,2	18772,14	36773,31	EU&CA	HI
11	BGR	Болгарія	2,72%	3,33%	11	8	0,21	0,1	12222,24	28113,12	EU&CA	HI
12	IND	Індія	2,38%	1,84%	12	14	2,59	3,45	2238,13	7367,99	South Asia	LM
13	MDA	Молдова	2,27%	0,21%	13	47	0,02	0,02	7617,52	16466,00	EU&CA	UM
14	SVK	Словаччина	2,26%	2,83%	14	10	0,41	0,13	21782,86	34528,66	EU&CA	HI
15	CZE	Чехія	2,20%	3,50%	15	7	0,79	0,33	26822,51	45630,04	EU&CA	HI
16	USA	США	2,10%	4,91%	16	5	10,14	26,3	70219,47	70219,47	North America	HI
17	BEL	Бельгія	2,05%	0,95%	17	22	1,8	0,61	55954,61	63083	EU&CA	HI
18	FRA	Франція	1,77%	2,29%	18	12	3,48	2,9	46150,50	54465,00	EU&CA	HI
19	AUT	Австрія	1,50%	0,88%	19	23	1,01	0,49	56833,20	63314,00	EU&CA	HI

№	Код	Країна	Експорт, у % до загального обсягу	Імпорт, у % до загального обсягу	Ранг країни - експортера (з 198 країн)	Ранг країни-імпортера (з 221 країни)	Часта країни у світовому експорті, %	Часта країни у ВВП світу, %	ВВП на душу населення, дол. США за поточним курсом	ВВП на душу населення, дол. США за ПКС	Регіон	Група за рівнем доходу
20	GBR	Сполучене Королівство	1,46%	1,79%	20	15	3,58	3,2	52636,20	52518,00	EU&CA	HI
21	LTU	Литва	1,43%	1,69%	21	16	0,2	0,08	23712,54	43796,78	EU&CA	HI
22	IDN	Індонезія	1,25%	0,33%	22	40	0,99	1,3	4925,43	14470	EA&P	UM
23	ISR	Ізраїль	1,09%	0,75%	23	25	0,52	0,49	54176,68	47339	ME & NA	HI
24	LBN	Ліван	0,99%	0,10%	24	85	0,02	0,02	3477,00	12574,00	ME & NA	LM
25	GRC	Греція	0,98%	2,92%	25	9	0,35	0,23	24752,11	37753,00	EU&CA	HI
26	SAU	Саудівська Аравія	0,88%	0,44%	26	31	1,22	1,16	35057,23	62677	ME & NA	HI
27	VNM	В'єтнам	0,63%	0,88%	34	24	1,25	0,41	4717,29	16867,00	EA&P	LM
28	KOR	Республіка Корея	0,40%	1,08%	41	21	2,5	1,62	35647,10	57429,00	EA&P	HI
29	CHE	Швейцарія	0,26%	0,69%	49	26	2,18	0,85	103669,88	82026	EU&CA	HI
30	SWE	Швеція	0,23%	1,41%	51	17	1,08	0,56	57723,23	83259,00	EU&CA	HI
31	JPN	Японія	0,09%	1,34%	65	18	3,06	4	32475,90	46097,00	EA&P	HI
	UKR	Україна					0,17	0,17	5389,46	16320,00	Europe & Central Asia	LM
		Загалом	85,21%	89,12%			67,75	77,61				

EU&CA Європа та Центральна Азія

EA&P Східна Азія та Океанія

ME & NA Середній Схід та Північна Африка

провідний експортер або імпортер

Джерело: розроблено автором із використанням [31; 204; 213]

У відповідний список крім України увійшла ще 31 країна, з яких 21 країна сполучає ролі провідних експортерів та імпортерів; 5 здійснюють вплив лише на імпорт (В'єтнам, Республіка Корея, Швейцарія, Швеція та Японія) і 5 лише на експорт (Єгипет, Молдова, Індонезія, Ліван та Саудівська Аравія).

Загалом країни вибірки забезпечують 85,21% експорту та 89,12% імпорту України. А разом із Україною відповідно 67,75% та 77,61% міжнародної торгівлі, що засвідчує їх відносно достатній представницький склад.

Етап 2. Конструювання структури індексу ($\{\text{релевантні первісні показники}\} \rightarrow \{\text{субіндекси нижчого рівня}\} \rightarrow \dots \rightarrow \{\text{субіндекси вищого рівня}\} \rightarrow \text{інтегральний індекс}$), шкал значень для усіх складових та їх вагових коефіцієнтів (у разі необхідності).

Система показників, необхідних для комплексного оцінювання макроЗТрП, має відповідати наступним вимогам [183]:

- бути адекватною змісту та меті поставленої аналітичної задачі;
- включати показники, що характеризують ЗТрП з усіма складовими та можуть бути кількісно виміряні (рис. 3.5, табл. 3.8);
- мати максимально широкий спектр покриття й наявність відповідних даних у межах вибірки;
- спрямовуватися на виконання поточних та перспективних завдань.

Етап 3. З'ясування джерел отримання первісних даних, методів їх верифікації. Формування масиву вихідних даних. Поділ первісних показників на фактори позитивного і негативного впливу.

Перевірка релевантності здійснювалася через обчислення коефіцієнтів простої кореляції між обраними на другому етапі первісними показниками та імпаکت-результатом реалізації ЗТрП – об'єктивним показником порівняльної ефективності експорту ($CEfEx$). З теорії статистики відомо, що сила (тіснота, щільність) зв'язку між певними величинами X і Y визначається абсолютною величиною коефіцієнта кореляції ($r_{X,Y}$) й зазвичай диференціюється за інтервалами:

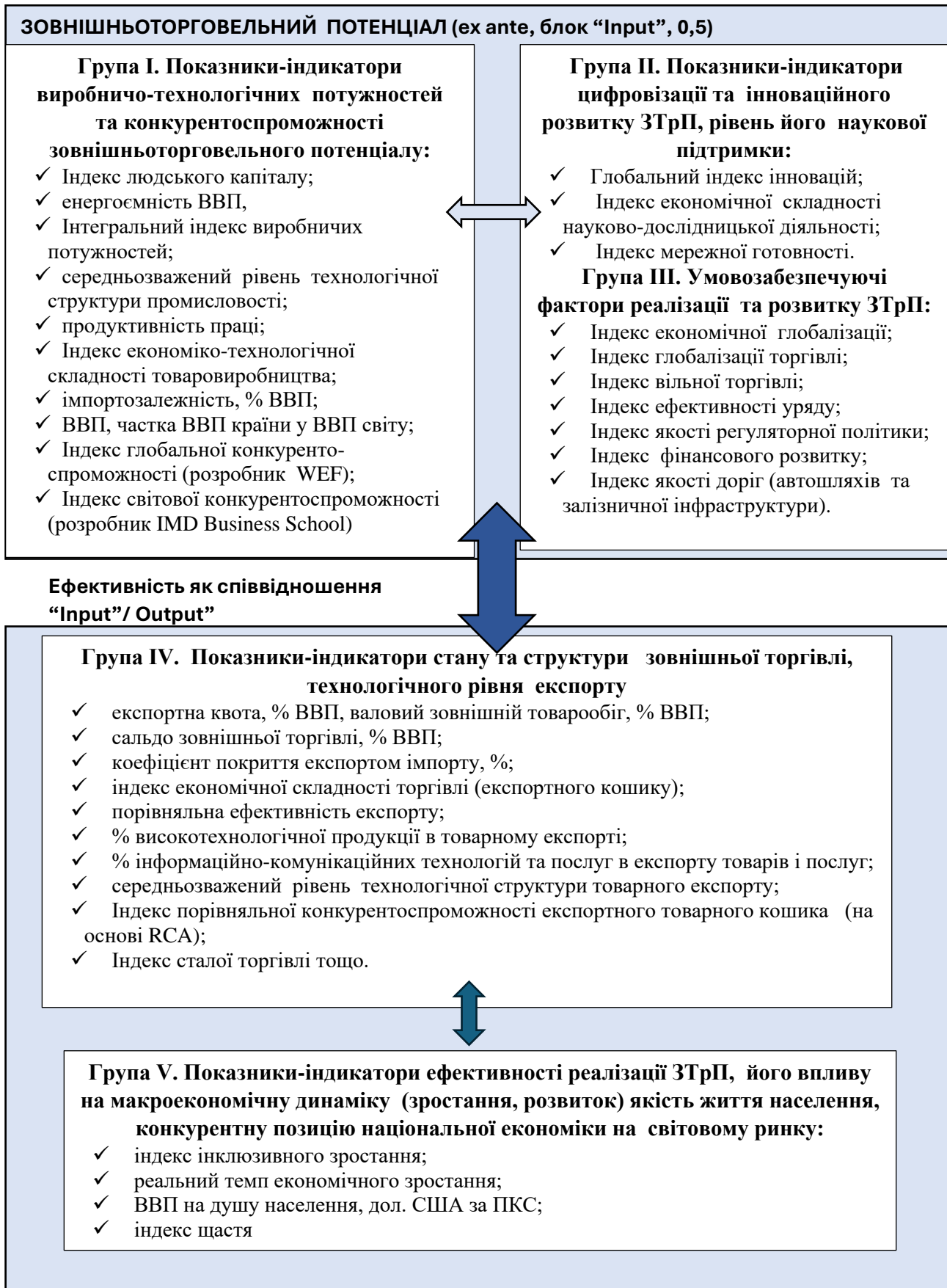

Рисунок 3.6 - Система показників оцінювання ЗТрП національної економіки
Джерело: розроблено автором

Таблиця 3.8 - Вихідні дані (2023 р.) та структура індексу потужності зовнішньоторговельного потенціалу національних економік (FTrPI) [0 – 100_{Lider}]

Показники	Позначення	Коефіцієнт кореляції з показником CEfEx	Наявність даних для 32 країн вибірки	Шкала	Груповий показник / ваговий коефіцієнт	Ваговий коефіцієнт у групі	Джерело даних
1.1. Продуктивність праці, дол. США (у поточних цінах) / 1 зайнятого	PrL	0,80836643	32		Ресурсне забезпечення (RES_Pr) (0,1)	0,3	Розрахунки автора за даними The World Bank [204]
1.2. Індекс виробничих потужностей/ Productive Capacities Index, бали	PCI	0,780675015	32	[0 – 100 _{Lider}]		0,2	UNCTAD
1.3. Індекс людського капіталу, бали	HCI	0,7806867	32	[0 – 1 _{Lider}]		0,2	WEF
1.4. Глобальний індекс конкурентоспроможності, бали (2020)	GCI	0,840018867	32	[0 – 100 _{Lider}]		0,3	WEF
Світовий рейтинг конкурентоспроможності /IMF World Competitiveness Ranking*			25				IMD World Competitiveness Center
Індекс економіко-технологічної складності товаровиробництва		0,28672304	32	[-3 : 3 _{Lider}]			The Atlas of Economic Complexity, UNCTAD
Імпортозалежність (імпортна квота), % до ВВП		-0,1594184	32				The World Bank
Energy use per \$1000 of GDP, kilograms of oil equivalent		-0,2524176	32				The World Bank

Показники	Позначення	Коефіцієнт кореляції з показником CEFEx	Наявність даних для 32 країн вибірки	Шкала	Груповий показник / ваговий коефіцієнт	Ваговий коефіцієнт у групі	Джерело даних
Частка доданої вартості у ВВП, %		-0,1753698	32				The World Bank
2.1 Глобальний індекс інновацій	GII	0,71112749	32	[0 – 70 _{Lider}]	Цифровізація, наука та інновації, (In_Tech) (0,2)	0,3	WIPO
2.2 Індекс економічної складності науково-дослідницької діяльності	ECI_Sc	0,805753082	32	[-3 : 3 _{Lider}]		0,35	The Atlas of Economic Complexity, UNCTAD
2.3 Індекс мережної готовності/ Network Readiness Index	NTRI	0,79517876	31	[0 – 100 _{Lider}]		0,35	Portulans Institute (USA)
3.1 Індекс якості державного регулювання /Regulatory quality index, бали	RQI	0,787145055	32	[-2,5 – 2,5 _{Lider}]	Умовозабезпечуючі фактори реалізації зовнішньоторговельного потенціалу та провадження міжнародної торгівлі (Con_Fc) (0,2)	0,25	The World Bank, WEF
3.2. Індекс ефективності уряду / Government effectiveness index, бали	GEI	0,718366412	32	[-2,5 – 2,5 _{Lider}]		0,2	The World Bank, WEF
3.3 Якість доріг/ Quality of roads, бали	Road	0,634672071	32	[0 – 7 _{Lider}]		0,15	WEF
3.4 Якість залізничних сполучень та залізничного транспорту, бали	Railway	0,519492284	31	[0 – 7 _{Lider}]		0,1	WEF
3.5 Індекс фінансового розвитку, бали	FinD	0,709076383	32	[0 – 1 _{Lider}]		0,2	IMF
3.6 Індекс економічної глобалізації, бали	Ec_GI	0,551147618	32	[0 – 100 _{Lider}]		0,1	KOF Swiss Economic Institute
Індекс глобалізації торгівлі, бали		0,27159086	32	[0 – 100 _{Lider}]			KOF Swiss Economic Institute

Показники	Позначення	Коефіцієнт кореляції з показником CEfEx	Наявність даних для 32 країн вибірки	Шкала	Груповий показник / ваговий коефіцієнт	Ваговий коефіцієнт у групі	Джерело даних
Індекс вільної торгівлі		0,305	32	[0 – 100 _{Lider}]			WTO, Heritage Foundaion
4.1 Порівняльна ефективність експорту, дол./ дол.	CEfEx	1			Торгівля (Trade) (0,25)	0,5	Розрахунки автора за даними The World Bank
4.2 Індекс економічної складності торгівлі (експортного кошику), бали	ECI_Tr	0,670559527		[-3 : 3 _{Lider}]		0,3	The World Bank
Експортна квота, % ВВП		0,056632					The World Bank
Валовий зовнішній товарообіг (експорт+імпорт), % ВВП		0,001943					Розрахунки автора за даними The World Bank
Сальдо зовнішньої торгівлі, % ВВП		0,228806					The World Bank
Коефіцієнт покриття імпорта експортом,%		-0,35089					Розрахунки автора за даними The World Bank
4.3 Високотехнологічний експорт, % до вартості товарного експорту	HighEx	0,4032				0,2	The World Bank
Експорт ІКТ послуг та технологій, % до експорту		0,2299192					UNCTAD

Показники	Позначення	Коефіцієнт кореляції з показником CEfEx	Наявність даних для 32 країн вибірки	Шкала	Груповий показник / ваговий коефіцієнт	Ваговий коефіцієнт у групі	Джерело даних
Індекс сталої торгівлі/ Sustainable Trade Index, бали			12				IMD World Competitiveness Center
5.1 Індекс Інклюзивного зростання/ Inclusive Growth Index, бали	IDI	0,74178		[0 – 100 _{Lider}]	Макрорезультати (RES) (0,25)	0,35	UNCTAD
5.2 Індекс щастя/ Happiness Index, бали	HPI	0,64345		[0 – 100 _{Lider}]		0,2	World Happiness Report
5.3 Частка у світовому експорті, %	WEP	0,433123				0,15	The World Bank
5.4 ВВП на душу населення, дол. за ПКС	GDPpc	0,717964				0,3	The World Bank
Чистий потік прямих іноземних інвестицій/ Foreign direct investment, net inflows, % GDP		-0,1734789					UNCTAD

* Показники, що не увійшли до фіналізованої структури ЗТрПІ.

Джерело: розроблено автором на основі [183; 186; 192; 203; 204; 206; 210; 213; 217]

$|r_{X,Y}| = 1$ – величини пов’язані лінійною функціональною залежністю;

$0,75 \leq |r_{X,Y}| < 0,95$ – зв’язок сильний;

$0,5 \leq |r_{X,Y}| < 0,75$ – зв’язок середній (помірний);

$0,25 \leq |r_{X,Y}| < 0,5$ – зв’язок присутній, але слабкий;

$0 \leq |r_{X,Y}| < 0,25$ – зв’язок практично відсутній [37, С. 117].

До фіналізованого варіанту структури включалися показники, що забезпечують покриття не менше 90% репрезентативної групи країн та мають відчутний зв’язок із результативним показником ($|r_{X,Cefex}| > 0,4$). Додатне значення $r_{X,Cefex} > 0$ для усіх субпоказників дозволяє віднести їх факторів позитивного впливу прямої дії.

Вагові коефіцієнти субпоказників у відповідних групах «І.Ресурсне забезпечення», «ІІ. Цифровізація, наука та інновації», «ІІІ. Імпакт-фактори реалізації», «ІV.Торгівля» та «V. Макрорезультати» визначалися на основі $r_{X,Cefex}$, враховували та віддзеркалювали порівняльну силу кореляційного зв’язку (рис. 3.7).

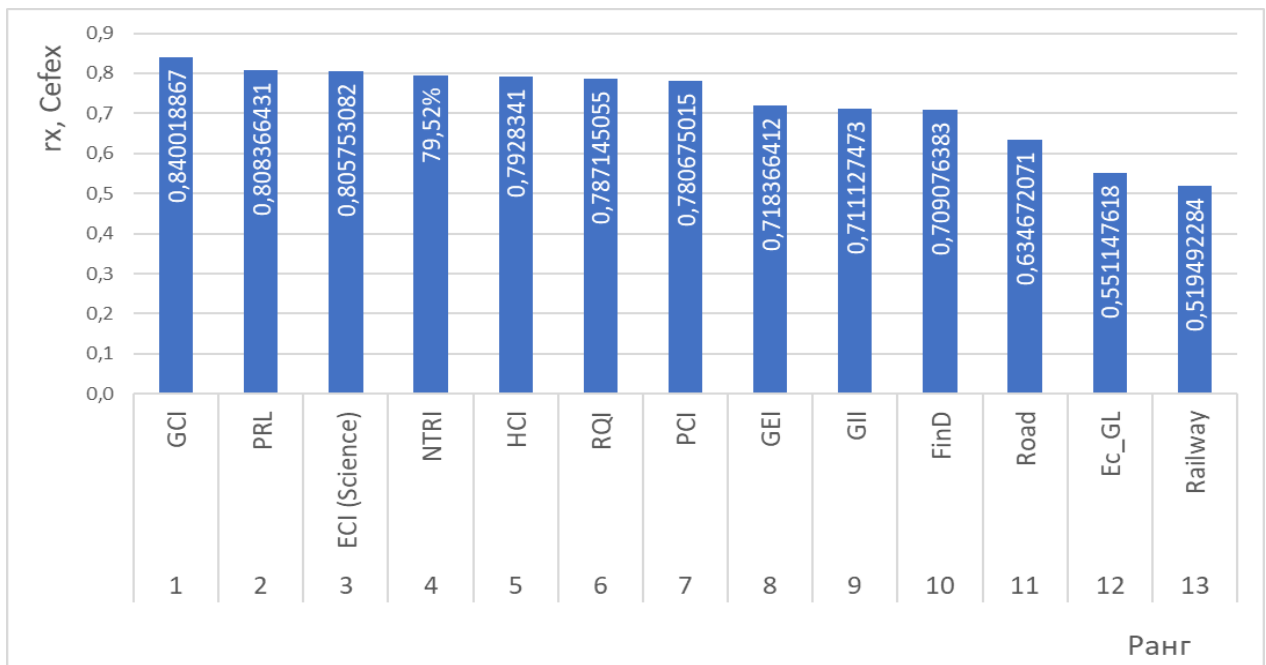

Рис. 3.7 - Фактори ЗТРП, ранжовані за силою впливу.

Джерело: розроблено автором

На поточному етапі можна відзначити найбільш істотну залежність ($r_{X,Cefex} > 0$) рівня розвитку/потужності ЗТРП від рівня міжнародної конкурентоспроможності, продуктивності праці, наукової підтримки товаровиробництва та патентної активності, суспільного рівня мережної готовності (рівня цифровізації), рівня розвитку людського капіталу, якості державної регуляторної політики та комплексних виробничих можливостей. Отримані результати підтверджують попередні теоретичні нароби та висунуті гіпотези, що знайшли відображення у межах побудованої та схематично представленої множини імпакт-факторів макроЗТРП “ракета” (див. рис. 2.11).

Оскільки джерелом первісних даних є відкриті бази даних спеціалізованих міжнародних організацій, то вважаємо їх апіорі верифікованими та достовірними.

Етап 4. У разі необхідності нормалізація субпоказників за методом $\min\text{-max}$. Необхідність виникає, якщо має місце невідповідність шкал оцінювання вихідних першоджерельних даних як між собою, так шкалі значень, прийнятій в методиці. У методиці закладається шкала вимірювання результатів $[0 - 100_{Lider}]$ із відповідним кватильним підходом до їх порівняльного оцінювання за рівнем розвитку/ потужності ЗТРП.

Результати нормалізації первісних показників у межах вибірки наведені у додатку П.

Етап 5. Розрахунок групових індексів та інтегрального індексу для кожної країни. При згортанні групових індексів в інтегральний ваги розподілялися 50 (групи I (0,1), II(0,2), III (0,2) блоку «Input») :50 (групи IV (0,25) та V (0,25) блоку «Output»).

Етап 6. Упорядкування країн за зменшенням/ зростанням значення їх інтегрального індексу (згідно з обраною шкалою), присвоєння їм відповідних рангів (табл. 3.9).

Етап 7. Графічна візуалізація, презентація та інтерпретація отриманих результатів (рис.3.8-3.9), розробка висновків та рекомендацій.

Таблиця 3.9 – Фіналізовані результати розрахунку індексу потужності зовнішньоторговельного потенціалу

Ранг	Країна	RES_Pr	In_Tech	Cond_F	Trade_Ef	Macro_res	FTrPI	Рівень розвитку
1	USA	0,928105	0,9595652	0,7992891	0,84816961	0,820199031	0,861674	високий
2	NLD	0,9386757	0,8427082	0,8922856	0,69138416	0,81670891	0,81789	
3	CHE	0,9229306	0,8910109	0,9294211	0,56954214	0,821129751	0,804047	
4	DEU	0,8740235	0,830906	0,7796955	0,72920414	0,799163756	0,791615	
5	GBR	0,8844898	0,8925073	0,7601631	0,67203467	0,750272679	0,77456	
6	SWE	0,8744477	0,8948904	0,7977709	0,49960357	0,86373057	0,766811	
7	AUT	0,8222791	0,6709283	0,7915838	0,70014849	0,733614153	0,733171	
8	JPN	0,7733739	0,6666793	0,8960593	0,71757682	0,634410304	0,727882	
9	FRA	0,8266243	0,7277988	0,7642626	0,62058213	0,727278817	0,71804	вище середнього
10	KOR	0,8170067	0,7820252	0,7806007	0,66396157	0,621071757	0,715484	
11	BEL	0,8188044	0,686199	0,6742845	0,63369785	0,742726431	0,698083	
12	ISR	0,7976033	0,7596341	0,638332	0,68648567	0,657329632	0,695307	
13	ESP	0,7198049	0,6415737	0,7228381	0,39629503	0,613280477	0,597257	
14	ITA	0,6717017	0,6067066	0,6058744	0,50461659	0,626236062	0,5924	
15	CZE	0,6714083	0,5365764	0,5607597	0,51459794	0,635251905	0,574071	
16	LTU	0,6717334	0,362421	0,5719762	0,35512358	0,632241789	0,500894	
17	POL	0,6273877	0,4280778	0,4996716	0,34003127	0,62331554	0,489125	медіана
18	HUN	0,5283587	0,4041495	0,4719915	0,42396479	0,546711748	0,470733	нижче середнього
19	CHN	0,5582762	0,513785	0,4671404	0,36813077	0,504564366	0,470186	
20	SVK	0,4930722	0,2698279	0,4337223	0,38059649	0,561614229	0,42557	
21	GRC	0,5053654	0,3351621	0,4665348	0,2637418	0,519087235	0,406583	
22	ROU	0,4202478	0,2472125	0,3295753	0,31710403	0,531782153	0,369604	
23	SAU	0,5361203	0,2507497	0,5357137	0,26883827	0,310001058	0,355615	
24	BGR	0,4187784	0,2597428	0,3711248	0,23764406	0,449051117	0,339725	
25	TUR	0,4267899	0,4025519	0,3702192	0,19578704	0,337151372	0,330468	
26	VNM	0,3101935	0,2042437	0,3301812	0,19776226	0,367229964	0,279152	низький
27	IDN	0,2156642	0,2635626	0,3677245	0,04605733	0,278124433	0,228869	
28	UKR	0,2305	0,220386	0,2384426	0,11639633	0,259709617	0,208842	
29	IND	0,1013869	0,1953341	0,396731	0,17459018	0,090982463	0,194945	
30	MDA	0,2550088	0,1455074	0,2414784	0,03664805	0,330105268	0,194586	
31	EGY	0,0766262	0,0790448	0,2919031	0,02553553	0,146910869	0,124964	
32	LBN	0,0400992	0,1156061	0,0958333	0,12257977	0,072272783	0,095011	

Джерело: розроблено автором

На основі отриманих результатів можна зробити наступні висновки:

- у межах вибірки з 32 країн Україна займає 28 сходинку між Індією (29) та Індонезією (27) й знаходиться в групі країн з відносно низьким рівнем потужності ЗТрП;

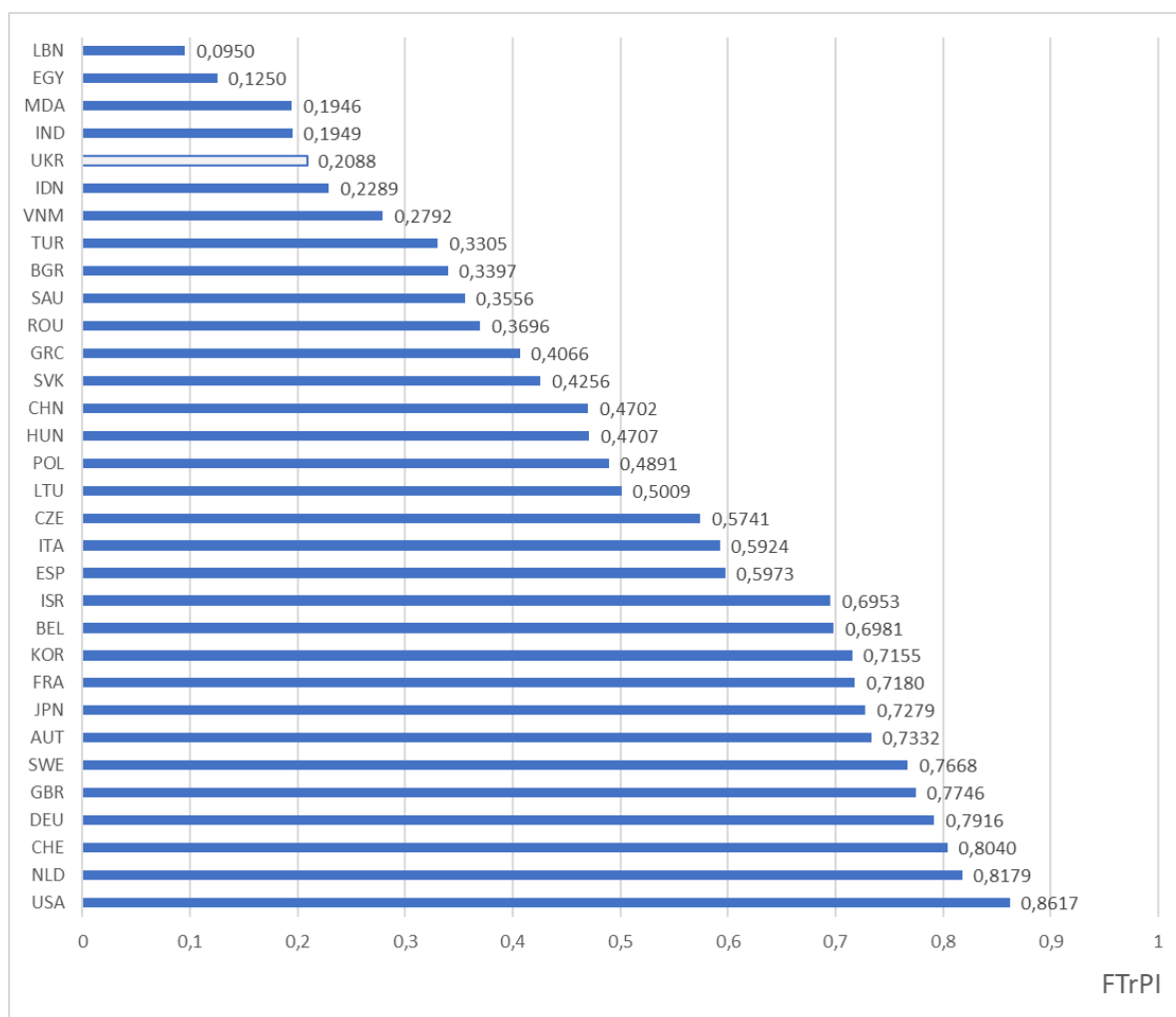

Рис. 3.8 - Ранжування торгових партнерів України за рівнем потужності ЗТрП

Джерело: розроблено автором

Рис. 3.9 - Картограма потужності зовнішньоторговельного потенціалу основних торгових партнерів України

Джерело: розроблено автором

2) наразі найбільш сильними сторонами ЗТрП України є: розвинений людський капітал, готовність до впровадження, поширення та використання цифрових технологій, комплексний рівень виробничих потужностей, технологічний рівень наукових досліджень, налагоджені розгалужені зовнішньоекономічні контакти в торгівельній та фінансовій сферах;

3) по відношенню до більшості країн-партнерів Україна займає слабку конкурентну та торгову позицію, що значно ускладнює для неї задачу ефективної реалізації власного ЗТрП, зокрема через інтеграцію до GVCs та LocalVCs із прискореним технологічним ліфтом;

4) основною перешкодою для розвитку національного ЗТрП є порівняно низька інноваційна активність, що сповільнює технологічний розвиток та не дозволяє наздогнати навіть найближчих конкурентів. Можна спрогнозувати, що найближчими роками розрив ними та Україною буде збільшуватися. На жаль, поточну ситуацію не можна виправдати лише реаліями та наслідками війни; інноваційна пасивність, технологічна примітивізація та деградація національного товаровиробництва - це тривала руйнівна для майбутнього тенденція [104; 124]. Загроза походить із прямої залежності між рівнем інноваційного розвитку, рівнем глобальної (світової) конкурентоспроможності та рівнем виробничих потужностей країн світу (рис. 3.10).

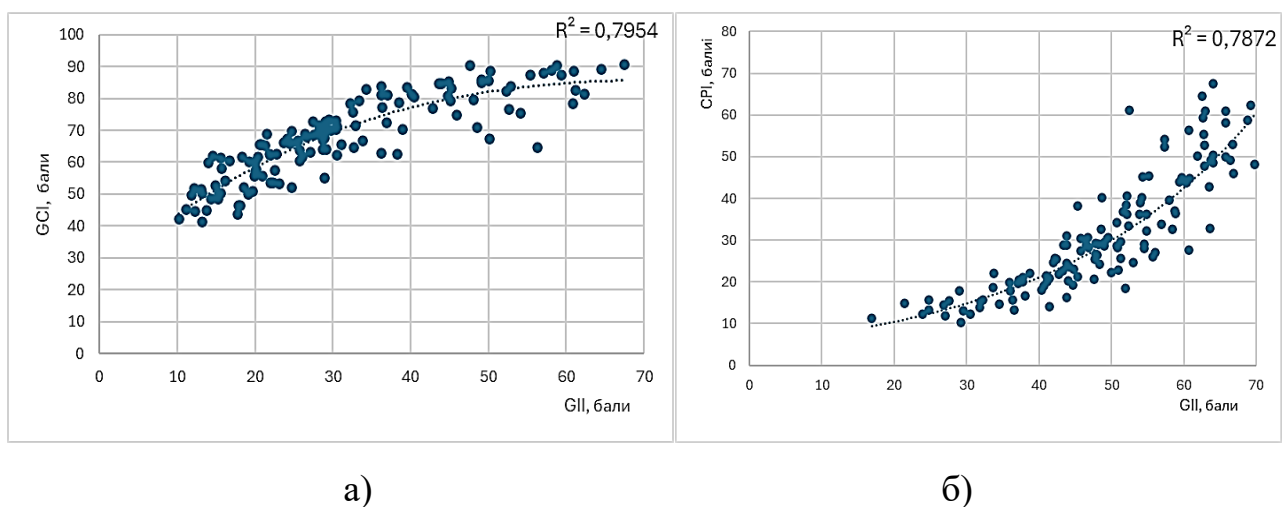

Рисунок 3.10 - Кореляція глобального індексу інновацій (ГІІ) з а) індексом глобальної конкурентоспроможності (GCI) та б) індексом виробничих потужностей (CPI) обстежених країн (132)

Джерело: розроблено автором на основі [179; 210; 218]

Щодо ефективності експорту, яка відображає порівняльний відносно середньосвітового кількісний результат використання експортного потенціалу, то істотних позитивних змін вона не зазнала (рис. 3.11). Увійшовши в період економічної незалежності з показником ефективності 0,53 ($EX_{UKR} \text{ per capita}_{1990} = 815,71$ дол. США за поточним курсом; $EX_{WORLD} \text{ per capita}_{1990} = 1532,50$ дол. США за поточним курсом), Україна завершила 2021 рік з тим же результатом 0,37 ($EX_{UKR} \text{ per capita}_{2021} = 1447,60$ дол. США за поточним курсом; $EX_{WORLD} \text{ per capita}_{2021} = 3945,51$ дол. США за поточним курсом). Але така сталість оманлива, оскільки ґрунтується на випереджальних темпах зростання світового експорту та глобальної експортної квоти порівняно із експортом та світовою експортною квотою України. Результати 2023 р. вивели її на 104 позицію серед обстежених країн світу, що мали увесь набір відкритих статистичних даних, необхідний для проведення розрахунків за формулою 2.3. Вибірка складала 175 країн.

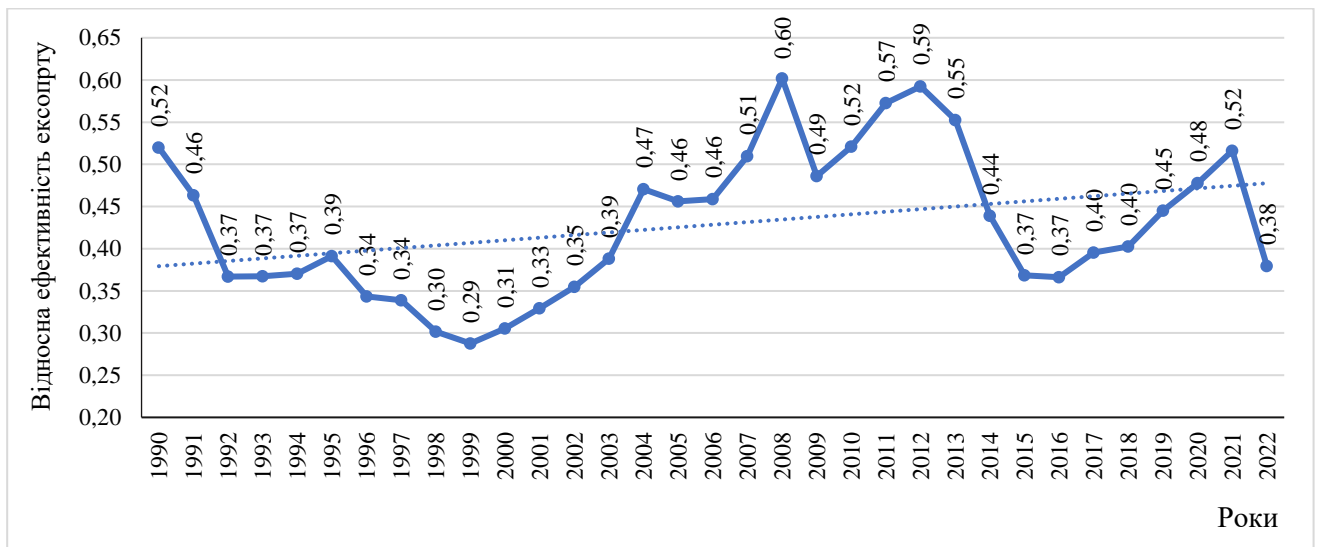

Рисунок 3.11 – Динаміка порівняльної ефективності експорту України, 1990 – 2022 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [204]

Звісно, що в світових масштабах та глобальних координатах із збільшенням вибірки обстежених країн, насамперед за рахунок країн економічної периферії Африки, Океанії та Латинської Америки конкурентна та торгівельна позиція буде покращуватися.

Позиціонування України в координатах «індекс глобальної конкурентоспроможності (X, ранг) – індекс виробничих потужностей (Y, ранг)» (рис. 3.12) серед 141 країни світу, що підпадали під дослідження Global Competitiveness Index 4.0, дозволяє зробити висновок про локалізацію України у верхівці IV-го квартиля за обома осями координат, майже на межі, що відокремлює групу країн із порівняльним середнім рівнем розвитку ЗТрП потенціалу (ex ante) від групи країн, чий рівень розвитку оцінюється як нижче середнього.

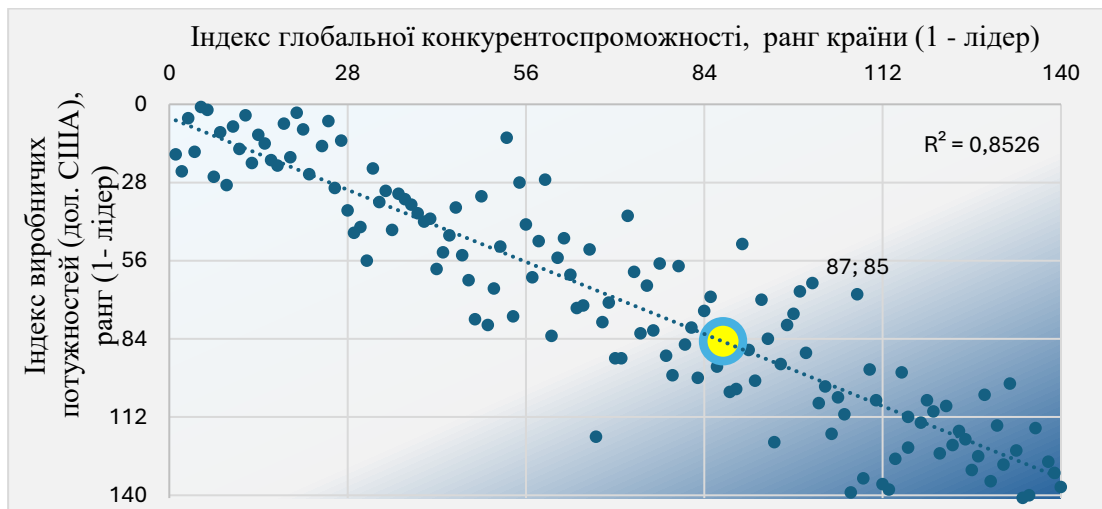

Рисунок 3.12. Позиціонування України в координатах «індекс виробничих потужностей (ранг) – індекс глобальної конкурентоспроможності (ранг)»
Джерело: розроблено автором на основі [179; 210]

Графічна інтерпретація місця України в світовій ієрархії країн-експортерів в координатах «частка експорту країни у світовому експорті (X, ранг) – порівняльна ефективність експорту (ранг, Y)» дозволяє визначити її експортну позицію (104; 61) й охарактеризувати її як помітну (II-ий квінтіль) за порівняльними масштабами і внеском у світовий експорт із ефективністю на рівні нижче середньосвітового (IV-й квінтіль) (рис. 3.13).

Наступним кроком є побудова спрощеного компаративного міжнародного профілю ЗТрП України у межах вибірки країн, що мають необхідний набір відкритих статистичних даних за підсумками 2023 року. Це дозволяє за результатами обробки відповідних масивів визначити рангові показники GCI

(2020), PCI, GII, CEfEx та ранг України-експортера за часткою у світовому експорті та перенести їх на павутинооподібну модель із шкалою $[1_{Lider} : 132_{Outsider}]$ з розбивкою на квартилі $[0 : 33; 34 : 66; 67 : 99; 100 : 132]$.

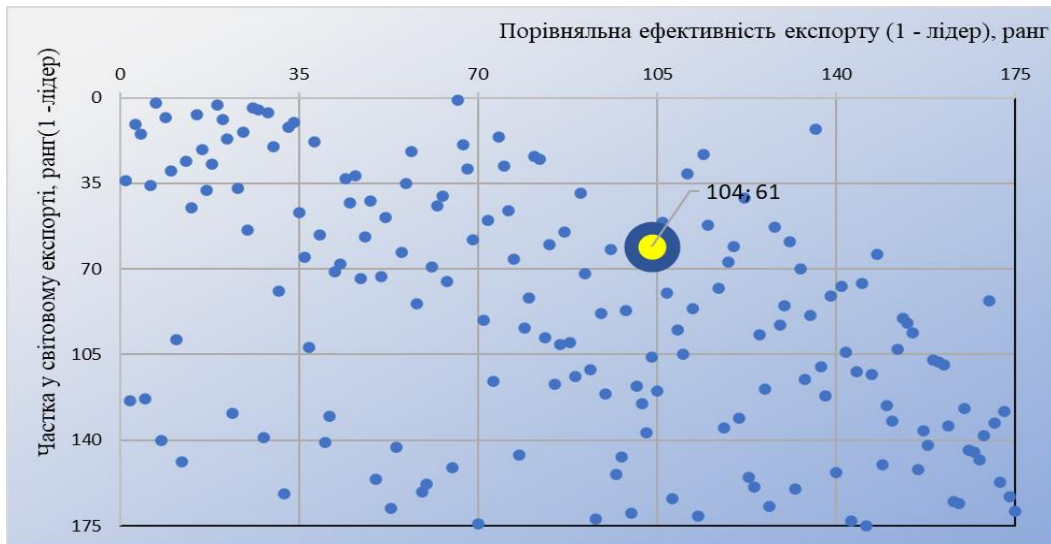

Рисунок 3.13 - Позиціонування України в світовій ієрархії країн експортерів, 2023 р.
Джерело: розроблено автором на основі [204; 214]

Отримані результати та їх графічна інтерпретація (рис. 3.14) вказують на ще одну важливу проблему відтворення та розвитку ЗТрП - неефективність макромеханізмів його реалізації, неоптимальне використання наявних можливостей. Якщо останні позиціоновані у II-мі квартилі, то цільовий результат – порівняльна ефективність експорту (104 ранг) - зміщено майже на межу III-го та IV-го квартилів.

Слід додати, що у світових масштабах у 2023 році за рівнем виробничих потужностей найкращі результати продемонстрували Данія ($PCI_{max} = 70,3$ бали), Австралія (68,7 бали), США (67,6), Німеччина (65,8), Швеція (65,2), Канада (64,8), Норвегія (64,8), Нідерланди (64,8), Австрія (64,0), Ісландія (63,5) та ОАЕ (63,5). Переможцями за категоріями стали: Швеція (Human Capital, 93,3 бали); США (Energy, 78,5); Монголія (Natural Capital, 71,9); Норвегія (Transport, 61,8; Institutions, 95,9); Республіка Корея та Німеччина (ICT, обидві по 77,5); Японія (Private Sector, 93,3); Китай (Structural Change, 97,6).

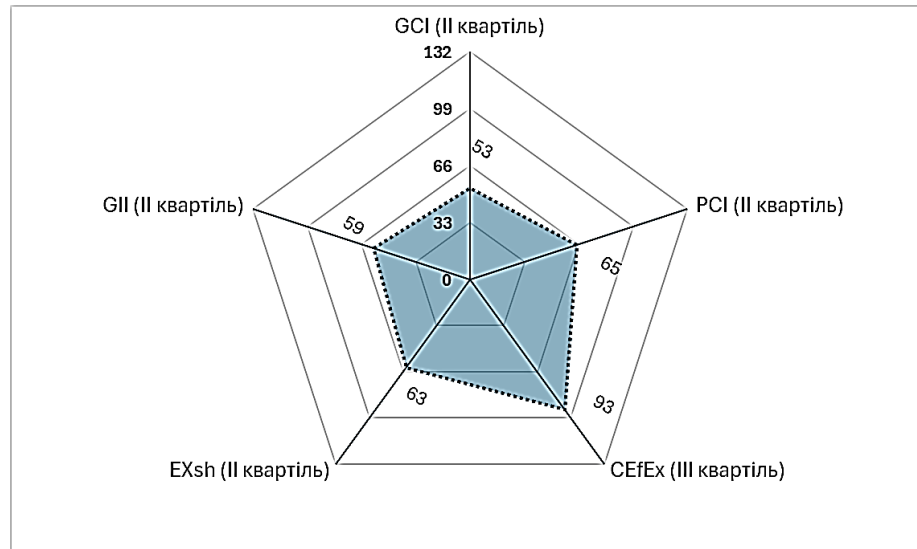

Рисунок 3.14 - Спрощений міжнародний профіль ЗТрП України, 2023 р.

Джерело: розроблено автором на основі [179; 204; 210; 214]

Табл. 3.10 - Динаміка індексу виробничих потужностей та його компонентів, Україна, 2000-2023 рр.

Показники (індекс, субіндекси), бали	Виробничі ресурси	Підприєм- ницькі здібності	Виробничі зв'язки та комунікації	Роки						тренд
				2000	2005	2010	2015	2020	2023	
PCI				40,8	45,9	49,3	47,5	47,8	49,0	↑
Ранг				68 з 182					90 з 194	↓
Human Capital	+			48,0	51,3	51,6	51,4	51,8	50,5	↓
Natural Capital	+			53,2	53,2	56,2	56,3	54,7	58,6	↑
Energy	+			60,5	64,3	64,0	61,7	61,1	61,5	↓
Transport			+	30,2	35,4	38,6	32,2	27,9	31,5	↓
ICT			+	19,1	27,2	43,7	53,9	52,4	57,5	↑
Institutions			+	39,0	42,8	42,9	36,7	43,0	44,0	↑
Private Sector		+		38,2	43,7	44,5	46,7	46,7	43,8	-
Structural Change	+	+	+	58,0	61,3	58,0	52,2	53,6	52,1	↑
Медіана PCI				34,8					47,5	↑

Джерело: розроблено автором на основі [210]

Рівень виробничих потужностей України, розрахований за методикою CPI, у звіті 2023 року оцінювався у 49,0 балів, що відповідало 98-тій ранговій позиції серед 195 обстежених країн (табл. 3.10) й II-ому (вище середнього) квантилю вибірки, відсортованої за max(лідер)-min(аутсайдер) критерієм. Порівняно із

2000-м роком, не зважаючи на збільшення значення РСІ в абсолютному виразі, внаслідок порівняно повільних, нерівномірних темпів розвитку відбулося пересування вниз в світовій ієрархії й втрата щонайменше 20 рангових позицій.

Найбільше відставання від країн-лідерів мало місце за категоріями “Human Capital”, “Transport”, “Institutions” та “Structural Change” (рис. 3.15), що є приводом для занепокоєння та свідченням проблем і слабкостей, пов’язаних із: неефективністю та неузгодженістю взаємодії між бізнесом і державою; значними транзакційними витратами часу та грошей, пов’язаними із провадженням підприємницької діяльності, зокрема ЗЕД (на оформлення умовної експортної операції та закриття експортного контракту в Україні середньому витрачається 66 годин та сума, еквівалента 192 дол. США. Для порівняння у середньому за країнами-членами ОЕСР відповідні показники становили 23 години і 33,4 дол. США [174]); низькопродуктивною зайнятістю; нехтуванням й порівняно низьким рівнем фінансування науки й освіти, погіршенням якості людського капіталу, скороченням очікуваної тривалості життя людини та періоду її продуктивного віку.

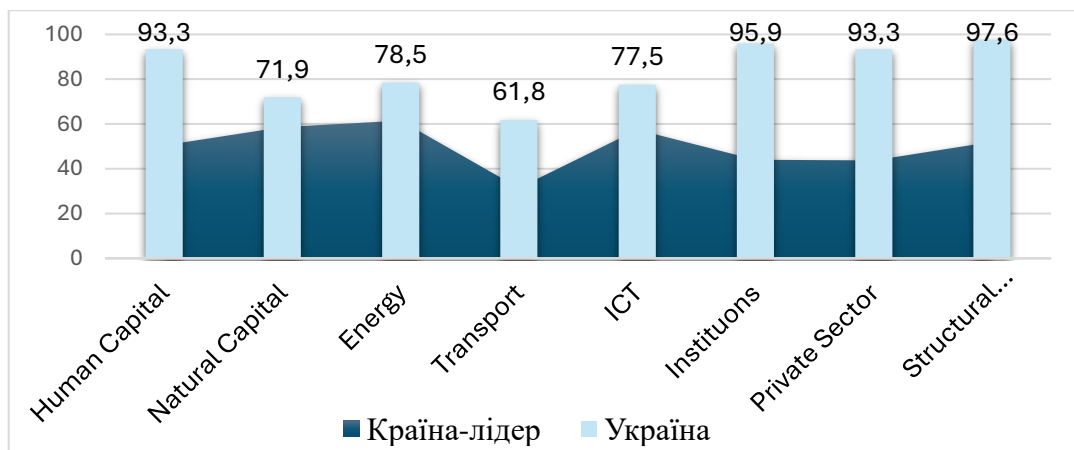

Рисунок 3.15 - Параметризація та порівняння виробничих потужностей України із виробничими потужностями країнам-сублідерів (згідно методики UNCTAD Productive Capacities Index)

Джерело: розроблено автором на основі [210]

Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index (GCI)) певної національної економіки WEF визначається на основі субіндексів

вищого (III-го) порядку «Сприятливість середовища», «Людський капітал», «Ринки» та «Інноваційна екосистема», що, у свою чергу, розкладаються на 12 субіндексів II-го порядку та 106 I-го порядку (рис. 3.16).

У 2020 р. (за підсумками попереднього 2019 року) Україна посіла 85 місце серед 141 обстеженої країни та була віднесена до півпериферії глобальної економіки (III-ій квартиль). Країною-лідером був визнаний Сінгапур із GCI=84,8. До ТОП-10 також увійшли США, Гонконг, Нідерланди, Швейцарія, Японія, Німеччина, Швеція, Сполучене Королівство, Данія та Фінляндія. Тоді ж за результатами компаративістики були проявлені відносні слабкості та сильні сторони (переваги) міжнародної конкурентоспроможності України (рис. 3.17).

Рисунок 3.16 - Структура Індексу глобальної конкурентоспроможності WEF

Джерело: розроблено автором на основі [187]

До складу перших увійшли: якість інституційного середовища (104 ранг), макроекономічна стабільність (133 ранг), здоров'я населення (101 ранг), ефективність, розвинутість та дружність до бізнесу фінансової системи, її схильність кредитувати старт-апи та малий бізнес і «підтримувати» середній бізнес (136 ранг), динаміка бізнесу (85 ранг), інноваційна активність (87 ранг). До других: рівень компетентності та фахової підготовки робочої сили (44 ранг),

кон'юнктура товарного ринку (57 ранг) та ринку праці (59 ранг), інфраструктурна підтримка виробництва (57 ранг).

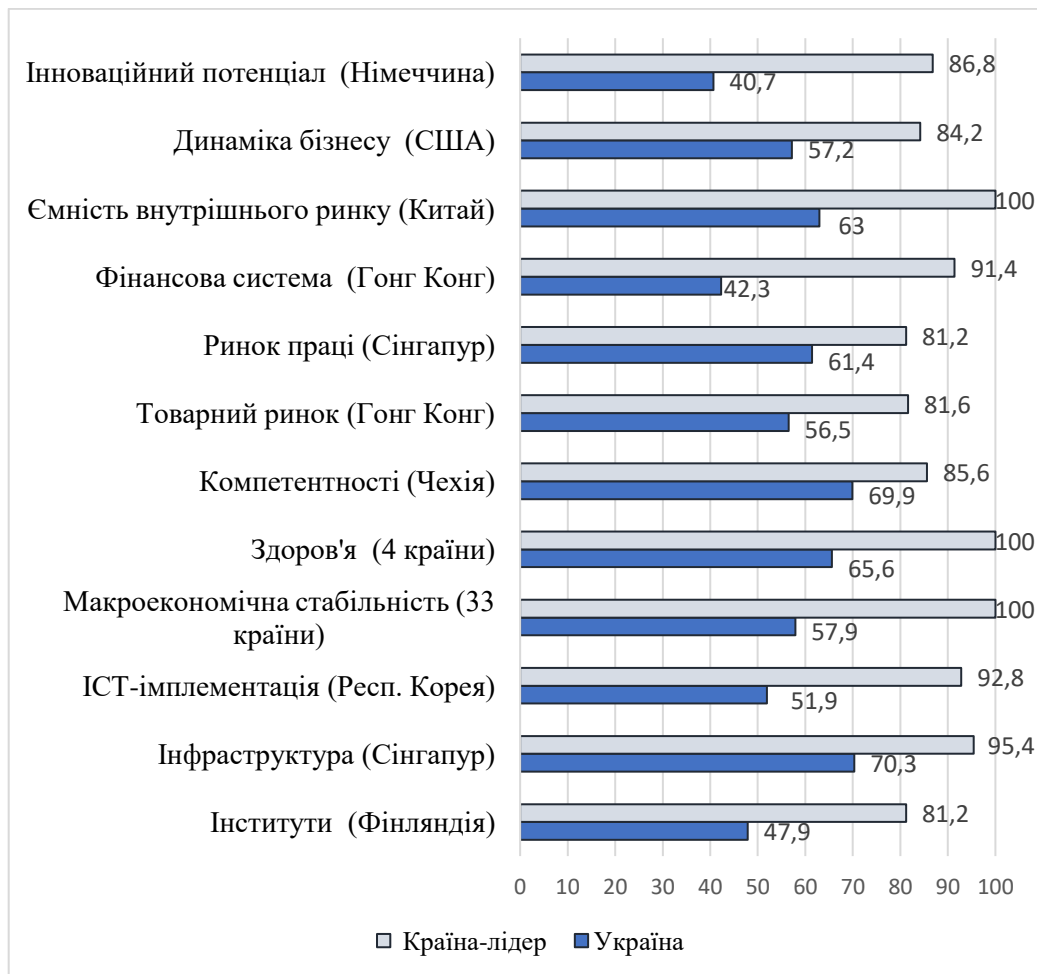

Рисунок 3.17 - Параметризація та порівняння складових міжнародної конкурентоспроможності України із країнами-сублідерами (згідно методики Global Competitiveness Index WEF), 2020

Джерело: розроблено автором на основі [187]

Ще один варіант міжнародного порівняння та рейтингування країн світу за виміром конкурентоспроможності пропонує методика IMD World Competitiveness Rank (розробник та виконавець - IMD Business School, World Competitiveness Center). Згідно неї, ранговий показник світової конкурентоспроможності національних економік визначається на основі 335 часткових показників, об'єднаних у групи «Сприятливість економічного середовища», «Якість державного регулювання», «Ефективність бізнесу»,

«Інфраструктура» та обчислюється лише для розвинутих країн – членів ОЕСР та їх найбільших, але порівняно менш розвинутих країн-економічних партнерів, в перелік яких Україна, на жаль, наразі не входить [183]. Аналогічну ситуацію із відсутністю України у вибірці обстежених країн спостерігаємо й рейтинговому звіті EU Reg Competitiveness Index 2.0 (ЄС27 та партнери) – 2022 та його версії EU Reg Social Progress Index 2.0: 2024 Edition [175].

Втім, навіть наявний бекграунд міжнародних компаративістичних експертних досліджень досить яскраво висвітлює основні проблемні зони та причини порівняльної неефективності ЗТрП вітчизняної економіки, рівно як і вихідні умови для його подальшого розвитку. І якщо в попередньому аналізі ми приділяли більше уваги ресурсно-технологічним й умовозабезпечуючим факторам формування ЗТрП, то наступний крок має бути пов'язаний із дослідженням безпосередньої участі України в міжнародному трейдингу, виходом на комплексний SWOT-аналіз та рекомендації щодо підвищення потужності її ЗТрП, посилення конкурентного статусу й покращення торгової позиції вітчизняної економіки в глобальній мережі торговельних відносин.

3.3 Пріоритети державної політики розвитку зовнішньоторговельного потенціалу України та підвищення ефективності її зовнішньоторговельної діяльності

Міжнародна торгівля як практична форма реалізації зовнішньоторговельного потенціалу є ключовим чинником економічного розвитку держави, визначаючи її інтеграцію у світову економіку та забезпечуючи надходження валютних ресурсів, стимулюючи виробництво і створюючи нові робочі місця.

Позиції України у системі міжнародної торгівлі товарами у 2020-2025 рр. відображають складну взаємодію економічних, політичних та соціальних факторів, серед яких особливе значення набули виклики, пов'язані із військовою агресією. Військовий конфлікт призвів до руйнування інфраструктури, скорочення виробничих потужностей, зростання ризиків у логістиці та обмежень

доступу до традиційних ринків збуту, що істотно вплинуло на динаміку експорту України (рис. 3.18).

Дані, представлені на рис. 3.18, свідчать про значні коливання обсягів експорту України у 2020-2025 рр. Так, у 2020 році експорт становив 49212,9 млн дол. США, що було зумовлено помірними економічними результатами та початком глобальної кризи, спричиненої пандемією COVID-19, яка тимчасово знизила попит на товари українського виробництва на світових ринках. У 2021 році відбулося різке зростання експорту до 68089,3 млн дол. США, що пояснюється поступовим відновленням світового попиту, зростанням цін на основні українські експортні товари (зерно, металургійну продукцію) та ефективною диверсифікацією ринків збуту.

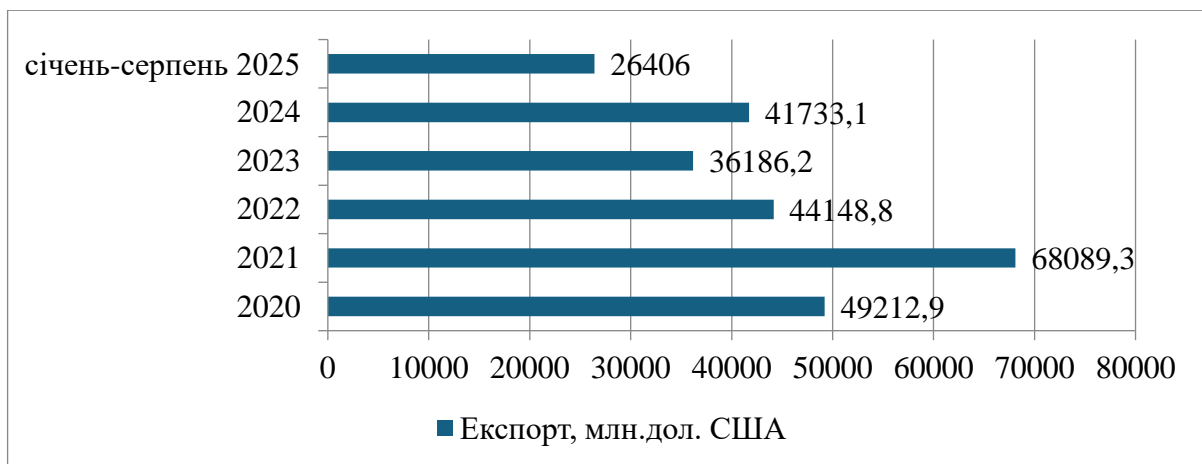

Рисунок 3.18 - Динаміка експорту України у 2020-2025 рр. (млн дол. США)

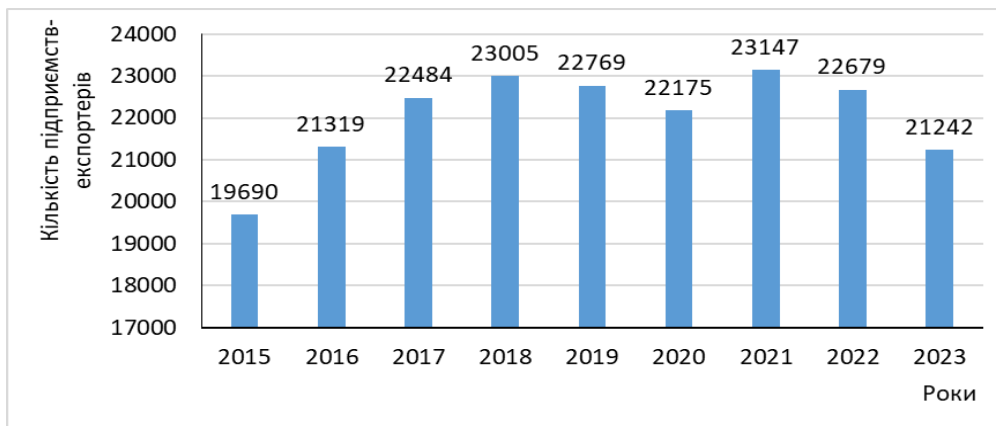
Джерело: розроблено автором на основі [31; 108]

У 2022 році спостерігається різке скорочення експорту до 44148,8 млн дол. США, що безпосередньо пов'язано з початком повномасштабної війни на території України. Військова агресія призвела до руйнування виробничих потужностей підприємств, блокади портів на Чорному морі та обмежень логістичних маршрутів, що унеможливило експорт значної частини продукції, особливо зернових і металургійних товарів. У 2023 році падіння експорту продовжилося до 36186,2 млн дол. США. Це відображає тривалий негативний вплив воєнних дій на промислове виробництво, скорочення обсягів

сільськогосподарського виробництва через окупацію територій, а також проблеми із забезпеченням доставки товарів на зовнішні ринки.

У 2024 році спостерігалось певне відновлення експорту до 41733,1 млн дол. США. Воно зумовлене адаптацією українських підприємств до умов воєнного часу, пошуком альтернативних транспортних маршрутів (залізничні коридори через Європу), відновленням частини промислових потужностей та зростанням попиту на окремі види продукції на світовому ринку.

За період січень–серпень 2025 року експорт становив 26406 млн дол. США. Попри відновлювальні тенденції, обсяги залишаються суттєво нижчими за довоєнні, що свідчить про збереження обмежень, пов'язаних із воєнним станом, проблеми логістики та високий ризик для підприємств (рис. 3.19), що беруть участь у зовнішньоторговельних операціях.

* Довідково: Дніпропетровська область (2023): кількість суб'єктів ЗЕД – 1354 (6,4%), експорт, млн дол. США – 4702,37 (12,5% експорту товарів і послуг України), основні експортери – підприємства, з кількістю найманих працівників 250 та більше (77,3% обласного експорту).

Рисунок 3.19 – Динаміка кількості суб'єктів господарювання України – учасників ЗЕД, 2015-2023 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [31]

Динаміка експорту України 2020-2025 років відображає поєднання економічних факторів та безпосереднього впливу воєнної агресії. Зниження обсягів експорту у 2022-2023 рр. демонструє критичний вплив війни на зовнішньоекономічну діяльність, а поступове відновлення у 2024-2025 рр. – адаптаційні можливості економіки та успішну переорієнтацію на альтернативні ринки збуту.

Динаміка імпорту України у 2020-2025 рр., представлена на рис. 3.18, відображає складний вплив як економічних, так і зовнішніх чинників, зокрема війни та логістичних обмежень. У 2020 році обсяг імпорту становив 54091,3 млн дол. США, що було зумовлено відновленням економіки після локального спаду у 2019-2020 рр. через пандемію COVID-19, зростанням попиту на промислові товари, енергоносії та споживчі продукти.

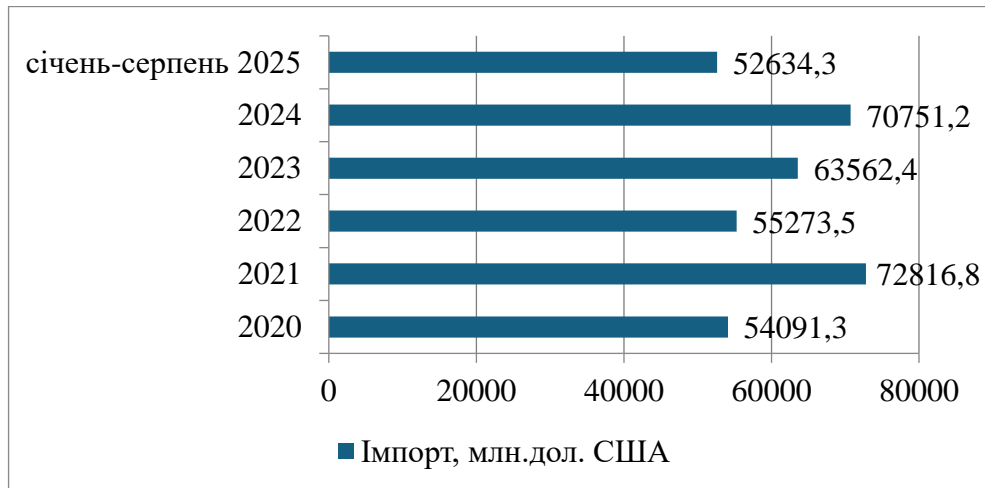

Рисунок 3.20 - Динаміка імпорту України у 2020-2025 рр. (млн дол. США)

Джерело: розроблено автором на основі [31; 108]

У 2021 році імпорт зростає до 72816,8 млн дол. США, що пояснюється економічним підйомом, активізацією інвестиційної діяльності, а також потребами у модернізації виробничих потужностей та збільшенні обсягів закупівель сировини та комплектуючих для промислових підприємств. Крім того, збільшився імпорт споживчих товарів для задоволення внутрішнього попиту, що стимулювалося відновленням купівельної спроможності населення. На початок війни найбільш високий рівень імпортозалежності у відносному виразі мали виробництва хімічних речовин і хімічної продукції, гумових і пластмасових виробів, продуктів нафтоперероблення, електричного устаткування, текстильних виробів та одягу, добування сирої нафти та природного газу. Крім вищезазначених у складі найбільш потужних імпортерів (за абсолютними показниками імпорту) також знаходились виробництва

харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів.

У 2022 році обсяг імпорту скоротився до 55273,5 млн дол. США через початок повномасштабної війни, що спричинила порушення логістичних ланцюгів, зниження економічної активності, часткове руйнування інфраструктури та зростання ризиків для бізнесу. Водночас, попит на критично необхідні товари, зокрема енергоресурси, ліки, продовольство та оборонну продукцію, залишався високим, що підтримувало рівень імпорту на певному рівні.

У 2023 році імпорт збільшився до 63562,4 млн дол. США. Це пояснюється адаптацією держави та підприємств до воєнних умов, зміною логістичних маршрутів, переорієнтацією на безпечні канали поставок через західні кордони та зростанням закупівель товарів, необхідних для відновлення економічної діяльності та забезпечення потреб населення.

У 2024 році імпорт сягає 70751,2 млн дол. США, демонструючи високий рівень залежності від зовнішніх джерел забезпечення сировини, енергоресурсів та техніки. Зростання імпорту також пояснюється збільшенням фінансової підтримки держави для відновлення інфраструктури та промислових потужностей у постраждалих регіонах.

За період січень–серпень 2025 року імпорт становив 52634,3 млн дол. США. Попри зниження обсягу порівняно з попереднім роком, імпорт залишається критично важливим для забезпечення економічної стабільності, підтримки виробництва та соціальних потреб населення у воєнний час. Війна істотно вплинула на логістику та структуру закупівель, підвищивши залежність від імпортних джерел критично важливих товарів та ресурсів для економіки та населення.

Динаміка сальдо зовнішньої торгівлі України у 2020-2025 рр., представлена на рис. 3.21, демонструє стійку тенденцію торговельного дефіциту, що значно загострилася у воєнний період.

У 2020–2021 роках сальдо зберігалося відносно стабільним на рівні

приблизно -4800 млн дол. США, що пояснюється збалансованістю між експортом та імпортом, а також помірним зростанням внутрішнього попиту та стабільним обсягом виробництва.

У 2022 році сальдо різко погіршилося до -11125 млн дол. США. Це зумовлено наслідками повномасштабної війни: значним скороченням експорту через руйнування виробничих потужностей, блокування портів та логістичних маршрутів, водночас потреби у імпорті критично необхідних товарів, зокрема енергоносіїв, продовольства та обладнання, залишалися високими.

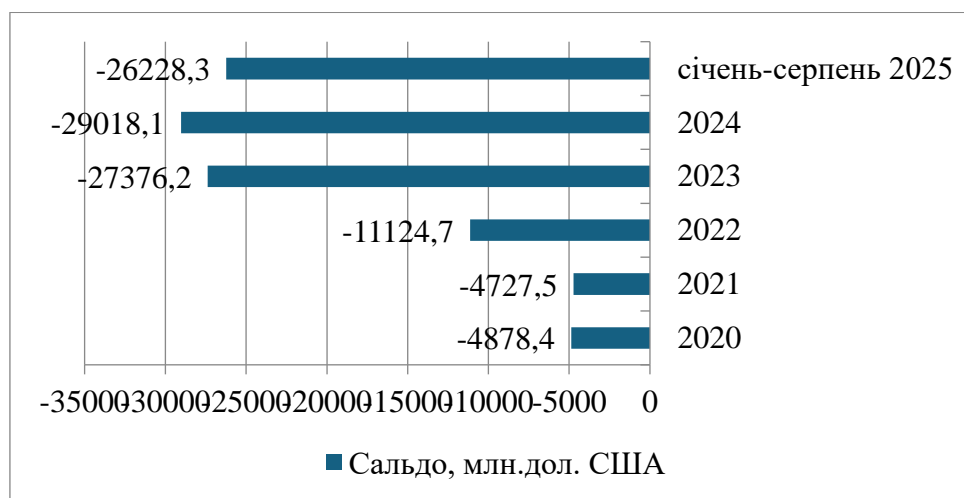

Рис. 3.21 Динаміка сальдо зовнішньої торгівлі України млн дол. США, 2020-2025 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [31]

У 2023 році дефіцит сальдо зріс до -27376 млн дол. США. Таке різке погіршення пов'язане з продовженням військових дій, високою залежністю економіки від імпортних ресурсів, обмеженими можливостями для експорту зернових, металів та промислових товарів, а також додатковими витратами на логістичні переорієнтації та страхування ризиків. У 2024 році сальдо досягло -29018 млн дол. США. Незважаючи на певну стабілізацію логістичних маршрутів та підтримку експорту через західні кордони, імпорт залишався критично важливим для економіки, що детермінувало утримання значного торговельного дефіциту.

За період січень–серпень 2025 року сальдо становило -26228 млн дол. США. Порівняно з 2024 роком спостерігається незначне покращення показника, що пов'язано з адаптацією підприємств до нових умов, частковим відновленням виробництва та переорієнтацією експортних потоків. Проте, загальна структура зовнішньої торгівлі залишається нестабільною, а торговельний дефіцит продовжує створювати додатковий тиск на платіжний баланс та фінансову стабільність країни. Значне погіршення торговельного балансу у 2022-2025 рр. свідчить про критичну залежність країни від імпорту та необхідність розвитку альтернативних експортних напрямків та внутрішніх виробничих потужностей.

Україна характеризується високим рівнем відкритості економіки, частка зовнішньої торгівлі у ВВП країни становила 78% у 2023 році. У цьому ж році основними експортними товарами були товари низькотехнологічного рівня: олія соняшникова, сафлорова або бавовняна (13,8% – перше місце у світі за обсягами експорту), кукурудза (13,7%), пшениця та мішані зернові (8,1%), залізні руди та концентрати (4,9%) і соя (3,5%). Серед імпортованих товарів домінували нафтопродукти (12,3%), моторні транспортні засоби (6,4%), природний газ (3,0%), лікарські препарати (2,7%) та телефонні апарати (1,8%)[31; 180].

Зовнішня торгівля зазнала значного впливу через війну з російською федерацією, яка традиційно була одним із основних постачальників нафти та газу, забезпечуючи майже чверть загального імпорту України. У відповідь на це Україна активно розвиває торговельні відносини з країнами-членами Європейського Союзу з метою економічної незалежності від рф.

До початку війни морський транспорт слугував основним маршрутом експорту українських товарів як за вартістю, так і за обсягом. Проте із початком збройного конфлікту спостерігалася зміна пріоритетів: зросла роль автомобільного та залізничного транспорту. Внаслідок цього пропускні пункти на сухопутному кордоні України з країнами ЄС, переважно з Польщею, стали основними шляхами експорту. У 2023 році Польща була головним напрямком українського експорту (13,2% від загального обсягу), за нею йшли Румунія (10,4%), Китай (6,7%), Туреччина (6,5%), Німеччина (5,6%), Іспанія (5,5%) та

Італія (4,2%). Основними країнами-постачальниками України були КНР (16,4%), Польща (10,3%), Німеччина (8,0%), Туреччина (7,4%) та США (4,5%) [31].

Згідно з даними Світової організації торгівлі (СОТ), у 2023 році Україна експортувала товари на суму 36 млрд дол. США та імпортувала на 63,5 млрд дол. США, що відповідно на 18,3% менше та на 14,9% більше, ніж у попередньому періоді. Експорт послуг залишався стабільним на рівні 16,4 млрд дол. США, тоді як імпорт послуг скоротився на 9%, до 25,1 млрд дол. США. Як наслідок, дефіцит зовнішнього балансу з товарів та послуг знизився до 20,9% ВВП у 2023 році, що значно перевищує показники, зафіксовані до початку конфлікту.

У 2024 році зовнішньоторговельний обіг України зріс на 13%, досягнувши 112,3 млрд дол. США, порівняно з 99,4 млрд дол. США у 2023 році, за даними Державної митної служби. Імпорт товарів становив 70,7 млрд дол. США, а експорт – 41,6 млрд дол. США. Серед імпортованих товарів 65% становили машини, обладнання та транспорт (25 млрд дол. США), продукція хімічної промисловості (11,7 млрд дол. США) та паливно-енергетичні продукти (8,9 млрд дол. США). Основними експортними товарами були продовольчі товари (24,6 млрд дол. США), метали та вироби зі сталі (4,4 млрд дол. США), а також мінеральне обладнання, машини та транспорт (3,5 млрд дол. США) [31; 180].

Аналіз сезонно скоригованих щомісячних обсягів експорту та імпорту товарів України за період січень–серпень 2025 року дозволяє оцінити динаміку зовнішньоторговельної діяльності та її реакцію на сезонні коливання та економічні фактори. Згідно з даними, спостерігається значна волатильність торговельних потоків, що відображає як внутрішні виробничі процеси, сезонні коливання виробництва та закупівель, так й вплив коливань світових цін на ключові товари та енергоресурси. Ця тенденція вказує на посилення залежності національної економіки від імпортних поставок та високий дефіцит торговельного балансу у літні місяці, що пов'язано з сезонним зростанням попиту на енергоресурси та промислові товари. Незважаючи на періоди позитивної динаміки експорту, збереження стійкого дефіциту торговельного балансу свідчить про необхідність комплексної політики стимулювання національного виробництва та диверсифікації зовнішньоекономічних відносин.

Аналіз позицій України у системі міжнародної торгівлі товарами є важливим індикатором економічної стабільності та конкурентоспроможності країни на світовому ринку (рис. 3.22).

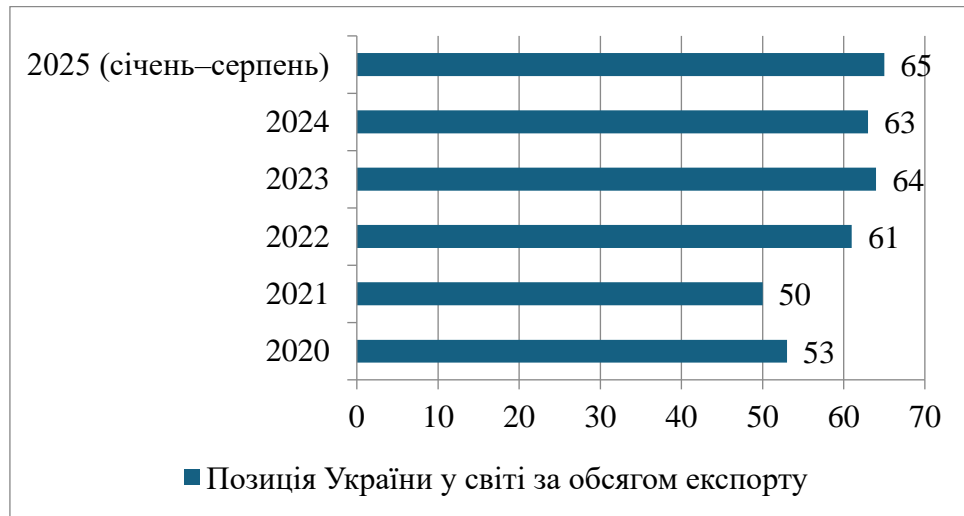

Рис. 3.22. Позиція України у системі міжнародної торгівлі товарами за обсягом експорту

Джерело: розроблено автором на основі [31]

У 2020–2021 рр. країна утримувала відносно стабільні позиції серед перших 50–53 країн світу, що свідчить про помірне зростання експорту та інтеграцію у глобальні ринки. Проте у 2022 році позиція України різко погіршилася – країна опустилася на 61 місце, що безпосередньо пов'язано з початком воєнного конфлікту. Війна призвела до значного скорочення експорту через руйнування інфраструктури, блокування морських портів та перебої у логістичних ланцюгах. Найбільше постраждали ключові експортні товари України – зерно, олія, металургійна продукція, що традиційно забезпечували провідні позиції країни на світовому ринку. У 2023-2024 рр. ранги України за обсягом експорту продовжували залишатися нижчими за довоєнні, коливаючись на рівні 63-64 місць. Але й такий стан відображає поступове відновлення експорту завдяки переорієнтації логістики на західні маршрути та диверсифікації торговельних партнерів. Проте, навіть у січні–серпні 2025 р., позиція знову погіршилася до 65 місця, що свідчить про збереження високого рівня ризиків та обмежених можливостей для повноцінного відновлення зовнішньої торгівлі.

Динаміка позицій України у світовому експорті демонструє прямий зв'язок між війсьними діями та ефективністю міжнародної торгівлі.

Позиції України у світовій системі міжнародної торгівлі за обсягом імпорту є важливим показником інтеграції країни в глобальні економічні процеси та здатності забезпечувати внутрішній попит на товари та послуги (рис. 3.23).

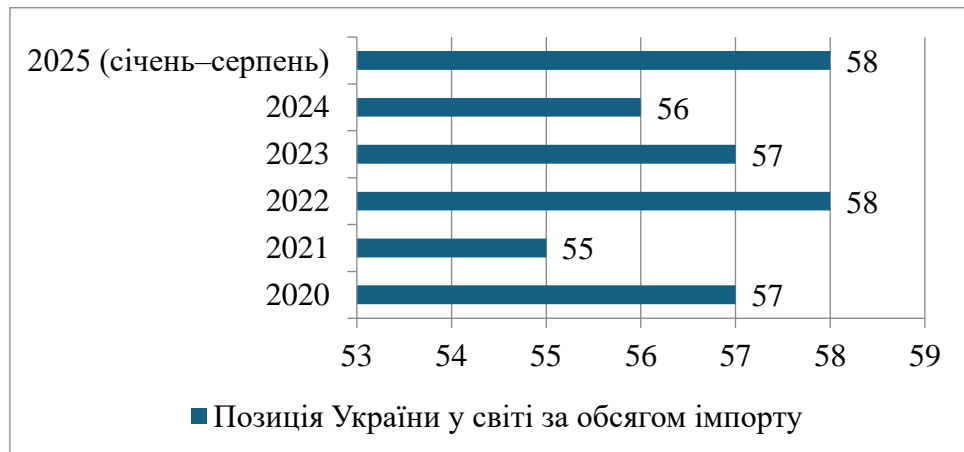

Рис. 3.23. Позиція України у системі міжнародної торгівлі товарами за обсягом імпорту

Джерело: розроблено автором на основі [31]

У 2020-2021 рр. країна утримувала 55–57 місце у світовому рейтингу, що відображало стабільний рівень імпортних операцій та достатній рівень забезпечення внутрішнього ринку імпортними товарами. У 2022 році спостерігається погіршення позиції до 58 місця, що обумовлено початком активної фази воєнного конфлікту. Війна спричинила руйнування логістичної інфраструктури, ускладнення проходження митних процедур, зростання транспортних витрат та перебої у постачанні критично важливих товарів, включно з промисловими комплектуючими, технікою та сировиною. Протягом 2023-2024 рр. позиція України поступово відновлювалася, коливаючись між 56 та 57 місцем. Це пояснюється адаптацією імпортних ланцюгів, диверсифікацією джерел постачання та частковим відновленням роботи транспортних маршрутів через країни ЄС та Чорноморські порти, які почали працювати за новими безпечними схемами. Січень-серпень 2025 р. відзначився повторним зростанням

позиції до 58 місця, що свідчить про збереження складнощів у забезпеченні стабільного імпорту через високі логістичні ризики, воєнні обмеження та необхідність балансування між цінами та доступністю товарів. Динаміка позицій України за обсягом імпорту підтверджує прямий вплив воєнних факторів на забезпечення внутрішнього ринку товарами та потребу в адаптивних зовнішньоекономічних стратегіях для підтримки торговельної стабільності.

За період з 2020 по 2024 рік кількість конкурентоспроможних товарних позицій ($RCA > 1$) експортного кошика України скоротилася з 161 позицій до 143, що відображало загальне послаблення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняної продукції, зниження ступеня обробки експортованих товарів та похідне звуження експортної номенклатури. Наразі в експорті України товарами з найвищим рівнем RCA є: зернові культури ($RCA = 62,5$), жири та олії тваринного або рослинного походження ($RCA = 39,8$), відходи та брухт чорних металів ($RCA = 25,6$), чавун та феросплави ($RCA = 11,6$), деревина ($RCA = 3,6$) [197].

Ще однією вже згадуваною супутньою тенденцією, що в реаліях Індустрії 4.0-5.0 можна оцінювати як негативну, є неухильне зниження технологічного рівня експортованої продукції (додаток Р). За оцінками міжнародних експертів й даними ЮНКТАД, у 2024 році Україна за цим показником посідала 49 місце з 133 обстежених країни (0,36 балів), посунувшись на 20 позицій донизу порівняно із найбільш вдалим для неї 2004 роком (29 місце, 0,79 балів). Простежується тенденція щодо імпорту готової продукції (одяг із шкіри, меблі, продукти харчування, металеві вироби), яка містить сировину вітчизняного походження.

Географічна структура товарного експорту є несприятливою для України та проблемною для національної економіки. Занепокоєння, насамперед, пов'язані як із низьким рівнем географічної диверсифікації ($ННІ_{10}^{export} = 56,29\%$; $ННІ_{10}^{import} = 64,92\%$, 2024 р.), так із її початково слабкішою конкурентною позицією порівняно з основними стратегічними торговими партнерами.

На початок 2026 року панівна більшість з них випереджала Україну за рівнем добробуту (ВВП на душу населення), рівнем/індексом глобальної конкурентоспроможності, індексом виробничих потужностей та глобальним індексом інновацій.

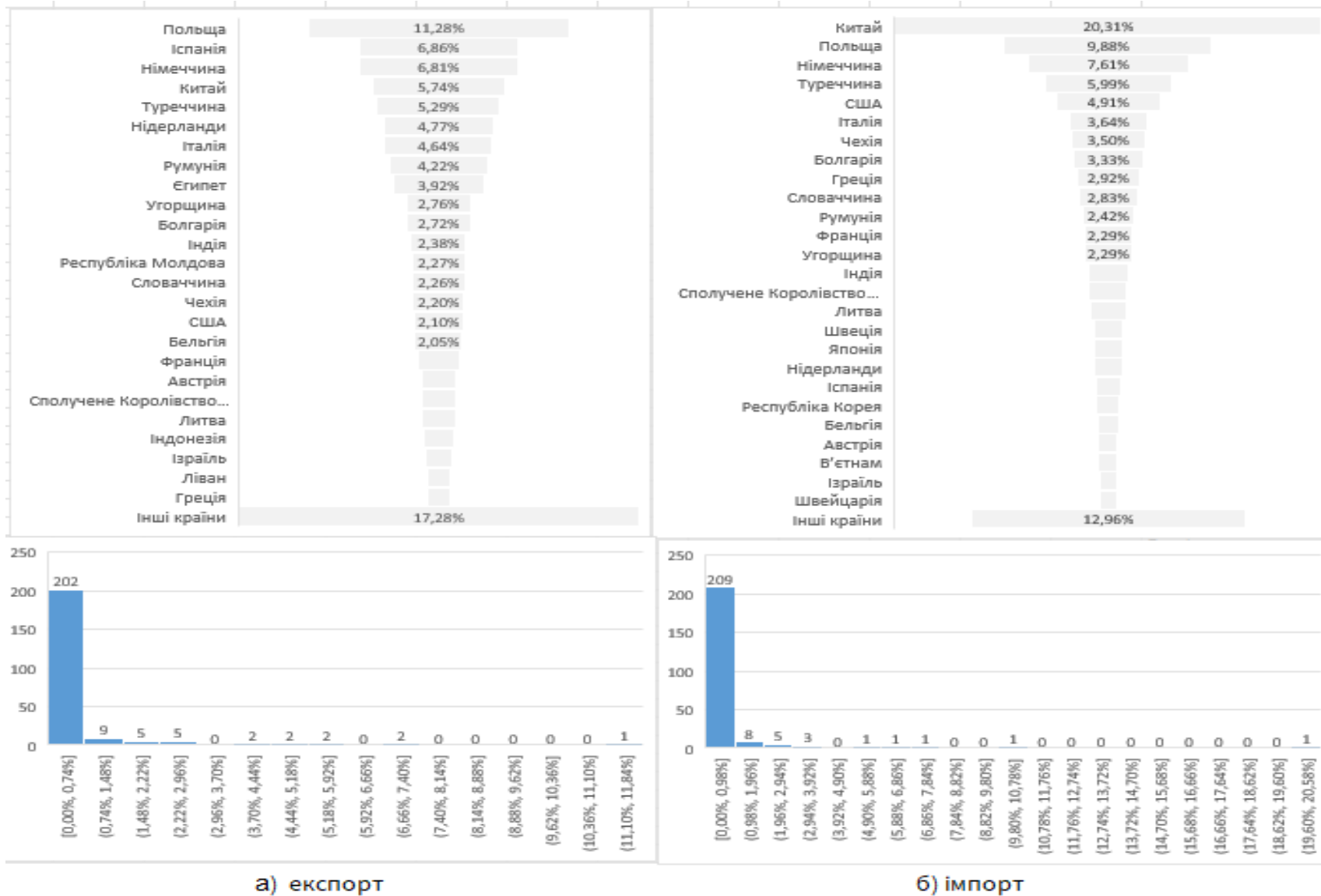

Рисунок 3.24 - Географічна диверсифікація зовнішньої торгівлі України, 2024 р.

Джерело: розроблено автором на основі [31]

Найявний розрив зменшує для вітчизняної економіки доступні варіанти реалізації ЗТрП. Як наслідок, спостерігається підлаштування структури виробництва та зовнішньої торгівлі України до інтересів стекхолдерів-домінантів. Йдеться про закріплення за Україною позиції постачальника сировинної та низькотехнологічної продукції, цінні переваги якої забезпечуються відносно дешевою, але доволі якісною робочою силою, та агропотенціалом. Віддзеркалення багато у чому нав'язаної ззовні торговельної спеціалізації "... обертається гальмуванням розвитку й звуженням його альтернатив, гомогенізацією та примітивізацією власного виробництва" [3], підвищенням його імпортозалежності. Якщо не переламати ситуації, то прогностичні наслідки невтішні: у стратегічному плані діяльнісно-видова та технологічна структура національної економіки погіршуватиметься, слабшатимуть та втрачатимуться, зокрема через моральне старіння, конкурентні переваги вищого рівня, рівень ЗТрП зменшуватиметься.

Узагальнення вищевикладеного, дозволяє надати системне уявлення про поточний стан ЗТрП України, умови його відтворення, реалізації та розвитку (табл. 3.11). Слід зазначити, що загострення вже нагромаджених проблем та генерація нових викликів (руйнування виробничих потужностей та інфраструктури, тимчасова втрата контролю над частиною стратегічно важливих для національної безпеки корисних копалин (вугілля, рудні метали), блокадою морських портів та перебої і логістиці, збої енергосистеми тощо) свідчать про суттєвий вплив воєнного конфлікту на зовнішньоекономічну діяльність країни.

Загалом можна стверджувати, що найбільш потужні загрози самовідтворенню, стабільності, національній економічній безпеці та перспективам технологічного розвитку економіки України походять від:

- 1) опору на вичерпні та виснажені базові ресурсні міжнародні конкурентні переваги низького рівня, примітивізації її профілю спеціалізації в міжнародному поділі праці, зокрема науково-технічної;
- 2) зменшення рівня диференціації товарної структури та технологічної експортного кошика;

Таблиця 3.11 - Результати SWOT-аналізу
зовнішньоторговельного потенціалу України

<p>S (Strengths):</p> <ul style="list-style-type: none"> • потужна аграрна база, зокрема родючі чорноземи; • кваліфікована та відносно дешева робоча сила; • порівняно багаті різноманітні запаси корисних копалин, зокрема кольорових металів; • розвинені компетенції в сферах традиційної та новонабутої спеціалізації (металургії, АПК, ІТ, турбіни, ракетно-космічна техніка, озброєння, дрони, навігаційні прилади); • спеціалізовані наукові школи та традиції класичної фундаментальної освіти; • високо конкурентоспроможний ІТ-сектор, високий рівень цифровізації економіки; • потенціал для розвитку зеленої енергетики та креативної індустрії як експортоорієнтованих видів діяльності; • зручна транзитна геолокація між Європою та Азією; • спрощений доступ до ринків ЄС за угодою про вільну торгівлю; • інтеграція у глобальні вартості й поставок, напрацьований досвід експорту-імпорту та партнерські зв'язки в секторах традиційної спеціалізації ; • імідж «нездоланної стійкості» та високої адаптивності. 	<p>W (Weaknesses):</p> <ul style="list-style-type: none"> • воєнно-політичні ризики, • загострення демографічних проблем, імміграція молоді, втеча умів та талантів; • пошкодження й руйнація частини виробничих потужностей та інфраструктури, мінування територій; • низька товарна та географічна диверсифікація експорту • низька частка high-tech експорту, його переважно сировинна орієнтація; • залежність від імпорту стратегічних енергоресурсів, критичних технологій та обладнання; • значна енергоємність ВВП, перебої в енергопостачанні як фактор надійності ЗТрП; • низька інноваційна активність, • дефіцит вільних фінансових ресурсів, надвисокі інвестиційні ризики; • високий рівень екологічних катастроф через атаки на об'єкти критичної інфраструктури; • високий вуглецевий слід, надмірне використання пластику • бюрократичні перепони, корупція, непотизм, регуляторна нестабільність та неефективність; • обмежений доступ до морських торгових шлях та відсутність доступу до океанічних, транзит через треті країни, ускладнена логістика та високі транспортні витрати; • недостатньо активне просування бренда «Україна економічна» закордоном, неефективний опір антиукраїнській пропаганді.
<p>O (Opportunities):</p> <ul style="list-style-type: none"> • стрімкі метаморфози бізнес-ландшафтів, оновлення товарної структури виробництва на нових технологічних платформах; • підвищення технологічного рівня переробки агропродукції та металопродукції; • санкційне виштовхування російських виробників з низки ринків створює вікно іміджевих можливостей для українських компаній як альтернативних постачальників із європейською орієнтацією; • експорт ІТ-послуг, digital-рішень та нішевих інноваційних рішень в зонах науково-технічної та виробничої спеціалізації; 	<p>T (Threats):</p> <ul style="list-style-type: none"> • продовження та (або) ескалація військових дій, репутаційні ризики та ризики порушення поставок та інших зобов'язань; • політична нестабільність у ключових торгових партнерів з країн ЄС, G7; • залежність агро-частини ЗТрП від природно-кліматичних умов в контексті тенденції глобального потепління та інших екстремальних погодних явищ; • дефіцит невідновлюваних природних ресурсів, загроза відновленню природно-ландшафтних екоценозів; • втрата конкурентного потенціалу ІТ, інженерії, фундаментальної та прикладної науки через вимушену міграцію та втечу умів; • сезонні та цінові коливання на основні позиції експортного кошика;

Продовження табл. 3.11

<ul style="list-style-type: none"> • розширення присутності на світовому ринку військової техніки та озброєнь; • зростання попиту на зелену енергетику, екологічні технології та еко-продукцію консалтинг в сфері військової підготовки; • прискорений розвиток відновлювальної самогенераційної енергетики, конкурентні ціни на енергоємні товари; • розвиток онлайн цифрових торгових платформ та мультимовних синхронних перекладачів; • поглиблення інтеграції з ЄС, залучення партнерів для відновлення України як можливість інтеграції до RegVCs та надходження додаткових прямих інвестицій; • створення спільних підприємств та стартапів з бізнес-представниками країн ЄС та G7 з розміщенням на їх територіях; • недискримінаційне впорядкування трансграничної дистанційної роботи, зокрема в часині подвійного оподаткування; • підтримка міжнародних організацій та торгових партнерів, зокрема грантова на відновлення інфраструктури та соціальної сфери (сполучення відновлення з модернізацією); • патріотично налаштована молодь з західною освітою, космополітичним світоглядом, розумінням культурних відмінностей як первісні агенти та драйвери інтеграції; • використання AI в креативній індустрії та її розвиток як експортного сегмента; • після відновлення інфраструктури розвиток транспортних коридорів Україна-ЄС, перетворення України в потужний транзитний хаб Схід-Захід; • репарації, засновані на них програми кредитування, страхування ЗЕД тощо. 	<ul style="list-style-type: none"> • конкуренція із країнами, що розвиваються, й мають цінові конкурентні переваги через різницю у вартості робочої сили; • переривання або сповільнення ланцюга поставок через дії третіх країн; • підвищення рівня зовнішньої заборгованості, дестабілізації національної валютної системи; • санкційні торгові обмеження, технологічний та екологічний неопротекціонізм; • кіберзагрози та ризики, дезінформація; • загальносвітове зростання вартості та підвищення вимог безпеки до транспортування вантажів тощо.
--	---

Джерело: розроблено автором

3) надмірної відкритості, що для малих економік, якою є Україна, обертається на потужний генератор зовнішніх шоків, підкорення внутрішніх відтворювальних процесів зовнішнім, зокрема інтересам провідних країн-партнерів;

4) співвідношення між експортом та імпортом у зовнішньоторговельному обороті, дефіциту торгового балансу як передумови подальшого зростання зовнішньої заборгованості та коливань валютного курсу;

5) несприятливого індексу умов торгівлі, зокрема пов'язаного із обмеженою присутністю України на ключових для неї ринках та конкурентні особливості цих ринків;

6) значного технологічно-економічного розрив між Україною та її основними торговими партнерами, що обмежує варіанти співпраці до інтеграції у GVCs та EUVCs виключно в якості країни – експортера сировини та (або) продукції первинної переробки.

На нашу думку, на сучасному етапі основним імпаکت-фактором, що стримує активізацію експортної діяльності в Україні, є неефективна взаємодія вітчизняного бізнес- та державного секторів, недосконалість правової бази, конкурентної та експортної політики, незв'язаність останньої із іншими стратегічними складовими національної політики розвитку, насамперед науково-технічною, інноваційною та промисловою політикою

У сучасних умовах підвищення ефективності участі України у міжнародній торгівлі та удосконалення національної зовнішньоторговельної політики набуває стратегічного значення. Це передбачає адаптацію торговельних стратегій до умов війни, диверсифікацію ринків збуту, розвиток логістичної інфраструктури та цифровізацію торговельних процедур, що дозволяє зменшити втрати та підтримати стабільність економіки (табл.3.12).

Одним із ключових напрямів підвищення ефективності участі України у міжнародній торгівлі є географічна диверсифікація експорту. Розширення присутності на ринках ЄС, Азії та Північної Америки та Північної Африки дозволяє зменшити залежність від окремих торговельних партнерів, що особливо актуально в умовах війни, коли традиційні маршрути експорту можуть бути заблоковані або піддані ризику. Диверсифікація також сприятиме стабілізації валютних надходжень та мінімізації негативного впливу зовнішніх шоків на національну економіку. Другим важливим заходом є підтримка

експортерів у кризових умовах. Фінансова допомога, страхування торговельних ризиків та надання логістичних субсидій забезпечують збереження конкурентоспроможності підприємств та підтримку робочих місць. У контексті війни такі інструменти дозволяють підприємствам продовжувати виробництво та експорт, навіть при обмеженому доступі до традиційних маршрутів постачання та збуту.

Таблиця 3.12 - Основні напрями розвитку зовнішньоторговельного потенціалу України

Напрямок дії	Конкретні заходи	Очікуваний ефект
<p>Імператив: посилення конкурентних переваг та їх першооснови - людського капіталу. Засіб реалізації: фронтальна політика в сфері розвитку освіти, селективна науково-технічна, інноваційна та інвестиційна політика, спрямована на модернізацію та авангардизацію національного товаровиробництва й підвищення частки продукції із високою доданою вартістю, розвиток регіональної та національної смарт-спеціалізації</p>		
Підвищення управлінської та фахової торговельної компетентності	Підтримка STEM- освіти, IT- підготовки, міждисциплінарних ОП з фокусуванням на провадженні та розвитку міжнародного бізнесу, зокрема зовнішньої торгівлі	Підвищення якості прийняття управлінських рішень щодо розвитку міжнародної торговельної діяльності та торгової політики
Технологічна диференціація та технологічна модернізація традиційного експорту, кастомізація, реалізація стратегій нішера	Підтримка НДДКР, політика цифровізації, кластерних (агротех, машинобудування, металургія та виробництво металевих виробів, військові технології, безпілотні літальні апарати, біотех) та інноваційних ініціатив приватного сектору	Експансія на ринкові ніші, недоступні для країн з нижчим рівнем технологічного розвитку та невігідних для технологічних лідерів
Збільшення експорту цифрових послуг, військових технологій та зброї		Розширення високо доходних сегментів експорту із низькою волатильністю цін
Диверсифікація експортних ринків	Розширення експорту до ЄС, Азії, Північної Америки та ME&NA*	Зменшення залежності від окремих ринків, стабілізація валютних надходжень, мінімізація впливу фактору сезонності
Відповідність кращим світовим практикам	Гармонізація екологічних, якісних, технологічних та безпекових стандартів ЄС, сертифікація продукції	Підвищення конкурентостійкості, сприйняття України як передбачуваного партнера, подолання чи оминання неопротекціоністських бар'єрів
Підтримка експортерів у кризових умовах	Фінансова підтримка та страхування ризиків, логістичні субсидії	Підвищення конкурентоспроможності підприємств, збереження робочих місць

Напрямок дії	Конкретні заходи	Очікуваний ефект
Розвиток логістичної інфраструктури та диференціація торгівельних маршрутів	Створення обхідних маршрутів, портова модернізація та модернізація залізниці, створення мережі автобанів, інтеграція у європейські логістичні коридори, перехід на мультимодальні схеми перевезень й цифрові логістичні рішення	Забезпечення безперебійного експорту та імпорту, мінімізація втрат під час війни, гнучка маршрутизація, на перспективу зростання експорту транзитних послуг
Цифровізація та електронна комерція	Використання платформ e-trade, електронні сертифікати, блокчейн для митних процедур	Прискорення процедур, зниження бюрократії та ризиків шахрайства, мінімізації трансакційних витрат
Регіональна інтеграція та friendshoring	Активізація та масштабування торгівлі з дружніми країнами, закріплення в угодах преференційних умов доступу та користування транспортними коридорами	Стабільність зовнішньої торгівлі
Створення єдиного експортного бренду	Глобальна рекламна-пропагандистська компанія «Ukraine: Resilience & Innovation & » із залученням всесвітньо відомих особистостей – прихильників України, її регіональна версія «Ukraine is Europe»; активна участь у виставках, ярмарках, форумах; заохочення трейдерів до товаропросування через торгові платформи з подвійним брендом «Made in Ukraine»+	Підвищення впізнаності українських товарів, посилення довіри до них

* Стратегічне значення країн ME&NA (Middle East and North Africa) для України обумовлюється високим попитом на продовольство, значним потенціалом ємності ринку військової техніки та технологій, логістичну роль Суецького каналу, значні інвестиційні ресурсами країн Перської затоки, попит на імпорт технологій та інфраструктурне обладнання середньо технологічного рівня.

Джерело: розроблено автором

Не менш важливим є розвиток логістичної інфраструктури. Створення обхідних маршрутів, модернізація портів та інтеграція у європейські логістичні коридори забезпечують безперебійний експорт та імпорт товарів, мінімізуючи втрати під час воєнних дій. Такий підхід дозволяє зменшити ризики зриву поставок стратегічних товарів і підтримати функціонування національної економіки у складних умовах.

Окрему увагу слід приділяти цифровізації та електронній комерції. Використання платформ e-trade, електронних сертифікатів та технологій блокчейн для митних процедур прискорює торговельні процеси, знижує

бюрократію та мінімізує ризики шахрайства. Цифрові інструменти особливо актуальні під час війни, оскільки дозволяють зменшити необхідність фізичного контакту та швидко адаптуватися до змін у торговельних потоках.

Комплексне застосування зазначених заходів – диверсифікації ринків, підтримки експортерів, розвитку логістики та цифровізації – є основою для підвищення ефективності участі України у міжнародній торгівлі та удосконалення національної зовнішньоторговельної політики в умовах сучасних викликів та військового конфлікту.

Війна створює системні виклики для стабільності експорту та імпорту, підвищує невизначеність на валютному та фінансовому ринку та загрожує продовольчій та енергетичній безпеці країни. Тому удосконалення національної зовнішньоторговельної політики (табл. 3.13) з урахуванням сучасних загроз стає ключовим завданням держави для підтримки економічної стабільності та забезпечення стратегічної автономії у критично важливих секторах економіки.

Таблиця 3.13 - Удосконалення національної зовнішньоторговельної політики України з урахуванням війни

Напрямок політики	Конкретні дії	Очікувані результати
Торговельна стратегія	Встановлення пріоритетів експорту для критично важливих секторів (зерно, олія, метал)	Забезпечення стратегічної стабільності торговельних потоків
Протидія зовнішнім шокам	Гнучке регулювання мит, швидке реагування на обмеження та санкції	Мінімізація втрат від торговельних криз
Інтеграція у міжнародні системи	Активна участь у СОТ, укладення двосторонніх і регіональних угод	Підвищення правового захисту українських експортерів, доступ до нових ринків
Підтримка внутрішнього виробництва	Стимулювання сільського господарства, промисловості та ВПК	Підвищення внутрішньої пропозиції, зниження залежності від імпорту стратегічних товарів

Джерело: розроблено автором

Держава у механізмі регулювання зовнішньої торгівлі на центральному та місцевому рівнях представлена сукупністю інституцій, що:

- встановлюють і забезпечують дотримання норм, умов і правил поведінки національних резидентів в сфері міжнародних економічних відносин, створюють комфортне інституційне середовище для організації та провадження самостійної легальної прибуткової зовнішньоторговельної діяльності;

- з огляду на стратегічні національні інтереси у відповідному інтеграційному контексті визначають пріоритети та цілі міжнародної торгівлі і політики, визначають її засади та інструменти реалізації, рівень протекціонізму, лобіюють інтересів вітчизняних товаровиробників на зовнішніх ринках;

- відповідно до обраних національних пріоритетів у межах промислової та інноваційно-інвестиційної політики здійснюють стимулюючий вплив на розвинені фактори національної конкурентоспроможності та випереджального розвитку, підвищувати їх якість, доступність та ефективність;

- посилюють мотивацію економічних суб'єктів до легальної підприємницької діяльності, добросовісної конкуренції і продуктивної праці. При цьому держава повинна віддавати перевагу економічним методам непрямого впливу, "розмовляючи" із приватним сектором мовою індикативних рекомендацій, стимулів та заохочень селективних природи, зокрема фінансово-кредитних інструментів підтримки експорту;

- ініціюють та забезпечують впровадження спеціальних програм підтримки експорту за рахунок державного та місцевих бюджетів, інших джерел з урахуванням норм WTO і зобов'язань, узятих Україною при вступі до неї;

- сприяють формуванню у потенційних учасників міжнародних економічних відносин спільного бачення проблем та перспектив співдіяльності, пошуку консенсусного "знаменника" при творенні нових ідей-цінностей, проявленні експортної ініціативи при проєктуванні та запуску ланцюгів співпродукування вартості та доданої вартості;

- сприяють підвищенню управлінської торговельної компетентності -

підготовці та підвищенню кваліфікації фахівців в сфері міжнародної економічної діяльності;

- підтримують прогресивні форми міжнародного співробітництва, заохочують альянсові міжнародні ініціативи суб'єктів бізнесу;

- упорядковують питання щодо регулювання експансіоністської діяльності на внутрішньому ринку іноземних ТНК, що буде невід'ємно супроводжувати розвиток промислового-виробничого співробітництва та інтеграцію вітчизняного бізнесу до GVCs та RegVCs;

- забезпечують від виснаження та вичерпання невідновлювальні та тривало відновлювальні складові ресурсного забезпечення експортного потенціалу, запобігають незворотному витоку за кордон його вільної, незадіяної у продуктивній економічній діяльності та (або) недооціненої складової (виїзд за кордон кваліфікованих кадрів, науковців, винахідників, підприємців, втеча капіталів до офшорних зон);

- сприяють оптимізації співвідношення та структури експорту-імпорту, компенсують тимчасові втрати ринкових ніш й нестачу валютних коштів для імпорту імпортозаміщенням, тощо.

Державна координаційно-регуляторна активність формується під впливом міжнародних торговельних умов та вимог, що визначаються на рівні міжнародних організацій та міждержавному рівні відповідно до укладених угод в межах співробітництва з іншими країнами. У сфері повноважень держави залишаються тарифні та нетарифні методи регулювання зовнішньої торгівлі, які реалізуються в розрізі визначеного напрямку зовнішньоекономічної політики.

Отже, необхідність врахування інтересів та потреб всіх рівнів зацікавлених груп стейкхолдерів під час формування та реалізації національної моделі зовнішньоторговельної політики обумовлює доцільність колаборації та неперервного активного відкритого діалогу між бізнесом, державними та недержавними інституціями. Передумовою знаходження компромісу, загальним знаменником узгодженості інтересів мають стати імперативи

ефективного використання і розширеного відтворення економічного потенціалу України за рахунок її залучення в систему світового поділу праці та мінімізації ризиків національній економічній безпеці.

Одним із основних напрямів удосконалення політики є торговельна стратегія, що передбачає визначення пріоритетів експорту для критично важливих секторів, таких як сільське господарство (зерно, олія), харчова промисловість, металургія, літальні апарати та аерокосмічна техніка, та оборонно-промисловий комплекс. Фокус на цих секторах дозволяє забезпечити стабільні торговельні потоки та підтримати економічну безпеку країни в умовах обмеженого доступу до окремих ринків.

На думку низки дослідників [2; 32; 180; 198], успішне оновлення експортного кошика має відбуватися з врахуванням двох обставин: потенціалу генерування доходу для нових експортних товарів (темп зростання ринку та його потенційна ємність) та мінімального рівня їх технологічної відстані (із додаванням складності) від вже наявних. Пропонований перелік таких експортних новацій, актуальних та реальних для української економіки, наведено у додатку С.

Другим важливим елементом є протидія зовнішнім шокам. Гнучке регулювання мит, оперативне реагування на торговельні обмеження та санкції дозволяє мінімізувати негативний вплив кризових явищ на економіку. Це включає оперативне перенаправлення потоків товарів, пошук альтернативних маршрутів та партнерів, що критично важливо під час війни, коли частина інфраструктури може бути пошкоджена або заблокована. Інтеграція у міжнародні системи є наступним стратегічним напрямом. Активна участь у WTO, укладення двосторонніх та регіональних угод сприяє підвищенню правового захисту українських експортерів та відкриває доступ до нових ринків[193]. Це забезпечує країні можливість легітимно захищати свої торговельні інтереси, отримувати преференції на міжнародних ринках та залучати партнерів для стабілізації зовнішньої торгівлі.

Важливою є підтримка внутрішнього виробництва, особливо у стратегічних галузях. Стимулювання сільського господарства, промисловості та оборонно-промислового комплексу дозволяє збільшити внутрішню пропозицію товарів, знизити залежність від імпорту та забезпечити безперебійне забезпечення населення та ключових галузей економіки. Такий підхід підвищує стійкість національної економіки до зовнішніх шоків та створює базу для довгострокового розвитку після завершення війни.

Враховання сучасних викликів та ризиків, пов'язаних із війною, вимагає від України комплексного підходу до підвищення ефективності участі у міжнародній торгівлі та удосконалення національної зовнішньоторговельної політики. Диверсифікація ринків збуту, підтримка експортерів у кризових умовах, розвиток логістичної інфраструктури та цифровізація процедур дозволяють зменшити втрати, забезпечити безперебійність торговельних потоків і стабілізувати валютні надходження. Пріоритетизація критично важливих секторів, інтеграція у міжнародні системи та стимулювання внутрішнього виробництва створюють умови для стійкості економіки та стратегічної автономії країни, мінімізуючи негативний вплив зовнішніх шоків та військових ризиків.

Також слід зазначити, що глобалізація та глобальна інституціоналізація торгівлі обмежує можливості державної активності не тільки у тому розумінні, що звужується простір для "неякісної", неефективної політики. Вступ України до WTO та підписання угоди про асоціацію з ЄС істотно обмежили її можливості щодо тарифного захисту вітчизняного товаровиробництва й убезпечення його від потужних глобальних конкурентних загроз. Тож наявні регуляторні резерви митної зовнішньоторгової політики мають застосовуватися якомога більш ефективно, тісно корелюючи із системою національних економічних пріоритетів. Насамперед, мова йде про такі потужні протекціоністські засоби як зв'язані тарифні ставки (bound tariff rate) та тарифна ескалація (tariff escalation).

Звісно, вищенаведені заходи не є вичерпними. Однак, ми вважаємо, що їх реалізація сприятиме прискореному повоєнному відновленню та розвитку України, зміцненню її торговельно-конкурентних позицій на світовому та регіональних ринках.

Висновки за розділом 3

У розділі 3 дисертаційного дослідження сфокусовано увагу на процесах і факторах, що істотно модифікують глобальні умови формування, відтворення, розвитку й реалізації зовнішньоторговельного макропотенціалу; запропоновано методичний інструментарій вимірювання зовнішньоторговельного потенціалу національних економік та їх позиціонування в глобальній мережі торговельних відносин; проаналізовано умови та результати провадження зовнішньоторговельної діяльності в Україні, визначено перспективи, проблеми та пріоритети посилення її зовнішньоторговельного потенціалу й покращення торгово-конкурентної позиції на світовому ринку; розкрито функції держави як актора та стейкхолдера зовнішньоторговельного діяльності, конкретизовано напрями удосконалення державної торговельної політики. На основі проведених досліджень сформульовано наступні висновки:

1. Нова географія міжнародної торгівлі, сформована під впливом глобальної гіперконкуренції характеризується посиленням економічної взаємозалежності держав, зміщенням торговельних потоків і зростанням ролі інноваційно й технологічно розвинених країн та регіонів. Глобалізація створює як нові можливості для економічного зростання та залучення інвестицій, так і додаткові виклики, пов'язані з конкурентним тиском, перспективами отримання ренти виробника за інтеграції у GVCs, переформатуванням під тиском великих економік бізнес-ландшафтів й ринкових сегментів, неможливістю виграти у конкурентній боротьбі поза інноваційним шляхом розвитку. Ці трансформації зумовлюють потребу у формуванні адаптивних

зовнішньоекономічних стратегій та підвищенні конкурентоспроможності країн у глобальному масштабі.

2. Дослідження світової торгівлі товарів у 2020–2025 роках демонструє, що глобалізація зумовлює значну взаємозалежність національних економік та високу чутливість міжнародних ринків до зовнішніх шоків, водночас світовий ринок проявляє здатність до швидкого відновлення після криз; регіональний аналіз свідчить про концентрацію експортних потоків у Азії та Європі, стабільність частки Північної Америки та обмежену участь інших регіонів, а структура експорту за групами товарів підкреслює провідну роль машинобудівної продукції, збільшення частки електроніки та ІТ, зменшення експорту енергоресурсів і низько-технологічних товарів, що відображає зміни у глобальному попиті, технологічному розвитку та поступову модернізацію світового торговельного середовища.

3. Позиції України у світовій торгівлі товарами у 2020-2025 рр. характеризуються значними коливаннями, які визначаються як економічними факторами, так і наслідками повномасштабної війни. Військовий конфлікт призвів до скорочення експорту та погіршення рейтингових позицій країни, збільшення торговельного дефіциту та ускладнень у логістиці імпорту. Водночас, відновлення частини виробничих потужностей та переорієнтація торговельних маршрутів дозволили стабілізувати обсяги зовнішньої торгівлі у 2024-2025 рр. Таким чином, динаміка позицій України демонструє високу чутливість міжнародної торгівлі до воєнних факторів і потребує комплексного підходу до розвитку експортного потенціалу та забезпечення імпортової безпеки.

4. За наявних умов задача прискореного повоєнного відновлення економіки України об'єктивно потребує мобілізації резервів, консолідації усіх наявних зусиль та ресурсів українського соціуму, їх розподіл між забезпеченням поточних потреб функціонування та стратегічних потреб оборони, безпеки і розвитку. Критично важливим є підвищення рівня економічної активності з її підприємницьким “ядром”, ефективного та економне

використання того, що є, відновлення зруйнованого із підвищенням попередньої якості, примноження й розширене відтворення, зокрема через механізми капіталізації та самозростання вартості, створення в інноваційний спосіб нових активів, нових кластерних платформ і “локомотивів” зростання, використання міжнародної торгівлі як потужного каталізатора економічного зростання та технолого-інноваційного розвитку.

5. Державна політика сприяння розвитку та реалізації ЗТрП включає:

а) визначення стратегічних пріоритетів розвитку міжнародної торгівлі України, векторів, принципів й способів її інтеграції у глобальний та регіональний економічний простір та його торговельну мережу; б) розробка та провадження, відповідно до бачення майбутньої торговельно-конкурентної позиції України політики, спрямованої на активізацію її експортного процесу; в) сприяння смарт-спеціалізації регіонів, підтримка науково-технічної та інноваційної діяльності, підвищення технологічного рівня експортоорієнтованих виробництв; г) спрощення та здешевлення зовнішньоторговельних процедур та запровадження практики тарифної ескалації, шкала якої “прив’язана” рівня технологічної складності товарної продукції, призначеної для експорту; д) сприяння у підвищенні управлінської торговельної компетентності, включення до переліку пріоритетів державної підтримки в сфері вищої освіти підготовку фахівців (бакалаврів) та професіоналів (магістрів) з міждисциплінарних освітніх програм, сфокусованих на міжнародній економічній діяльності;

6. У межах політики стимулювання та розвитку експорту Україні також доцільно: убезпечувати від виснаження та вичерпання невідновлювальні та тривало відновлювальні складові ресурсного забезпечення ЗТрП, запобігати незворотному витоку за кордон його вільної, незадіяної у продуктивній економічній діяльності та (або) недооціненої складової (виїзд за кордон кваліфікованих кадрів, науковців, винахідників, підприємців, втеча капіталів до офшорних зон); оптимізувати структуру експорту-імпорту з урахуванням світового попиту, компенсувати тимчасові втрати ринкових ніш

імпортозаміщенням, оновлювати експортний кошик з врахуванням потенціалу генерування доходу для нових експортних товарів та рівня їх технологічної дистанції від вже наявних; вдосконалювати високо- та середньотехнологічне виробництво з опором суб'єктів господарювання на технологічні, наукоємно-інноваційні й цінові (ефект масштабу) конкурентні переваги, підвищувати продуктивність секторів промисловості та зміцнювати міжнародну конкурентоспроможність продукції під брендом «Made in Ukraine»; більш активно інтегруватися до глобальних та регіональних ланцюгів створення вартостей; шляхом економічної дипломатії вирішити проблему доступу до транспортних коридорів із виходом до океанічних портів; розширювати масштаби горизонтальної перехресної зовнішньої торгівлі та географічну диверсифікацію експортних відносин за рахунок країн Азії та Латинської Америки, тощо.

Матеріали досліджень автора, що викладені у третьому розділі дисертації, знайшли відображення в опублікованих наукових працях [41; 44-45; 47; 52; 54; 56-57; 133; 219, 221-222].

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження присвячене вирішенню актуальної наукової проблеми - розвитку теоретичних положень, методичних підходів та обґрунтуванню практичних аспектів формування й ефективної реалізації зовнішньоторговельного потенціалу національної економіки в умовах глобалізації.

Виконане наукове дослідження дало змогу сформулювати наступні висновки, що відображають вирішення поставлених завдань відповідно до визначеної мети:

1. Відзначено, що постіндустріальний стрибок якості збагачує економічну реальність новими явищами і процесами (інтелектуалізація, смартизація виробництва та управління, платформізація, гіперконкуренція, електронна комерція тощо), що розширюють для відкритих економічних систем межі можливого, оновлюють множину їх драйверів і коридорів руху у глобальному просторі, змінюють умови формування й реалізації їх зовнішньоекономічного потенціалу та істотно модифікують бізнес-моделі міжнародного трейдингу.

2. Виявлено, що за суттєвих досягненнях економічної науки в площині досліджень зовнішньоекономічного потенціалу окремі питання дотепер залишаються дискусійними (як-от: відсутність узгодженої позиції щодо змісту, структури, функції та особливостей реалізації ЗТрП як дуального експортно-імпортного феномену, нечіткість логіки та механізмів переходів «зовнішньоторговельний потенціал (імовірніше, пасивне) → міжнародна торгівля (проявлене, активне, комерціалізоване) → відтворення та розвиток макроекономічного потенціалу → макроекономічна динаміка», невпорядкованість факторів формування й успішної комерціалізації ЗТрП в умовах глобально-локальних викликів) й потребують подальших наукових розвідок. Зокрема, йдеться про пошук на макрорівні драйверів розвитку ЗТрП, відповідних механізмів його розкриття та комерціалізації, завдяки яким малі

відкриті національні економіки зможуть зміцнювати власні позиції у світовій економічній ієрархії, мінімізувати загрози та убезпечувати рух в глобальному економіко-еволюційному процесі.

3. Зовнішньоекономічний потенціал визначено як відкриту підсистему національної економіки, що визначає орієнтацію її суб'єктів на налагодження та розвиток міжнародних економічних відносин за наявних глобально-локальних умов і обмежень. Показано, що рівень розвитку та мультиформізм ЗТрП конкретної національної економіки є проявом різноманіття тих видів зовнішньоекономічної діяльності, до участі в яких залучені національні резиденти.

4. Наголошено, що форми міжнародної економічної діяльності визначаються в діалозі «система ↔ середовище {потенційні партнери}», в якому обидві сторони є акторами – максимізаторами вигоди. В основі паритетного чи компромісного рішення - взаємовигода. Те, що певна макросистема може запропонувати потенційним партнерам, залежить від:

- 1) технологічного рівня її експортоорієнтованих виробництв, їх товарної спеціалізації, диверсифікації, конкурентоспроможності й складності, наявності у експортному кошику ексклюзивних товарних позицій;
- 2) конкурентостійкості, спроможності ефективно адаптуватися до кон'юктурних та санкційних шоків;
- 3) здатності створювати й комерціалізувати нові знання та технології, генерувати зовнішні ефекти й поширювати їх каналами міжнародних економічних зв'язків.

5. ЗТрП є складовою зовнішньоекономічного потенціалу, що дозволяє забезпечувати самовідтворення та реалізацію останнього завдяки поступовій інтеграції системи-носія у глобальні торгівельні мережі. Як специфічний атрибут відкритих економічних систем ЗТрП характеризують релевантність та адресність, відкритість і трансграничність, нелінійність, структурна та функціональна складність, обмежена комбінаторність та керована динамічність. У практичному аспекті ЗТрП може розглядатися як специфічний об'єкт державного регулювання, у межах якого відбуваються переходи

«ресурсне забезпечення товаровиробництва → технологічна трансформація ресурсів в готову товарну продукцію – об'єкти міжнародної торгівлі → експортно-імпортні потоки → результати зовнішньої торгівлі → позитивні зміни макродинаміки».

6. Систематизовано та розкрито атрибути економічного сьогодення, що характеризують зміни у засадах розвитку зовнішньоторговельного потенціалу відкритих економічних систем та у середовищі його реалізації. Русійний імпульс відповідним трансформаціям надає кластер комплементарних тенденцій, серед яких: поглиблення поділу та спеціалізації суспільної праці, технологічне ускладнення, горизонтальна і вертикальна фрагментація виробничих процесів, нові гео-конфігурації кооперації, комбінування та просторової організації виробництва; підвищення ролі підривних та проривних інновацій у досягненні й утриманні конкурентного лідерства, домінація знанневих та інтелектуальних детермінант комерційного успіху та конкурентної боротьби; стрімке оновлення бізнес ландшафтів і ринкових арен конкурентної боротьби, моральне старіння традиційних моделей та інструментарію провадження міжнародної економічної діяльності, формування нової ідеології конкурентної боротьби та стратегій інтернаціоналізації бізнесу, смарт-технологій управління; певна віртуалізація економічного простору, часткове зняття трансграничних обмежень мобільності факторів та результатів виробництва; оновлення, диверсифікація та кастомізація товарної номенклатури як відповідь на підвищення рівня й якості життя населення; удосконалення інфраструктурного забезпечення міжнародної торгівлі та платіжних систем, що її обслуговують; неопротекціонізм та нові “м'які” форми економічного співсуверенітету тощо.

7. Обґрунтовано, що структурне “ядро” ЗТрП утворено тріадою взаємопов'язаних базових конструктів «міжнародні конкурентні переваги», «торговельна ініціатива» та «торговельна компетентність», що разом забезпечують його функціональну зрілість, здатність до адаптації та спрямованого селективного розвитку. Торговельна компетентність узагальнено

характеризує здатність суб'єктів зовнішньоторговельних відносин розробляти та впроваджувати стратегічно ефективні управлінські рішення щодо розвитку зовнішньої торгівлі. Торговельна ініціатива може бути визначена як внутрішньо обумовлене прагнення акторів зовнішньоекономічних відносин до прояву суб'єктності - до активних дій, цілеорієнтованих на реалізацію певної програми/ плану дій та (або) вирішення певної проблеми через участь у міжнародних торговельних угодах.

8. Спираючись на еволюційний метод дослідження, ЗТрП охарактеризовано як динамічну нелінійну систему, що рухається із минулого через сьогодення у майбутнє. У контексті минулого він виступає, з одного боку, як результат еволюції умов і селекторів формування та розвитку міжнародних конкурентних переваг, механізмів перетворення латентних неспроявлених можливостей у комерційно успішні результати тощо. А з іншого, - як «запас», що втілює у собі накопичені в передісторії ресурсні можливості та товарні пропозиції, що підтримують міжнародну спеціалізацію країни. У поточному періоді він характеризує рівень використання ресурсів, їх продуктивність, ефективність та відповідність запитам зовнішніх споживачів і сучасним технологіям задоволення їх потреб, наближеність до межі виробничих можливостей, наявність чи відсутність резервів розвитку, насамперед інноваційних. Щодо майбутнього, він є носієм певних змін й невід'ємним фактором його проектування та творення. Такий поліхронний погляд є практично важливим для розуміння логіки розвитку ЗТрП та майбутніх наслідків стратегічних управлінських рішень сьогодення.

9. Запропоновано погляд на міжнародний трейдинг як практичну форму реалізації й комерціалізації ЗТрП. Доведено, що мультифункціональність сучасної міжнародної торгівлі проявляється й розкривається через виконання нею комплексу взаємопов'язаних функцій, як-от: посередницька, транзитна, інтегративна, розподільна, комунікативна, сигнальна, діагностична, селективна, оздоровча, стимулююча. Зокрема, як носій стимулюючої функції, вона є потужним інструментом економічного зростання, структурних зрушень,

стимулювання підприємницької та інноваційної активності, модернізації усталених моделей та практик міжнародного бізнесу, атракції (приваблення) прямих іноземних інвестицій тощо.

10. Відзначено, що прийняття стратегічних управлінських рішень загальнодержавного рівня щодо розвитку зовнішньоторговельної діяльності має спиратися на додатні зміни в значеннях певних показників – індикаторів, як-от: сальдо балансу товарів і послуг, частка експорту країни в обсязі глобальної торгівлі; коефіцієнт порівняльної ефективності експорту; міжнародна конкурентоспроможність національного виробництва із врахуванням його експортної спеціалізації та ін. Середньозважену оцінку міжнародної конкурентоспроможності національного експорту пропонується розраховувати на основі індексів відносних порівняльних переваг (RCA) товарних груп, що входять до складу експортного кошика. Додатково доцільно визначати індекс конкурентної потужності через відсоткову частку в експорті товарів із $RCA > 1$ (або > 2) із виокремленням групи високо конкурентних товарів із $RCA > 5$.

11. За результатами проведеного кореляційно-регресійного аналізу та виявлених емпіричних правильностей визначені та проранжовані за силою взаємозв'язку імпаکت-фактори порівняльної ефективності експорту (продуктивність праці (ранг 1), рівень технологічної складності наукових розробок (2), рівень розвитку цифрових платформ та технологій (3), якість державної регуляторної політики (4), рівень розвитку людського капіталу (5), ефективність уряду (6), рівень інноваційного розвитку (7), якість інфраструктурної підтримки зовнішньоторговельної діяльності у частині фінансового (8) та транспортно-логістичного сервісу (9), поточний рівень та результати залученості країни в процесі економічної глобалізації (10));

13. Оцінювання рівня розвитку зовнішньоторговельного потенціалу України за розробленою авторською методикою дозволило стверджувати, що: у межах досліджуваної вибірки з 32 країн (Україна + основні торгові партнери) вона посідає 28 сходинку між Індією (29) та Індонезією (27) й знаходиться в

групі країн з відносно низьким рівнем потужності ЗТрП; найбільш сильними сторонами ЗТрП України є: розвинений людський капітал, готовність до впровадження, поширення та використання цифрових технологій, комплексний рівень виробничих потужностей, рівень наукових досліджень, розгалужені зовнішньоекономічні контакти в торговельній та фінансовій сфері; імідж «нездоланної стійкості» та високої адаптивності. Водночас, по відношенню до більшості країн-партнерів Україна займає слабшу конкурентну та торгову позицію, що значно ускладнює для неї задачу ефективної реалізації власного ЗТрП, зокрема через інтеграцію до GVCs та RegVCs із прискореним технологічним ліфтом. Основною перешкодою для реалізації національного ЗТрП є порівняно низька інноваційна активність, що сповільнює технологічний розвиток та ускладнює реалізацію проривних конкурентних стратегій.

14. У роботі конкретизовано функції держави-суб'єкта зовнішньоторговельної політики та стейкхолдера зовнішньоторговельної діяльності. Сформульовано науково обґрунтовані рекомендації щодо заходів, які сприятимуть розвитку та ефективній реалізації ЗТрП України та посиленню її конкурентно-торговельних позицій на світовому ринку, а саме:

- сприяння смарт-спеціалізації регіонів, підтримка R&D, політика цифровізації, кластерних (ІКТ, агротех, машинобудування, металургія, біотех, ракетно-космічна техніка, військові технології та озброєння, безпілотні літальні апарати, турбіни, навігаційні прилади) та інноваційних ініціатив підприємницького сектору;
- забезпечення від виснаження та вичерпання невідновлювальних та тривало відновлювальних складових ресурсного забезпечення ЗТрП, запобігання незворотному витоку за кордон його вільної, незадіяної у продуктивній економічній діяльності та (або) недооціненої складової (виїзд за кордон кваліфікованих кадрів, науковців, винахідників, підприємців, втеча капіталів до офшорних зон);
- оптимізація структури експорту-імпорту з урахуванням світового попиту, оновлення експортного кошика з врахуванням потенціалу генерування доходу для нових експортних товарів та рівня їх технологічної

дистанції від вже наявних, компенсація тимчасової втрати ринкових ніш й нестачі валютних коштів для імпорту імпортозаміщенням;

- географічна диверсифікація торговельних відносин;
- активізація та масштабування торгівлі з дружніми країнами, закріплення в угодах преференційних умов доступу та користування транспортними коридорами, створення обхідних маршрутів, модернізація залізничної та портової інфраструктура, розгортання мережі автобанів, інтеграція у європейські логістичні коридори, перехід на мультимодальні схеми перевезень й цифрові логістичні рішення; вирішення шляхом економічної дипломатії транзитного доступу до океанічних портів;
- підвищення впізнаності українських товарів, посилення довіри до них; глобальна рекламна-пропагандистська компанія «Ukraine: Resilience & Innovation &...» із залученням всесвітньо відомих інфлюенсерів - прихильників України, її регіональна версія «Ukraine is Europe», заохочення вітчизняних трейдерів до товаропросування через торгові платформи з подвійним брендом «Made in Ukraine+»;
- заохочення і підтримка підприємницьких ініціатив щодо створення спільних підприємств і стартапів з іноземними партнерами, розміщених на їх територіях;
- стимулювання українських емігрантів як первісних суб'єктів і драйверів міжнародної інтеграції в торговельній сфері, популяризаторів бренда «Made in Ukraine»;
- сприяння у підвищенні управлінської торговельної компетентності, включення в перелік пріоритетів державної підтримки підготовки в закладах вищої освіти здобувачів з міждисциплінарних освітніх програм, сфокусованих на міжнародному бізнесі та міжнародній торгівлі.

Результати наукового дослідження мають теоретичну, методологічну та прикладну цінність, поглиблюють наукові уявлення про відтворення, розвиток та комерціалізацію ЗТрП національних економічних систем, вплив міжнародної торгівлі, як практичної форми його реалізації, на макроекономічну динаміку та структурні зрушення; розвивають методичний й аналітичний

інструментарій вимірювання ЗТрП національних економік та їх позиціонування в глобальній мережі торговельних відносин; сприяють підвищенню ефективності управлінських рішень в сфері зовнішньоторговельної діяльності та торговельної політики.

Практична цінність роботи полягає у тому, що отримані результати можуть стати підґрунтям подальших наукових пошуків з проблематики теорії, методології та практики зовнішньоторговельного потенціалу; можуть бути використані у державній торговельній політиці, при розробці та реалізації державних програм стимулювання експорту; враховані суб'єктами господарювання у корпоративних стратегіях розвитку зовнішньоторговельної діяльності, визначенні перспектив та плануванні заходів з її розвитку; включені до навчально-методичного забезпечення дисциплін фахового циклу освітніх програмах підготовки здобувачів вищої освіти у сфері міжнародної економіки і міжнародного бізнесу із профілізацією на зовнішній торгівлі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 17 цілей, щоб змінити наш світ. Індикатори для України. URL: <https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk/>
2. Активізація експортної діяльності підприємств України: недоторговані ринки та торгівельні бар'єри / за заг. ред. Серпухова М.Ю.; Дехтяр Н.А., Мазоренко О.В., Волошан І.В. та ін. Харків : Видавництво «Лідер», 2019. 216 с.
3. Алі-Реза Резазаде. Тарифи Трампа об'єднують друзів і ворогів проти США. URL: <https://aspi.com.ua/news/novini-svitu/tarifi-trampa-obednuyut-druziv-i-vorogiv-proti-ssha-ali-reza-rezazade#gsc.tab=0>
4. Андреева О.А., Жмуренко В.Г. Управління ризиками та консультаційний аутсорсинг у процесі укладання контрактів зовнішньоторговельної діяльності. *Фінансово-економічні механізми розвитку підприємництва: теоретичний та практичний аспекти: Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково - практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених (24 – 25 листопада 2022 р.)*. Дніпро: УДУНТ, 2022. С.51-55.
5. Белінська Г., Захаренков Є. Економічні потрясіння в умовах глобалізації як причина трансформації світопорядку. *Економіка та суспільство*. 2025. № 73. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-73-94>
6. Бестужева С.В. Концептуальні підходи до визначення сутності експортного потенціалу. *Вісник Мукачівського державного університету*. 2017. Вип. 21. С. 22-28.
7. Білорус О. Г. Проблеми глобального управління в умовах світової фінансової цивілізації. *Фінанси України*. 2019. №1. С.10-17. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2019.01.010>
8. Білоцерківець В.В., Кошевий М.В. Нить Аріадни економіки металургійної галузі: роль транспортної інфраструктури в координатах глобальних викликів міжнародної торгівлі та конкурентоспроможності. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2025. № 25. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17959498>
9. Білоцерківець В. В., Кошевий М.В. Економіка металургійної галузі:

ретроспектива і перспективи конкурентоспроможності в координатах глобальних торговельних, транспортних та інформаційно-комунікаційних викликів. 2025. № 58. С. 425-432. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.14.11.2025.049>

10. Білоцерківець В.В., Завгородній К.О. Зовнішня торгівля як каталізатор розвитку національної економіки. *Фінансово-економічні механізми розвитку підприємництва: теоретичний та практичний аспекти: Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково - практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених* (24 – 25 листопада 2022 р.). Дніпро: УДУНТ, 2022. С. 13-16. URL: http://nmetau.edu.ua/file/zbirnik_2022_st.pdf

11. Білянський О., Липов В. Регулювання конкуренції в економіці платформ: проблеми та інструменти. *Економіка України*. 2022. № 2. С. 3-19. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.003>

12. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі: пер. з англ. К.: Основи, 2001. 670 с.

13. Борисова Т.М. Міжнародна економічна конкуренція: навч. посіб. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 232 с.

14. Бурковський М. Д., Тарасевич В.М. Методологічні засади адаптації національних підприємств до умов глобальної невизначеності та нестабільності. *Бізнес-навігатор*. 2025. № 4 (81). С. 426–430. DOI: <https://doi.org/10.32782/business-navigator.81-65>

15. Бурса О.В. Економічний потенціал: сутність і значення. *Наукові записки*. №4. 2018. С.12-19.

16. Войнаренко М.П. Кластери в інституційній економіці: монографія. Хмельницький: ХНУ, ТОВ «Тріада-М», 2011. 505 с.

17. Вплив багатополлярної глобалізації на зовнішню торгівлю України: колективна монографія / за ред. Т.О. Осташко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». К., 2024. 330 с.

18. Гаврилюк І. Розвиток міжнародної торгівлі в системі міжнародних економічних відносин в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. № 45. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-53>

19. Галецька Т.І., Топішко Н.П., Галецький С.М. Гравітаційна модель міжнародної торгівлі: витоки і сучасні підходи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, грудень 2022. № 27(55). С. 96–103.

20. Галуцзяк М. П., Галуцзяк О. Я., Кужда Т. І. Прогнозування соціально-економічних процесів: навчальний посібник для економічних спеціальностей. Тернопіль: ФОП Паляниця, 2021. 160 с.

21. Геращенко С. О.. Міжнародна торгівля України в умовах глобальних трансформацій та геополітичної нестабільності. *Економічний простір*. № 210. 2026. С. 220-225. DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.210.220-225>

22. Гетманець О. П., Коробцова Д. В., Єжелей Ю. О. Глобалізація та міжнародна економіка: складність інтеграції ринків та економічні наслідки на рівні країн (український досвід). *Академічні візії*. 2023. Вип. 20. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/456>

23. Гладуелл М. Давид і Голяф. Аутсайтери, невдахи і мистецтво перемагати гігантів. К.: Видавництво: "Клуб Сімейного Дозвілля", 2018. 402 с.

24. Глобалізаційні процеси у світовій економіці: виклики та можливості для України : колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. О.О. Борзенко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – Електрон. дані. – К., 2022. 264 с. URL: <https://surl.li/mylpte>

25. Господарський кодекс України. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. Відомості Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

26. Гражевська Н.І. Економічні системи епохи глобальних змін. К.: Знання, 2008. 431 с.

27. Григорова-Беренда Л.І., Шуба М.В. Теорія і практика зовнішньої торгівлі: навчальний посібник. Харків : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2016. 136 с.

28. Гринько П.О. Діагностика факторів зовнішнього середовища, які впливають на розвиток експортно-імпоротної діяльності промислових підприємств. *Бізнес Інформ*. 2018. №8. С. 51-56.

29. Гриценко А. Зовнішньополітична стратегія як результат стратегічного зовнішньополітичного планування. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. 2022. Вип. 2 (62). С.54-59. DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2\(62\)-8](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2(62)-8)

30. Грушко В., Ковчар Р. Сучасне розуміння глобальних ланцюгів вартості. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2023. №1(69). С. 9-14. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-69-9-14>

31. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>

32. Дехтяр Н.А. Дослідження феномена внутрішньогалузевої торгівлі як чинника конкурентоспроможності країни в зовнішньоекономічних відносинах. *Бізнес Інформ*. №11. 2017. С.67-74.

33. Доленко Л.Х., Переяславська В.О. Особливості розвитку світової торгівлі в контексті сучасних теорій міжнародної торгівлі. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. 2018. Т.23. Вип. 5 (70). С.17-19.

34. Дугінець Г. В. Глобальні ланцюги вартості : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 412 с.

35. Економічна теорія. Національна економіка: підручник / за ред. В.М. Тарасевича. К.: Знання, 2012. 270 с.

36. Економічні суперечності глобалізації та локалізації: форми руху і розв'язання: колективна монографія / за ред. акад. НАН України А.А. Гриценка; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», ДННУ «Академія фінансового управління». К., 2024. 580 с.

37. Економічний аналіз: Навч. посібник. За ред. Волкової Н.А. Одеса: ОНЕУ. 2015. 310 с.

38. Економічний потенціал підприємства: навчальний посібник / за заг. ред. проф. О. Ф. Балацького, проф. О. М. Теліженка. Суми : Університетська книга, 2014. 724 с.

39. Економічний потенціал підприємства: обліково-статистичний та інформаційно-технологічний контекст: монографія / за ред. О.Г. Осауленка. К.: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. 223 с.

40. Жаліло Я.А. Конкурентоспроможність економіки України в умовах

глобалізації: монографія. К.: Знання України, 2005. 388 с.

41. Жмуренко В.Г. Глобальні тренди розвитку міжнародної торгівлі *Молодіжна наука: інновації та глобальні виклики // Збірник тез за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених*. Полтава: НУПП імені Юрія Кондратюка, 2024. С.113-114. URL: https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/events/conf/2024/mnigv/zbirnik_tez_konferencii_2024_ost.pdf

42. Жмуренко В.Г. Економічна самоорганізація та комерційна самоврядність: загальне та особливе в практиці господарювання. *Молода академія – 2023. Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-технічної конференції студентів і молодих учених*. Т.2. Дніпро, УДУНТ, 2023. С. 40-41.

43. Жмуренко В. Зовнішньоторговельний потенціал та міжнародна торгівля: рух у просторі ймовірностей. *Актуальні проблеми економіки, підприємництва та менеджменту в епоху глобальних загроз* : Зб. мат.-лів всеукр. наук.-практ. конфер. 27 листопада 2025 р. / ННІ ДМетІ УДУНТ. Дніпро. 2025. С. 107-111.

44. Жмуренко В.Г. Перспективи розширення географії ринків збуту українського експорту. *Молода академія - 24. Т.ІІ: зб. тез доп. Міжнар. наук.-техн. конф. студентів і молодих учених, Дніпро, 23-24 травня. 2024 р.* Дніпро: УДУНТ, 2024. С.115. URL: http://nmetau.edu.ua/file/---_tom_2.pdf

45. Жмуренко В.Г., Жилюк Є.В. До питання про національну політику розвитку зовнішньоторговельного потенціалу. *Інформаційно-комунікаційні технології : дослідження молоді наукової спільноти* : збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених, Дніпро, 11-12 грудня 2025 р. Дніпро : ДМетІ УДУНТ, 2025. С.93-94.

46. Жмуренко В., Завгородня О. Зовнішньоторговельний потенціал національної економіки: засади та фактори реалізації в умовах глобалізації. *Сталий розвиток економіки*. 2025. 6 (57), С. 148-154. DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-57-20>

47. Жмуренко В.Г., Олефіренко Т.В., Ткаленко Д.Д. Аналіз стратегій

цифрової економіки для підвищення ефективності глобального ринку. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2025. (18). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15458954>

48. Завгородня О.О. Інноваційна динаміка національної економіки. Дніпро: Пороги, 2013. 456 с.

49. Завгородня О. Інноваційний вектор національної політики розвитку: у пошуках відповіді на загрози глобальної конкуренції / *International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects*. International collective monograph. Ed. N. Tikanashvili, G. Evgenidze, A. Maisuradze. Tbilisi. Georgia. Georgian Aviation University, 2023. P. 154-175. DOI 10.5281/zenodo.7825520

50. Завгородня О.О., Бандоріна Л.М., Жмуренко В.Г., Завгородній К.О. Актуальні проблеми і пріоритетні напрями розвитку експортного потенціалу національної економіки. *Економічна кібернетика: інструменти і методи дослідження та організації економічних процесів : збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської інтернет-конференції*, м. Дніпро, 1-2 березня 2024р. Дніпро : УДУНТ, 2024. С. 90-94. URL: http://nmetau.edu.ua/file/zbirnik_naukovih_prats-2024.pdf

51. Завгородня О.О., Бандоріна Л.М., Жмуренко В.Г., Завгородній К.О. Міжнародна торгівля як імпакт-фактор розвитку національних економічних систем: взаємозв'язки, обмеження та динамічний потенціал. *International scientific journal «GRAIL OF SCIENCE»*. 2025. №50. С. 279-289. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.21.03.2025.030>

52. Завгородня О.О., Жмуренко В.Г. Держава як стейкхолдер зовнішньоторговельної діяльності підприємств. *Економічне відродження України: проблеми, виклики, перспективи: Зб. мат.-лів всеукр. наук.-практ. Інтернет-конфер. 30 березня 2023 р.* УДУНТ. Дніпро. 2023. С.41-43.

53. Завгородня О.О. Жмуренко В.Г. До питання про методологію дослідження інноваційного розвитку відкритих соціально-економічних систем доби глобалізації. *Економічна кібернетика: інструменти, моделі і методи інтелектуальної підтримки прийняття рішень : збірник наукових праць за*

матеріалами Всеукраїнської інтернет-конференції, м. Дніпро, 1-2 березня 2023 р. Дніпро : УДУНТ, 2023. С. 105-109.

54. Завгородня О.О., Жмуренко В.Г. Міжнародний інститут торгових палат як драйвер розвитку зовнішньої торгівлі. *Фінансово-економічні механізми розвитку підприємництва: теоретичний та практичний аспекти: Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково – практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених (23 – 24 листопада 2023 р.)*. Дніпро: УДУНТ, 2023. С.75-77. URL: http://nmetau.edu.ua/file/kfin_3527.pdf

55. Завгородня О.О., Жмуренко В.Г. Теоретико-методологічні засади дослідження зовнішньоекономічного потенціалу національної економіки та його впливу на макродинаміку. *Ефективна економіка*. 2024. № 8(24). DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.8.21>

56. Завгородня О.О., Жмуренко В.Г., Ткаленко Д.Д. Інноваційні пріоритети моделі управління міжнародною конкурентоспроможністю: глобальний та національний виміри. *Економічна кібернетика : управління даними, хмарні технології та інфокомунікації : збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської інтернет-конференції, м. Дніпро, 3-4 березня 2025 р.* Дніпро : УДУНТ, 2025. С. 40-44. URL: https://nmetau.edu.ua/file/zbirnik_naukovih_prats_2025.pdf

57. Завгородня О.О., Жмуренко В.Г. Регулювання та інфраструктурна підтримка зовнішньої торгівлі. Міжнародна конференція «Інноваційні технології в науці та освіті. Європейський досвід» 29 листопада 2022 р. Інститут промислових та бізнес-технологій УДУНТ, м. Дніпро (Україна). Дніпро: УДУНТ, 2022. С. 159-162.

58. Заїка О. О. Розбудова експортної логістики України в умовах війни: виклики, перешкоди, перспективи. *Актуальні питання суспільствознавства в умовах воєнного стану в Україні: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Орадя, Румунія, 27-28 березня 2024 р.)*. Рига, Латвія : Baltija Publishing, 2024. С. 196-200.

59. Закон України про зовнішньоекономічну діяльність. 959-ХІІ, редакція від 26.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12>

60. Занора В., Куценко Д., Одородько Н. Потенціал як основа розвитку підприємства: понятійно-категоріальний апарат. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 2 (18). С. 40-51.

61. Зовнішня торгівля України: XXI століття: монографія / А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник, Н.О. Іксарова [та ін]; за заг. ред. А.А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2016. 600 с.

62. Зубрицький А.І. Експортний потенціал України у контексті порівняльних переваг. *Економіка і прогнозування*. 2015. № 1. С. 140–154.

63. Іванов Є.І. Диверсифікація зовнішньої торгівлі та економічне зростання : монографія. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2021. 280 с.

64. Історія економічних вчень: підручник / за ред. Небрат В.В., Петруні Ю. Є., Тарасевича В. М. вид. 3-ге, допов. і перероб. К. : «Центр учбової літератури», 2024. 383 с.

65. Історія економіки та економічної думки: Підручник. / В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, Т.В. Гайдай та ін.; за ред. В.Д. Базилевича. К.: Знання, 2018. 775 с.

66. Історія економіки та економічної думки : підруч. /; за ред. В.В. Козюка, Л.А. Родіонової. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 792 с.

67. Іщук С. О., Созанський Л. Й. Імпортозалежність економіки України: і шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка*. 2020. Випуск 1(13). С. 23-32.

68. Казакова Н.А., Булаєнко М.В., Широкоград Є.Е. Тенденції, перспективи та проблеми реалізації Україною її експортного потенціалу. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. № 58. С.27-30.

69. Каличева Н.Є. Конкуренція: сучасне розуміння, сутність та вплив на ринкову економіку. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2024. № 85. С. 30-36. DOI: <https://doi.org/10.18664/btie.85.306327>

70. Кальченко Т. Глобальна економіка: методологія системних досліджень: монографія. Київ: КНЕУ, 2006. 248 с.

71. Ковальчук В.Н., Лі Дзе Гоа, Останкова Л.А. Світова економіка: її історія та дослідники: підручник. К: ЦУЛ, 2019. 632 с.

72. Козак Ю.Г., Мірошніченко О.В. Міжнародна торгівля. Київ, 2015. 668 с.

73. Козик В.В., Панкова Л.А. Карп'як Я.С., Григор'єв О.Ю., Босак А.О. Зовнішньоекономічні операції і контракти: Навч. посіб. К.: ЦНЛ, 2004. 608 с.

74. Коляда О.В., Райчева А. О. Зовнішня торгівля України як чинник розвитку міжнародних економічних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Ужгород : Гельветика, 2019. Вип. 24, Ч.2. С. 78-82.

75. Кононенко Л. В., Назарова Г. Б., Шишкіна Т. М. Трансформування міжнародної торгівлі в умовах глобалізації і цифровізації економіки. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 5(5). С. 110-121. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5\(5\)-110-121](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-110-121)

76. Конкурентоспроможність національної економіки: цивілізаційні виміри та особливості управління в умовах глобалізації / [О.Б. Чернега, Ю.Г. Бочарова. М-во освіти і науки, молоді та спорту України]. Донецьк: Видавництво «Ноулідж» (донецьке відділення), 2011. 348 с.

77. Конкурентоспроможність підприємства: навч. посібн. І.А. Дмитрієв, І.М. Кирчата, О.М. Шершенюк. Х.: ФОП Бровін О.В., 2020. 340 с.

78. Коробка Ю. В., Тарасевич В. М. Експансія національних франчайзингових мереж на глобальні ринки: методологічно-практичні аспекти. *Грааль науки*. 2025. № 52. С. 424–435. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.23.05.2025.053>

79. Король І.В. Управління конкурентоспроможністю вітчизняної економіки : монографія / І.В. Король; МОН України, Уманський державний пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Візаві, 2018. 202 с.

80. Кравчук Н. Асиметрії і дисбаланси глобального розвитку: ідейно-теоретичні та фундаментальні основи дослідження. *Міжнародна економічна політика*. № 1-2 (14-15). 2011. С. 170-210.

81. Красноруцький О., Маренич Т., Прусова Г. Співвідношення економічних категорій «потенціал підприємства», «ресурсний потенціал», «виробничий потенціал» та «економічний потенціал». *Ukrainian Journal of*

Applied Economics and Technology. 2024. Volume 9. № 2. С.113-121. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-2-19>

82. Ксендзук В.В. Механізми формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики України: монографія. Житомир: Житомирська політехніка. 2020. 352 с.

83. Леонідов І.Л., Цурканова І.Б. Специфіка екстерналізації привласнення інформаційно-цифрового продукту інтелектуального продукту в умовах глобалізації. *Науковий погляд: економіка та управління*. №2(86). 2024. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2024-86-2>

84. Лимар В., Сафаров У. Сутність поняття та основні показники міжнародної торгівлі. *Економіка і організація управління*. №9, 2024. С. 29-41. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.3>

85. Липов В. Конкурентна стратегія розвитку України в умовах глобалізації. Ч. I, II. *Економіка України*. 2018. № 3, 4. С. 21-35; 3-17.

86. Липов В. Макроекономіка. Тема 32. Теоретичні засади моделювання відкритої економіки. *Економічна теорія*. 2016. № 3. С.103-119.

87. Липов В. В. Еволюція інституційних форм конкурентних відносин: від першої до четвертої промислової революції. *Економічна теорія*. 2020. № 1. С. 20–40. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2021.01.020>

88. Лисенко А.М., Коряк А.П. Поняття економічного потенціалу та концептуалізація підходів до його трактування. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*, 2020, вип. 5(38). С. 221-227. DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).221-227](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).221-227).

89. Лупак Р. Л. Конкурентоспроможність підприємства : навч. посіб. / Р. Л. Лупак, Т. Г. Васильців. Львів : Видавництво ЛКА, 2016. 484 с.

90. Лупак Р.Л., Качан О.Є. Специфіка торгівлі як галузі національної економіки: функціональний, економічний та соціальний аспекти. *Підприємництво і торгівля*. 2023. №38. С.44-52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2023-38-06>

91. Магдич А.С., Кузьмінов С.В. Структурні зрушення у міжнародній торгівлі світових лідерів. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2022.

№2 (33). С. 62-75. DOI <https://doi.org/0.32342/2074-5362-2022-2-33-5>

92. Мазаракі А.А. Управління експортним потенціалом України: монографія / А.А. Мазаракі та ін., 2007. К. : Вид-во КНТЕУ. 210 с.

93. Мазаракі А., Мельник Т. Неопротекціонізм і торговельні війни. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету "Scientia fructuosa"*. 2021. № 1(135). С. 4–22. DOI: [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(135\)01](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(135)01)

94. Маслак О.О. Формування та розвиток систем кластеризації національної економіки : дис. ... на здобуття наукового ступня д-ра економ. наук. Львів, 2019. 581 с.

95. Мельник Т. Експортний потенціал України: методологія оцінки та аналіз. *Міжнародна економічна політика*. 2008. № 1–2 (8–9). С. 241 – 271.

96. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/me131588>

97. Методологічні положення державного статистичного спостереження "ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ ТОВАРАМИ" Київ: Державна служба статистики, 2022. 28 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2022/449/449.pdf

98. Міжнародна економіка : навч. посіб. / за ред. В.П. Решетило, О.В. Бервено; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2024. 244 с.

99. Міжнародна макроекономіка: навч. посібник / за ред. Ю. Г. Козака, Ю. М. Пахомова, Н. С. Логвінової. вид. 3-тє, доп. Київ : ЦУЛ, 2012. 400 с.

100. Міжнародна торговельна діяльність: підручник / За ред В.В. Рокочої. Київ: ВНЗ "Університет економіки та права "КРОК", 2018. 698 с.

101. Міжнародні стратегії економічного розвитку: Навч. посіб. / За ред. А.О. Задої. К.: Знання, 2007. 332 с.

102. Міжнародний бізнес: навч. посібник. / під заг. ред. Т. В. Орехової. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса. 2017. 425 с.

103. Моторин Р., Шлюсчик Б., Жеглен Р. Електронна комерція в епоху глобалізації. *Scientia fructuosa*. 2021. 136, 2 (Квіт 2021). С. 67–78. DOI: [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(136\)05](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(136)05).

104. Мотякін І.В., Білоцерківець В.В. Глобальна конкуренція як фактор інноваційного розвитку. *Інвестиції: практика і досвід*. 2025. №9 (25). С.54-62. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.9.54>
105. Нагара М. Прогресивні бізнес-моделі: домінування цінностей Індустрії 5.0. *Економіка та суспільство*. 2020 (45). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-38>
106. Національна економічна стратегія 2030. URL: <https://nes2030.org.ua/>
107. Національна програма кластерного розвитку до 2027: Концепція. Орієнтири розвитку. Рекомендації. 2020. 74 с. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/proyekt-naczialnoyi-programy-klasterного-rozvytku-do-2027/>
108. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic>
109. Нечипорук А., Котова М., Кочубей Д. Експорт України в умовах воєнного стану. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія. Економічні науки*. 2023. № 5. С. 18-32. DOI: 10.31617/3.2023(130)02
110. Нікульнікова Г., Бондарчук О., Астаф'єва К. Роль міжнародної торгівлі у зміцненні конкурентоспроможності національної економіки. *Науковий вісник Полісся*. 2025. 1 (30), С. 51–60. DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2025-1\(30\)-51-60](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2025-1(30)-51-60)
111. Олійник К. «Арени» майбутнього як середовище реалізації трансформаційних процесів: потенціал і обмеження цифровізації в умовах гіперконкуренції. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2024. №6, С. 328-334. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-336-53>
112. Орловська Ю.В., Кірюхін Р.О. Методологічні засади теорії децентралізації: ретроспективний аналіз. *Економічний простір*. 2021. №175. С. 13-18. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/175-2>
113. Орловська Ю.В., Ларіонова К.А. Модель інтерналізації китайських компаній: концептуальні особливості та детермінанти розвитку. *Економічний простір*. 2025. №204. С.227-233. DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.204.227-233>
114. Осіпова Л. Вплив глобалізації на сучасні економічні моделі: нові виклики та можливості. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 66. URL:

<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-78>

115. Осташко Т. Багатополярність світової торгівлі: виклики та "коридор можливостей" для України. *Економіка і прогнозування*. 2021. №4. С. 29-52.

116. Осташко Т.О. Лір В. Е., Венгер В. В., Олефір В. К., Биконя О. С. Зміна традиційних позицій українського експорту. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 2. С. 57–74.

117. Оцінка потенціалу підприємства: конспект лекцій / укладачі: Є.В. Мішенін, О. М. Дутченко, Т. О. Семененко. – Суми : Сумський державний університет, 2017. 113 с.

118. Паламарчук Т. Вплив глобалізації на Україну: економічний ландшафт в умовах геополітичних викликів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. 2024. №19(1). С. 48-54. <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2024/19-9/22>

119. Панченко В. Г. Глобальні виміри неопротекціонізму: теорія і практика. Київ: Аграр Медіа Груп, 2018. 618 с.

120. Панченко В., Резнікова Н., Іващенко О. Стратегічний форсайт як інструмент протидії сучасним глобальним викликам економічній безпеці і нерівності: досвід ЄС для України у сприянні стійкості та сталості. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: економічні науки*. 2023. №4(320). С. 31–39.

121. Пахуча Е.В. Місце і розвиток міжнародної торгівлі в системі міжнародних економічних відносин. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. №13. С.118-123.

122. Піддубна Л.І. Конкурентоспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління: [монографія]. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2007. 368 с.

123. Піддубна Л.І., Шестакова О.А. Експортний потенціал розвитку підприємства: сутність та системні імперативи формування і розвитку. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. № 37, 2015. С. 223-229.

124. Пилипенко Ю. І., Шагоян С. М., Геращенко С.О., Агафонов А.О.

Глобальні корпорації в системі технологічних кластерів Європейського Союзу. *Ефективна економіка*. №8. 2025. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.8.49%20>

125. Політика сприяння експорту // Інститут економічних досліджень і політичних консультацій. 2014. URL: http://www.ier.com.ua/files//publications/Books/2.Export_promotion_policy.pdf

126. Портер М.Е. Конкурентна перевага. Як досягати стабільно високих результатів. К.: Наш формат, 2019. 624 с.

127. Потапова А. Г. Економічний потенціал регіону. Курс лекцій. Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2021. 217 с.

128. Присяжнюк А. Ю. Сингулярність кластерного розвитку національної економіки: монографія. Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. 300 с.

129. Просторова організація бізнесу в регіонах України: форми та механізми регулювання: монографія у 2-х томах. Т.1 / НАН України. Державна установа «Інститут регіональних досліджень ім. М.І.Долішнього НАН України»; наук. ред. М.І. Мельник. Львів, 2019. 377 с.

130. Просторовий розвиток економіки України: сучасні тренди трансформації та виклики європейської інтеграції: монографія / наук. ред. В.С. Кравців, І.З. Сторонянська / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України». Львів, 2024. 451 с.

131. Пугачевська К. С. Інструменти експорт-промоушн за умов глобалізації. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 36–41.

132. Рогач О.І. Структурні зміни мережевого виробництва багатонаціональних фірм. *Стратегія розвитку України*. 2019. №2. С.3-12.

133. Самойленко Є.Г., Жмуренко В.Г. Глобальна конкуренція як каталізатор та дестабілізатор розвитку відкритих макроекономічних систем. *Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки: Збірник наукових статей за матеріалами ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (11 – 12 квітня 2024 р.)*. Дніпро: ІПБТ УДУНТ, 2024. С. 40-42. URL: http://nmetau.edu.ua/file/zbirnik_konferentsiyi_11-12_kvitnya_2024.pdf

134. Самуельсон П. Економіка: підручник/ Пер. з англ. Львів: Світ, 1993. 495 с.
135. Семенова Т. В. Економіка та організація торгівлі. Дніпро : УДУНТ, 2024. 113 с.
136. Семенова Т.В., Леонідов І.Л., Корнєєв О.В. Оцінювання ефективності зовнішньоторговельної діяльності промислового підприємства. *Приазовський економічний вісник*. Випуск 4 (44).2025. С.78-83. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-4263/2025-4-13>
137. Семенова Т., Ляшенко М. Методичні підходи щодо формування каналів інтернет-торгівлі. *Економіка та суспільство*. 2024. (67). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-101>
138. Семенова Т., Біленко О. (2023). Оцінка конкурентоспроможності промислового підприємства. *Економічний простір*. 2024. (188). С.137-141. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/188-23>
139. Семенова Т. В., Стрельников Є. О. Оцінка ефективності онлайн-торгівлі споживчими товарами. *Інфраструктура ринку*. 2024. № 81. С. 226-230. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastructure81-38>.
140. Семенова Т.В., Якимащенко А.М. Ефективність використання торговельних площадок мережі Інтернет як каналів продажів. *Молодий вчений*. 2024. №7 (131). С. 245-250. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-7-131-35>
141. Смарт-спеціалізація регіонів України: методологія та прагматика реалізації: монографія/ наук. ред. Сторонянська І.З. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2022. 424 с.
142. Смесова В.Л., Чергик М.В., Геращенко С.О., Шагоян С.М. Економічна інтеграція європейських країн та її вплив на позицію ЄС на світовому товарному ринку. *Економічний вісник Дніпровської політехніки*. 2025. №1. С. 15-27. DOI: <https://doi.org/10.33271/ebdut/89.015>
143. Смолій Л., Осіпова А., Костюк В. Тенденції трансформації міжнародного бізнесу під впливом глобалізації. *Економіка та суспільство*. 2021. № 31. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-6>

144. Солодковський Ю.М. Моделі розвитку конкурентоспроможності експорту у сучасній системі світової торгівлі. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: монографія у 2 т. К.: КНЕУ, 2006.

145. Софіщенко І.Я. Ендогенні чинники диференціації експортної активності українських підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного економічного університету*. Випуск 31. 2020. С.116-121.

146. Стависька А.В., Нестеренко О.В. Експортний потенціал України та можливості його реалізації на світовому ринку. *Причорноморські економічні студії*. Випуск 47-1. 2019. С.89-93.

147. Степанян В. Торгівля з давніх часів до епохи Великих географічних відкриттів. *Електронний часопис «Простір»*. URL: <https://www.prostranstvo.media/uk/torgivlya-z-davnih-chasiv-do-epohy-velykyh-geografichnyh-vidkryttiv/>

148. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>

149. Стратегія національної безпеки України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

150. Сучасна міжнародна економіка: підруч.; за ред. В.М. Тарасевича. Дніпро: ПБП «Економіка», 2019. 386 с.

151. Тарасевич В. М., Ковальчук К. Ф., Ковальчук Д. К., Лебедева В. К. Не ліберальний глобальний неолібералізм: економіко-методологічний вимір. *Грааль науки*. 2025. № 51. С. 38–42. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.18.04.2025.002>

152. Тведт Т. Історія світу. Минуле як дзеркало сьогодення. К.: Фондація, 2023. 368 с.

153. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії. В 4 т. К.: Основи, 1995.

154. Трасковська О. В. Вплив глобалізаційних процесів на економічний розвиток та взаємозв'язок країн у світовій економіці. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2024. Вип. 3. URL: <https://doi.org/10.57125/econp.2024.02.29.01>

155. Управління міжнародною конкурентоспроможністю : навчальний посібник у структурно-логічних схемах / укладачі: Т.В. Андросова, Л.О. Чернишова. Х. : ХДУХТ, 2019. 202 с.

156. Філософія і методологія економічної науки: /під ред. В.М. Тарасевича. Дніпро: Економіка, 2019. 189 с.

157. Халіляєва О. В., Пузирьова П.В. Сутність та значення економічного потенціалу, його місце в економіці країни: сучасний аспект в умовах сталого розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2021. № 12 (247). С. 33-40.

158. Хачатрян В., Стратійчук В. Концептуальні основи розвитку експортного потенціалу підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічна серія*. 2022. №5. Том 1. С. 28-32.

159. Хохуляк О. Роль кластеризації економічних систем в реалізації стратегій розвитку територій. *Економічний дискурс*. 2024. (3-4), 123–131. <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2024-2-11>

160. Христенко Л.М., Крамчанінова А.О., Швецова О.В. Вплив глобальних загроз на формування тенденцій розвитку міжнародної торгівлі. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2021. (3 (267)). С. 41-47.

161. Черкас Н.І. Трансформаційний вплив Індустрії 4.0 на глобальні мережі виробництва та ланцюги вартості. *Економіка промисловості*. 2018. № 1 (81). С. 5-20. DOI: <https://doi.org/10.15407/econindustry2018.01.005>

162. Чернега О. Б., Кожухова Т. В. Міжнародна торгівля як джерело та чинник сталого розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 12 (3). С. 32–38. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_12/115

163. Чугаєв О.А. Глобальні виміри економічної сили країни: монографія. К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. 495 с. URL: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-03/Chugaiev_EconomicPower.pdf

164. Цифровий вимір інноваційно-інформаційної економіки: монографія; за ред. В.М. Тарасевича: Дніпро: ПМП «Економіка», 2021. 448 с.

165. Шевченко Л.С. Стратегування в новій реальності: монографія.

Харків: Право, 2025. 326 с.

166. Шевченко Л.С. Асиметрична конкуренція: гра за новими правилами. *Економічна теорія та право*. №1(44). 2021. С. 66-84. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2021-44-1-66>

167. Шестакова О.А. До питання категоріального змісту та структури експортного потенціалу підприємства. *Економіка розвитку*. 2012. № 1(68). С.92–94.

168. Школенко О.Б., Терещенко Е.Ю., Стояненко, І.В. Роль торгівлі в забезпечені реалізації цілей сталого розвитку. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. № 8. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-8-03-02>

169. Юхименко П. І. Економічна історія : навч. посіб.- 3-тє вид., випр. і доп. К. : ВІКАР, 2012. 341 с.

170. Ярмач О.В., Черняєва А.О. Сучасні тенденції розвитку міжнародної торгівлі та глобалізації. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2020. Вип. 43. С. 35-38.

171. Acemoglu D., Aghion P., Bursztyn L., Hémous D. The environment and directed technical change. *The American Economic Review*. 2012. Vol.102(1). P. 131-166.

172. Altman Steven A., Bastian Caroline R. DHL Global Connectedness report 2024. An in-depth analysis of the state of globalization. URL: <https://www.dhl.com/content/dam/dhl/global/delivered/documents/pdf/dhl-global-connectedness-report-2024-complete.pdf>

173. Boschma R. Towards an Evolutionary Perspective on Regional Resilience. *Regional Studies*. 2015. Vol. 49, Iss. 5. P. 733-751.

174. Doing Business. URL: <https://archive.doingbusiness.org/>

175. EU Regional Competitiveness Index 2.0 - 2022 edition. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/publications/working-papers/2023/eu-regional-competitiveness-index-2-0-2022-edition_en

176. European Commission. S3 Community of Practice. The central knowledge and information hub for Smart Strategies Specialisation. URL: <https://surl.li/siuqlf>

177. Freeman Ch., Louca F. *Time Goes By: From the Industrial Revolutions to the Information Revolution*. Oxford: Oxford University Press, 2001. 408 p.
178. Gereffi G., Fernandez-Stark K. *Global Value Chain Analysis: A Primer*. Durham, North Carolina: Duke University CGGC, 2011. 40 c.
179. Global Competitiveness Ranking. URL: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/>
180. Harvard Growth Lab. *The Atlas of Economic Complexity*. URL: <https://atlas.cid.harvard.edu/what-is-the-atlas>
181. Hausmann R., Klinger B. *The Structure of the Product Space and the Evolution of Comparative Advantage*. *CID Working Paper*. 2007. №146. URL: http://www.hks.harvard.edu/var/ezp_site/storage/fckeditor/file/pdfs/centers-programs/centers/cid/publications/faculty/wp/146.pdf
182. Herashchenko S. O., Kuzminov S.V. Problems of price regulation of competition and monopoly in the XXI century. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2022. №1. С. 38 – 47 DOI: <https://doi.org/10.32342/2074-5362-2022-1-32-4>
183. IMD. *Sustainable Trade Index 2023. Advancing trade sustainability in a fragmenting world*. URL: <https://www.imd.org/wp-content/uploads/2023/10/STI-2023-Report.pdf>
184. *International economics: theory & policy* / P.R. Krugman, M. Obstfeld, M.J. Melitz. 11th ed. Boston: Addison – Wesley. 2018. P. 642-681. URL: <https://surl.lt/gajqnn>
185. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/en/data>
186. KOF Swiss Economic Institute. *KOF Globalisation Index*. URL: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>
187. Krugman P. Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*, 1991. Vol. 99, № 3. P. 483–499.
188. Lindskov A. Hypercompetition: a review and agenda for future research. *Competitiveness Review*. 2022. Vol. 32. № 3. Pp. 391–427. DOI: <https://doi.org/10.1108/CR-06-2021-0097>
189. Legatum Prosperity Index. URL: <https://www.prosperity.com/>

190. Marx Karl. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Buch 2: Der Zirkulationsprozeß des Kapitals. Hamburg, 1885. URL: https://www.deutschestextarchiv.de/book/show/marx_kapital02_1885
191. McKinsey Global Institute. The next big arenas of competition. 2024. URL: <https://www.mckinsey.com/mgi/our-research/the-next-big-arenas-of-competition>
192. Network Readiness Index 2024. Benchmarking the Future of the Network Economy. URL: <https://networkreadinessindex.org/>
193. Pashchuk L., Lvova N., Zavhorodnia O., Zhmurenko V., Runcheva, N. Trade Policy Reversion: Quantifying the Diversionary Impact of Non-Tariff Barriers on Bilateral Trade Flows (2015–2024). *Journal of Applied Economic Sciences*. 2025. Volume XX, Winter, Issue 4(90). P.717-730. [https://doi.org/10.57017/jaes.v20.4\(90\).05](https://doi.org/10.57017/jaes.v20.4(90).05)
194. Porter M.E. On Competition. Boston: Harvard Business School Press.1998. 485 p.
195. Porter M. E., Kramer M.R. The Big idea creating shared value. *Harvard Business Review*. 2018. №3. P.3-17. URL: <https://www.communitylivingbc.ca/wp-content/uploads/2018/05/Creating-Shared-Value.pdf>
196. Reinert E. How Rich Countries Got Rich . . . and Why Poor Countries Stay Poor. PublicAffairs, 2008. 400 p.
197. Revealed Comparative Advantage. URL: <https://unctadstat.unctad.org/en/RcaRadar.html>
198. Schetter Ul. A Structural Ranking of Economic Complexity. *Research Fellow & Graduate Student Working Paper*. 2019. №119. URL: <https://ssrn.com/abstract=3485842> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3485842>
199. Sokhatska O., Savitskaya M., Zavhorodnia O., Yemets V., Naumov M. Interaction of Economic Systems in the World under the Influence of Global Trends: The Role of International Trade and Investment. *Pacific Business Review International*. 2024. Vol. 17. Issue 2. 59-69. URL: http://www.pbr.co.in/2024/2024_month/August/7.pdf
200. Stiglitz Joseph E. Free Markets and the Sinking of the Global Economy. Penguin, 2010. 443 p.
201. Strange R. Industry 4.0: Global Value Chains and International

Business. *Multinational Business Review*. 2017. № 4 (25). Pp.174-184.

202. TheGlobalEconomy.com. URL: <https://www.theglobaleconomy.com>
203. The material Flow Analyses Portal. For a better understanding of the world of raw materials. URL: <https://www.materialflows.net/>
204. World Bank Open Data. URL: <https://databank.worldbank.org>
205. World Bank Group. Human Capital Data Portal. URL: https://humancapital.worldbank.org/en/indicator/WB_HCP_HCI
206. The World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/>
207. The World Integrated Trade Solution (WITS). URL: <http://wits.worldbank.org/>
208. UNCTAD. URL: <https://unctad.org/>
209. UNCTAD. UN Comtrade Database. URL: <https://comtradeplus.un.org/>
210. UNCTAD. Productive Capacities Index. URL: <https://unctadstat.unctad.org/EN/Pci.html>
211. UNDP. Human Development Index (HDI). URL: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>
212. WEF. Future-proofing global trade is key to sustained growth. Here's why. URL: <https://www.weforum.org/stories/2025/01/futureproof-global-trade-adaptation-opportunities/>
213. WTO. URL: <https://www.wto.org>
214. WTO. Global Value Chains (GVC) Dashboard. URL: https://stats.wto.org/dashboard/gvc_en.html
215. WTO. Trade cost in the global economy: measurement, aggregation and decomposition. URL: https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/ersd202102_e.pdf
216. WIPO. World Intellectual Property Indicators 2024 <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-941-2024-en-world-intellectual-property-indicators-2024.pdf>
217. WIPO. Global Innovation Index. URL: <https://www.wipo.int/web-publications/global-innovation-index-2025/en/index.html>
218. World Development Indicators and EconStats. URL: http://www.econstats.com/wdi/wdiv__30.htm
219. Zhmurenko V. Innovation Vectors of Smart Development of National

Economies in Context of Global Competitive Challengers. *Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід. Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів*. Тернопіль: ЗУНУ, 2025. С.381-383.

220. Zhmurenko V. Foreign potential as a component of the development potential of the national economy: content, modern multiformism, capabilities and results / Moderní aspekty vědy: XLIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. Str. 411-427. DOI: <https://doi.org/10.52058/43-2024>

221. Zhmurenko V., Tkalenko D. Metamorphoses of global competition in uptoday information-innovation conditions. *The 7th International scientific and practical conference "Global problems of improving scientific inventions" (October 31 – November 03, 2023)*. Copenhagen, Denmark. International Science Group. 2023. P. 60-63. URL: <https://isg-konf.com/global-problems-of-improving-scientific-inventions/>

222. Zhmurenko V. Intellectualization of economic activity as a determinant of global competition' strengthening. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей XXXII міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2024, 22-25 травня 2024 р.* / за ред. проф. Сокола Є.І. Харків: НТУ «ХПІ». С.709.

223. Zhmurenko V. International trade as a practical realizing form of foreign trade potential of open economic system. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. №12 (22). С. 1541-1553. [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-12\(22\)-1541-1553](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-12(22)-1541-1553)

ДОДАТКИ

Додаток А

Світова динаміка абсолютних і відносних обсягів міжнародної торгівлі,
прямих та портфельних іноземних інвестицій, 1990-2024 рр.

Показники	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2024	Тен-денція
ВВП світу, трлн дол. США*	22,92	31,97	33,89	47,90	66,81	75,62	85,91	110,98	↑
Населення, млн.осіб	5599,2	5736,5	6161,89	6575,84	7001,27	7562,19	7854,75	8141,8	↑
Експорт товарів і послуг, трлн дол. США	4,32	6,54	7,95	12,93	19,01	21,27	22,46	32,30	↑
Імпорт товарів і послуг, трлн дол. США	4,41	6,31	7,94	12,77	18,48	20,70	21,87	31,28	↑
Міжнародний товарообіг, трлн дол. США	8,73	12,75	15,89	25,70	37,49	41,97	44,33	63,68	↑
Прямі іноземні інвестиції, млрд дол. США	239,4	361,9	1569,4	1554,7	1843,5	2793,8	1190,6	1533,6	↑
Портфельні іноземні інвестиції, трлн дол. США	11,5	120,6	635,8	896,13	781,8	642,05	1162,9	922,7	↑
ВВП світу на душу населення, дол.	4325,7	5449,77	5501,26	7284,31	9542,73	10161,94	10937,68	13631,2	↑
Міжнародний товарообіг на душу населення, дол.	1647,78	2223,70	2469,90	3908,89	5355,84	5639,32	5643,98	7808,45	↑
Міжнародні інвестиції на душу населення, дол.	47,37	84,13	254,70	372,7	374,98	461,7	266,63	301,69	↑
Міжнародний товарообіг, % ВВП світу	38,09%	40,83%	46,88%	53,66%	56,12%	55,49%	51,60%	57,29%	↑
Міжнародні інвестиції, % ВВП світу	1,09%	1,54%	6,51%	5,12%	3,93%	4,54%	2,74%	2,21%	↑

* За поточним курсом

Джерело: розроблено автором на основі [204; 208; 213].

Додаток Б

Зовнішня торгівля України, 2016 -2024 рр.

Показники	Роки								
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023*	2024
ВВП України, млн грн	2385367	2981227	3560302	3977198	4222026	5450849	5239114	6537825	7658659
ВВП України, у % до ВВП світу	0,12%	0,14%	0,15%	0,17%	0,18%	0,20%	0,16%	0,17%	0,17%
Імпорт товарів і послуг (-), млн грн	1341115	1666806	1921302	1959945	1702946	2289881	2721793	3237014	3702410
Динаміка імпорту, % до попереднього року	-----	24,29%	15,27%	2,01%	-13,11%	34,47%	18,86%	18,93%	14,38%
Експорт товарів і послуг, млн грн	1175953	1434713	1610511	1639866	1639060	2217860	1857010	1868904	2252428
Динаміка експорту, % до попереднього року	-----	22,00%	12,25%	1,82%	-0,05%	35,31%	-16,27%	0,64%	20,52%
Чистий експорт (+)/ імпорт (-), млн грн	-165162	-232093	-310791	-320079	-63886	-72021	-864783	-1368110	-1449982
Чистий експорт, % до ВВП	-6,92%	-7,79%	-8,73%	-8,05%	-1,51%	-1,32%	-16,51%	-20,93%	-18,93%
Імпортна квота, % до ВВП	56,22%	55,91%	53,96%	49,28%	40,33%	42,01%	51,95%	49,51%	48,34%
Експортна квота, % до ВВП	49,30%	48,12%	45,24%	41,23%	38,82%	40,69%	35,45%	28,59%	29,41%
ЕСІ (торгівля, експорт), бали	0,55	0,50	0,50	0,52	0,51	0,51	0,49	0,39	0,38
ЕСІ (торгівля, експорт), ранг з 130 країн	39	40	45	40	43	44	44	47	46
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, грн./грн.	0,877	0,861	0,838	0,837	0,962	0,969	0,682	0,577	0,608
Імпорт на душу населення, грн	31493,03	39324,45	45579,25	46774,5	40938,17	55624,19	66307,57	87180,55	99714,789
Експорт на душу населення, грн	27614,58	33848,75	38206,32	39135,75	39402,38	53874,71	45239,96	50334,07	60663,29
Імпорт України, % до світового імпорту	0,26%	0,28%	0,29%	0,31%	0,29%	0,31%	0,27%	0,29%	0,29%

Показники	Роки								
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023*	2024
Ранг України-імпортера з 226 країн	54	51	50	46	47	49	58	54	48
Експорт України, % до світового експорту	0,22%	0,23%	0,23%	0,26%	0,27%	0,29%	0,18%	0,16%	0,17%
Ранг України-експортера з 226 країн	50	51	50	51	47	47	62	63	61
Зовнішній товарообіг України, у % міжнародного товарообігу	0,48%	0,51%	0,52%	0,57%	0,56%	0,60%	0,46%	0,46%	0,47%
Зовнішній товарообіг України, у % ВВП світу	0,13%	0,14%	0,15%	0,16%	0,14%	0,17%	0,14%	0,13%	0,13%
Кількість товарних позицій в експортному кошику з індексом $RCA > 1$		165		163			157		143

Джерело: розроблено автором на основі [31; 108; 180; 204; 208; 213].

Додаток В

Географічна структура світової торгівлі, 1990 - 2023 рр.

	1990		2000		2010		2020		2023	
	Країна	Частка у світовому експорті,%	Країна	Частка у світовому експорті,%	Країна	Частка у світовому експорті,%	Країна	Частка у світовому експорті,%	Країна	Частка у світовому експорті,%
1.	США	12,76%	США	13,78%	США	9,77%	КНР	12,15%	КНР	11,20%
2.	Німеччина	9,35%	Німеччина	7,34%	КНР	8,70%	США	9,57%	США	9,80%
3.	Японія	7,40%	Японія	6,53%	Німеччина	7,20%	Німеччина	6,87%	Німеччина	6,31%
4.	Франція	6,39%	Сполучене Королівство	5,37%	Японія	4,52%	Сполучене Королівство	3,56%	Сполучене Королівство	3,46%
5.	Сполучене Королівство	5,89%	Франція	5,09%	Франція	3,87%	Японія	3,49%	Франція	3,36%
6.	Італія	4,99%	Канада	4,33%	Сполучене Королівство	3,77%	Нідерланди	3,37%	Нідерланди	3,28%
7.	Нідерланди	4,04%	Італія	4,14%	Нідерланди	3,11%	Франція	3,37%	Японія	2,96%
8.	Канада	3,45%	Нідерланди	3,64%	Корея, Респ.	2,83%	Сінгапур	2,83%	Сінгапур	2,95%
9.	Бельгія	2,92%	КНР	3,49%	Італія	2,81%	Гонконг	2,71%	Індія	2,51%
10.	Швейцарія	2,54%	Гонконг	3,14%	Сінгапур	2,50%	Корея, Респ.	2,66%	Італія	2,48%
11.	рф	2,17%	Корея, Респ.	2,72%	Канада	2,48%	Ірландія	2,63%	Корея, Респ.	2,42%
12.	Гонконг	2,09%	Сінгапур	2,46%	Гонконг	2,47%	Італія	2,38%	Ірландія	2,39%
13.	Іспанія	1,95%	Мексика	2,26%	рф	2,34%	Індія	1,67%	Канада	2,33%
14.	Швеція	1,70%	Бельгія	2,16%	Швейцарія	2,04%	Канада	2,10%	Гонконг	2,16%
15.	Корея, Респ.	1,64%	Іспанія	2,15%	Індія	1,97%	Швейцарія	1,73%	Швейцарія	2,11%
	ТОП 15	69,28%		68,58%		60,35%		61,09%		59,70%
	ННІ ₁₀	0,59740554		0,568420657		0,490771133		0,505821652		0,482970711
Довідково:										
	ЄС	38,52%		30,60%		30,56%		31,56%		31,61%
	Україна	0,52% (1991)		0,31%		0,34%		0,27%		0,16%

Продовження додатку В

	1990		2000		2010		2020		2023	
	Країна	Частка у світовому імпорті, %	Країна	Частка у світовому імпорті, %	Країна	Частка у світовому імпорті, %	Країна	Частка у світовому імпорті, %	Країна	Частка у світовому імпорті, %
	США	14,28%	США	18,61%	США	12,93%	США	12,70%	США	12,70%
2.	Німеччина	9,25%	Німеччина	7,31%	КНР	7,75%	КНР	10,86%	КНР	10,25%
3.	Японія	6,71%	Японія	5,70%	Німеччина	6,45%	Німеччина	6,09%	Німеччина	5,88%
4.	Франція	6,45%	Сполучене Королівство	5,64%	Японія	4,23%	Франція	3,67%	Сполучене Королівство	3,68%
5.	Сполучене Королівство	6,18%	Франція	4,81%	Франція	4,12%	Японія	3,65%	Франція	3,65%
6.	Італія	4,84%	Канада	3,62%	Сполучене Королівство	4,09%	Сполучене Королівство	3,59%	Японія	3,24%
7.	Нідерланди	3,56%	Італія	3,58%	Італія	3,10%	Нідерланди	3,03%	Нідерланди	2,95%
8.	Канада	3,37%	Нідерланди	3,12%	Нідерланди	2,81%	Гонконг	2,75%	Індія	2,83%
9.	Бельгія	2,79%	КНР	2,83%	Корея, Респ.	2,74%	Корея, Респ.	2,46%	Корея, Респ.	2,48%
10.	Швейцарія	2,48%	Гонконг	2,63%	Канада	2,72%	Сінгапур	2,40%	Італія	2,44%
11.	Іспанія	2,42%	Мексика	2,40%	Гонконг	2,47%	Канада	2,40%	Сінгапур	2,40%
12.	рф	2,10%	Іспанія	2,38%	Індія	2,44%	Індія	2,33%	Канада	2,39%
13.	Гонконг	1,90%	Корея, Респ.	2,33%	Сінгапур	2,23%	Ірландія	2,29%	Мексика	2,23%
14.	Корея, Респ.	1,66%	Сінгапур	2,13%	Іспанія	2,08%	Італія	2,20%	Гонконг	2,22%
15.	Швеція	1,65%	Бельгія	2,08%	Бельгія	1,94%	Швейцарія	1,96%	Ірландія	1,86%
	ТОП 15	69,63%		69,15%		62,10%		62,37%		61,19%
	ННІ ₁₀	0,0495		0,05634		0,03782		0,040961428		0,0392
Довідково:										
	ЄС	38,52%		30,60%		30,56%		31,56%		31,61%
	Україна	0,53% (1991)		0,33%		0,38%		0,29%		0,29%

Джерело: розроблено автором за даними [180; 204; 213]

Додаток Г

Типологізація видів економічного потенціалу національної економіки

Класифікаційна ознака	Форми
За сферами використання:	<ul style="list-style-type: none"> • внутрішньоекономічний; • зовнішньоекономічний, у т.ч. інсайд (імпорт, імміграція, ін'єкції) та аутсайд (експорт, еміграції, витоки); • змішаний із зворотним експортно-імпортним циклом В2В та внутрішнім кінцевим виробництвом;
За стадіями відтворювального процесу й сферами реалізації	<ul style="list-style-type: none"> • виробництво; • розподіл, перерозподіл; • обмін, зокрема ринковий, через комерційні торговельні канали і механізми; • споживання/використання; • нагромадження як
За видами економічних ресурсів (факторний, протооб'єктний):	<ul style="list-style-type: none"> • природний (ресурсно-сировинний та ресурсно-енергетичний); • виробничо-технологічний (відповідальний за трансформацію протоносіїв торговельного потенціалу в реальних носіїв – об'єктів торгівлі); • підприємницький та трудовий (людський і соціальний капітал); • фінансово-інвестиційний; • науково-технічний; • інтелектуальний; • інноваційний; • інформаційно-комунікаційний тощо;
За секторами та видами економічної діяльності:	<ul style="list-style-type: none"> • аграрний; • промисловий (добувний та переробний); • сервісний, у т.ч. соціальний, будівельний, інфраструктурний, торгівельний, тощо.
За носіями потенціалу:	<ul style="list-style-type: none"> • суб'єкти: актори (людина як виконавець множини економічних ролей, зокрема трудовий та підприємницький ресурс; суб'єкти господарювання (підприємства, установи, організації)); • агреговані квазісуб'єкти: <ul style="list-style-type: none"> ✓ інституційні сектори (домогосподарства, фінансові корпорації, нефінансові корпорації, сектор загальнодержавного управління, некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства); ✓ види економічної діяльності, міжгалузеві комплекси; ✓ територіальні утворення: області, регіони та економічні райони у межах країни; країна у цілому (національна економіка), країна як член міжнародних інтеграційних об'єднань; • об'єкти: товари та послуги, фактори виробництва; національний бренд «Made in Ukraine» та торгові марки вітчизняного походження.

Джерело: розроблено автором із використанням [72-73; 98; 150].

	Продукція АПК та харчової промисловості		Текстиль		Метали та металеві вироби		Мінеральні ресурси, природне та дорогоцінне каміння		Продукція транспортного машинобудування		Продукція хімічної промисловості		Продукція машинобудування (крім транспорту)		Електроніка	
	ЕХ	ІМ	ЕХ	ІМ	ЕХ	ІМ	ЕХ	ІМ	ЕХ	ІМ	ЕХ	ІМ	ЕХ	ІМ	ЕХ	ІМ
Таїланд	10															
Саудівська Аравія							2									
Іран							7									
рф							3									
Австралія							4			10						
Норвегія							6									
Чехія									10						10	
Швейцарія											5	10				
Бельгія											7	4				
Малайзія															5	7
ЕХ – експорт ІМ - імпорт Джерело: розроблено автором на основі [180; 209]																

Додаток Е

Класифікація міжнародних конкурентних переваг

Ознака	Види
Першопричина (реалізація та прояв на мікрорівні суб'єктів ЗЕД)	<ul style="list-style-type: none"> цінові (порівняно доступні й дешеві фактори виробництва, ресурсозаощадження та оптимізація витрат, ефект масштабу, податкове навантаження на експорт/імпорт, субсидювання, помірний демпінг, низькі логістичні витрати через територіальну близькість торгових партнерів); нецінові (підвищення якості продукції, диференціація номенклатури, після продажний сервіс, швидкість доставки до споживача, бренд, тощо);
Походження	<ul style="list-style-type: none"> природні (базові), штучно створені;
Ринкова локація прояву	<ul style="list-style-type: none"> на внутрішньому ринку; на зовнішньому (міжнародному) ринку;
Період прояву	<ul style="list-style-type: none"> постійні, тимчасові, епізодичні;
Термін вичерпання ефекту	<ul style="list-style-type: none"> довгострокові (стратегічні), середньострокові, короткострокові (тактичні)
Причина вичерпання ефекту	<ul style="list-style-type: none"> ресурсне вичерпання та виснаження; фізичне зношення; моральне старіння I-го та II-го роду;
Сфера виникнення	<ul style="list-style-type: none"> економічні (ринкові, неринкові; виробничі, організаційні, маркетингові, інфраструктурні); позаконотомічні (соціальні, політичні, культурні, екологічні, інституційні);
Ступінь спеціалізації	<ul style="list-style-type: none"> загальні (універсальні), спеціалізовані;
Потенціалом розвитку	<ul style="list-style-type: none"> статичні, динамічні;
Унікальність	<ul style="list-style-type: none"> ексклюзивні (монополні, абсолютні); порівняльні (відносні);
Рівень захисту	<ul style="list-style-type: none"> правозахищені, не захищені;
За рівнем ієрархії	<ul style="list-style-type: none"> рівень товарної продукції; рівень підприємства (організації); рівень виду економічної діяльності; регіональний рівень (смайт спеціалізовані регіони); макрорівень; рівень інтеграційного об'єднання;
Можливість впливу й удосконалення (керованість)	<ul style="list-style-type: none"> керовані, частково керовані, не керовані.
Особливості набуття	<ul style="list-style-type: none"> набуті легальним шляхом (посилення власних або руйнація переваг конкурента); набуті нелегальним шляхом;
Адекватність конкурентним перевагам конкурентів	<ul style="list-style-type: none"> симетричні; асиметричні

Джерело: розроблено автором на основі [13; 40; 62; 76; 79; 98; 126].

Додаток Ж

Хронологія еволюції та характеристика основних етапів розвитку
зовнішньоторговельного потенціалу та міжнародної торгівлі

Ознаки	Технологічні способи виробництва (ТСВ)			
	Машинний	Напівавтоматизований	Автоматизований	Інтелектуалізований
Стадія суспільного розвитку (за цивілізаційним підходом)	Індустріальна		Постіндустріальна	
Початок, рр.	1880 - 1890	1929-1933	1973-1975	2007-2009 (Індустрія 5.0)
Завершення, рр.	1929-1933	1973-1975	2007-2009 (Індустрія 4.0)	2050- 20?? (Індустрія X.0))
Базисні технології та драйвери розвитку	Електротехніка, важке машинобудування, виробництво і прокат сталі, неорганічна хімія, електроенергетика	Автомобілебудування, кольорова металургія, виробництво споживчих товарів довгострокового користування, синтетичні матеріали, органічна хімія, нафтопереробка, мобільне транспортне обладнання	Мікроелектроніка, комп'ютерна та оптоволоконна техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, громадянська авіація, роботобудування, видобуток і переробка газу, інформаційно-комунікаційні послуги	Біо- та нанотехнології, генна інженерія людини та тварини, космічна техніка, інформатизація II рівня (штучний інтелект), безпроводні Інтернет-мережі, тонка хімія, high-hum технології
Провідні форми техніко-технологічної організації виробництва	Конвеєрні напівавтоматизовані лінії, масовий випуск серійної уніфікованої продукції	Комплексне механізоване виробництво, автоматизовані групові поточні лінії із комп'ютерним керуванням (АСУТП, АСУП)	Гнучкі виробничі системи, багатонаменклатурні поточні автоматизовані лінії, поєднані із системами автоматизованого проектування продукції (САПР) та станками із числовим програмним управлінням (ЧПУ); автоматизовані системи управління життєвим циклом продукту (CALS-технології)	Інтегративні гнучкі "безлюдні", екологічно чисті виробничі системи; багатонаменклатурні поточні автоматизовані лінії з поліфункціональними елементами штучного інтелекту, що мають штучно обмежені можливості до саморозвитку і самоорганізації (CPS та CALS-технології)
Основні об'єкти торгівлі	Промислові товари (текстиль, зброя, станки, машини) сировина (бавовна, каучук, вугілля, руда, деревина),	Промислові товари (обладнання та устаткування, збірні металоконструкції, автомобілі), сировина,	Промислові товари, товари проміжного споживання та комплектуючі, високотехнологічна продукція, сировина, енергоносії;	Промислові товари, товари проміжного споживання та комплектуючі, високотехнологічна продукція, сировина, енергоносії;

Ознаки	Технологічні способи виробництва (ТСВ)			
	Машинний →	Напівавтоматизований →	Автоматизований →	Інтелектуалізований
	сільгосппродукція (зерно, какао-боби, чай, оливки, м'ясо), предмети розкошу; послуги (страхування, транспортування та морські перевезення, банківські операції)	енергоносії сільгосппродукція. До об'єктів торгівлі в сфері послуг додаються туризм, фінансові послуги, інжиніринг	послуги (телекомунікаційні, освітні, креативної індустрії, логістика, бізнес-консалтинг); нематеріальні активи (ліцензії, бренди, франшизи, програмне забезпечення)	послуги (телекомунікаційні, ІКТ-аутсорсинг, освітні, креативної індустрії); нематеріальні активи (ліцензії, бренди, франшизи, програмне забезпечення, цифровий контент, доступ до цифрових торгових платформ)
Домінуючі фактори конкуренто-спроможності	<ul style="list-style-type: none"> • мінімальні порівняльні витрати на одиницю продукції, оптимальне співвідношення "ціна-якість"; • військова міць, транспортні засоби (військовий та торговий флот) 	<ul style="list-style-type: none"> • забезпеченість внутрішніми ресурсами; • можливості підвищення ресурсного забезпечення за рахунок міжнародної торгівлі та міжнародної мобільності факторів виробництва; • продуктивність використання зовнішніх та внутрішніх ресурсів 	<ul style="list-style-type: none"> • продуктивність використання зовнішніх та внутрішніх ресурсів; • нові технології та інновації, наукове та технологічне лідерство; • темпи інвестиційного нагромадження; • сприятливий макроекономічний клімат 	<ul style="list-style-type: none"> • мультифакторна продуктивність факторів виробництва; • комбінаторний ефект і синергія міжнародного розміщення виробництва; • інтелектуальне, науково-технічне та інноваційне лідерство; • нові high-tech та high-hum технології; • бренди, бізнес-культура та традиції
Просторова (геоекономічна) конфігурація організації виробництва і споживання, торговельних мереж	Етноцентризм при досить активних експортно-імпортних торговельних відносинах та залученні зовнішніх ресурсів	Перенесення виробництва в цілому чи окремих стадій виробничо-збутового процесу за кордони країни, часткова інтернаціоналізація бізнесу	Становлення виробничих форм міжнародної мікроекономічної інтеграції, транснаціоналізація і глобалізація бізнесу, побудова матричних та мережових (кластерних) глобальних структур	Національні та глобальні корпорації, глобальні ланцюги створення цінностей та вартостей, що охоплюють усі стадії та форми руху валового продукту світу, глобалізація товарних ринків, цифровізація та платформізація товаропросування
Критерії ефективності реалізації зовнішньоторговельного потенціалу	Зростання національного багатства, збільшення обсягів експорту, підвищення продуктивності і	Підтримка сталих темпів економічного зростання та відсутності хронічного дефіциту платіжного балансу та валютних шоків,	Підвищення добробуту та якості життя, підвищення різноманітності та доступності товарів на внутрішньому ринку (рента споживача), зниження	Підвищення добробуту та якості життя, дотримання цільових настанов сталого розвитку, динамізм, адаптивність та сталість

Ознаки	Технологічні способи виробництва (ТСВ)			
	Машинний →	Напівавтоматизований →	Автоматизований →	Інтелектуалізований
	ресурсне імпортозабезпечення виробництва й споживання	обумовлених разовими критичними дисбалансами зовнішньої торгівлі	середніх витрат виробництва, стійкий експорт в умовах недосконалої конкуренції, зниження залежності, зменшення імпортозалежності, зростання технологічно складного експорту із високою часткою доданої вартості	міжнародних конкурентних переваг, спроможність формувати нові й розвивати «розумні» смарт-ніші спеціалізації; зростання частки наукоємного, високотехнологічного експорту, закріплення позицій на високодохідних нішах глобального ринку, висхідне технологічне просування уздовж ланцюга GVCs, сталість, довготривалість й складність міжнародних торговельних угод, мінімізація трансакційних ризиків
Напрямок підвищення ефективності національного відтворення та розвитку зовнішньоторговельного потенціалу національних економік - посилення міжнародних конкурентних переваг	Зменшення часу корисного використання обладнання на основні конструктивної уніфікації та гомогенності споживання; зростання ефекту від масштабів виробництва	Підвищення гнучкості виробництва, його адаптабельності до циклічних та аперіодичних змін ринкової кон'юнктури; зростання ефекту масштабу за рахунок виробничих та організаційних факторів, зокрема через залучення зовнішніх ресурсів (праці й капіталу); підвищення кваліфікації зайнятих	Підвищення комплексної продуктивності факторів виробництва; посилення дії ефектів різноманіття та масштабу внаслідок диверсифікації форм інтернаціоналізації бізнесу, міграції технологій; програмування попиту, інтеграція виробництва і збуту; часткова відмова від абсолютно обмежених природних ресурсів на користь штучно створених тощо	Підвищення синергії (комплексної продуктивності факторів виробництва); смарт-спеціалізація країн та регіонів; інтенсифікація техніко-економічної творчості; прискорення глобальної дифузії знань та інновацій; масове використання відносно невичерпних інтелектуальних ресурсів; зменшення екологічних витрат і незворотних втрат

Джерело: розроблено автором на основі [27; 65; 71; 147; 152; 177; 194].

Додаток 3

Розширена типологія форм міжнародної торгівлі

Ознака	Форми
За напрямом потоків цінностей та вартостей	<ul style="list-style-type: none"> • експорт; • імпорт; • реекспорт; • реімпорт
Об'єкт торгівлі	<ul style="list-style-type: none"> • товари (промислові, паливні матеріали та корисні копалини, сільськогосподарська продукція (відповідно до УКТ ЗЕД)); • послуги; • об'єкти інтелектуальної власності та супутні правомочності;
За специфікою об'єкта торгівлі (для промислових товарів)	<ul style="list-style-type: none"> • готова продукція; • проміжні товари; • продукція у розібраному вигляді та комплектне обладнання;
За особливостями технічного обслуговування у сфері обігу та споживання	<ul style="list-style-type: none"> • із передпродажним сервісом; • із передпродажним доопрацюванням; • із обслуговуванням у гарантійний період; • із обслуговуванням у після гарантійний період;
Форма організації	<ul style="list-style-type: none"> • пряма; • непряма (посередницька (B2B): дилерська, маклерська, брокерська; гуртова і роздрібна, офлайн та онлайн на цифрових платформах (маркеплейсах)); • на особливих товарних ринках (біржі, торги, аукціони, ярмарки); • тендери (ініційовані покупцем відкриті чи закриті конкурсні торги);
За формою оплати	<ul style="list-style-type: none"> • бартерна; • оплатна (традиційна): негайний платіж (товар ↔ готівка або електронні гроші, 100% оплата при оформленні угоди), авансова, розстрочення платежу, комбінований платіж, кредит з опціоном негайного платежу; • факторинг; • форфейтинг;
За валютно-фінансовими та платіжними умовами зовнішньоторговельного контракту	<ul style="list-style-type: none"> • за формою розрахунків (банківський переказ, інкасо, акредитив); • за валютою платежу (покупця, продавця, третьої країни); • за способом фіксації ціни (тверда, змінна, змішана (плаваюча)); • за наявністю гарантій виконання платіжних зобов'язань; • за наявністю захисних валютних застережень проти ризику валютних втрат у разі зміни курсу валют; • за ціною (контрактна, біржова, середньостатична, преїскурантна, дисконтна, аукціонна, тендерна, спеціальна пропозиція)
З ступенем взаємозалежності (права й	<ul style="list-style-type: none"> • традиційна; • оренда (рентинг, хайринг, лізинг);

Ознака	Форми
обов'язки) покупця та продавця	<ul style="list-style-type: none"> • зустрічна компенсаційна торгівля; • торгівля у межах промислового співробітництва, зокрема пов'язана із частковим делегуванням прав на об'єкти права промислової власності (наприклад, франчайзинг);
По відношенню до чинного законодавства	<ul style="list-style-type: none"> • легальна; • нелегальна;
За кількістю учасників	<ul style="list-style-type: none"> • двостороння; • багатостороння;
За мотивацією	<ul style="list-style-type: none"> • комерційна • некомерційна (зокрема за трансфертними цінами);
За характером зв'язку між учасниками	<ul style="list-style-type: none"> • епізодична (з разовим ефектом); • систематична (постійний ефект);
За наявністю зворотних імпорتنних потоків за товарною групою	<ul style="list-style-type: none"> • міжгалузева; • внутрішньогалузева (вертикальна (експортовані та імпортовані товари різного рівня обробки), горизонтальна).
За умовами регулювання	<ul style="list-style-type: none"> • звичайна; • з режимом найбільшого сприяння; • преференційна, зокрема у межах зон вільної торгівлі; • дискримінаційна
За географічною ознакою	<ul style="list-style-type: none"> • внутрішньоконтинентальна, зокрема регіональна; • міжконтанентальна;
За базисними умовами поставки	ІНКОТЕРМС 2020
За способом доставки	<ul style="list-style-type: none"> • водним транспортом (річковим, морським, океанічним); • повітряним транспортом; • залізницею; • автомобільним транспортом; • трубопровідним транспортом; • каналами електронного зв'язку;
За типом перевезення вантажу	<ul style="list-style-type: none"> • малогабаритні перевезення; • габаритні перевезення; • прості контейнерні перевезенні; • мультимодальні контейнерні перевезенні; • спеціалізовані перевезенні негабаритних вантажів;
За типом транспортний засобів	<ul style="list-style-type: none"> • звичайний; • спеціалізований (рефрижератори, танкери, автоцистерни, самоскиди, машини медичної допомоги тощо)
та інші.	

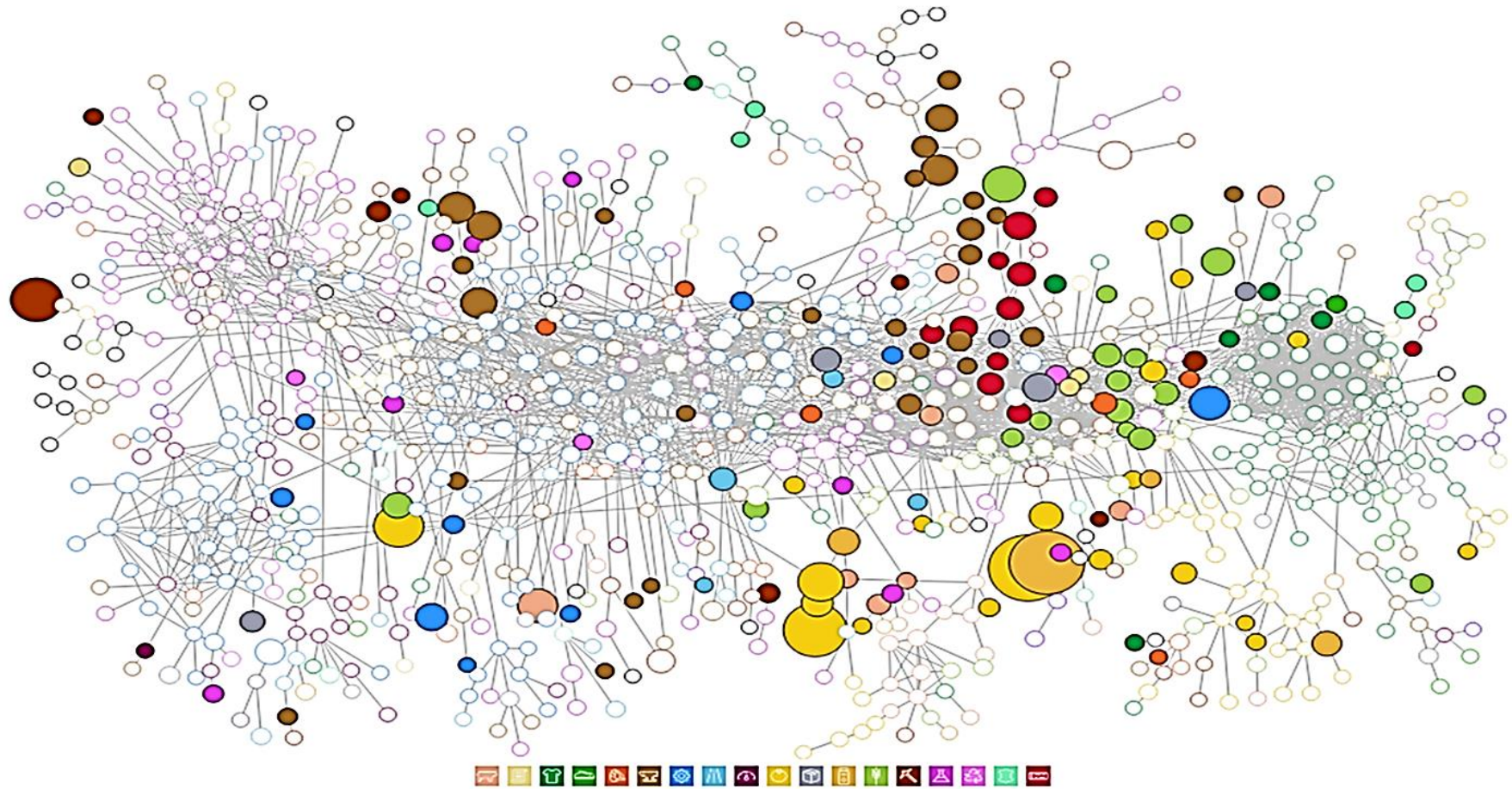
Джерело: систематизовано та узагальнено автором із використанням [27; 72-73; 98; 100; 102; 184].

Додаток И

Міжнародна торгівля як інструмент досягнення глобальних цілей сталого розвитку [213]

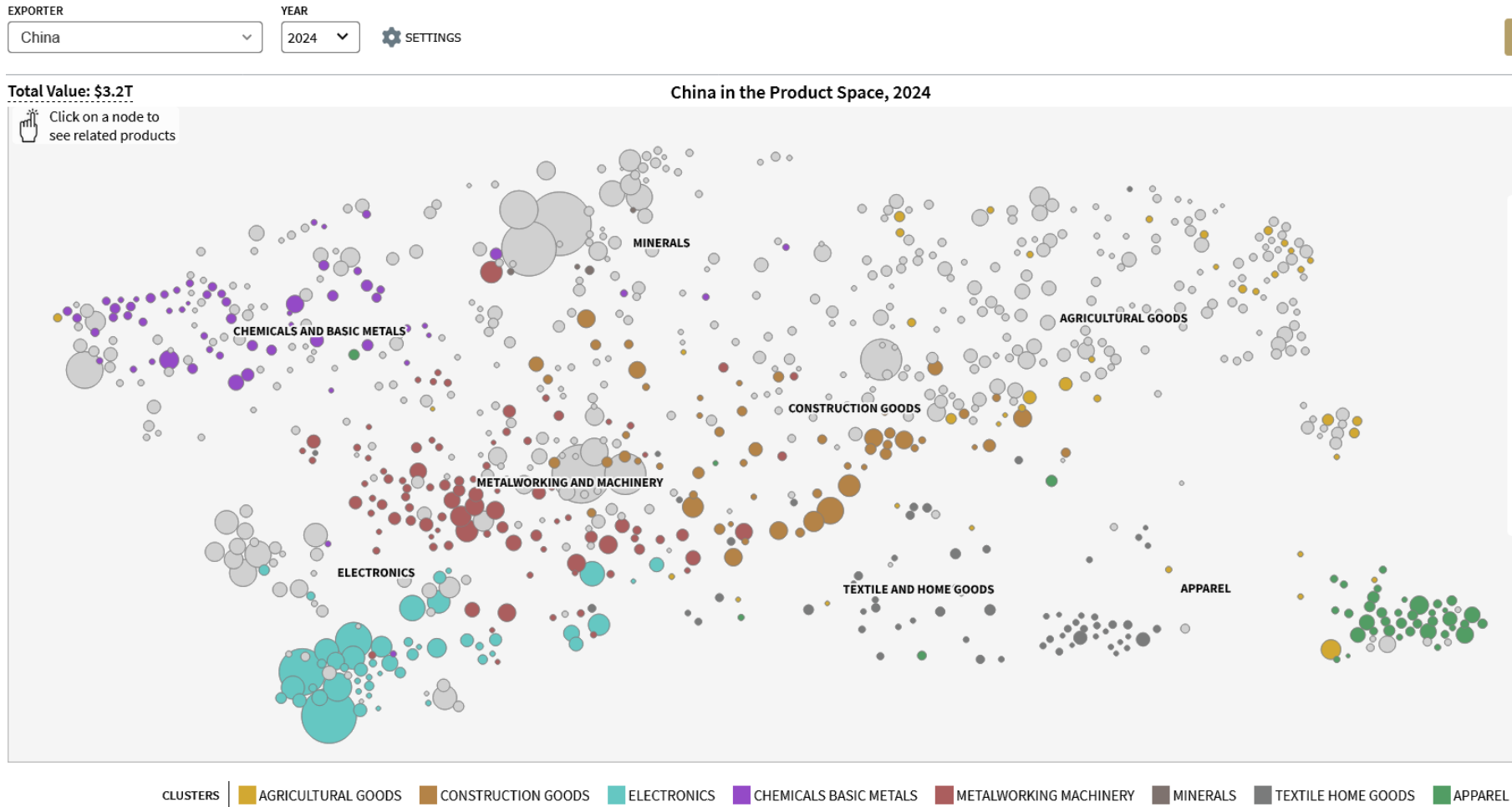
Ліквідація бідності	
GSD 1	Відкрита торгівля дозволяє покращити життя найбіднішої частки населення планети внаслідок більш широкого вибору для споживачів та підвищення їх реальної платоспроможності.
Ліквідація голоду	
GSD 2	Лібералізація ринків сільськогосподарської продукції сприяє активізації торгівлі продуктами харчування й їх доступності у країнах економічної периферії, підвищенню рівня глобальної продовольчої безпеки
Міцне здоров'я та благополуччя	
GSD 3	Впорядкування торговельних правозахисних аспектів полегшує у країнах, що розвиваються, легальний доступ до доступних лікарських засобів
Гідна праця і економічне зростання	
GSD 8	Завдяки активізації багатосторонній торгівлі, зокрема завдяки ініціативі СОТ «Допомога в цілях розвитку торгівлі» та розвитку експортоорієнтованих секторів, збільшуються створення нових робочих місць та можливості працевлаштування, що сприяє економічному зростанню.
Індустріалізація, інновації та інфраструктура	
GSD 9	Міжнародна торгівля сприяє легальному трансферу та комерціалізації технологій та інновацій, посиленню конкуренції; удосконалення інфраструктури є фактором розвитку міжнародного трейдингу
Зменшення соціальної нерівності	
GSD 10	Гнучкість вимог СОТ, заохочення ініціатив про надання спеціального митного режиму країнам, що розвиваються; підтримка імпорту предметів ремісництва (ручної праці) з найменш розвинутих економік
Збереження морських екосистем	
GSD 14	Поліпшення океанічних екосистем завдяки забороні субсидій, що сприяють надмірному вилову риби, міжнародній боротьбі з контрафактною та контрабандною продукцією, незаконним рибним промислом
Партнерство в інтересах сталого розвитку	
GSD 17	Створення та функціонування універсальної, заснованої на правилах, відкритої, недискримінаційної і справедливої багатосторонньої торгової системи, дружньої до країн, що розвиваються, та орієнтованої на мінімізацію екологічно небезпечних міжнародних товаропотоків

Продуктовий простір України
(2023)

Джерело: [180]. Кольором позначені торгові позиції з $RCA > 1$.

КНР в глобальному продуктовому просторі, 2024 [180]

Додаток М

Географічна та товарна структура агрегованих сегментів світового ринку, 2023 р.

Ринок продукції легкої промисловості (текстиль, одяг, взуття)				32 млрд. дол. США
Країни-експортери/ ринкова частка, %		Країни-імпортери/ ринкова частка, %		Основні об'єкти торгівлі (ринкові субсегменти)
1. КНР	35,21	1. США	17,26	1. Шкіряна обув (8,64%) 2. Жіночі костюми та брюки (7,73%) 3. В'язані светри, пуловери, інші в'язані вироби (6,17%) 4. Взуття на підосшві з гуми, пластмаси, натуральної або композиційної шкіри та з верхом з текстильних матеріалів (5,57%) 5. Фурнітура та інші аксесуари (4,56%) 6. Трикотажні футболки (4,13%) 7. Костюми спортивні, лижні, костюми та плавки купальні; інший одяг (3,96%) 8. Меблі для сидіння, які перетворюються або не перетворюються на ліжка, та їх частини (3,93%) 9. Волокно лляне, оброблене чи необроблене, але непрядене; пачоси та відходи льону (2,62%) 10. Чоловічі костюми та брюки (2,61%)
2. В'єтнам	5,85	2. Німеччина	6,98	
3. Італія	5,29	3. Франція	4,08	
4. Німеччина	5,05	4. Сполучене Королівство	3,85	
5. США	3,7	5. Японія	3,14	
6. Індія	2,93	6. Італія	3,07	
7. Туреччина	2,93	7. КНР	2,85	
8. Польща	2,50	8. Іспанія	2,76	
9. Франція	2,45	9. В'єтнам	2,58	
10. Іспанія	2,10	10. Польща	2,36	
Разом / ННІ ₁₀	68,01/ 0,137498		48,93/ 0,042535	
Україна	0,1%		0,23%	
Ринок продукції агропромислового комплексу та продуктів харчування (2,5 трлн дол. США)				
Експортери		Імпортери		Основні об'єкти торгівлі (ринкові субсегменти)
1. США	8,48	США	10,76	1. Соя (3,93%) 2. Пшениця і суміш пшениці та жита (меслин) (2,97%) 3. Інші харчові продукти (суміші, концентрати, сиропи) (2,14%) 4. Кукурудза (2,06%) 5. Продукти, що використовуються для годівлі тварин (1,78%) 6. Олія пальмова та її фракції (1,61%) 7. Спирт (<80%) (1,61%) 8. Кава (1,56%) 9. Сири (1,56%) 10. Цукор з цукрової тростини або з цукрових буряків і хімічно чиста цукроза, у твердому стані (1,5%)
2. КНР	7,09	КНР	10,13	
3. Бразилія	6,27	Німеччина	5,83	
4. Німеччина	5,39	Франція	3,97	
5. Франція	4,36	Сполучене Королівство	3,49	
6. Канада	4,13	Італія	3,27	
7. Італія	3,48	Іспанія	2,55	
8. Іспанія	3,43	Японія	2,23	
9. Індонезія	2,63	Польща	1,73	
10. Таїланд	2,16	Індія	1,46	
Разом / ННІ ₁₀	47,42/ 0,026207		45,42 / 0,030762	
Україна	0,96%		0,25%	
Ринок мінеральних ресурсів, природного та дорогоцінного каміння (4,0 трлн дол. США)				
Експортери		Імпортери		Основні об'єкти торгівлі (ринкові субсегменти)
США	10,70	КНР	19,22	1. Нафта на нафтопродукти, сири (25,6%)

Саудівська Аравія	8,04	США	9,97	2. Нафта та нафтопродукти, одержані з бітумінозних порід (мінералів), крім сирих (19,57%) 3. Золото (11,74%) 4 Зріджений газ (10,93%) 5. Вугілля (4,75%) 6. Залізна руда та залізнорудні концентрати (3,72%) 7. Ювелірні вироби з дорогоцінних металів 8. Діаманти (2,35%) 9. Мідні руди (2,21%) 10. Електроенергія (1,67%)
рф	7,01	Індія	5,93	
Австралія	6,84	Японія	5,58	
Канада	5,14	Нідерланди	4,32	
Норвегія	3,29	Німеччина	2,94	
Ірак	2,93	Італія	2,89	
Бразилія	2,81	Франція	2,31	
Індія	2,62	Іспанія	1,94	
КНР	2,12	Мексика	1,72	
Разом / ННІ ₁₀	51,5 / 0,034014		56,58 / 0,058283	
Україна	0,09%		0,27%	
Ринок металів та металевих виробів (крім машин та устаткування) (2,5 трлн дол. США)				
Експортери		Імпортери		Основні об'єкти торгівлі (ринкові субсегменти)
КНР	17,65	США	11,07	1. Напівфабрикати з заліза або нелегованої сталі (14,74%) 2. Прокат плоский з заліза або нелегованої сталі завширшки 600 мм або більше, гарячекатаний, неплакований, без гальванічного чи іншого покриття (14,51%) 3.Прокат плоский з заліза або нелегованої сталі завширшки 600 мм або більше, плакований, з гальванічним або іншим покриттям (14,31%) 4. Труби, трубки і профілі порожнисті, безшовні з чорних металів (крім чавунного литва) (13,94%) 5. Чавун переробний та чавун дзеркальний у чушках, болванках або інших первинних формах (11,96%) 6. Прокат плоский з заліза або нелегованої сталі завширшки 600 мм або більше, гарячекатаний, неплакований, без гальванічного чи іншого покриття (9,76%) 7. Феросплави (8,85%) 8. Арматура кріплення, фурнітура та аналогічні вироби з недорогоцінних металів, що використовуються для меблів, дверей, сходів, вікон, віконниць; вішалки, гачки, кронштейни та аналогічні вироби; ролики з арматурою; автоматичні пристрої з недорогоцінних металів для закривання дверей (доводчики) (3,83%) 9. Металоконструкції (за винятком збірних будівельних конструкцій товарної позиції 9406) та їх частини (наприклад, мости та їх секції, ворота шлюзів, башти, решітчасті щогли, покрівлі, каркаси до покрівлі, двері, вікна та їх рами, пороги для дверей,
США	5,76	КНР	8,44	
Німеччина	7,77	Німеччина	6,96	
Японія	4,27	Італія	3,47	
Італія	4,02	Франція	3,46	
Канада	2,90	Нідерланди	2,73	
Франція	2,84	Туреччина	2,47	
Індія	2,36	Японія	2,31	
Іспанія	2,26	Сполучене Королівство	2,18	
Польща	2,14	Польща	2,16	

				заслони, балюстради, стовпи та колони), з чорних металів; листи, стрижні, кутики, фасонні профілі, труби та аналогічні вироби, з чорних металів, призначені для використання у металокопструкціях (3,02%)	
Разом / ННІ ₁₀	51,97 / 0,04712		45,25 / 0,029454		
Україна	0,27%		0,17%		
Ринок продукції транспортного машинобудування (2,2 трлн дол. США)					
Експортери		Імпортери		Основні об'єкти торгівлі (ринкові субсегменти)	
Німеччина	14,58	США	19,77	1. Автомобілі легкові та інші моторні транспортні засоби, призначені головним чином для перевезення людей, включаючи вантажо-пасажирські автомобілі-фургони та гоночні автомобілі (41,5%) 2. Частини та пристрої моторних транспортних засобів (19,87%) 3. Моторні транспортні засоби для перевезення вантажів 8,24%) 4. Судна круїзні, екскурсійні, пороми, вантажні судна, баржі та інші плавучі засоби, призначені для перевезення людей або вантажів (4,78%) 5. Трактори (3,24%) 6. Мотоцикли (включаючи мопеди) та велосипеди з допоміжним двигуном, з колясками або без них; коляски (1,86%) 7. Причепи та напівпричепи; інші несамохідні транспортні засоби; їх частини (1,51%) 8. Інші апарати літальні, крім безпілотних літальних апаратів (вертольоти, літаки); космічні апарати (включаючи супутники) та суборбітальні і космічні ракети-носії (1,16%) 9. Яхти та інші плавучі засоби для дозвілля або спорту; гребні човни та каное (1,09%) Маяки плавучі, пожежні судна, земснаряди, плавучі крани та інші судна, для яких судноплавні якості є лише другорядними порівняно з їх основними функціями; плавучі доки; плавучі або підводні бурильні чи експлуатаційні платформи (1,89%).	
КНР	10,9	Німеччина	7,73		
США	8,3	Франція	4,42		
Японія	8,05	Канада	4,37		
Франція	4,56	Сполучене Королівство	4,17		
Канада	3,57	КНР	3,41		
Іспанія	3,38	Мексика	3,04		
Італія	3,08	Італія	2,77		
Сполучене Королівство	2,89	Іспанія	2,35		
Чехія	2,14	Австралія	2,17		
Разом / ННІ ₁₀	61,45/ 0,053246		54,2/ 0,05454		
Україна	0,02%		0,30%		
Ринок продукції хімічної промисловості (3,0 трлн дол. США)					
Експортери		Імпортери			Основні об'єкти торгівлі (ринкові субсегменти)
КНР	11,93	США	13,42	1. Лікарські засоби (ліки), що складаються із змішаних або незмішаних продуктів, для	
США	10,75	КНР	7,61		
Німеччина	10,27	Німеччина	6,71		

Ірландія	4,78	Бельгія	3,90	<p>терапевтичного або профілактичного застосування, у дозованому вигляді (13,88%)</p> <p>2. Кров людей; кров тварин, приготовлена для терапевтичного, профілактичного або діагностичного застосування; сироватки імунні, інші фракції крові та імунологічні продукти, модифіковані або немодифіковані (10,94%)</p> <p>3. Шини та покришки пневматичні гумові нові (3,11%)</p> <p>4. Сполуки гетероциклічні лише з гетероатомом (атомами) азоту (2,84%)</p> <p>5. Промислові монокарбонові жирні кислоти; кислотні олії після рафінування; промислові жирні спирти (2,53%)</p> <p>6. Полімери етилену в первинних формах (2,52%)</p> <p>7. Вироби з пластмаси для транспортування та пакування товарів; пробки, кришки, ковпаки та інші закупорювальні засоби з пластмаси (2,2%)</p> <p>8. Олії ефірні недетерпенізовані (які містять або не містять терпени) або детерпенізовані (які не містять терпенів), включаючи конкрети та абсолюти; резиноїди; екстраговані ефірні олії; концентрати ефірних олій у жирах, нелетких оліях, восках або в інших подібних речовинах, одержані способом анфлеражу або мацерації; терпенові побічні продукти детерпенізації ефірних олій; водні дистиляти та водні розчини ефірних олій (2,19%)</p> <p>9. Плити, листи, плівки, стрічки та пластини з пластмаси, непористі, неармовані, нешаруваті, без підкладки та не поєднані подібним способом з іншими матеріалами (2,11%)</p> <p>10. Поліацеталі, інші прості поліефіри (поліетери) та епоксидні смоли у первинних формах; полікарбонати, алкідні смоли, складні поліалільні ефіри та інші складні поліефіри (поліестери), у первинних формах (2,04%)</p>
Швейцарія	4,65	Франція	3,66	
Франція	4,41	Нідерланди	3,56	
Бельгія	3,83	Італія	3,25	
Італія	3,77	Сполучене Королівство	2,77	
Нідерланди	3,66	Японія	2,60	
Японія	3,27	Швейцарія	2,46	
Разом / ННІ ₁₀	61,32/ 0,048025		49,94/ 0,053246	
Україна	0,04%		0,28%	
Ринок продукції машинобудування (крім транспорту) (3,3 трлн дол. США)				
Експортери		Імпорттери		<p>Основні об'єкти торгівлі (ринкові субсегменти)</p> <p>1. Машини автоматичного оброблення інформації та їх блоки; магнітні або оптичні зчитувальні пристрої, машини для перенесення даних на носії</p>
КНР	20,33	США	18,93	
США	10,53	КНР	6,67	
Німеччина	10,33	Німеччина	5,51	
Японія	5,39	Нідерланди	3,48	

Італія	4,10	Франція	3,23	інформації у кодованому вигляді та машини для оброблення аналогічної інформації (15,84%) 2. Частини та приладдя (крім футлярів, чохлів та аналогічних виробів) (5,26%) 3. Прилади та пристрої, що використовуються у медицині, хірургії, стоматології або ветеринарії, включаючи сцинтиграфічну апаратуру та іншу електромедичну апаратуру, а також апаратура для дослідження зору (4,79%) 4. Двигуни турбореактивні, турбогвинтові та інші газові турбіни (4,43%) 5. Крани, клапани, вентиляти та аналогічна арматура для трубопроводів, котлів, резервуарів, цистерн, баків або аналогічних ємкостей, включаючи редукційні клапани та терморегулювальні вентиляти (3,04%) 6. Насоси повітряні або вакуумні, повітряні або інші газові компресори та вентилятори; вентиляційні або рециркуляційні витяжні ковпаки або шафи з вентилятором, з фільтрами або без них; газонепроникні бокси (шафи) біологічної безпеки, з фільтрами або без них (2,58%) 7. Центрифуги, включаючи відцентрові сушарки; обладнання та пристрої для фільтрування або очищення рідин чи газів (2,49%) 8. Пристрої ортопедичні, включаючи хірургічні пояси, бандажі та милиці; шини та інші пристрої для лікування переломів; штучні частини тіла; слухові та інші апарати, які носять на собі, із собою або імплантують в тіло, щоб компенсувати недолік (дефект) органа чи фізичну ваду (2,12%) 9. Насоси для рідин з витратоміром або без нього; механізми для підймання рідини (2,08%) 10. Частини, призначені виключно або переважно для двигунів внутрішнього згоряння (1,95%)
Нідерланди	3,92	Сполучене Королівство	2,93	
Мексика	3,66	Японія	2,69	
Сполучене Королівство	3,15	Італія	2,15	
Франція	2,83	Індія	2,04	
Швейцарія	2,19	Польща	1,67	
Разом / ННІ ₁₀	66,43/ 0,072825		49,3/ 0,048313	
Україна	0,04%		0,23%	

Ринок електроніки, комп'ютерної техніки та електричних машин (2,9 трлн дол. США)

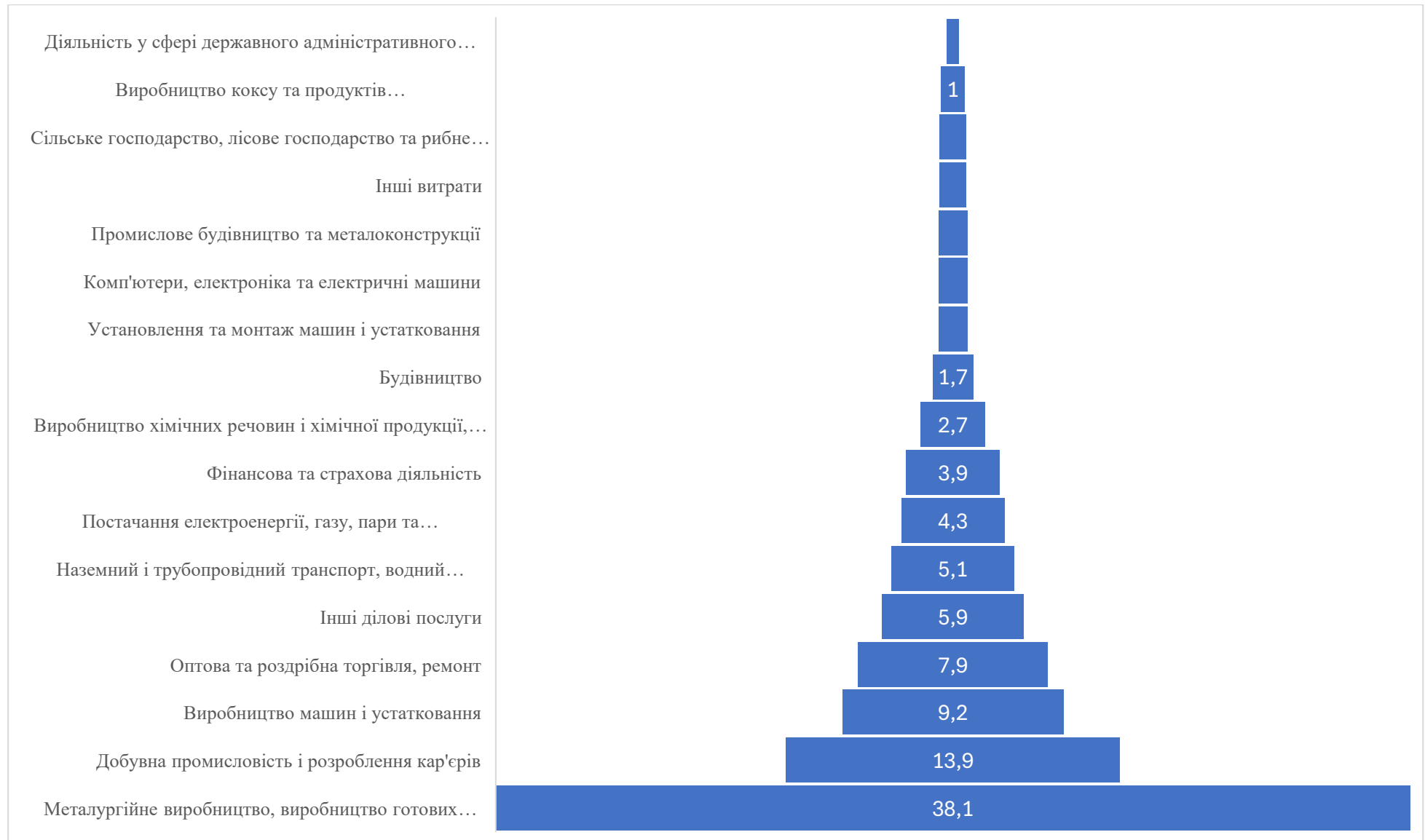
Експортери		Імпорттери		Основні об'єкти торгівлі (ринкові субсегменти)
КНР	27,75	США	13,81	1. Електронні інтегральні схеми (26,18%) 2. Передавальна апаратура для радіомовлення та телебачення; телевізійні камери; цифрові камери та записувальні відеокамери (18,06%) 3. Проводи ізольовані, кабелі (включаючи коаксіальні) та інші ізольовані електричні провідники із з'єднувальними деталями або без них;
США	11,30	КНР	10,80	
Німеччина	5,70	Німеччина	5,92	
В'єтнам	5,42	В'єтнам	3,82	
Малайзія	3,92	Японія	2,97	
Японія	3,32	Індія	2,21	
Мексика	3,25	Малайзія	2,06	
Нідерланди	1,7	Сполучене Королівство	1,91	
Франція	1,47	Франція	1,89	

Чехія	1,39	Польща	1,35	кабелі волоконно-оптичні, складені з волокон з індивідуальними оболонками (5,0%) 4. Батарейки (4,65 %) 5. Електричні трансформатори (4,62 %) 6. Напівпровідникові прилади (4,59%) 7 . Електричні апарати з напругою < 1 кВ (3,52 %) 8. Електричні щити (2,80%) 9. Монітори та проектори (2,30%) 10. Електродвигуни та генератори (2,12%)
Разом / ННІ ₁₀	65,22 / 0,100355		46,74/ 0,038399	
Україна	0,06%		0,16%	

Джерело: розроблено автором на основі [180; 207; 213].

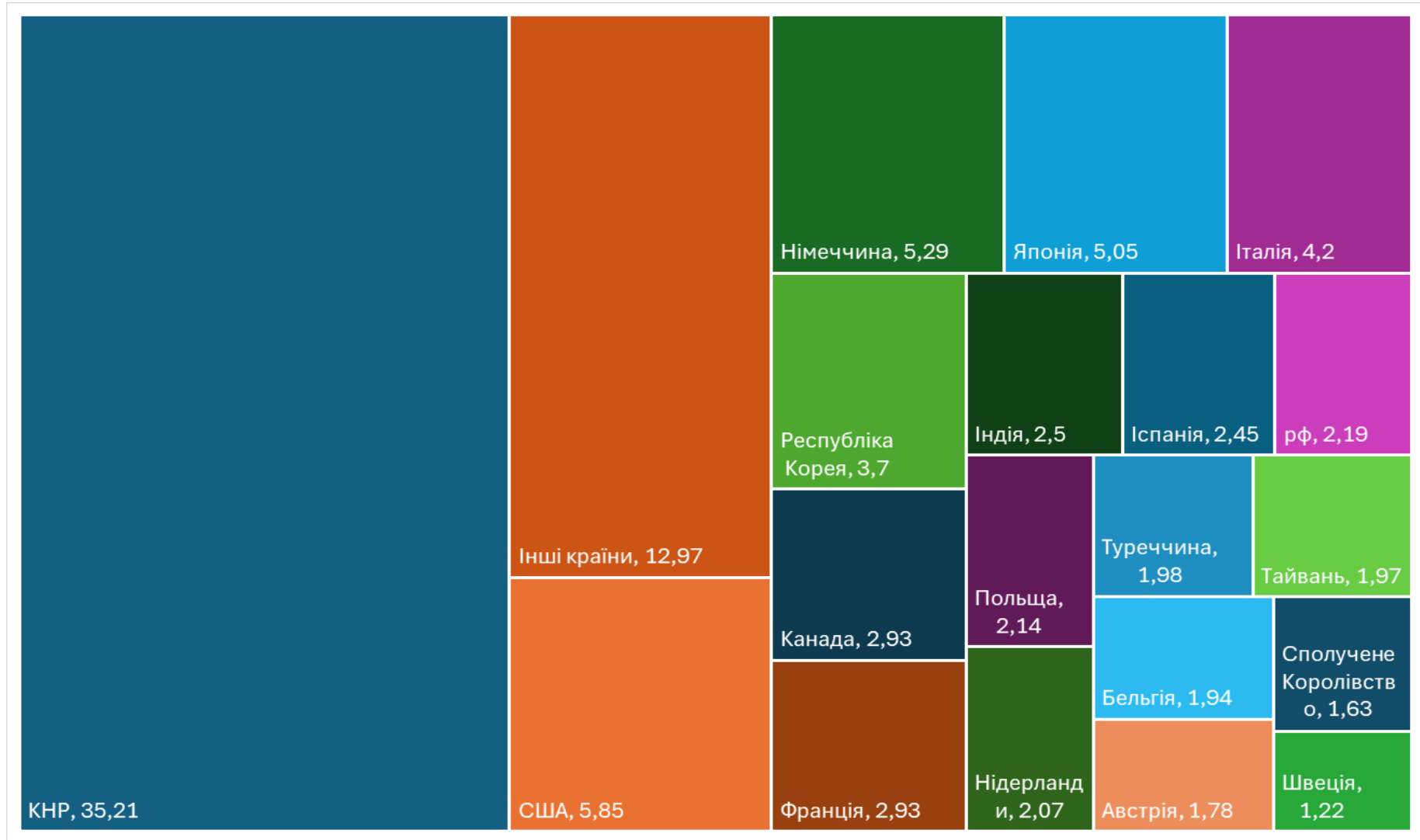
Додаток Н

Технологічно-стадіальне формування вартості кінцевого продукту в GVC «Metals», 2022р. [214]

Додаток О

Географічна структура формування/ привласнення вартості кінцевого продукту в GVC «Metals», у %, 2022р. [214]

Додаток П

Результати нормалізації первісних показників-індикаторів Індексу потужності зовнішньоторговельного потенціалу

		PRL	PCI	HCI	GCI	GII	ECI (Science)	NTRI	RQI	GEI	Рoad	Railway	фин	Ec_GL	hihg export	ECI (Trade)	CEfEx	GDP	IDI	WSEx	HPI
1	AUT	0,5799	0,8156	0,8387	0,7911	0,6261	0,7515	0,6288	0,8462	0,8420	0,8947	0,6341	0,6431	0,8542	0,3627	0,7581	0,7608	0,7372	0,8018	0,0855	0,8702
2	BEL	0,6553	0,7766	0,8710	0,7500	0,5696	0,8485	0,6239	0,8059	0,7548	0,4737	0,3415	0,6042	0,9583	0,4282	0,6140	0,7092	0,7341	0,7862	0,1537	0,8942
3	BGR	0,1686	0,3901	0,3871	0,3562	0,4935	0,0515	0,2676	0,4579	0,4414	0,2105	0,0976	0,2528	0,7648	0,2705	0,3721	0,1337	0,2734	0,4784	0,0164	0,5673
4	CHE	1,0000	0,8156	0,8710	0,9521	1,0000	0,8394	0,8492	1,0000	0,9128	1,0000	0,7561	0,8875	0,9375	0,6821	0,9767	0,2507	0,9838	0,8992	0,1865	0,9014
5	CHN	0,0949	0,6950	0,5161	0,6644	0,7239	0,1424	0,7050	0,3260	0,6757	0,5263	0,4390	0,6069	0,0625	0,6163	0,5907	0,1379	0,2171	0,2229	1,0000	0,6563
6	CZE	0,3162	0,6525	0,8387	0,5616	0,7174	0,3636	0,5545	0,8022	0,7520	0,3421	0,4390	0,1667	0,8125	0,4670	0,7814	0,3421	0,5042	0,6488	0,0665	0,8630
7	DEU	0,5515	0,8794	0,8387	0,9349	0,9043	0,7545	0,8443	0,9011	0,8529	0,7105	0,5366	0,7014	0,8333	0,3999	0,8698	0,7296	0,6777	0,8192	0,5622	0,8558
8	EGY	0,0295	0,1099	0,0000	0,0000	0,0478	0,1848	0,0000	0,1685	0,4033	0,6579	0,2683	0,1556	0,1250	0,0588	0,0093	0,0269	0,1243	0,0334	0,0199	0,1514
9	ESP	0,3765	0,6631	0,7742	0,7123	0,5196	0,7848	0,6029	0,5788	0,7330	0,8158	0,6585	0,8417	0,7500	0,2112	0,4605	0,4069	0,4387	0,6227	0,1753	0,7885
10	FRA	0,5400	0,7730	0,8710	0,8322	0,7370	0,7424	0,7053	0,7729	0,7575	0,7368	0,5610	0,8583	0,8125	0,5475	0,6744	0,6048	0,6206	0,7757	0,2988	0,8173
11	GBR	0,5337	0,8794	0,9355	0,9144	0,8587	0,9636	0,8504	0,9048	0,7520	0,6053	0,3902	0,8625	0,8125	0,6716	0,7442	0,6217	0,5949	0,8314	0,3074	0,8510
12	GRC	0,2781	0,4929	0,6452	0,2774	0,3196	0,4333	0,2504	0,5275	0,4823	0,5263	0,0732	0,3847	0,7500	0,3444	0,2419	0,2549	0,4004	0,5376	0,0285	0,6226
13	HUN	0,2197	0,6028	0,6129	0,3630	0,4609	0,4394	0,3203	0,4762	0,5668	0,3684	0,2683	0,3708	0,8333	0,4080	0,7070	0,2307	0,3875	0,5984	0,0475	0,6563
14	IDN	0,0193	0,2021	0,1613	0,3459	0,1978	0,3061	0,2774	0,3956	0,4796	0,4211	0,4878	0,2319	0,1458	0,1998	0,0000	0,0322	0,0936	0,1864	0,0838	0,5841
15	IND	0,0000	0,1525	0,0000	0,2363	0,3239	0,0091	0,2714	0,3150	0,5395	0,5000	0,4146	0,4681	0,0000	0,3391	0,3535	0,0000	0,0000	0,0000	0,2219	0,2885
16	ISR	0,6178	0,7766	0,7742	0,7603	0,6783	0,8333	0,7557	0,7582	0,7493	0,7582	0,2439	0,5667	0,6250	0,7671	0,6372	0,6968	0,5267	0,6471	0,0432	0,9712
17	ITA	0,4919	0,5035	0,7742	0,5856	0,5261	0,7242	0,5583	0,5861	0,6458	0,4737	0,3415	0,7917	0,6667	0,2212	0,6512	0,4870	0,5183	0,5984	0,2202	0,7764
18	JPN	0,2792	0,4645	1,0000	0,9521	0,7087	0,5273	0,7701	0,8388	1,0000	0,9211	1,0000	0,9597	0,5625	0,3908	1,0000	0,6179	0,5103	0,6453	0,2625	0,7115
19	KOR	0,3100	0,7801	1,0000	0,8596	0,8565	0,6182	0,8820	0,7216	0,8365	0,8684	0,7805	0,8625	0,5208	0,6975	0,9070	0,4838	0,6596	0,5654	0,2142	0,6851
20	LBN	0,0009	0,0000	0,0968	0,0616	0,0000	0,3303		0,0000	0,0000	0,0000		0,1458	0,6667	0,0860	0,2279	0,0598	0,0686	0,0176	0,0000	0,0000
21	LTU	0,2715	0,9716	0,7097	0,4760	0,4000	0,2394	0,4532	0,8242	0,7575	0,5789	0,4634	0,0000	0,8125	0,3265	0,4465	0,2997	0,4800	0,6697	0,0155	0,8750
22	MDA	0,0785	0,3475	0,2903	0,0753	0,1565	0,1970	0,0846	0,3333	0,5014	0,0000	0,0732	0,0444	0,4167	0,0460	0,0279	0,0400	0,1199	0,2976	0,0000	0,6322
23	NLD	0,6325	0,9858	0,9677	0,9555	0,8065	0,8606	0,8558	0,9817	0,9074	1,0000	0,7317	0,7111	1,0000	0,5668	0,5674	0,8155	0,7379	0,8818	0,2919	0,9904
24	POL	0,2475	0,6312	0,8387	0,4932	0,4000	0,4273	0,4529	0,6044	0,6131	0,4474	0,2927	0,3250	0,6458	0,2191	0,5535	0,2269	0,4974	0,6054	0,1330	0,8365
25	ROU	0,2295	0,4043	0,2903	0,3390	0,3065	0,1970	0,2466	0,4908	0,5450	0,1053	0,0000	0,1083	0,6042	0,2853	0,5256	0,1807	0,3809	0,4767	0,0380	0,8101
26	SAU	0,3217	0,5638	0,2903	0,5308	0,2696	0,0667	0,4187	0,6117	0,6431	0,6842	0,4390	0,3403	0,3958	0,0000	0,3395	0,3000	0,7288		0,1036	0,8197
27	SVK	0,2565	0,3440	0,5484	0,4212	0,4065	0,1152	0,3073	0,4982	0,6104	0,3684	0,3171	0,1153	0,7708	0,2129	0,6791	0,2220	0,3579	0,6280	0,0337	0,7284
28	SWE	0,5366	0,7624	1,0000	0,9144	0,9348	0,8667	0,8889	0,9634	0,9319	0,6053	0,3171	0,8028	0,8750	0,4032	0,7581	0,3476	1,0000	1,0000	0,0915	1,0000
29	TUR	0,1613	0,4610	0,5161	0,2603	0,3652	0,5939	0,2432	0,2747	0,4114	0,6316	0,1951	0,4208	0,2083	0,1057	0,3581	0,1092	0,3042	0,2316	0,1010	0,3269
30	UKR	0,0318	0,2837	0,4516	0,0856	0,1739	0,1606	0,3200	0,2418	0,2670	0,1053	0,3659	0,1528	0,4167	0,1429	0,2279	0,0304	0,1180	0,2507	0,0130	0,3582
31	USA	0,9169	1,0000	0,6774	1,0000	0,8652	1,0000	1,0000	0,8462	0,8011	0,7632	0,6098	1,0000	0,5208	0,5630	0,7535	1,0000	0,8282	0,6871	0,8739	0,8486
32	VNM	0,0138	0,3972	0,6452	0,2397	0,3196	0,0000	0,3096	0,3700	0,4659	0,2105	0,2195	0,2569	0,3958	1,0000	0,0977	0,0272	0,0929	0,3324	0,1062	0,7596

Джерело: розроблено автором

Додаток Р

Товарна структура експорту України та її динаміка, 2018 – 2024 рр.

Код і назва товарів згідно з УКТ ЗЕД	Експорт, млн дол. США			% до загального обсягу			тренд	ранг		
	2018	2021	2024	2018	2021	2024		2018	2021	2024
Усього	47334987,05	68072328,84	41733285,6	100	100	100	-	-		
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1210638,287	1345194,838	1643523,74	2,56	1,98	3,94	↑	9	9	7
II. Продукти рослинного походження	9886060,443	15538028,35	13527636,3	20,89	22,83	32,41	↑↑	2	2	1
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	4496510,97	7037234,215	5756448,87	9,50	10,34	13,79	↑	4	4	2
IV. Готові харчові продукти	3018600,846	3788474,93	3755728,89	6,38	5,57	9,00	↑	6	6	4
V. Мінеральні продукти	4339620,428	8414372,686	3432356,1	9,17	12,36	8,22	-	5	3	5
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	1871254,387	2815603,687	973130,066	3,95	4,14	2,33	↓	7	7	10
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	694255,676	1104189,778	348751,104	1,47	1,62	0,84	↓	12	11	13
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичинена	165353,9986	165539,7404	105532,097	0,35	0,24	0,25	-	17	18	17
IX. Деревина і вироби з деревини	1494627,773	2005802,944	1465657,21	3,16	2,95	3,51		8	8	8
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	548599,6341	534033,497	239845,059	1,16	0,78	0,57	↓	14	15	15
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	846558,1123	864984,5891	610928,261	1,79	1,27	1,46	↓	10	12	11
XII. Взуття, головні убори, парасольки	208246,0147	189860,8586	145120,441	0,44	0,28	0,35	↓	16	16	16
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	401993,515	568403,8531	326038,707	0,85	0,83	0,78	↓	15	14	14
XIV. 71 Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	62442,62198	128546,703	43411,7796	0,13	0,19	0,10	-	19	19	19
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	11632691,75	15990999,1	4456400,95	24,58	23,49	10,68	↓↓	1	1	3
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	4654717,858	5260165,876	3142965,15	9,83	7,73	7,53	↓	3	5	6
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	669330,355	676435,8953	431747,329	1,41	0,99	1,03	↓	13	13	12
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	148635,7511	170955,0793	104139,2	0,31	0,25	0,25	-	18	17	18
XIX. 93 Зброя, боєприпаси; їх частини та приладдя			1833,0029			0,00				21
XX. Різні промислові товари	826197,0922	1249974,296	1061082,44	1,75	1,84	2,54	↑	11	10	9
XXI. 97 Твори мистецтва	880,60512	2671,42134	15155,0108	0,00	0,00	0,04		21	20	20
Товари, придбані в портах	6601,31443	1685,84018	628,06193	0,01	0,00	0,00		20	21	22

Джерело: розроблено автором на основі [31]

Товари високо- та середньовисокого технологічного рівня

Додаток С

Товарні групи, що можуть увійти до експортного кошика України

№	Код товарної групи (HS92)	Товарна група	Обсяг ринку, млрд. дол. США	Прогнозований темп зростання, % (2022-2027)	Технологічна дистанція
1	8703	Автомобілі легкові та інші моторні транспортні засоби, призначені головним чином для перевезення людей	711	5,7	3,5
2	6808	Панелі, плити, плитки, блоки та аналогічні вироби з рослинних волокон, соломи або стружки, тріски, частинок, тирси або з інших відходів деревини, агломеровані з цементом, гіпсом або іншими мінеральними речовинами	508,8	29,8	4,5
3	4406	Шпали дерев'яні для залізничних або трамвайних колій	446	40,7	4,5
4	4011	Шини та покришки пневматичні гумові нові	87,5	25,5	4
5	8537	Пульты, панелі, консолі, столи, розподільні щити та інші основи, для контролю або розподілу електричного струму, а цифрові апарати керування, крім комутаційних пристроїв	73,3	35	4
6	8483	Вали трансмісійні і кривошипи; корпуси підшипників, підшипники ковзання для валів; зубчасті передачі та шестерні;	63,3	31,5	3
7	8431	Частини, призначені виключно або переважно для обладнання товарних позицій 8425 - 8430: 8425 тали та підіймачі; 8426 суднові дерик-крани; підіймальні крани різних типів, включаючи кабельні крани; ферми підіймальні пересувні, порталні навантажувачі та візки з підіймальним краном; 8427 Автонавантажувачі з вилковим захватом; інші навантажувачі та візки, оснащені підіймальним чи вантажно-розвантажувальним обладнанням, тощо.	60,6	35,3	3,5
8	8418	Холодильники, морозильники та інше холодильне або морозильне обладнання, електричне або інших типів; теплові насоси, крім установок для кондиціонування повітря	60,3	51,3	4
9	7308	Металоконструкції (за винятком збірних будівельних конструкцій товарної позиції 9406) та їх частини (наприклад, мости та їх секції, ворота шлюзів, башти, решітчасті щогли, покрівлі, каркаси до покрівлі, двері, вікна та їх рами, пороги для дверей, заслони, балюстради, стовпи та колони), з чорних металів; листи, стрижні, кутики, фасонні профілі, труби та аналогічні вироби, з чорних металів, призначені для використання у металоконструкціях	57,5	32,9	5

№	Код товарної групи (HS92)	Товарна група	Обсяг ринку, млрд. дол. США	Прогнозований темп зростання, % (2022-2027)	Технологічна дистанція
10	8419	Машини, обладнання промислове або лабораторне з електричним чи неелектричним нагріванням для обробки матеріалів шляхом зміни температури	44,8	22,4	3,5
11	8428	Інші машини та пристрої для підймання, переміщення, навантажування або розвантажування (наприклад, ліфти, ескалатори, конвеєри, канатні дороги)	33	24,6	4
12	8302	Арматура кріплення, фурнітура та аналогічні вироби з недорогоцінних металів, що використовуються для меблів, дверей, сходів, вікон, віконниць, у кузовах транспортних засобів, для лимарських виробів, валіз, ящиків, скриньок та аналогічних виробів; вішалки для шляп, гачки для шляп, кронштейни та аналогічні вироби з недорогоцінних металів; ролики з арматурою з недорогоцінних металів; автоматичні пристрої з недорогоцінних металів для закривання дверей (доводчики)	26,1	53,6	3,5
13	8412	Інші двигуни та силові установки	25,9	45,1	3,5
14	7616	Алюмінієві вироби: цвяхи, кнопки, скоби (крім товарної позиції 8305), гвинти, болти, гайки, гаки вкручувані, заклепки, шпонки, шплінти, шайби та аналогічні вироби; тканини, решітки, сітки та огорожі з алюмінієвого дроту	20,3	33,7	4
15	3208	Фарби та лаки (включаючи емалі та політури) на основі синтетичних полімерів або хімічно модифікованих природних полімерів, дисперговані або розчинені у неводному середовищі	16,1	29,9	4,5
16	7610	Металоконструкції алюмінієві (крім збірних металоконструкцій товарної позиції 9406) та їх частини (наприклад, мости та їх секції, башти, решітчасті щогли, покрівлі, каркаси до покрівлі, двері, вікна та їх рами, пороги для дверей, балюстради, стовпи та колони); алюмінієві листи, прутки, профілі, труби тощо, призначені для використання в металоконструкціях:	15,6	47,4	5
17	7019	Скловолокно (включаючи скловату) та вироби з нього (наприклад, пряжа або нитки, рівниця, тканини):	14,5	30,4	4,5
18	7007	Скло безпечне, включаючи скло зміцнене (загартоване) або багатошарове	11,9	23,5	4,5
19	4009	Труби, шланги і рукава з вулканізованої гуми, крім твердої гуми, з фітінгами або без фітінгів (наприклад патрубками, колінами, з'єднаннями)	11,2	22,5	4
20	3214	Замазки для скла, садові замазки, цементи смоляні, замазки (для ущільнення) та інші мастики; шпаклівки для малярних робіт; невогнетривкі суміші для підготовки поверхні фасадів, внутрішніх стін будівель, підлоги, стелі тощо	10,1	37,5	4,5

№	Код товарної групи (HS92)	Товарна група	Обсяг ринку, млрд. дол. США	Прогнозований темп зростання, % (2022-2027)	Технологічна дистанція
21	8403	Котли для центрального опалення, крім котлів товарної позиції 8402	8,41	41,2	4
22	8433	Машини або механізми для збирання або обмолоту сільськогосподарських культур, включаючи преси для соломи або сіна; газонокосарки та сінокосарки; машини для очищення, сортування або вибраковування яєць, плодів або інших сільськогосподарських продуктів,	7,79	26,1	4
23	4005	Невулканізовані гумові суміші у первинних формах або у вигляді пластин, листів, смужок або стрічок:	6,17	13,8	3,5
24	7211	Прокат плоский з заліза або нелегованої сталі, завширшки менш як 600 мм, неплакований, без гальванічного або іншого покриття	5,98	59,4	4
25	5911	Текстильні матеріали та вироби технічного призначення	5,77	22,3	3,5
26	3922	Ванни, душі (душові кабінки та інші), умивальники та кухонні мийки (раковини), біде, унітази та їх сидіння і кришки для них, бачки зливні та аналогічні вироби санітарно-технічного призначення з пластмас:	5,57	32,2	4
27	4008	Пластини, листи, стрічки, смужки, прутки і фасонні профілі з вулканізованої гуми, крім твердої гуми	4,62	24,4	4
28	7320	Пружини, ресори та листи для них з чорних металів	2,78	7,8	4
29	8416	Пальники топкові для рідкого палива, пальники розпиленого твердого палива або газу; топки механічні, механічні пристрої для видалення золи та аналогічні пристрої:	2,43	0,7	3,5
30	7008	Багатошарові ізоляційні вироби скляні	2,2	41,6	4,5

Джерело: розроблено автором на основі [180]

Перелік публікацій здобувача за темою дисертації

1. Pashchuk, L., Lvova, N., Zavhorodnia, O., **Zhmurenko, V.**, & Runcheva, N. (2025). Trade Policy Reversion: Quantifying the Diversionary Impact of Non-Tariff Barriers on Bilateral Trade Flows (2015–2024). *Journal of Applied Economic Sciences*, Volume XX, Winter, Issue 4(90), 717–730. DOI: [https://doi.org/10.57017/jaes.v20.4\(90\).05](https://doi.org/10.57017/jaes.v20.4(90).05) (Scopus). *(Особистий внесок здобувача: розкриті особливості сучасного етапу торговельного протекціонізму, у межах вибірки країн сформований масив первісних статистичних даних та проаналізований кореляційний зв'язок між динамікою індексу нетарифних заходів та динамікою обсягів двосторонньої зовнішньої торгівлі).* URL: <https://ritha.eu/journals/JAES/issues/90/articles/5>
2. **Zhmurenko V.** International trade as a practical realizing form of foreign trade potential of open economic system. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. №12 (22). С. 1541-1553. [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-12\(22\)-1541-1553](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-12(22)-1541-1553) URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/sas/article/view/34392/34367>
3. **Жмуренко В.**, Завгородня О. Зовнішньоторговельний потенціал національної економіки: засади та фактори реалізації в умовах глобалізації. *Сталий розвиток економіки*. 2025. 6 (57), С. 148-154. DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-57-20> *(Особистий внесок здобувача: запропонований погляд на міжнародну торгівлю як практичну форму реалізації зовнішньоторговельного потенціалу відкритої економічної системи; конкретизовані передумови переходу зовнішньоторговельного потенціалу з стану непрявленого пасивного до проявленого реалізованого й успішно комерціалізованого активного)* URL: <https://lnk.ua/Y6T5kZiAJ>
4. **Жмуренко В.Г.**, Олефіренко Т.В., Ткаленко Д.Д. Аналіз стратегій цифрової економіки для підвищення ефективності глобального ринку. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2025 (18). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15458954> *(Особистий внесок: розкриті актуальні напрями впровадження цифрових технологій у зовнішньоторговельну діяльність)*

вітчизняних підприємств та наслідки цифрової трансформації трейдингових бізнес-моделей. URL: <https://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/465>

5. Завгородня О.О., Бандоріна Л.М., **Жмуренко В.Г.**, Завгородній К.О. Міжнародна торгівля як імпакт-фактор розвитку національних економічних систем: взаємозв'язки, обмеження та динамічний потенціал. *International scientific journal «GRAIL OF SCIENCE»*. 2025. №50. С. 279-289. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.21.03.2025.030> (Особистий внесок: розкритий мультиплікативний механізм та суперечливі наслідки впливу міжнародної торгівлі на динаміку макроекономічних систем, обґрунтовані передумови дії зовнішньої торгівлі як імпакт-фактору позитивної дії; розширена система показників для оцінки ефективності зовнішньо-торговельної діяльності національної економіки). URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/issue/view/21.03.2025/38>

6. Завгородня О.О., **Жмуренко В.Г.** Теоретико-методологічні засади дослідження зовнішньоекономічного потенціалу національної економіки та його впливу на макродинаміку. *Ефективна економіка*. 2024. № 8(24). DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.8.21> (Особистий внесок здобувача: запропоноване авторське визначення зовнішньоекономічного потенціалу національної економіки, розроблено класифікацію його форм та носіїв, розкрита фундаторна і домінантна роль торговельної складової у формуванні та реалізації зовнішньоекономічного потенціалу України). URL: <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/4433>

7. Zhmurenko V. Foreign potential as a component of the development potential of the national economy: content, modern multiformism, capabilities and results / *Moderní aspekty vědy: XLIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. Str. 411- 427. DOI: <https://doi.org/10.52058/43-2024>*

8. **Жмуренко В.** Зовнішньоторговельний потенціал та міжнародна торгівля: рух у просторі ймовірностей. *Актуальні проблеми економіки, підприємництва та менеджменту в епоху глобальних загроз* : Зб. мат.-лів всеукр. наук.-практ. конфер.

27 листопада 2025 р. / ННІ ДМетІ УДУНТ. Дніпро. 2025. С. 107-111. URL: <https://crust.ust.edu.ua/items/8cbc8a22-44c8-4458-84a5-68ad4fd86b96>

9. Завгородня О.О., **Жмуренко В.Г.**, Ткаленко Д.Д. Інноваційні пріоритети моделі управління міжнародною конкурентоспроможністю: глобальний та національний виміри. *Економічна кібернетика : управління даними, хмарні технології та інфокомунікації: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської інтернет-конференції*, м. Дніпро, 3-4 березня 2025 р. Дніпро : УДУНТ, 2025. С. 40-44. (Особистий внесок здобувача: обґрунтовано посилення впливу інноваційних факторів на інтенсифікацію та трансформацію міжнародних конкурентних відносин, розкрито провідну роль інноваційної складової макростратегій розвитку конкурентних переваг в умовах глобальної гіперконкуренції). URL: <https://lnk.ua/BbVb3NC2G>

10. Завгородня О.О., Бандоріна Л.М., **Жмуренко В.Г.**, Завгородній К.О. Актуальні проблеми і пріоритетні напрями розвитку експортного потенціалу національної економіки. *Економічна кібернетика: інструменти і методи дослідження та організації економічних процесів* : збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської інтернет-конференції, м. Дніпро, 1-2 березня 2024 р. Дніпро: УДУНТ, 2024. С. 90-94. (Особистий внесок здобувача: розширено класифікацію форм прояву експортного потенціалу; розроблено рекомендації щодо розвитку національного експортного потенціалу України). URL: http://nmetau.edu.ua/file/zbirnik_naukovih_prats-2024.pdf

11. **Zhmurenko V.**, Tkalenko D. Metamorphoses of global competition in uptoday information-innovation conditions. *The 7th International scientific and practical conference “Global problems of improving scientific inventions” (October 31 – November 03, 2023)*. Copenhagen, Denmark. International Science Group. 2023. P. 60-63. URL: <https://isg-konf.com/global-problems-of-improving-scientific-inventions/> (Особистий внесок здобувача: проаналізовано причини та фактори переходу міжнародної конкуренції на глобалізовану гіперконкурентну стадію розвитку).

12. Завгородня О.О., **Жмуренко В.Г.** До питання про методологію дослідження інноваційного розвитку відкритих соціально-економічних систем

доби глобалізації. *Економічна кібернетика: інструменти, моделі і методи інтелектуальної підтримки прийняття рішень* : збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської інтернет-конференції, м. Дніпро, 1-2 березня 2023 р. Дніпро : УДУНТ, 2023. С. 105-109. (Особистий внесок здобувача: аргументована адекватність методології еволюціонізму сучасним економічним системам і процесам як об'єктам наукового дослідження, конкретизовано етапи та методичний інструментарій дослідницької діяльності, заснованої на методології економічного еволюціонізму.)

13. Завгородня О.О., **Жмуренко В.Г.** Регулювання та інфраструктурна підтримка зовнішньої торгівлі. *Міжнародна конференція «Інноваційні технології в науці та освіті. Європейський досвід» 29 листопада 2022 р.* Інститут промислових та бізнес-технологій УДУНТ, м. Дніпро (Україна). Дніпро: УДУНТ, 2022. С. 159-162. (Особистий внесок здобувача: розкриті особливості склад та функції сучасної інфраструктури зовнішньоекономічної діяльності).

14. Андрєєва О.А., **Жмуренко В.Г.** Управління ризиками та консультаційний аутсорсинг у процесі укладання контрактів зовнішньоторговельної діяльності. *Фінансово-економічні механізми розвитку підприємництва: теоретичний та практичний аспекти: Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково - практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених (24-25 листопада 2022 р.)*. Дніпро: УДУНТ, 2022. С.51-55. URL:http://nmetau.edu.ua/file/zbirnik_2022_st.pdf (Особистий внесок здобувача: висвітлені можливості мінімізації транзакційних витрат та ризиків зовнішньоторговельної діяльності суб'єктами господарювання).

15. **Жмуренко В.Г.**, Жилюк Є.В. До питання про національну політику розвитку зовнішньоторговельного потенціалу. *Інформаційно-комунікаційні технології : дослідження молодшої наукової спільноти* : збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених, Дніпро, 11-12 грудня 2025 р. Дніпро : ДМетІ УДУНТ, 2025. С.93-94. (Особистий внесок здобувача: конкретизовані розвитку зовнішньоторговельного потенціалу України та перспективні напрями його ефективної комерціалізації).

16. **Zhmurenko V.** Innovation Vectors of Smart Development of National Economies in Context of Global Competitive Challengers. *Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід* // Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів. Тернопіль: ЗУНУ, 2025. С.381-383.

17. **Жмуренко В.Г.** Глобальні тренди розвитку міжнародної торгівлі Молодіжна наука: інновації та глобальні виклики // *Збірник тез за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених*. Полтава: НУПП імені Юрія Кондратюка, 2024. С.113-114. URL: https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/events/conf/2024/mnigv/zbirnik_tez_konferencii_2024_ost.pdf

18. **Zhmurenko V.** Intellectualization of economic activity as a determinant of global competition' strengthening. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей XXXII міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2024, 22-25 травня 2024 р.* / за ред. проф. Сокола Є.І. Харків: НТУ «ХПІ». С.709. URL: <http://science.kpi.kharkov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Zbirnik-tez-MicroCAD-2024.pdf>

19. **Самойленко Є.Г., Жмуренко В.Г.** Глобальна конкуренція як каталізатор та дестабілізатор розвитку відкритих макроекономічних систем. *Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки: Збірник наукових статей за матеріалами IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (11 – 12 квітня 2024 р.)*. Дніпро: ПІБТ УДУНТ, 2024. С. 40-42. URL: http://nmetau.edu.ua/file/zbirnik_konferentsiyi_11-12_kvitnya_2024.pdf (Особистий внесок здобувача: висвітлено визначальний вплив глобальної конкуренції на якісні та структурні зміни ринкового середовища, бізнес-ландшафтів та бізнес-моделей).

20. **Жмуренко В.Г.** Перспективи розширення географії ринків збуту українського експорту. *Молода академія - 24. Т.ІІ: зб. тез доп. Міжнар. наук.-техн. конф. студентів і молодих учених, Дніпро, 23-24 травня. 2024 р.* Дніпро: УДУНТ, 2024. С.115. URL: http://nmetau.edu.ua/file/---_tom_2.pdf

21. Завгородня О.О., **Жмуренко В.Г.** Міжнародний інститут торгових палат як драйвер розвитку зовнішньої торгівлі. *Фінансово-економічні механізми розвитку підприємництва: теоретичний та практичний аспекти: Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково – практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених (23 – 24 листопада 2023 р.)*. Дніпро: УДУНТ, 2023. С.75-77. URL: http://nmetau.edu.ua/file/kfin_3527.pdf (Особистий внесок здобувача: розкриті вагома роль міжнародного інституту торгових палат щодо впорядкування в світових масштабах інституційних засад міжнародної торгівлі).

22. **Жмуренко В.Г.** Економічна самоорганізація та комерційна самоврядність: загальне та особливе в практиці господарювання. *Молода академія –2023. Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-технічної конференції студентів і молодих учених*. Т.2. Дніпро, УДУНТ, 2023. С. 40-41.

23. Завгородня О.О., **Жмуренко В.Г.** Держава як стейкхолдер зовнішньоторговельної діяльності підприємств. *Економічне відродження України: проблеми, виклики, перспективи: Зб. мат.-лів всеукр. наук.-практ. Інтернет-конфер.* 30 березня 2023 р. УДУНТ. Дніпро. 2023. С.41-43. URL: https://nmetau.edu.ua/file/zbirnyk_tez_30.03.2023.pdf (Особистий внесок здобувача: конкретизовано задачі та функції держави-суб'єкта торговельної політики).

Довідки про впровадження результатів наукових досліджень

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

пр. Олександра Поля, 1, м. Дніпро, 49004, тел. 742-88-32, e-mail: econom@adm.dp.gov.ua
Код ЄДРПОУ 02741404

ДОВІДКА

про впровадження результатів науково – дослідницьких розробок

Департамент економічного розвитку Дніпропетровської обласної військової адміністрації підтверджує, що результати наукового дослідження аспіранта Жмуренка Віталія Геннадійовича було використано в діяльності департаменту економічного розвитку під час формування “Програми соціально-економічного та культурного розвитку Дніпропетровської області на 2026 рік”, “Стратегії розвитку Дніпропетровської області до 2027 року” та Плану заходів на 2025 – 2027 роки з реалізації Стратегії розвитку Дніпропетровської області до 2027 року.

Вважаємо, запропоновані рекомендації, висновки та результати є актуальними та практично вагомими, що представляють практичний інтерес для місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування в контексті впровадження регіональної смарт-спеціалізації, розвитку та реалізації експортного потенціалу Дніпропетровської області в умовах прискореної євроінтеграції.

Директор департаменту
економічного розвитку
Дніпропетровської
обласної державної адміністрації

Яна ХУДЕНКО

002819

Дніпропетровська обласна державна адміністрація
Департамент економічного розвитку
Вих. №2633/0/31-26 від 30.04.2026

Товариство з обмеженою відповідальністю «ЕДС-ІНЖИНІРИНГ»
 UA39320984000028005210411352
 АТ "ПРОКРЕДИТ БАНК"

вул. Козара Павла, 49
 м. Дніпро, Україна, 49106
 info@eds-ukraine.com

Код ЄДРПОУ
 38114089
 ІПН 381140804632

Вих.№2204_01 від 22.04.2026 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів науково-дослідницьких розробок
 аспіранта Українського державного університету науки і технологій
 Жмуренка Віталія Геннадійовича

Видана Віталію ЖМУРЕНКУ у тому, що надані ним рекомендації і пропозиції враховані при розробці стратегії розвитку зовнішньоторговельної діяльності ТОВ, в частині оптимізації географічної структури бізнес-моделі, продукції підприємства на ринках країн ЄС (Чехія, Польща).

Практичне використання рекомендацій Віталія ЖМУРЕНКА сприятиме підвищенню ефективності та зменшенню ризиків зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

ДИРЕКТОР

Лілія ЄМЕЦЬ

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «ДНІПРОМЕТИЗ ТАС»
(ТОВ «ДНІПРОМЕТИЗ ТАС»)
Ідентифікаційний код юридичної особи: 05393145
пр. Слобожанський, 20, м. Дніпро, 49000, Україна
тел.: +38(056)3762525 факс: +38(056)3762626
e-mail: sale@dniprometiz.com вебсайт: dniprometiz.com

22.07.2026 № 40/26-3

на № _____ від _____

м. Дніпро

ДОВІДКА
про практичне впровадження результатів
науково-дослідницьких розробок аспіранта
Українського державного університету науки і технологій
Віталія ЖМУРЕНКА

Адміністрація підприємства цією довідкою засвідчує впровадження науково-методичних розробок і пропозицій Віталія ЖМУРЕНКА щодо:

- SWOT- аналітики конкурентної позиції підприємства, удосконалення алгоритму прийняття управлінських рішень з розвитку ЗЕД підприємства в умовах глобальної конкуренції;
- провадження конкурентної політики;
- активізація географічної диверсифікації зовнішньоторговельної діяльності, оновлення товарної структури експортного кошика.

Практичне використання рекомендацій Віталія ЖМУРЕНКА в Стратегії сприятиме посиленню міжнародних конкурентних переваг підприємства, покращенню його експортної позиції та підвищенню ефективності експортно-імпортних операцій.

З повагою,
генеральний директор
ТОВ «ДНІПРОМЕТИЗ ТАС»

Олександр ЯКУШЕВ

**ТОРГОВО-ПРОМИСЛОВА
ПАЛАТА УКРАЇНИ**

THE UKRAINIAN CHAMBER OF COMMERCE AND INDUSTRY

Україна, 01601, м. Київ, | Velyka Zhytomyrska Str. 33, | +380 44 5842824 | ucci@ucci.org.ua
 вул. Велика Житомирська, 33 | Kyiv, 01601, Ukraine | +380 44 5842827 | ucci.org.ua
 П/р UA86 322313 0000000260020128332 в АТ "УКРЕКСІМБАНК", м.Київ, Код ЄРДПОУ 00016934

22.04.2016 № 1102/1.1 На № _____ від _____

**Довідка видана
за місцем вимоги**

**ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ
результатів дисертаційного дослідження аспіранта
Українського державного університету науки і технологій
Жмуренка Віталія Геннадійовича**

Викладені у дисертаційній роботі аналітичні матеріали, розроблені пропозиції та рекомендації з актуальних питань розвитку зовнішньоторговельного потенціалу економіки України та міжнародної торгівлі, які практичної форми його реалізації, були і будуть використані при вдосконаленні навчально-методичного забезпечення програми навчання консультантів з експорту від ТПП України в межах міжнародної співпраці «EU4Business: відновлення, конкурентоспроможність та інтернаціоналізація МСП» (проведення семінарів – практикумів і др.)

Президент ТПП України

Геннадій ЧИЖИКОВ

EUROCHAMBRES

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ НАУКИ І ТЕХНОЛОГІЙ
вул. Лазаряна, 2, м. Дніпро, 49010, Україна
Тел.: (056) 373 15 44
E-mail: office@ust.edu.ua, ЄДРПОУ 44165850

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE
OF UKRAINE
UKRAINIAN STATE UNIVERSITY
OF SCIENCE AND TECHNOLOGIES
2, Lazaryana St, Dnipro, 49010, Ukraine
Tel.: +380 56 373 15 44
E-mail: office@ust.edu.ua

06.05.2026 № НЗН/85-1

на № _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
ЖМУРЕНКА ВІТАЛІЯ ГЕННАДІЙОВИЧА

на тему

«Зовнішньоторговельний потенціал національної економіки в умовах
глобалізації: теоретико-методологічний вимір»
на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 051 Економіка

Основні положення та результати дисертаційної роботи аспіранта Жмуренка Віталія Геннадійовича використовуються в ННІ «Дніпровський металургійний інститут» УДУНТ при викладанні навчальних дисциплін «Міжнародна торгівля і світові ринки», «Управління зовнішньоекономічною діяльністю» (практикум та методичні настанови до виконання індивідуальних завдань), «Міжнародна економічна діяльність України», «Національна економіка та економічна політика». Результати дослідження також були використані при підготовці підручника «Глобальна економіка та міжнародні економічні відносини» й увійшли до підсумкового звіту з держбюджетної НДР «Теорія і практика інтелектуального та інноваційно-інформаційного розвитку національної економіки України в умовах глобальних та євроінтеграційних викликів» (номер держреєстрації 0122U201341, 2023-2026 рр.).

Починаючи з березня 2026 р., Жмуренко Віталій Геннадійович задіяний як співвиконавець у держбюджетній НДР «Динаміка соціально-економічних систем в умовах глобально-локальних викликів: теоретико-методологічні засади, смарт-аналіз та управління» (номер держреєстрації 0126U002941, 2026-2029 рр.).

Використання результатів дисертаційної роботи Жмуренка Віталія Геннадійовича свідчать про їх актуальність, завершеність, можливість впровадження в навчальний процес, наукову та практичну значимість.

Проректор з наукової роботи,
д-р техн. наук, проф.

Юрій ПРОЙДАК